

ارتش جمهوری اسلامی ایران
سازمان عقیدتی سیاسی

- ◀ صاحب امتیاز
سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران
- ◀ مدیر مسئول
حجت الاسلام دکتر عباس محمد حسینی
- ◀ سردبیر
دکتر محمد اکرمی نیا
- ◀ اعضای هیات تحریریه
حجت الاسلام دکتر محمد علی رضایی اصفهانی
دکتر مهر داد نوابخش
دکتر بیژن حاجی عزیزی
حجت الاسلام دکتر سید محمد رضا امام
- ◀ حجت الاسلام دکتر محمد میرزایی
- ◀ حجت الاسلام دکتر علی آقا صفری
- ◀ حجت الاسلام دکتر سلیمان فراهانی
- ◀ دکتر محسن بیوک
- ◀ دکتر ایوب نیکو نهاد
- ◀ دکتر محمد علی خوش طینت
- ◀ کارشناس نشریه
دکتر یاسر خسروی
- ◀ دبیر اجرایی
دکتر حسین اسکینی
- ◀ مدیر داخلی
دکتر سید خلیل موسوی
- ◀ اعضای مشورتی هیات تحریریه
حجت الاسلام احمد جلیلی صفت
حجت الاسلام غلامرضا الله قلی
- ◀ دکتر سید رضی عمادی
- ◀ ویراستار ارشد
فرید افسری
- ◀ صفحه آرا
حمید رفرفی
- ◀ ویراستار انگلیسی
خانم دکتر اسماء نامداری

تحلیل شاخص‌های قرآنی مدیریت
امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در
نیروهای مسلح / ۲

محیط‌شناسی و اقتضائات تبلیغی
پادگان‌های ارتش جمهوری
اسلامی ایران / ۲۲

مختصات میدان نبرد و الزامات
فرهنگ دفاعی در اندیشه‌های
قرآنی فرماندهی معظم کل قوا
(مدظله‌العالی) / ۳۶

سبک زندگی سعادت‌آمیز
از دیدگاه قرآن و عترت
(علیه‌السلام) / ۶۰

بررسی رابطه سرمايه-فرهنگی
و هویت اجتماعی - دینی جوانان
(مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه
خوارزمی پردیس کرج) / ۸۲

نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در
مدیریت جهاد تبیین با تکیه بر اندیشه‌های
قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) / ۱۰۲

نقش فضای اجتماعی در جنبش
اجتماعی زنان ایران / ۱۲۲

نقش فضیلت خویشتن‌داری در
اختلالات روانی انسان با تکیه بر
آموزه‌های قرآنی / ۱۳۴

الگوی مطلوب جامعه منتظر و
زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای
/ ۱۵۰

تحلیل تطبیقی سیاست‌های
امنیتی- نظامی ایران و ترکیه
در قبال اقلیم کردستان عراق
با رویکرد مکتب کپنهاگ (۲۰۰۵-
/ ۲۰۲۳ / ۱۶۴

تحلیل شاخص‌های قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح

محمدحسن عبدی^۱ - علی آقاصفری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۲۷

چکیده:

در طول چند دهه از زعامت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به‌عنوان ولی فقیه و فرماندهی کل قوا، یکی از ویژگی‌های برجسته ایشان ایجاد نیروهای مسلح مقتدر و پا در رکاب برای حفاظت از منافع ملی و منطقه‌ای بوده است و شکی نیست که این توفیق عظیم، محصول مبانی فکری معظم‌له که ریشه در قرآن کریم دارد، می‌باشد. از این رو با بررسی مبانی قرآنی مدیریت ایشان در نیروهای مسلح می‌توان تفاوت مبانی مدیریت و فرماندهی برخاسته از متن قرآن و آموزه‌های دینی با مدیریت رایج در تربیت نیروی انسانی را مشخص کرد. بر این اساس هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی و تحلیل «شاخص‌های

قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح» می‌باشد. روش تحقیق پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. گردآوری اطلاعات پژوهش حاضر به‌صورت کتابخانه‌ای و مطالعه اسناد و مدارک بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فرماندهی و مدیریت مبتنی بر قرآن، در عصر پیچیده کنونی با توجه به شاخص‌هایی همچون ایمان و عمل صالح، بازدارندگی فعال، نبرد نامتقارن، اشراف فرماندهی، حضور فعال روحانیون در نیروهای مسلح، ارزش شمردن شهادت در راه خدا، تکیه بر توان معنوی و حضور مردم که همه جلوه‌هایی از دستور قرآن کریم مبنی بر ایمان و کارآمدی مدیران و فرماندهان است کاملاً کارآمد و اثربخش بوده و عامل برترساز کشور در عرصه‌های نظامی و دفاعی و عنصر بسترساز در سایر عرصه‌ها است.

کلیدواژه‌ها: اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فرماندهی مطلوب، نبرد نامتقارن، بازدارندگی فعال.

۱- طلبه سطح ۴، مرکز تخصصی قرآن امام علی بن ابیطالب (ع)، قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، (نویسنده مسئول): m110abdi2020abdi@Gmail.com

۲- استادیار قرآن و علوم گرایش مدیریت جامعه المصطفی‌العالمیه: 1364.a.a.safari@gmail.com

Analysis of Quranic Indicators of Imam Khamenei's (A.S.) Management in the Armed Forces.

Mohammad Hassan³ - Abdi Ali Agha Safari⁴

Abstract: During the decades of Imam Khamenei's (may Allah protect him) leadership as Supreme Leader and Commander-in-Chief, one of his outstanding features has been the creation of powerful and capable armed forces to protect national and regional interests, and there is no doubt that this great success is the product of His Holiness's intellectual principles, which are rooted in the Holy Quran. Therefore, by examining the Quranic principles of his management in the armed forces, it is possible to determine the difference between the principles of management and command derived from the Quranic text and religious teachings and the common management in human resource training. Accordingly, the purpose of the present study is to examine and analyze "Quranic indicators of Imam Khamenei's (may Allah protect him) management in the armed forces." The research method of the present study is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in nature. The data collection of the present study was through library and document study. The research findings show that command and management based on the Quran, in the current complex era, is completely efficient and effective, considering indicators such as faith and righteous action, active deterrence, asymmetric warfare, command nobility, active presence of clerics in the armed forces, valuing martyrdom in the way of God, relying on spiritual power, and the presence of the people, which are all manifestations of the Holy Quran's commandment on faith and efficiency of managers and commanders, and is a factor that makes the country superior in the military and defense fields and a foundational element in other fields.

Keywords: Quranic Thought of Imam Khamenei (Ayatollah Seyyed Ali Khamenei), Desirable Command, Asymmetric Warfare, Active Deterrence.

3 - Level 4 student, Imam Ali ibn Abi Talib (AS) Quran Specialist Center, Quran and Sciences (Management Orientation), (Responsible author): m110abdi2020abdi@Gmail.com.

4 -Assistant Professor of Quran and Sciences, Management Orientation, Al-Mustafa International Community: a.a.safari1364@gmail.com.

مقدمه:

حاکمیت و مدیریت مبتنی بر آموزه‌های قرآنی که در طول چهار دهه بعد از انقلاب به منصفه ظهور رسیده است، می‌توان شاخص‌های مدیریت قرآنی را از رهنمودها و سیره عملی ایشان دریافت کرده و همچون چراغ راهی برای تربیت نیروهای جوان و مدیران مؤمن و انقلابی به کار گرفت.

از این‌رو آشنایی با شاخصه‌های مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و تحلیل و تدوین آن از منظر قرآن امری مهم و مورد نیاز است. رهبر معظم انقلاب با الگوگیری از مبانی فکری قرآنی و به‌کارگیری اصول مدیریتی مأخوذ از قرآن توانسته است آموزه‌های مدیریتی قرآن را معیار و میزان مدیریت در رهبری و به‌ویژه در مدیریت نیروهای مسلح قرار دهد.

در این تحقیق سعی شده است که شاخصه‌های قرآنی مدیریت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به‌عنوان یک مدیر موفق و الگو در عرصه نیروهای مسلح؛ مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت عناصر کارآمدی اصول مدیریتی رهبر معظم انقلاب که برگرفته از قرآن کریم است، مورد کنکاش قرار گیرد.

پیشینه پژوهش:

بر اساس جستجوهای انجام شده روشن شد که رویکرد اتخاذ شده در این پژوهش سابقه نداشته و این اثر گام نخست را در عرصه بررسی شاخص‌های قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح برمی‌دارد. البته درباره پیشینه عام می‌توان به برخی از مهم‌ترین مباحث همسو با این پژوهش اشاره کرد که به‌طور اختصار به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود: ۱- کتاب الگوی رهبری امام خامنه‌ای، دکتر عباس شفیعی، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ۲- کتاب منظومه‌ی فکری آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، دکتر عبدالحسین خسروپناه، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی ۳- مقاله «تبیین نظام‌مند اندیشه دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله‌العالی)» حسین مهدیان، جلال ترکاشوند، دانشگاه افسری امام علی (ع) ۴- مقاله مدیریت و فرماندهی در نیروهای مسلح از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجید زین‌الدینی، نشریه علمی مدیریت اسلامی، دوره ۲۵ شماره ۳، ۵- مستندات قرآنی سیره مدیریتی مقام

شکی نیست که انقلاب اسلامی در طول حیات بیش از چهل‌ساله خود، همچون کوهی استوار، مقاومت کرده و بر اقتدار خویش افزوده است، به‌طوری که علیرغم تحریم و تهدید مستمر در عرصه‌های جنگ سخت، نرم و ترکیبی، کماکان در راستای آرمان‌ها و اهداف خود به‌پیش می‌رود؛ اما حقیقتی که بررسی و کنکاش در آن ضروری به نظر می‌رسد این است که الگوی مقاومت و اقتدار نظام اسلامی کدام است و ریشه در کدام مبانی فکری دارد؟ و کدام مؤلفه‌های فرماندهی در مدل رهبری نظام و فرماندهی نیروهای مسلح، این‌گونه قدرت آفرین و امنیت‌افزا بوده و کشتی انقلاب را به‌پیش می‌برد؟

نگاهی به فرماندهی بی‌نظیر یا کم‌نظیر بنیان‌گذار کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بر نیروهای مسلح در بیش از چهار دهه گذشته، هر پژوهشگر منصفی را متوجه ریشه‌های قرآنی اندیشه‌های مدیریتی این بزرگواران می‌کند.

از این‌رو دغدغه این پژوهش، بررسی شاخص‌های قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) برای همتاسازی در بدنه نیروهای مسلح و در نتیجه ارتقاء توانمندی آنان می‌باشد. البته شکی نیست که دامنه شاخص‌های مدیریتی ایشان گسترده بوده و در این پژوهش نمی‌توان به تمام شاخص‌ها پرداخت. از این‌رو به‌منظور رعایت اختصار، به چند شاخص برترساز در فرماندهی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) که تأثیر قابل‌توجهی در مدیریت و فرماندهی نیروهای مسلح ما داشته است یعنی «ایمان و عمل صالح، تکیه بر توان معنوی و حضور مردم، ارزش شمردن شهادت در راه خدا، حضور روحانیون در نیروهای مسلح، بازدارندگی فعال، نبرد نامتقارن و اشراف فرماندهی» پرداخته شده است.

بنابراین مسئله اصلی در این پژوهش، تبیین نقش و جایگاه شاخص‌های قرآنی برترساز فرماندهی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به‌منظور همتاسازی فرماندهان نیروهای مسلح می‌باشد که به نظر می‌رسد در زمان حاضر، مسئله‌ای حیاتی می‌باشد.

با نگرش به برجستگی‌های شخصیت علمی و معنوی رهبر معظم انقلاب و اشراف ایشان به مبانی قرآنی

به‌وسیله افراد و گروه‌ها برای تحقق هدف‌های سازمانی^۶؛ در تعریف دیگر گفته شده است: «مدیریت، فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی موردقبول، صورت می‌گیرد.» (رضائیان، ۱۳۹۱: ۷) صاحب‌نظر دیگری گفته است که «مدیریت» علم و هنر هماهنگ نمودن کوشش‌ها در یک سازمان و استفاده از منابع برای نیل به اهداف معین است (الوانی، ۱۳۸۵: ۱۱).

نقطه اشتراک بین تعاریف مذکور در کتاب‌های مدیریت این است که مدیریت، هنر یا علم اداره یک مجموعه، جهت نیل به اهداف سازمانی با توجه به منابع و امکانات موجود، از طریق وظایف و فعالیت‌هایی مشخص است در قرآن کریم کلمه مدیر ذکر نشده ولی به کلمه «مدبر» و «یدبر» اشاره شده است (سجده/۵)؛ (نازعات/۵)؛ برخی از مفسران نیز اشاره به مدیریت ملائکه دارند و ملائکه را مدیران جهان مادی معرفی می‌کنند. (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۹۸) شکی نیست لازمه مدیریت، تدبیر است زیرا تا شخصی تدبیر کننده (مدبر) نباشد، نمی‌تواند مدیر باشد.

♥ (ب) شاخص

شاخص‌ها، صفت‌ها و ویژگی‌های واقعی هستند که با آن‌ها متغیر در خارج از ذهن مشاهده و سنجیده می‌شوند. هر شاخص، نشانگر و بیانگر چیز دیگری است که با آن می‌توان وضعیت آن چیز را سنجید و در قالبی محسوس و ملموس نشان داد؛ به عبارت دیگر واژه شاخص (Indicator) یا معرف به معنای اعم، مفهوم یا عددی است که اندازه کمیت معینی را مشخص می‌نماید (امانی، مهدی و همکاران، ۱۳۵۴: ۹).

به‌عنوان مثال: اگر بخواهیم معیارهای انقلابی بودن یک مدیر را در جامعه اسلامی برشماریم، باید سراغ ویژگی‌هایی برویم که در رفتار مدیران انقلابی به‌صورت برجسته باید وجود داشته باشد؛ مانند تقوای دینی و سیاسی، ولایت‌مداری، اخلاص، فعالیت جهادی، ساده زیستی و... که هرکدام علامت یا شاخصی است برای

معظم رهبری، سعید موحدی سیرت، علی آقا صفری، فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی ۶- نقش پدافند غیرعامل در بازدارندگی از جنگ، علی جمالی، سید مصطفی مدنی، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال سیزدهم، شماره ۵۱، پاییز ۱۳۹۴، ۷- واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه‌های امام خامنه‌ای، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۹، شماره ۲، ۸- کتاب عرفان سرخ (تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ ارزش‌های دینی)، علیرضا ذبیح، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، ۱۳۸۴، ۹- بررسی نقش و جایگاه مردم در ارتقای اقتدار منطقه‌ای ایران، فاطمه مرسلی، اندیشکده راهبردی تبیین.

همان‌طور که در ابتدا به آن اشاره شد، در خصوص شاخص‌های مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به‌صورت عام پژوهش‌هایی انجام شده است که به تعدادی از آن‌ها اشاره شد، اما این نویسنده پژوهشی به‌طور خاص در موضوع شاخص‌های قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، نیافته و به نظر می‌رسد موضوع این پژوهش «شاخص‌های قرآنی مدیریت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح» نو می‌باشد زیرا شاخص‌های قرآنی مدیریت معظم له در نیروهای مسلح مورد تحقیق قرار نگرفته است.

مفهوم‌شناسی:

با نگرش به اینکه برخی متغیرها و مفاهیم نقش اساسی در شفافیت تحقیق دارند، در ابتدا به بیان چند مفهوم محوری در این پژوهش می‌پردازیم.

♥ (الف) مدیریت

مدیریت^۵ در لغت به معنای توانایی و شایستگی اداره جایی یا رهبری و کنترل فعالیت‌های در حال انجام برای رسیدن به هدف‌های موردنظر، اداره کردن، لیاقت، شایستگی، توانایی، اداره‌کننده یا اداره‌کنندگان یک اداره، سازمان و شرکت، ذکر شده است (دهخدا، ۱۳۲۵: ۴۴) و در اصطلاح تعاریف متعدد و متنوعی از سوی صاحب‌نظران و دانشمندان علم مدیریت مطرح شده که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود: «کار کردن با و

5. Managemen

۶. Mary p. Follett, the new state, Mass: Peter smith, 1918.

آرامش نفس و از بین رفتن بیم و هراس است (مفردات و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ماده أمن: ۲۰۰) و در اصطلاح به معنای تصدیق و اذعان به چیزی و التزام به لوازم آن است (علامه طباطبائی، ۱۳۷۳: ۴۹۱). کما اینکه در آیه ۲۸۵ بقره نیز بر آن تأکید شده است. در قرآن کریم هر جا سخن از ایمان می آید به دنبال آن عمل صالح را هم ذکر می کند. «...الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحَسُنَ مَا أَجْرُهُمْ» (رعد/۲۹) پس صرف اعتقاد، ایمان نیست مگر آنکه به لوازم چیزی که به آن معتقد شده ایم ملتزم بوده و آثار آن را بپذیریم. زیرا ایمان علمی همراه با سکون و اطمینان است و این اطمینان ممکن نیست جدای از التزام به لوازم آنچه مورد اعتقاد واقع شده باشد. چه بسیاری از دارندگان عادت‌های زشت و یا مضر که حتی علم به زشتی و یا ضرر عادت خود دارند، اما در عین حال آن را ترک نمی کنند و یا عذر می آورند و علت آن این است که التزام به معتقدات خود ندارند. اولین توصیه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به عنوان فرماندهی کل قوا، همواره تقویت ایمان فرماندهان و رزمندگان اسلام است که آثار بسیار ارزنده آن علاوه بر هشت سال دفاع مقدس در طول انقلاب ملموس است.

جدول آیات مرتبط با آثار عنصر ایمان و عمل صالح در نیروهای

مسلم

شناخت مدیر انقلابی. در فرآیند شاخص سازی مفاهیم، تجزیه شده و در نهایت تبدیل به شاخص هایی می شوند که می توان مصادیق آن ها را در خارج از ذهن مشاهده کرد. برخی از صاحب نظران به جای شاخص، از واژه ویژگی و برخی دیگر از واژه معرف هم استفاده می کنند.

♥ ج) نیروهای مسلح

نیروهای مسلح به ستاد فرماندهی کل قوا، ارتش، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نیروی انتظامی و وزارت دفاع و سازمان های وابسته، اطلاق می شود (آئین نامه انضباطی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران: ۳).

تجزیه و تحلیل شاخص های قرآنی

مدیریت امام خامنه ای (مدظله العالی) در نیروهای مسلح مبتنی بر شاخص های متعدد و فراوانی است که بحث و بررسی همه آن ها فراتر از ظرفیت محدود این نوشتار است، لذا برخی از مهم ترین آن ها در این پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرند.

◀ ۱- ایمان و عمل صالح

یکی از عناصر سازنده شخصیت انسان که در دوره معاصر توجه بسیاری از متفکران، اعم از روانشناس، فیلسوف، جامعه شناس و... را به خود جلب کرده است، مسئله ایمان است. واژه ایمان در لغت به معنای «آرامش خاطر،

ردیف	عناوین مرتبط با ایمان	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه ای (مدظله العالی)
۱	ایمان عنصر اقتدار	آل عمران/۱۳۹ - محمد/۷ - حج/۳۸ - حج/۴۰ - منافقون/۸	عناصر اقتدار برای کشور چه چیزهایی است؟ من چند موردش را می شمرم: یکی ایمان اسلامی است، ایمان دینی است. ایمان دینی جزو مهم ترین عناصر مقاومت و تحرک این کشور است
۲	ایمان و آرامش روحی	فتح/۴ - رعد/۲۸ - توبه/۲۶ - انعام/۸۲ - انبیاء/۹۴ - ۲۸ رعد/۲۹ - بقره/۱۴۳ - آل عمران/۱۳۹	اگر ایمان در دل و در عمل وجود داشته باشد، کوهها در مقابل یک جامعه، یک مجموعه، یک انسان قوی، هموار خواهد شد و قدرت مقاومت نخواهد داشت.
۳	ایمان و ایثار و شجاعت	آل عمران/۱۳۹ - آل عمران/۱۲۶ - انفال/۱۰ - حج/۴۰ - نساء/۷۶	... ما اگر به وظیفه خودمان در این راه عمل نکنیم، برای خدا حرکت کنیم، برای خدا مبارزه کنیم، هدف را رضای خدا قرار بدهیم، بدون شک پیروزی نصیب خواهد شد.
۴	ایمان و افزایش تاب آوری	۲۲ احزاب/۲۲ - فصلت/۳۰ - توبه/۱۱۱	ما توقع نداشتیم که حکومت اسلامی در دوران سیطره ی مادّی و حکومت های مادّی در دنیا به وجود بیاید و مادّیون دنیا که همه ی قدرتهای مادّی را هم دارند، ساکت بنشینند تماشا کنند؛ معلوم بود که معارضه می کنند، معلوم است که اگر بتوانند تحریم می کنند، معلوم است که اگر بتوانند جنگ نظامی می کنند.

۴	ایمان و افزایش تاب‌آوری	۲۲ احزاب/ ۲۲- فصلت/ ۳۰- توبه/ ۱۱۱	ما توقع نداشتیم که حکومت اسلامی در دوران سیطره‌ی مادّیت و حکومت‌های مادّی در دنیا به وجود بیاید و مادّیون دنیا که همه‌ی قدرتهای مادّی را هم دارند، ساکت بنشینند تماشا کنند؛ معلوم بود که معارضة می‌کنند، معلوم است که اگر بتوانند تحریم می‌کنند، معلوم است که اگر بتوانند جنگ نظامی می‌کنند.
۵	ایمان و محبوبیت مؤمن	مریم/ ۹۶	«رابطه‌ی قلبی با خدا را باید قویاً حفظ کرد. حالت تقوا و پرهیزکاری و معنویت را که در انقلاب ما بوده و هست و باید باشد، قویاً باید حفظ کنید؛ مخصوصاً جوان‌ها. محبوب‌ترین انسان‌ها در یک جامعه در نزد پروردگار، جوان‌های پارسا و پرهیزکار و مؤمن هستند؛ این برکات الهی را جلب می‌کند و روح نشاط اسلامی را در جامعه زنده نگه می‌دارد.»
۶	ایمان و ارتقاء انگیزه دفاعی	انفال/ ۶۵- انفال/ ۶۶- بقره ۲۴۹- حج/ ۷۸- انفال/ ۷۲- نور/ ۵۵- محمد/ ۷- حج/ ۴۰- حج/ ۲۸- زمره/ ۱۷- آل عمران/ ۹	ایمان به خدا در این مقام به معنای ایمان به وعده‌های الهی است. خدای متعال در قرآن وعده‌هایی داده است که این وعده‌ها تخلّف‌ناپذیر است. وعده داده است «إِنْ تَصْرَفُوا اللَّهَ يَصْرَفْكُمْ وَيَنْتِزِعْ أَعْدَانَكُمْ»
۷	ایمان و بصیرت افزایی (مقابله با جنگ نرم و عملیات روانی دشمن)	سبأ/ ۱۱- نساء/ ۷۱- انفال/ ۶/ - انفال/ ۱۶- توبه/ ۱۲۳- نساء/ ۱۰۲- نساء/ ۱۰۴- بقره/ ۱۹۴- نساء/ ۶- یوسف/ ۵- انفال/ ۴۹-	اگر من بخواهم یک توصیه به شما بکنم، آن توصیه این خواهد بود که بصیرت خودتان را زیاد کنید؛ بصیرت. بلاهایی که بر ملت‌ها وارد می‌شود، در بسیاری از موارد، بر اثر بی‌بصیرتی است.
۸	ایمان و نفی دنیاطلبی (در رزمندگان)	حدید/ ۲۰- انعام/ ۳۲	علاج دل‌بستن و مجذوب شدن به دنیا این است که انسان تقوا پیشه کند که از خواص تقوا یکی همین است که «عظم العاقب فی انفسهم»؛ خدا در دل انسان، در جان انسان آنچنان جایگاهی پیدا می‌کند که همه‌چیز در نظر او کوچک می‌شود.

خودکشی و ... را که از آسیب‌های محیط نظامی است، خواهد گرفت.

۳- ایمان و ایثار و شجاعت

نیروی نظامی مؤمن می‌داند که منشأ همه پیروزی‌ها خداوند است و او مؤمنین را در مسیر تحقق وعده‌های الهی یاری می‌کند. چرا که خدای متعال در آیه ۱۳۹ سوره آل عمران فرموده‌اند: «شما دست برتر را خواهید داشت اگر مؤمن باشید، پس نباید به خود هراس راه بدهند». پس ما اگر به وظیفه‌ی خودمان در این راه عمل بکنیم ... بدون شک پیروزی نصیب خواهد شد (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در افتتاحیه‌ی همایش غزه، ۱۳۸۸/۱۲/۸).

۱- نقش ایمان و عمل صالح در اقتدار نیروهای مسلح:

از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) ایمان دینی جزو مهم‌ترین عناصر مقاومت و تحرک این کشور است (بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹). همان‌طور که خدای متعال نیز می‌فرماید «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران / ۱۳۹)

۲- ایمان و آرامش روحی

از دیدگاه قرآن کریم، ایمان به خدا، از عوامل مهم و تأثیرگذار در رسیدن به آرامش روحی و روانی است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُذْأَبُوا إِيْمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ...» (فتح / ۴)؛ شکی نیست این آرامش حاصل ایمان، جلوی بسیاری از آسیب‌ها مانند ترس، فرار،

۴- ایمان و افزایش تاب آوری

وجود فشار، تحریم، جنگ و... از طرف دشمن امری طبیعی است و مؤمنین اگر آستانه تحمل پایینی داشته باشند و صبر از کف بدهند، بی شک در مسیر تعالی خود توفیق نخواهند شد. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در این خصوص فرموده‌اند: «توقع اینکه دشمن به ما حمله نکند، توقع درستی نیست؛ بنابراین، این (مقاومت و بالا بردن آستانه تحمل) هم دستور الهی است» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۲۳/۱۲/۱۳۹۷).

۵- ایمان و محبوبیت فرماندهان

از منظر قرآن ایمان و عمل صالح دو عامل مؤثر در ایجاد محبت و مودت نسبت به مؤمنین‌اند. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم/۹۶). از این رو ایمان و عمل صالح می‌تواند با بالا بردن محبوبیت و نفوذ فرماندهان در قلوب رزمندگان، توفیقات مستمر و پیروزی‌های روزافزون برای جبهه حق به ارمغان بیاورند. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص نقش معنویت در افزایش محبوبیت فرموده‌اند: «رابطه‌ی قلبی با خدا را باید قویاً حفظ کرد... محبوب‌ترین انسان‌ها در یک جامعه در نزد پروردگار، جوان‌های پارسا و پرهیزکار و مؤمن هستند؛ این برکات الهی را جلب می‌کند و روح نشاط اسلامی را در جامعه زنده نگه می‌دارد» (بیانات در دیدار اقدار مختلف مردم، ۱۳۶۸/۰۸/۰۳).

۶- ایمان و ارتقاء انگیزه دفاعی

از نظر قرآن، ایمان نیروی نظامی، مهم‌ترین نقش را در موفقیت و پیروزی سپاه اسلام ایفا می‌کند؛ از این رو نیروی نظامی مؤمن و معتقد هرچند اندک، می‌تواند بر نیروی نظامی بزرگ و بی‌انگیزه و ضعیف الایمان پیروز شود. در آیه ۶۵ انفال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ».

رهبر معظم انقلاب در این خصوص فرموده‌اند: «... ایمان به خدا در این مقام به معنای ایمان به وعده‌های الهی است... اگر خدا را نصرت کنید خدا به شما ثبات

قدم خواهد داد و شما را نصرت خواهد کرد» (بیانات در مراسم سی و چهارمین سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره)، ۱۴/۰۳/۱۴۰۲).

۷- ایمان و بصیرت افزایشی (مقابله با جنگ نرم و عملیات روانی دشمن)

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) فرموده‌اند: اگر من بخواهم یک توصیه به شما بکنم، آن توصیه این خواهد بود که بصیرت خودتان را زیاد کنید؛ بصیرت. بلاهایی که بر ملت‌ها وارد می‌شود، در بسیاری از موارد، بر اثر بی‌بصیرتی است. خطاهایی که بعضی از افراد می‌کنند، بر اثر بی‌بصیرتی است. بصیرت خودتان را بالا ببرید. آگاهی خودتان را بالا ببرید. من مکرر این جمله امیرالمؤمنین علیه‌السلام را در گفتارها بیان کردم که فرمود: «الا و لا يحمل هذا العلم الا اهل البصر و الصبر» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۳).

۸- ایمان و نفی دنیاطلبی (در رزمندگان)

خدای متعال در آیه ۲۰ سوره حدید می‌فرماید: «اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وِزْيَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ...» از محتوای این آیه شریفه و آیات مشابه به خوبی روشن است که از نگاه اسلام زندگی دنیوی مقدمه‌ای برای رسیدن به سعادت در زندگی اخروی است و دل‌بستگی به بازیچه دنیا به عنوان یک ضد ارزش تلقی می‌شود.

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص دل‌بستگی دنیا می‌فرمایند: راز انحرافی که آن روز امیرالمؤمنین در مقابل خود ملاحظه می‌کرد- و نهج البلاغه پر است از بیان این انحراف‌ها- عبارت بود از دنیاطلبی. شما امروز به دنیا نگاه کنید، همین را مشاهده می‌کنید. «الدنيا رأس كل خطيئة». حب دنیا، دل بستن به دنیا، در رأس همه‌ی خطایا و همه‌ی گناهان است (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۷/۰۶/۲۹). از این رو اگر نیروهای مسلح، مسلح به سلاح ایمان بوده و دل‌بستگی به امور مادی و دنیوی نداشته باشند حتماً وعده پیروزی الهی برای آنان محقق خواهد شد و خودبه‌خود از بسیاری از آسیب‌های دنیاگرایی مصون و محفوظ خواهند ماند.

۲- بازدارندگی فعال

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرمایند: «با همه تلاشمان، با همه استعداد نیروی انسانی‌مان که کم هم نیست، در راه افزایش قدرت بازدارندگی پیش خواهیم رفت و آن را به کار خواهیم گرفت، برای اینکه دشمن به فکر تعرض نیفتد و بداند که اگر چنانچه تعرض کرد، ضربه محکمی خواهد خورد» (۱۳۹۶/۰۲/۲۰). ایشان در بیانات خود بیش از ۱۶ بار به‌منظور تأکید بر بازدارندگی، به تبیین آیه ۶۰ انفال پرداخته‌اند. آنجا که می‌فرماید «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ» «هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان]، آماده سازید! و (همچنین) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به‌وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید...» معظم له در تفسیر آیه فوق ضمن تبیین واژه «أَعِدُوا» فرموده‌اند «وَأَوْلَا أَعْدَادَ - [یعنی] آماده کردن - به‌اندازه‌ی استطاعت؛ یعنی هیچ قانع نباشید به یک حدی؛ هر چه می‌توانید، این آمادگی را ... تأکید بکنید و زیاد کنید.» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۹۸/۰۷/۲۱). ایشان می‌افزایند: «حتی اگر تهدید هم نمی‌کردند باید ما این مراقبت را می‌کردیم، این آمادگی‌ها را افزایش می‌دادیم» (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان ارتش ج.ا.ا، ۱۳۹۴/۰۱/۳۱).

♥ معنای «قوه»: توانمندی در تمام زمینه‌ها

معظم‌له در خصوص واژه «قوه» می‌فرماید: «منظور از قوه در آیه شریفه توانمندی و قدرت است که به اقتضای زمانه و اجتماع می‌تواند در هر عنصری اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و علمی ظهور پیدا کند. در زمانی منظور از قوه ظهور تفنگ و سلاح بود، اما اکنون در هر آنچه که سبب تفوق بر دشمن گردد قابل استفاده است. آنچه درباره‌ی آن باید آمادگی ایجاد کنید، اولاً «قوه» است... «قوه» یعنی قدرت، یعنی توان و نیرو» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۹۸/۰۷/۲۱). «فقط هم قوه‌ی نظامی نیست؛ البته قوه‌ی نظامی هم هست اما فقط قوه‌ی نظامی نیست» (بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی ۱۳۹۵/۱۱/۲۷). «قوه اعم است از قوه‌ی مادی و معنوی، از قوه‌ی اقتصادی و نظامی، از قوه‌ی علمی و اخلاقی»

بازدارنده در لغت به معنای مانع است (لغت‌نامه دهخدا) و بازدارندگی (مانع بودن) در اصطلاح به معنای متقاعد کردن حریف نسبت به اینکه هزینه‌ها و خطرات خط‌مشی احتمالی او از منافع آن بیشتر است (فالتزگراف، ۱۳۸۴: ۵۹۶).

بازدارندگی در ساده‌ترین شکل آن عبارت است از نوع ویژه‌ای از روابط اجتماعی یا سیاسی که در آن، یک‌طرف سعی بر نفوذ بر رفتار طرف دیگر داشته و وی را تهدید می‌کند تا چنانچه در سمت مطلوب عمل کند، مورد مجازات قرار نخواهد گرفت (ازغندی، ۱۳۷۴: ۲۰۴). هدف از راهبرد بازدارندگی که در حوزه دفاع پیشگیرانه جای می‌گیرد، برنامه‌ریزی، مدیریت و کلیه اقداماتی است که کشور را در برابر تهدیدهای احتمالی به درجه‌ای از آمادگی می‌رساند که باعث کاهش تهدید و آسیب‌پذیری شده و از وقوع درگیری جلوگیری می‌کند (خبیری، ۱۳۸۳: ۶۷). در گذشته غالباً تدابیر بازدارنده کشورها مبتنی بر رعب و محدود به منابع قدرت سخت بوده است. بر این اساس یک معنای ابزاری برای این مفهوم وجود دارد و آن عبارت است از ترساندن دیگری با یک مقصود خاص (فریدمن، ۱۳۸۶: ۲۱) البته در عصر حاضر افزون بر بازدارندگی سخت مانند سلاح هسته‌ای و کشتار جمعی، عوامل بازدارنده دیگری مانند پدافند غیرعامل نیز مطرح است که لازم است هر نظامی برای افزایش اقتدار و بازدارندگی خود در آن حوزه نیز تدابیر ویژه‌ای داشته باشد.

در فضای نظم ظالمانه کنونی بین‌الملل که موضوع امنیت و حفظ تمامیت ارضی و منافع ملی کشورها و همچنین پیشگیری از تهدیدها به‌عنوان یک چالش مهم برای همه کشورها محسوب می‌شود، جمهوری اسلامی ایران به‌واسطه قرار گرفتن در موقعیت جغرافیایی راهبردی و وجود منابع و معادن و ظرفیت‌های ویژه، همواره مورد طمع و تهدید قدرت‌های استکباری قرار داشته است. موضوع بازدارندگی در سند چشم‌انداز ۲۰ ساله و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور با عنوان «بازدارندگی همه‌جانبه» مطرح شده است. در بند سوم این سند آمده است: «امن، مستقل و مقتدر با سامانه دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت (سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، ۱۳۸۲)».

تظلمون) تا تمامی غرض را برساند. چون غرض حقیقی از تهیه نیرو و این است که به قدر توانائیشان بتوانند دشمن را دفع کنند و مجتمع خود را از دشمنی که جان و مال و ناموسشان را تهدید می‌کند حفظ نمایند. «(علامه طباطبایی، ذیل آیه ۶۰ انفال). موضوع بازدارندگی و تدابیر بازدارنده در آیات دیگری همچون نساء/۱۰۲، آل عمران/۲۰۰، نساء/۷۱، نیز آمده است.

نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران برابر تدابیر فرماندهی معظم کل قوا، امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با نگاه به محیط امنیتی، پیچیده و نامشخص جهانی، اقدام‌های بسیار اثربخشی در راستای بازدارندگی فعال با تقویت سامانه‌های آفندی و پدافند عامل و غیرعامل و همچنین رشد دانش و فناوری و نفوذ منطقه‌ای و توسعه دامنه جبهه مقاومت در منطقه و جهان و فعالیت رسانه‌ای در راستای ایجاد برتری گفتمانی و مبارزه با استعمار صورت داده است به نحوی که در حال حاضر بسیاری از شعارهای ایران اسلامی در مبارزه با جبهه استکبار از زبان اندیشمندان و دانشجویان غرب و شرق شنیده می‌شود. آری بازدارندگی فعالی که امروز یکی از شیوه‌های مدیریتی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است که متکی و مستظهر به دستورات قرآن و اسلام می‌باشد.

جدول آیات مرتبط با شاخص بازدارندگی

۳- نبرد نامتقارن

موضوع تهدیدهای نامتقارن در دهه‌های اخیر تبدیل به یکی از دغدغه‌های مهم رهبران، سیاستمداران و

(بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۵/۰۳/۲۵). «هرچه می‌توانید... از لحاظ علمی خودتان را قوی کنید، از لحاظ فناوری خودتان را قوی کنید، از لحاظ تولید داخلی قوی کنید، از لحاظ نفوذ در بازارهای خارجی قوی کنید، از لحاظ کشف ظرفیت‌های فراوانی که در این کشور هست و هنوز استفاده نشده است، قوی کنید و این ظرفیت‌ها را به کار بگیرید» (بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی، ۱۳۹۵/۱۱/۲۷). ایشان در ادامه تبیین آیه ۶۰ انفال می‌فرمایند: «ترهبون» فقط به معنای این نیست که آن‌ها را بترسانید که از شما بترسند؛ نه، این ترس، بازدارنده است. اگر چنانچه دشمن بیمناک شد از قدرت شما، از آمادگی شما، آن وقت این بیمناکی، بازدارنده‌ی دشمن است. باید کاری کنید که دشمن از هیبت مردان جوان مؤمن فداکار پُرانگیزه احساس بیم بکند؛ و خود این مهم‌ترین بخش بازدارنده است» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع)، ۲۱/۰۷/۱۳۹۸).

علامه طباطبائی (ره) در تبیین آیه فوق می‌فرمایند: منظور از آیه این است که «قوا و امکانات دفاعی را تدارک بینید تا به‌وسیله آن دشمن خود را ترسانیده و از آنان زهرچشم بگیرید». ایشان در ادامه می‌فرمایند: «و (ارهاب ترساندن) به‌وسیله تدارک دیدن نیرو هرچند خود از اغراض صحیحی است که فواید بزرگی بر آن مترتب می‌شود و لیکن غرض اصلی از تهیه دیدن قوا ارهاب نیست و به همین جهت دنبال آن فرمود: (و ما تنفقوا من شیء فی سبیل الله یوف الیکم و انتم لا

ردیف	عنوان	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
۱	بازدارندگی	انفال/۶۰، نساء/۱۰۲، آل عمران/۲۰۰، نساء/۷۱	با همه تلاشمان، با همه استعداد نیروی انسانی‌مان که کم هم نیست، در راه افزایش قدرت بازدارندگی پیش خواهیم رفت و آن را به کار خواهیم گرفت، برای اینکه دشمن به فکر تعرض نیفتد و بداند که اگر چنانچه تعرض کرد، ضربه محکمی خواهد خورد.

اتخاذ تدابیر دفاعی در هر کشوری وابسته به دکتربین دفاعی متناسب با ماهیت تهدیدات نامتقارن موجود نسبت به آن کشور متفاوت است.

راهبردشناسان شده و متعاقب آن مقوله جنگ نامتقارن بخش عمده‌ای از ادبیات موجود در حوزه نظامی و راهبردی کشورها را به خود اختصاص داده است. از طرفی

بیانات خود می‌فرمایند: «در تعریفی از قدرت اجتماعی که در قرآن آمده، نکته‌ی بسیار جالب این است که تعداد کمی در مقابل افراد بسیاری پیروزند؛ یعنی یک حرکت ما بیست برابر ضربه خواهد زد و قدرتمندتر خواهیم شد. به شرطی که مؤلفه‌ها و جان‌مایه‌های معنوی قدرت در آن لحاظ شود» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر و جمعی از خانواده‌های شهدای مدافع حرم، ۱۳۹۵/۰۴/۰۵).

جدول آیات مرتبط با شاخص جنگ نامتقارن

◀ شاخصه‌های قدرت افزایشی در نبرد نامتقارن از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

«در الگوهای اندیشه‌ی مدرن وقتی صحبت از قدرت می‌شود، صرفاً مفهوم قدرت این جهانی را مدنظر دارند. این در حالی است که اسلام در نظام معنایی خود، تعریفی از این جهانی و آن جهانی از قدرت ارائه داده و مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی را برای آن بیان می‌کند که بخشی از آن فراتر از قدرت مادی است» (معناکاوی جنگ نامتقارن، محسن محمدی الموتی). رهبر انقلاب که همواره آیات قرآن کریم را با نگرشی سیاسی اجتماعی مورد توجه قرار داده و شاخصه‌های قدرت را در جنگ نامتقارن از دید دینی و قرآنی معرفی می‌نمایند، به کرات در بیانات خود به مؤلفه‌هایی از قدرت پرداخته‌اند که فراتر از قوای مادی و محاسبات این جهانی است. معظم له در فرازی از

ردیف	عناوین	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
۱	اراده برخواسته از ایمان	بقره/۲۷۷، انفال/۶۵ و محمد/۱۱	توکل، اعتماد به خدا، اعتماد به پیروزی نهایی، اعتماد به قدرت انسان، به قدرت اراده‌ی انسان مؤمن؛ این را ما داریم؛ این شد جنگ نامتقارن... نگذارید اراده‌تان سست بشود.
۲	ولایت‌پذیری	نساء/۵۹	همه اجزای آن به یکدیگر و به آن محور و مرکز جامعه اسلامی؛ یعنی ولی متصل باشند و از درون، دارای یک اتحاد و ائتلاف باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، حدیث ولایت، ج ۴۷: ۳)
۳	حضور مؤمنانه و شهادت‌طلبی	احزاب/۲۳	ملت در صحنه است، ملت در میدان است. در میان این ملت، زمره‌ی عظیمی حضور دارند که حاضرند جانشان را فدا کنند؛ این همان چیزی است که قدرت خدا را می‌آورد پشت سر انسان؛ این یعنی جنگ نامتقارن.
۴	انس یا قرآن	اسراء/۹، انعام/۱۲۵	توجه داشته باشید که نظام اسلامی و جامعه‌ی اسلامی با انس روزافزون با قرآن استحکام درونی پیدا می‌کند
۵	سایر اقدامات مرتبط با جنگ نامتقارن		نفوذ منطقه‌ای ایران، ساماندهی جبهه مقاومت در منطقه، صدور انقلاب به اقصی نقاط جهان، توسعه گفتمان عدالت‌طلبی به سایر ملل، حمایت از ملت‌های مظلوم، توسعه توانمندی موشکی، ارتقاء دانش و فن‌آوری‌هایی نظیر انرژی هسته‌ای، نانو

♥ الف- اراده برخاسته از ایمان:

را ندارد» (بیانات در تاریخ ۱۳۹۵/۰۳/۰۳) «استحکام درونی نظام اسلامی و ملت ایران، ناشی از ایمان است. مردم ایران مردم مؤمنی هستند؛ حتی آن کسانی که ممکن است به چشم به نظر برسد که به بعضی از احکام اسلامی پایبندی درستی ندارند، ایمان قلبی‌شان خوب

«معنای جنگ نامتقارن این است که دو طرف جنگ از منابع مختلف‌الحالی، با هویت‌های مختلف برخوردارند؛ این جنگ نامتقارن است؛ یعنی هر کدام از این دو طرف امکاناتی دارند، منابع قدرتی دارند که طرف دیگر آن

است؛ به خدا ایمان دارند، به دین ایمان دارند، به قرآن ایمان دارند، به ائمه‌ی هدی ایمان دارند؛ مردم باایمانی هستند. ملت ایران با ایمان است، با عزت نفس است، با اعتماد به نفس است؛ اینها موجب شده است که ساخت درونی ملت ایران و نظام اسلامی استحکام پیدا کند» (بیانات ۱۴۰۲/۰۱/۰۱).

ما با استکبار جهانی در حال جنگ نامتقارنیم؛ چرا؟ ممکن است او یک امکاناتی داشته باشد که ما نداشته باشیم اما ما هم امکاناتی داریم که او ندارد؛ آن امکان چیست؟ توکل، اعتماد به خدا، اعتماد به پیروزی نهایی، اعتماد به قدرت انسان، به قدرت اراده‌ی انسان مؤمن؛ این را ما داریم؛ این شد جنگ نامتقارن. ... نگذارید اراده‌تان سست بشود، نگذارید تبلیغات دشمن و وسوسه‌های دشمن، در اراده و عزم راسخ شما تزلزل ایجاد کند؛ این اراده‌ی مستحکم را نگه دارید؛ این ضامن پیروزی است (بیانات در تاریخ ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). آری آنگاه که انسان به نیروی ایمان و اراده الهی مجهز شد، دیگر هیچ اندوه و ترسی از مرگ در راه خدا نخواهد داشت «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/۲۷۷) و قدرتی ده برابر بیشتر در بازوان و عزم و اراده او جمع شده و با جبهه کفر و نفاق به رزم و مقابله خواهد پرداخت. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ» (انفال/۶۵).

ج- حضور مؤمنانه و شهادت طلبی

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرمایند: «ملت در صحنه است، ملت در میدان است. در میان این ملت، زمره عظیمی حضور دارند که حاضرند جانشان را فدا کنند؛ این همان چیزی است که قدرت خدا را می‌آورد پشت سر انسان؛ این یعنی جنگ نامتقارن» (بیانات در تاریخ ۱۳۹۵/۳/۳). کما اینکه در آیه ۲۳ احزاب می‌فرماید: «مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا».

د- انس با قرآن

خدای متعال قرآن را استوارترین هدایت‌گر معرفی نموده «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» (إسراء/۹) و می‌فرماید: «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَانَمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ» (انعام/۱۲۵) خاصیت قرآن این است: اگر دل شما به قرآن نزدیک شد، اگر انس با قرآن پیدا کردید، بدانید خدای متعال اراده کرده شما را هدایت کند و این بزرگ‌ترین نعمت الهی است (بیانات، مورخه ۱۳۹۳/۰۳/۱۳). معظم‌له می‌فرمایند: «توجه داشته باشید که نظام اسلامی و جامعه اسلامی با انس روزافزون با قرآن استحکام درونی پیدا می‌کند و استحکام درونی آن چیزی است که جوامع را در راه‌های مطلوب خودشان

است؛ به خدا ایمان دارند، به دین ایمان دارند، به قرآن ایمان دارند، به ائمه‌ی هدی ایمان دارند؛ مردم باایمانی هستند. ملت ایران با ایمان است، با عزت نفس است، با اعتماد به نفس است؛ اینها موجب شده است که ساخت درونی ملت ایران و نظام اسلامی استحکام پیدا کند» (بیانات ۱۴۰۲/۰۱/۰۱).

ما با استکبار جهانی در حال جنگ نامتقارنیم؛ چرا؟ ممکن است او یک امکاناتی داشته باشد که ما نداشته باشیم اما ما هم امکاناتی داریم که او ندارد؛ آن امکان چیست؟ توکل، اعتماد به خدا، اعتماد به پیروزی نهایی، اعتماد به قدرت انسان، به قدرت اراده‌ی انسان مؤمن؛ این را ما داریم؛ این شد جنگ نامتقارن. ... نگذارید اراده‌تان سست بشود، نگذارید تبلیغات دشمن و وسوسه‌های دشمن، در اراده و عزم راسخ شما تزلزل ایجاد کند؛ این اراده‌ی مستحکم را نگه دارید؛ این ضامن پیروزی است (بیانات در تاریخ ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). آری آنگاه که انسان به نیروی ایمان و اراده الهی مجهز شد، دیگر هیچ اندوه و ترسی از مرگ در راه خدا نخواهد داشت «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/۲۷۷) و قدرتی ده برابر بیشتر در بازوان و عزم و اراده او جمع شده و با جبهه کفر و نفاق به رزم و مقابله خواهد پرداخت. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ» (انفال/۶۵).

ایشان در جای دیگری می‌فرمایند: «در جنگ بدر وقتی که کفار بنا کردند شعار دادن و بت‌های خودشان را اسم آوردن، پیغمبر فرمود به مسلمان‌ها بگویند: الله مولانا و لا مولی لکم؛ (محمد/۱۱) خدا مولای ما است، پشتیبان ما است، قدرت ما متکی به قدرت او است و شما ندارید این را؛ همین جور هم شد» (بیانات ۱۳۹۵/۳/۳).

ب- اطاعت و ولایت پذیری:

ولایت در فرهنگ شیعه معنای خاصی دارد که شامل محبت و اطاعت هر دو می‌شود. این دو را نمی‌شود از هم جدا کرد. این محبت و اطاعت، تولید قدرت می‌کند؛ و این قدرت عظیم حاصل از ولایت‌پذیری است که دست‌پوش قرآن است «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء/۵۹) و امروز در عصر ما یک تنه به مصاف

دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۹۸/۰۷/۲۱.

۴- اشراف فرماندهی

برای ایجاد حرکت اثربخش و بهره‌ور در یک سازمان، مراقبت دائمی و همیشگی از آن با برآورد صحیح از وضعیت، اصلاح و بهبود آن در راستای تحقق اهداف، مأموریت و چشم‌انداز آن سازمان ضروری است. در این رابطه و در جهت بهسازی نیروهای مسلح برای انجام بهینه مأموریت‌های محوله، مقام معظم فرماندهی کل قوا، حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای، ایجاد «سامانه اشراف کلی فرماندهی کل نیروهای مسلح» را تدبیر فرمودند.

«وظیفه سامانه اشراف کلی، بررسی مأموریت‌ها، تکالیف، فرامین، تدابیر، اهداف، سیاست‌ها، راهبردها، اهداف عملیاتی و برنامه‌های ابلاغ شده به نیروهای مسلح می‌باشد. در راستای پایش تحقق اهداف تعیین شده و ارزیابی عملکرد نیروهای مسلح، طی دوره‌های زمانی مشخص، اطلاعات وضعیت و عملکرد نیروها در قالب پرسش‌نامه‌هایی جمع‌آوری می‌شود. با توجه به پاسخ‌نامه‌ها، نتایج ارزیابی میدانی و اطلاعات موجود در معاونت‌های تخصصی بررسی، تحلیل و ارزیابی می‌شود و در قالب گزارش‌های موضوعی، سازمانی و مأموریتی به عرض فرماندهی معظم کل قوا می‌رسد. محتوای گزارش‌های تقدیمی اشراف شامل وضعیت آمادگی رزمی، توان رزمی، شایستگی رزمی، میزان توجه و موفقیت در اجرای فرامین، تدابیر و برنامه‌های ابلاغی و میزان اهتمام و موفقیت در رفع عیب‌ها و نقص‌ها است. همچنین در این گزارش‌ها پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت و عملکرد سازمان‌ها و نیروها تقدیم می‌شود» (سند راهبردی تحول اشراف فرماندهی معظم کل قوا، ۱۳۹۵: ۴).

آیات متعددی از قرآن کریم بر اشراف بر امور تأکید دارند. آیه ۵۵ سوره یوسف «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» (یوسف) گفت: «مرا سرپرست خزاین سرزمین (مصر) قرار ده، که من نگاهبانی آگاه (و دارای اشراف) هستم.» نویسنده تفسیر اطیب البیان در تفسیر عبارت «إِنِّي حَفِيظٌ» می‌نویسد: منظور یوسف از حفیظ و علیم بودن این است که من (به خاطر اشرافی که دارم) نمی‌گذارم (در مصر آذوقه و...) تفریط شده

و به‌سوی مطلوب‌های خودشان قادر می‌سازد و قدرت برخورد با چالش‌ها را به جوامع می‌دهد. باید در درون مستحکم بود. این استحکام درونی به برکت انس با قرآن حاصل می‌شود» (بیانات در محفل انس با قرآن، ۱۳۹۳/۰۴/۰۸). انس با قرآن می‌تواند در دو محور به ما کمک کند. یکی اینکه انس با قرآن، هدایت عقلانی جامعه را افزایش می‌دهد. دوم اینکه اعتماد عمومی را به‌مثابه سرمایه اجتماعی که قدرتی است مادی، نسبت به نظام افزایش می‌دهد.

انس با قرآن از منظرگاه اسلامی رهبر معظم انقلاب، منجر به یک‌سری نمودهای فردی و اجتماعی می‌شود. تقویت ایمان، توکل، اعتماد به وعده‌ی الهی، سلب ترس و خوف از قدرت‌های مادی در فرد و جامعه و... همه‌اش نتیجه‌ی انس با قرآن است. اینجاست که انس با قرآن با قدرت سیاسی و اجتماعی، ارتباط می‌یابد. رهبر انقلاب یک رابطه همبستگی بین انس با قرآن و عدم ترس از قدرت‌های مادی در جنگ نامتقارن برقرار می‌کند.

علاوه بر موارد فوق که همه نمونه‌های از قدرت‌های متکی به ایمان جامعه ایمانی در تقابل به جبهه استکبار است، اقدامات دیگری نظیر نفوذ منطقه‌ای ایران، ساماندهی جبهه مقاومت در منطقه، صدور انقلاب به اقصی نقاط جهان، توسعه گفتمان عدالت‌طلبی به سایر ملل، حمایت از ملت‌های مظلوم، توسعه توانمندی موشکی، ارتقاء دانش و فن‌آوری‌هایی نظیر انرژی هسته‌ای، نانو و... که همه از مصادیق آیه شریفه ۶۰ انفال «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهٖ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوِّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تَنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ» می‌باشد. در توضیح واژه «قُوَّة» در آیه فوق رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: منظور از قوه در آیه شریفه توانمندی و قدرت است که به اقتضای زمانه و اجتماع می‌تواند در هر عنصری اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و علمی ظهور پیدا کند. در زمانی منظور از قوه ظهور تفنگ و سلاح بود، اما اکنون در هر آنچه که سبب تفوق بر دشمن گردد قابل استفاده است. «آنچه درباره‌ی آن باید آمادگی ایجاد کنید، اولاً «قُوَّة» است... «قُوَّة» یعنی قدرت، یعنی توان و نیرو» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان

و بیجا مصرف گردد... (طیب، ۱۳۷۸: ۲۳). در طح اشرف فرماندهی نیز سازوکار پیش بینی شده به نحوی است که سلسله مراتب فرماندهی به عنوان کارشناسانی حفیظ و علیم به طور مستمر بر امور محوله نظارت داشته و می توانند دائماً اشرف و تسلط خود را بر امور ارتقاء بخشند. در داستان انتصاب طلوت، نیز خدای متعال داشتن اشرف علمی و آگاهی کامل بر امور و وظایف را، جزء شروط لازم فرماندهی برمی شمارند. «... قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بِسُطَّةٍ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ...» (بقره/۲۴۷). از این رو قدرت علمی و توانایی جسمی برای انجام مأموریت، دو شرط لازم برای مدیران است اما داشتن توانایی علمی (اشرف) مهم تر از توانایی جسمی است. (زیرا ابتدا کلمه علم آمده سپس جسم) اعلم بودن و اشرف کامل بر امور، در گزینش مدیران یک اولویت مهم است. (تفسیر نور، بقره/۵۵). همچنین در آیه ۵۲ آل عمران خدای متعال یکی از شروط مدیریت را آگاهی، اشرف و شناخت اطرافیان و کارکنان به لحاظ کارآمدی و وفاداری و... می داند.

از دیگر ویژگی های فرماندهی و مدیریت این است که مدیر باید در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به دنبال عوامل داخلی و ضعف های سازمانی باشد، سپس عوامل خارجی را بررسی نماید، زیرا عوامل داخلی به دست مدیران سازمان قابل کنترل است. کما اینکه خدای متعال می فرماید: «وَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ... قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ...» (آل عمران/۱۶۵). در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید. در جای دیگر می فرماید: «مَنْ تَلَّاحَ هَيْجَ صَاحِبِ عَمَلِي رَا تِبَاهِ نَمِي كَنِم...» «أَنِّي لِأَضِيعَ عَمَلِي عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ...» (آل عمران/۱۹۵). از این آیه شریف استفاده می شود، در سازمان ها باید روشی جهت شناسایی کسانی که وظیفه خود را به خوبی انجام می دهند، وجود داشته باشد تا ضمن تشویق آن ها، انگیزش سازمانی را تقویت نمود. در نیروهای مسلح این سازوکار در قالب طرح اشرف به منصف ظهور رسیده است.

یکی دیگر از ابعاد طرح مهم اشرف در نیروهای مسلح که در عمل به آیه شریفه ۵۸ نساء (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا) قابل بیان است. شناسایی افراد شایسته و دارای صلاحیت و سپردن مسئولیت ها به افراد کاردان و توانمند است که در طرح اشرف در دستور کار می باشد. اشرف دارای الزاماتی است که کشف شایستگان و یافتن راهکارهای اثربخش، تخصیص منابع، نظارت دقیق و مستمر و حرکت برابر برنامه از جمله الزامات آن است و لذا آیات متعدد دیگری از قرآن بیانگر توجه به آن می باشند. (زخرف/۳۲، محمد/۳۱، اعراف/۸، ملک/۲، کهف/۳۰).

آیات بیانگر ضرورت اشرف فرماندهی

ردیف	متن آیه	شماره آیه و سوره	دلالت	ارتباط با طرح اشرف
۱	قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ	یوسف/۵۵	لزوم آگاهی و اشرف مدیران	اشرف فرماندهی و دانش مدیران
۲	قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بِسُطَّةٍ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ...	بقره/۲۴۷	لزوم آگاهی و اشرف مدیران	اشرف فرماندهی و دانش مدیران
۳	وَ يَلْمِزُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ	آل عمران/۴۸	لزوم آگاهی و اشرف مدیران	اشرف فرماندهی و دانش مدیران
۴	فَلَمَّا أَحْسَرَ عَيْسَىٰ مِنْهُمْ الْكَفْرَ قَالَ مَنْ تُنصَارِي إِلَى اللَّهِ	آل عمران/۵۲	لزوم اشرف و شناخت کارکنان	اشرف فرماندهی استعدادیابی
۵	وَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ...	آل عمران/۱۶۵	توجه به عوامل درونی آسیب ها	اشرف فرماندهی در آسیب شناسی
۶	أَنِّي لِأَضِيعَ عَمَلِي عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ...	آل عمران/۱۹۵	شناسایی کارکنان کارآمد و تشویق آنان	اشرف فرماندهی در انگیزه بخشی
۷	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا	نساء/۵۸	شناسایی افراد لایق	اشرف فرماندهی در انتصابات

۵- حضور فعال روحانیون

(مدظله‌العالی) در خصوص وظیفه روحانیون می‌فرماید: (باید درس اخلاق بگوئید، درس اخلاق سیاسی هم بگوئید، درس اخلاق و معنویت هم بگوئید، تحلیل سیاسی هم بدهید، دشمن درونی را هم - که نفس اماره یا شیطان رجیم است - معرفی کنید، دشمن اجتماعی را هم - که شیطان بزرگ یا شیطان‌های گوناگون‌اند - معرفی کنید، ایادی و اذنان شیطان را هم معرفی کنید) (بیانات در جمع روحانیون، ۱۳۷۶/۱۰/۰۳).

۴- مشارکت در فعالیت‌های رزمی در کنار سایر نیروهای مسلح کما اینکه قرآن کریم نیز بر این مهم تأکید می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره/۱۹۰) و آیه ۳۱ سوره محمد «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالضَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ» و همچنین در آیه ۷۴ انفال و توبه/۱۱۱ و توبه/۴۱ و بقره/۱۹۰، حج/۷۸، صف/۱۱، نساء/۷۶.

۵- تأثیرگذاری قلبی و ایمانی: اما کار اصلی روحانیت به فرموده فرماندهی معظم کل قوا، امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) تأثیرگذاری قلبی و ایمانی بر نیروهای مسلح می‌باشد. ایشان در یکی از بیانات خود فرموده‌اند: «کار اصلی روحانی، مخاطب قرار دادن دل‌ها، با دل‌ها حرف‌زدن و آن‌ها را تحت تأثیر قرار دادن است و این مهم است. البته درس و استدلال و برهان و غیره هم در جای خود لازم است (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان ارتش، ۱۳۷۴/۰۱/۳۰).

شکی نیست که اگر نیروهای مسلح، در کنار سلاح و تجهیزات و قدرت بدنی و تمرینات نظامی که همه از الزامات داشتن نیروی مسلح قوی و توانمند است، مسلح به سلاح ایمان و متکی به قدرت لایزال الهی باشند، با روحیه آخرت‌گرایی، شهادت‌طلبی و ایثار و شجاعت، تبدیل به یک نیروی شکست‌ناپذیر شده که در هر صورت سعادت اخروی را پیش روی خود خواهند داشت؛ و این روحیه در یک نیروی مسلح ده‌ها برابر بر قوای فشرده نیروها خواهد افزود. به تعبیر قرآن کریم مؤمنین باید به نحوی تربیت شوند که در برابر دشمن سرسخت و شدید و نسبت به یکدیگر مهربان و نرم باشند. «مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ...» (فتح/۲۹) و از طرفی در مقابله با دشمن مرتکب ظلم

روحانیون به‌عنوان متولیان فرهنگ دینی مردم، به‌منظور تقویت انقلاب و نظام اسلامی نقش محوری دارند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با تدبیر بنیان‌گذار کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی (ره) و البته به پیشنهاد رهبر معظم فعلی انقلاب، روحانیون در بدنه نیروهای مسلح حضور پیدا نموده و به‌صورت سازمانی به تقویت بنیه اعتقادی، معنوی نیروهای مسلح پرداختند. مقام معظم رهبری در خصوص نقش روحانیون در نیروهای مسلح فرموده‌اند: «حضور مجموعه‌ای به نام عقیدتی، سیاسی در نیروهای مسلح، یکی از الهامات الهی و از برکات پروردگار بر امام بزرگوار ما و مجموعه‌ی دست‌اندرکار امور کشور بود. نقش روحانیون، نقش هدایت و دستگیری معنوی است. همه به روحانی احتیاج دارند -همچنان که به طبیب احتیاج دارند- و اگر روحانی در هر نقطه‌ای به وظایف خود عمل کند، آن‌جا را از لحاظ معنوی آباد خواهد کرد» (بیانات در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی، ۱۳۸۳/۱۰/۲۳).

حوزه‌های فعالیت روحانیون در نیروهای مسلح:

۱- اقامه نمازهای جماعت: در دین مبین اسلام از نماز به‌عنوان ستون دین نام برده شده که در سایه آن خیمه دین استوار باقی‌مانده و تمامی آثار معنوی و ثمرات مثبت دین‌داری فرصت بروز و ظهور پیدا می‌کنند. از طرفی خدای متعال در قرآن تصریح کرده است که یکی از وظایف کسانی که مکتب و موقعیتی پیدا می‌کنند، اقامه نماز است. «الَّذِينَ ان مَكَانِهِمْ فِي الْأَرْضِ، أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ؛ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج/۴۱).

۲- مدیریت فعالیت‌های فرهنگی، هنری: تبیین ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها و به تعبیری مکتبی کردن نیروها (حج/۴۱).

۳- امور تبلیغی و تدریس: تقویت مبانی اعتقادی، اخلاقی و دانش فقهی و بصیرت سیاسی کارکنان نیروهای مسلح که در قرآن هم مورد تأکید و مطالبه قرار گرفته است. «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» (توبه/۱۲۲) مقام معظم رهبری

شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند نهی نمی‌کند؛ چرا که خداوند عدالت‌پیشگان را دوست دارد. آیات مرتبط با ضرورت حضور روحانیون در نیروهای مسلح

نشوند. «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُفَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلِيمْ يُخْرِجْوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه/۸). خدا شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در راه دین با

ردیف	عنوان محور فعالیت	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه‌ای
۱	مدیریت فعالیت‌های فرهنگی، هنری	حج/۴۱	حضور مجموعه‌ای به نام عقیدتی، سیاسی در نیروهای مسلح، یکی از الهامات الهی و از برکات پروردگار بر امام بزرگوار ما و مجموعه دست‌اندرکار امور کشور بود.
۲	اقامه نمازهای جماعت	حج/۴۱	نقش روحانیون، نقش هدایت و دستگیری معنوی است.
۳	امور تبلیغی و تدریس	توبه/۱۲۲	همه به روحانی احتیاج دارند - همچنان‌که به طیب احتیاج دارند- و اگر روحانی در هر نقطه‌ای به وظایف خود عمل کند، آن‌جا را از لحاظ معنوی آباد خواهد کرد وظایف خود عمل کند، آن‌جا را از لحاظ معنوی آباد خواهد کرد.
۴	مشارکت در فعالیت‌های رزمی	بقره/۱۹۰، انفال/۷۴ و توبه/۱۱۱ و توبه/۴۱ و بقره/۱۹۰، حج/۷۸، صف/۱۱، نساء/۷۶ و محمد/۳۱	
۵	تأثیرگذاری قلبی و ایمانی	فتح/۲۹، ممتحنه/۸	

محتوم دانسته و می‌فرماید: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» در آیه ۱۵۴ بقره نیز ضمن تأکید بر همین مطلب می‌فرماید هر چند شما حقیقت را درک نمی‌کنید اما شهدا زندگی ابدی دارند، هرگز به آن‌ها مرده نگویید؛ (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) و حتی تأکید می‌نماید که شهدا پیش خدا روزی می‌خورند: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) همین محتوا را در آیه ۵۸ حج، ۷۳ نساء، ۴۱ توبه، ۷۲ انفال، ۷۴ انفال، تبیین کرده است.

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در خصوص آثار و فرهنگ شهادت در جامعه می‌فرماید: «ملتی که شهیدپرور باشد، ملتی که توانسته باشد برای جوانان خود، برای مردان و زنان خود، قضیه کشته شدن در راه خدا را حل کند، آیا تحت تأثیر تهدید قرار می‌گیرد؟! آیا رشوه می‌گیرد؟! آیا تسلیم قدرتمندان می‌شود؟! آیا به استکبار بار می‌دهد؟! ابد! لذا امروز نگاه کنید؛ عزت

۶- شهادت‌طلبی یکی از مفاهیم ارزشی که ریشه در دین داشته و مؤثرترین و بیشترین انگیزه‌ها را در مسلمانان جهت دفاع از کیان اسلام و حدود و ثغور اسلام ایجاد کرده است، مفهوم ایثار و شهادت است. قرآن کریم در خصوص جهاد، فداکاری، ایثار و شهادت‌طلبی و دفاع از کیان اسلام و وطن تأکیدات بسیاری داشته و آن را از شاخصه‌های ایمان و عمل صالح برشمرده است. نوع بشر در طول زندگی خود همیشه طالب سعادت و خوشبختی ابدی است و از این‌رو هر کس به اندازه بضاعت خود برای رسیدن به سعادت تلاش می‌کند. قرآن کریم در خصوص سعادت و خوشبختی ابدی انسان در آیه ۲۰ توبه، فرموده است: «الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ» یکی از راه‌های رسیدن به سعادت بعد از ایمان به خدا، جهاد با مال و جان در راه خداست. در آیه ۱۶۹ آل عمران نیز شهدا را دارای زندگی و حیات ابدی و رزق

و عظمت کشور شما به برکت خون همین عزیزان شماس» (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۷۷/۰۷/۰۵).

شهادت، مرگ تاجرانه و مرگ آدم‌های زرنگ است. این هدیه را خدا به چه کسی می‌دهد؟ خدا این هدیه را از آن نمی‌دهد؛ به کسانی می‌دهد که در راه او مجاهدت کنند (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۷۷/۰۷/۰۵).

تعدادی از آیات مرتبط با شهادت طلبی در نیروهای مسلح

ردیف	عنوان	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه‌ای
۱	ارزش شمردن شهادت در راه خدا	توبه/۲۰، توبه/۱۱۱، بقره/۱۵۴، آل عمران/۱۶۹، حج/۵۸، نساء/۷۳، توبه/۴۱، انفال/۷۲، انفال/۷۴، احزاب/۲۳	ملت‌ی که شهیدپرور باشد، ملت‌ی که توانسته باشد برای جوانان خود، برای مردان و زنان خود، قضیه کشته شدن در راه خدا را حل کند، آیا تحت تأثیر تهدید قرار می‌گیرد؟! آیا رشوه می‌گیرد؟! آیا تسلیم قدرتمندان می‌شود؟! آیا به استکبار بار می‌دهد؟! ابدأ. لذا امروز نگاه کنید؛ عزت و عظمت کشور شما به برکت خون همین عزیزان شماس.

۷- تکیه بر حضور مردم

یکی از پایه‌های قدرت جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک کشور مبتنی بر مردم‌سالاری دینی، اتکا بر اراده و حضور مردم است. از این‌رو حضور و حمایت مردم در مواقع حساس، همواره زمینه‌ساز قدرت‌یابی کشور در عرصه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی است. پیوند نظام و مردم در ایران، پیوندی عمیق و قلبی است که زمینه‌های عمیق‌تر شدن فهم مردم در درک موقعیت‌های خطیری که برای نظام جمهوری اسلامی پیش آمده را فراهم ساخته است. نقش پررنگ مردم در پیروزی و به ثمر رساندن انقلاب اسلامی، غیرقابل‌انکار است. هیچ حادثه‌ای در تاریخ ایران همانند انقلاب اسلامی نیست که مردم در پیروزی و استمرار آن، نقش مستقیم و اساسی داشته باشند. مهم‌ترین ویژگی انقلاب اسلامی نیز، تمام نشدن نقش مردم با پیروزی آن است. به فرموده‌ی رهبر معظم انقلاب، «استمرار نقش و حضور مردم بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، از حکمت، تدبیر و ژرف‌نگری امام بزرگوار (ره) بود که ملت ایران را به درستی شناخته و باور کرده بود و به توانایی‌ها و عزم راسخ ملت ایران، ایمان داشت» (بیانات رهبر انقلاب در جمع مردم

کرمانشاه، ۱۳۹۰/۰۷/۲۰).

یکی از برکات حضور مردم در صحنه‌ی انتخابات این است که پشتوانه مردمی نظام را نشان می‌دهد: «این، در اقتدار نظام جمهوری اسلامی ایران و اقتدار کشور تأثیر بی‌نظیری دارد؛ یعنی هیچ چیزی، هیچ ابزار قدرتی به‌اندازه‌ی حضور مردم، قدرت افزا برای کشور نیست» ۱۴۰۰/۰۳/۲۴، گرچه ابزارهای نظامی، سیاسی و اقتصادی برای کشور قدرت افزا و قدرت زا است «اما هیچ‌کدام به‌اندازه حضور مردم نیست؛ حضور مردم، نظام جمهوری اسلامی را به معنای واقعی کلمه قدرتمند می‌کند، ۱۴۰۰/۰۳/۲۶». حضور و مشارکت مردم در انتخابات از لحاظ بین‌المللی نشان‌دهنده اقتدار ملی و ابهت بین‌المللی آن‌هاست: «از جهت وجهه خارجی انتخابات و حضور مردم و مشارکت مردم، نشان‌دهنده اقتدار ملی است... وقتی همه احساس کنند در دنیا -دشمن و دوست- که این ملت هوشیار است، بیدار است، سر پا است، عازم است، پُرانگیزه است، این کشور یک اقتداری، یک هیبتی در چشم همه پیدا می‌کند؛ چه دوست و چه دشمن، ۱۴۰۰/۰۱/۰۱».

البته تأکید امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بر مشارکت

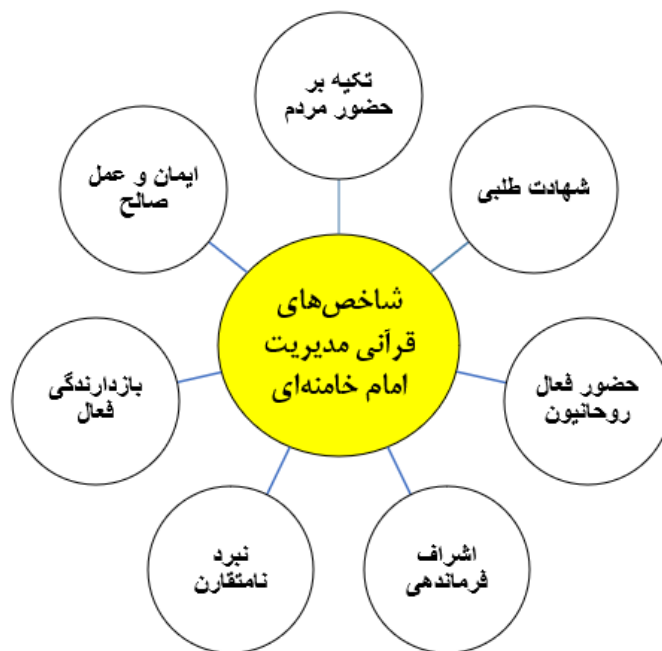
بلکه یک مسئولیت و تکلیف الهی و شرعی هم می‌باشد؛ زیرا انسان هر چند می‌تواند حق فردی و اجتماعی خود را نادیده بگیرد، ولی نمی‌تواند از تکلیف فردی و اجتماعی خویش بگذرد؛ زیرا مسئولیت به معنای بازخواست و پاسخگویی است و شخص باید پاسخگوی هر انتخاب و رفتاری باشد که در حوزه تکالیف و وظایف و مسئولیت‌ها انجام می‌دهد. البته این تکلیف، ما لایطاق نیست و از هر کس به اندازه وسعش انتظار می‌رود. خدای متعال در قرآن می‌فرماید: خداوند هیچ‌کس را جز به قدر توانایی‌اش تکلیف نمی‌کند. آنچه (از خوبی) به دست آورده به سود او و آنچه (از بدی) به دست آورده به زیان اوست. (بقره/ ۲۸۶) خداوند تنها راه رسیدن به سعادت ابدی و گذر از گذرگاه‌های متعدد و متنوع عرصه قیامت و ورود به بهشت رضوان الهی را انجام عمل به میزان استطاعت دانسته و فرموده است: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نَكْفُلُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ؛ و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند؛ هیچ‌کسی را جز به قدر توانش تکلیف نمی‌کنیم آنان همدم بهشت‌اند که در آن جاوداندند (اعراف/ ۴۲).

نکته دیگر اینکه از نظر قرآن تغییرات اجتماعی مثبت و منفی در هر جامعه‌ای به مشارکت فعال جمعی از افراد آن اجتماع بازمی‌گردد که با تعامل مثبت و منفی مسیر خود و جامعه را تعیین و تغییر می‌دهند. خداوند می‌فرماید: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ؛ در حقیقت خدا وضع قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان خودشان وضع خود را تغییر دهند (رعد/ ۱۱ و انفال/ ۵۳).

اجتماعی مردم، به‌عنوان یک تکلیف شرعی ریشه در آموزه‌های قرآنی دارد زیرا از نظر قرآن، هر انسانی نسبت به سرنوشت خود و سایرین تکالیف شرعی داشته و کوتاهی در آن ممنوع است. حضرت موسی (ع) وقتی با عالم به علم لدنی در کشتی می‌نشیند، به حکم عقل و نقل عمل می‌کند و به مشارکت فعال در عمل اجتماعی پرداخته و نسبت به کارهای دیگران حتی استاد خویش واکنش نشان داده و سفارش‌هایی را بر اساس آموزه‌های وحیانی الهی ارائه می‌دهد. خداوند در این باره می‌فرماید: پس رهسپار گردیدند تا وقتی که سوار کشتی شدند. آن عالم، کشتی را سوراخ کرد. موسی گفت: آیا کشتی را سوراخ کردی تا سرنشینان را غرق کنی؟! واقعاً به کار ناروایی مبادرت ورزیدی (کهف/ ۷۱). در این آیه به‌صراحت تکلیف هر انسانی در دنیا نسبت به رفتارهای دیگری و مسئولیت در برابر کنش‌های آنان بیان شده است. کمترین نوع مشارکت اجتماعی در حوزه کنش‌های دیگران، واکنش مسئولیت‌آمیز توصیه یا همان امر به معروف و نهی از منکر است. حضرت موسی (ع) وقتی به سرنوشت جمعی کشتی‌نشینان می‌نگرد، بر خود واجب می‌داند تا حتی به استاد خویش نسبت به کاری که به نظرش موجب غرق شدن خود و دیگر کشتی‌نشینان می‌شود، اعتراض کند. پس انسان مؤمن نه تنها نسبت به سرنوشت خویش مسئول است، بلکه نسبت به سرنوشت سایرین نیز مسئولیت دارد و نمی‌تواند از خود سلب مسئولیت کند. پس از نظر قرآن و اسلام، نه تنها تعیین سرنوشت جمعی و مدیریت و تغییر آن، همانند تعیین سرنوشت شخصی خویش یک حق الهی است؛

آیات مرتبط با اتکا بر حضور مردم

ردیف	عنوان	شماره آیه و سوره	بیانات امام خامنه‌ای
۱	اتکا بر حضور مردم	کهف/ ۷۱، بقره/ ۲۸۶، اعراف/ ۴۲، اعراف/ ۱۱ و ۵۳	گرچه ابزارهای نظامی، سیاسی و اقتصادی برای کشور قدرت افزا و قدرت‌زا است اما هیچ‌کدام به اندازه حضور مردم نیست؛ حضور مردم، نظام جمهوری اسلامی را به معنای واقعی کلمه قدرتمند می‌کند.

مدل مفهومی پژوهش

نتیجه

ره‌آورد‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاخص‌های مدیریتی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح، اعم از «ایمان و اقتدار»، نبرد نامتقارن، بازدارندگی فعال، اشراف فرماندهی، حضور روحانیون در نیروهای مسلح، ارزش گذاردن شهادت در راه خدا و تکیه بر حضور مردم برگرفته از مبانی قرآنی اندیشه‌های مدیریتی معظم له می‌باشد. افزون بر آن روشن شد که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در مدیریت الهی خویش علاوه بر اعمال یافته‌های تجربی بشری، به رهنمودها و دستورات قرآنی نیز تمسک جسته‌اند که نتیجه و برآیند آن، تحول آفرینی وی در سطح اقتدار نیروهای مسلح می‌باشد. همچنین اندیشه نظام‌مند و رویکرد سازمانی و ساختارمند ایشان در مدیریت نیروهای مسلح، به تبعیت از داده‌های حیات‌بخش قرآن کریم، از وی رهبری لایق، حکیم و مدبر و موفق ساخته و در پرتو همین رهبری داهیان‌ه نظام اسلامی، توانسته ضعف‌ها را شناسایی و قوت‌ها را تقویت و تهدیدات داخلی و خارجی را تبدیل به فرصت نمایند و

پیشنهادها:

- ۱- با عنایت به اینکه شاخص‌های مدیریت معظم له در نیروهای مسلح محدود به موارد پیش گفته نمی‌باشد، شایسته است پژوهشگران محترم به سایر ویژگی‌های مدیریتی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نیروهای مسلح پرداخته و به تبیین آن بپردازند.
- ۲- شایسته است شاخص‌های مدیریتی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) که مبتنی بر قرآن کریم می‌باشد در متون درسی دانشجویان گنجانده شده و زمینه بسط و توسعه مباحث معرفتی مربوط به مدیریت قرآنی امام خامنه‌ای بیش از پیش معرفی شود.

منابع

- قرآن کریم.
- آئین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران،

- (۱۳۹۱).
- احمد بن مصطفی مراغی، (۱۳۸۳)، «تفسیر المرآی» تاز جامع‌ترین تفاسیر معاصر اهل سنت.
- بیدگلی، محمد، رجبی ده برزوئی، (۱۳۹۴)، واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه‌های امام خامنه‌ای، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۹، شماره ۲.
- بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، <https://farsi.khamenei.ir>.
- تهرانی، محمد ثقفی، (۱۳۹۸)، تفسیر روان جاوید، تهران: انتشارات برهان، چاپ سوم.
- حسین بن محمد، راعب، (۵۰۲ق)، مفردات و تحقیق مفردات الفاظ القرآن.
- خسروپناه، عبدالحسین، (۱۳۹۶)، منظومه‌ی فکری آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ذبیح، علیرضا، (۱۳۸۴)، کتاب عرفان سرخ (تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ ارزش‌های دینی)، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- زین‌الدینی، مجید، (۱۳۹۶)، مدیریت و فرماندهی در نیروهای مسلح از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نشریه علمی مدیریت اسلامی، دوره ۲۵ شماره.
- سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی تفسیر «فی ظلال القرآن».
- شفیعی، عباس، (۱۴۰۲)، الگوی رهبری امام خامنه‌ای، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
- طباطبائی، محمدحسین، (۱۳۸۹)، تفسیر المیزان، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی.
- طیب، سید عبدالحسین، (۱۳۷۸)، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم.
- فخرالدین رازی، (۶۰۶ق)، تفسیر «مفاتیح الغیب» معروف به «التفسیر الکبیر»، اهل سنت.
- قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، (۱۳۸۶)، تنظیم احمدعلی بابایی، تهران: دارالکتب اسلامی.
- مهدیان، حسین، ترکاشوند، جلال، (۱۳۹۲)، تبیین نظام‌مند اندیشه دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله‌العالی) دانشگاه افسری امام علی (ع).
- موحدی سیرت، سعید، صفری، علی آقا، (۱۳۹۵)، مستندات قرآنی
- سیره مدیریتی مقام معظم رهبری، فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی.
- مدنی، سیدمصطفی، جمالی، علی، (۱۳۹۴)، نقش پدافند غیرعامل در بازدارندگی از جنگ فصلنامه راهبرد دفاعی، سال سیزدهم، شماره ۵۱.
- مرسلی، فاطمه، (۱۳۹۸)، بررسی نقش و جایگاه مردم در ارتقای اقتدار منطقه‌ای ایران، اندیشکده راهبردی تبیین.

محیط‌شناسی و اقتضات تبلیغی پادگان‌های ارتش جمهوری اسلامی ایران

با سایر عرصه‌های تبلیغی و نحوه مواجهه مبلغ در این شرایط دارد. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با مشاهده غیرمشارکتی، براساس تجربه‌هایی که طی سال‌های متممادی در پادگان‌ها به دست آمده، به تشریح فضای محیطی پادگان پرداخته و نکاتی جهت راهنمایی مبلغان دینی ارائه شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که محیط پادگان قوانین، مقررات مشخصی دارد که یک مبلغ پیش از ورود به پادگان می‌بایست با آنها آشنا شده تا دچار مشکل نشود. همچنین مخاطبین فضای تبلیغی در پادگان که کارکنان و سربازان هستند، ویژگی‌های صنفی مخصوص به خود را دارند که شناخت آن باعث می‌شود یک مبلغ بتواند از فرصت‌ها بهترین استفاده را برده و تعامل بهتری با مخاطبین داشته باشد.

واژگان کلیدی: پادگان، تبلیغ، مخاطب‌شناسی، سرباز، محیط‌شناسی، ارتش جمهوری اسلامی.

مهدی صنعت پورامیری^۱، محمدرضا انوری^۲، ابراهیم توبه بانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

تعداد بالا و تنوع مخاطبین و غلبه قشر جوان، پادگاه را به یکی از مهم‌ترین بسترهای تبلیغ دینی تبدیل کرده است؛ اما این محیط تبلیغی همانند سایر محیط‌های تبلیغی، دارای فضا، ساختارها و قواعد مخصوص به خود است که وجود این ویژگی‌ها و اقتضات محیطی می‌تواند بر محتوا و شیوه تبلیغ مبلغان دینی تأثیر به‌سزایی داشته باشد و غفلت از آنها ممکن است فرایند تبلیغی را با اخلال و آسیب‌هایی جدی مواجه سازد که همه این موارد نشان از اهمیت تبیین تفاوت‌های پادگان

۱- طلبه سطح ۳، دکتری تخصصی علوم قرآنی، دانشگاه باقرالعلوم (ع): mahdisanatpouramiri@gmail.com

۲- استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم (ع).

۳- دانشیار و عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی امام خمینی (ره).

Ecology and propaganda requirements of the army barracks of the Islamic Republic of Iran.

Abstract: The large number and diversity of audiences and the predominance of the young generation have made the barracks one of the most important platforms for religious propaganda; however, this propaganda environment, like other propaganda environments, has its own space, structures, and rules. The existence of these characteristics and environmental requirements can have a significant impact on the content and method of propaganda by religious missionaries, and neglecting them may cause serious disruption and damage to the propaganda process. All of these cases indicate the importance of explaining the differences between the barracks and other propaganda arenas and the way missionaries deal with these conditions. This study, with a descriptive-analytical approach and non-participatory observation, describes the environmental space of the barracks based on experiences gained in the barracks over many years and provides tips to guide religious missionaries. The findings of the study indicate that the barracks environment has specific rules and regulations that a missionary must familiarize himself with before entering the barracks to avoid problems. Also, the audiences of the propaganda space in the barracks, which are employees and soldiers, have their own specific professional characteristics, the knowledge of which allows a missionary to make the best use of opportunities and have better interaction with the audience.

Keywords: Barracks, advertising, audience research, soldier, ecology, Islamic Republic Army.

مقدمه:

به‌طور میانگین سالانه قریب به ۴۰۰ هزار نفر از جوانان کشور به خدمت سربازی اعزام می‌شوند (بابایی، ۱۴۰۲: ۷۸). که در صورت مدیریت صحیح این منبع انسانی عظیم، خدمت سربازی علاوه بر جامعه‌پذیری جوانان در ساحت نظم‌پذیری و ایجاد حس تعلق به وطن، می‌تواند نقش بی‌بدیلی در بازدارندگی در مقابل تهدیدات نرم و سخت دشمن ایفا کند (موسوی نقابی، ۱۳۹۳: ۱۰۰). از آنجا که حفظ آمادگی روحی در نیروها مسئله‌ای ضروری است و بیان معارف دینی می‌تواند موجب تقویت آنها شود، لازم است مبلغان دینی در محیط‌های نظامی حاضر باشند. در دوران پیش از انقلاب اسلامی ایران، روحانیون تحت عنوان «قاضی عسگر» در پادگان‌ها حضور داشتند؛ قاضی عسگر به کسی گفته می‌شود که به امور شرعی سربازان رسیدگی می‌کند. (معین، ۱۳۸۱: ۱۲۲). این مسئله بعد از انقلاب با تأسیس سازمان عقیدتی-سیاسی بیشتر مورد توجه قرار گرفت. این سازمان با برگزاری برنامه‌های دینی و سیاسی، به رشد معرفت و آمادگی روحی کارکنان و سربازان کمک می‌کند. گرچه این سازمان ساختار و افراد مشخصی دارد که در تمام سال برنامه‌های مختلفی را اجرا می‌کنند؛ اما در ایام تبلیغی هم از مبلغین خارج از این سازمان دعوت می‌کنند تا در قالب‌های متنوع کلاس‌داری، سخنرانی، صحبت‌های چهره‌به‌چهره و... ایفای نقش کنند. به نظر می‌رسد که می‌توان این فرصت را یک فرصت طلایی و از جهاتی منحصر به فرد برای تبلیغ برشمرد؛ چرا که دوران سربازی برای بعضی از سربازان، اولین مواجهه با یک روحانی است. بعضی از این افراد به‌خاطر جو خانوادگی، با هیچ مبلغ دینی از نزدیک صحبت نکرده و ارتباطی نداشته‌اند؛ اما در طول دوران سربازی فرصت برای این ارتباط مهیاست و اولین تصویر از یک روحانی در ارتباط با همین مبلغین، در ذهن آنها ترسیم می‌شود. فرصت سربازی بعد از دوران ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان و یا دانشگاه، یکی از آخرین فرصت‌های نظام اسلامی برای جذب این افراد به دین است و بعد از این دوران شاید مجال مناسب دیگری برای صحبت فراهم نشود. توجه به این مسائل اهمیت تبلیغ در پادگان‌ها را برای مبلغین بیشتر کرده و لزوم آگاهی از اقتضات این محیط

برای تبلیغ را دوچندان می‌کند و عدم آشنایی مبلغان با فضای پادگان موجب می‌شود از این فرصت استفاده بهینه نشود؛ در تعلیمات دینی به این نکته توجه داده شده که: «إِيَّاكَ وَالْكَلامَ فِيمَا لَا تَعْرِفُ طَرِيقَتَهُ وَلَا تَعْلَمُ حَقِيقَتَهُ. جداً يَپْرهيز از سخن گفتن در چیزی که شیوه و حقیقت آن را نمی‌شناسی» (آمدی، ۱۴۱۰: ۱۷۴). لذا اگر این حقیقت را پذیرفته شود که تبلیغ در پادگان شیوه‌های خاصی را می‌طلبد و طریقه خاص خودش را دارد، طبق این فرمایش امیرالمؤمنین (ع) لازم است مبلغین قبل ورود در این عرصه با شیوه‌ها و طریقه تبلیغ در این عرصه آشنا شوند. از همین رو مسئله اصلی این مقاله، شناخت محیط تبلیغی و اقتضات آن است که مبلغان برای تبلیغ در پادگان‌ها لازم است با آن آشنا باشند تا تبلیغی مؤثر داشته باشند. پژوهش‌هایی در این زمینه انجام شده که به شرح ذیل است:

۱- محورها و روش‌های تبلیغ در جمع سربازان؛ محمد اسماعیلی مبارکه، نشریه مبلغان، شماره ۱۷۳، بهمن ۱۳۹۲، در این مقاله سعی شده محورهای مهم تبلیغ در پادگان‌ها و روش‌هایی برای جذب سربازان پیشنهاد داده شده. تفاوت این مقاله با پژوهش حاضر در این است که بیشتر به بیان توصیه‌ها پرداخته و مباحثی را برای ارائه بیان می‌کند؛ درحالی‌که پژوهش حاضر به شناخت اتفاق‌ها و شرایط محیطی پادگان می‌پردازد.

۲- شیوه‌های تبلیغی در نیروهای مسلح؛ حسن مزاری؛ نشریه مبلغان، فروردین ۱۳۷۹، شماره ۳؛ در این مقاله نگارنده سعی کرده با توجه به تجارب خوبی که از تبلیغ در محیط پادگان داشته، توصیه‌هایی برای روحانیون داشته باشد. تفاوت پژوهش حاضر با این مقاله در این است که به محیط‌شناسی پادگان پرداخته و سعی کرده به‌طور منسجم در سه بخش توضیحاتی را از فضای محیطی، پرسنل و سربازان ارائه دهد.

روش پژوهش:

پژوهش حاضر به مردم‌نگاری محیط پادگان‌های نظامی و شناخت عناصر مؤثر در آن برای آشنایی مبلغان دین با پادگان به‌مثابه یک محیط تبلیغی می‌پردازد. «مردم‌نگاری، اساساً به معنای توصیف مردمان یا فرهنگ‌هاست؛ مردم‌نگاری، یک روش کیفی است که از طریق آن، محقق به توصیف و تفسیر ارزش‌ها، رفتارها،

نیست؛ اما نگارنده در ایام تبلیغی سعی داشته از نزدیک با سربازان ارتباط داشته باشد و همین مسئله باعث شده که سربازان مشکلات خود را با نگارنده در میان بگذارند و با روحيات آنها بیشتر آشنا بشود.

مفاهيم اساسی:

-ارتباط: مهم‌ترین فعالیتی که مبلّغ در طول زمان تبلیغ انجام می‌دهد، ارتباط با مخاطبین خود است؛ ارتباط عبارت است از «انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده، مشروط بر آنکه در گیرنده پیام مشابهت معنی با معنی موردنظر فرستنده پیام ایجاد شود» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۰: ۵۷). در این تعریف به ارکان ارتباط اشاره شده که همان فرستنده، گیرنده و پیام است و در ادامه به یک شرط مهم اشاره شده که باید آنچه شنونده فهم کرده با آنچه گوینده قصد گفتنش را داشت یکی باشد. ذکر این شرط بدین سبب بوده که گاهی مواعی برای فهم حاصل می‌شود و یا تفاوت‌هایی که در نوع محاوره گوینده و شنونده وجود دارد. برخی به همین شرط در تعریف ارتباط این‌گونه اشاره کرده‌اند: «ارتباط، برخی از مفاهیم، تفکرات و معانی و یا به عبارتی پیام‌ها را به دیگران یا میان عموم گسترش می‌دهد» (فرهنگی، ۱۳۸۲: ۶). بر همین اساس آنچه در مدّت ایام تبلیغ دینی باید اتفاق بیافتد، شکل گرفتن ارتباط بین مبلّغ و افراد حاضر در پادگان‌ها است تا بتواند پیام دین را به آنها برساند.

-تبلیغ: کلمه تبلیغ، تبلیغات، مبلّغ و ابلاغ در لغت همگی از ریشه بلغ است. گرچه بعضی از اهل لغت تعاریف متعددی برای این کلمه ذکر کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۴۵)؛ اما به نظر می‌رسد معنای اصلی کلمه تبلیغ «رسانیدن» هستند (العوینی، ۱۹۸۱: ۱۷۵). در اصطلاح تبلیغ بر سه عنصر اصلی پیام‌دهنده، پیام‌گیرنده و محتوای پیام مبتنی است (رهبر، ۱۳۷۱: ۸۰). که در آن پیام دهند روش‌های به هم پیوسته‌ای را برای بسیج نیروهای اجتماعی و فردی به جهت رسیدن به یک هدف مشخص به کار می‌گیرد (زورق، ۱۳۹۰: ۸). براساس آنچه در این دو تعریف گذشت، عالم دینی بر اساس تعلیماتی که فراگرفته، پیام اسلام را به مخاطبین خود رسانده و سعی می‌کند بینش و رفتار آنها را در جهت تقویت آموزه‌های دینی تغییر دهد و هدف

عقاید و زبان به اشتراک گذاشتن در یک گروه فرهنگی می‌پردازد» (هاریس، ۱۹۶۸: ۵۶). مردم‌نگاری از چند جهت دارای دسته‌بندی‌های مختلفی است. یکی از این دسته‌بندی‌ها، تقسیم مردم‌نگاری به کلاسیک، سیستماتیک، تفسیری، انتقادی است. قسم اول مردم‌نگاری یعنی کلاسیک، به بررسی و توصیف شرایطی می‌پردازد که رفتار در آن صورت می‌گیرد. این نوع مردم‌نگاری نیازمند حضور مردم‌نگار و صرف زمان زیاد در میدان تحقیق است تا بتواند به توصیف غنی و پرمایه از شرایط بپردازد (ادیب حاج‌باقری و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵۳). همان‌طور که مشخص است در مردم‌نگاری کلاسیک، محقق به دنبال توصیف از میدان تحقیق است؛ برخلاف اقسام دیگر که به تعریف و توصیف ساختار فرهنگ، کشف معنا یا تغییر شرایط می‌پردازند.

باتوجه به آنچه ذکر شد، یافته‌های این پژوهش از طریق مشاهدات و تجربه‌های سالیان متمادی نگارنده به‌عنوان یک مبلّغ جمع‌آوری شده است؛ این تجارب از سه طریق بوده است: نخست آنکه نگارنده خود از فرزندان کارکنان ارتش است و از زمان کودکی فضای ارتش را از نزدیک لمس کرده است؛ مدت‌زمان زندگی کردن نگارنده ۲۰ سال بوده که در شهرک‌های نیروی دریایی، هوایی، پدافند و زمینی سپری شده است. دوم فعالیت‌های تبلیغی نگارنده در فضای ارتش جمهوری اسلامی است که قریب به یک دهه بوده؛ تجربه حضور در پنج پادگان از ستاد آجا در استان تهران در طول مدت سه سال، تبلیغ در دو پادگان نیروی دریایی و تجربه تبلیغ در سه پادگان پدافند ارتش در شهر اصفهان و اطراف نیز بوده است که مجموع آنها چیزی حدود ۱۰ پادگان در مدت ۸ سال فعالیت تبلیغی بوده است. نکته آخر اینکه نگارنده سعی کرده از تجارب دیگر مبلّغینی که با فضای ارتش آشنایی دارند نیز استفاده کند.

جمع‌آوری و تحلیل داده‌های مردم‌نگاری این پژوهش براساس مشاهده غیرمشارکتی است. اگر چنانچه محقق در پی مشاهده فرایندها و رویدادها باشد و از درگیر شدن در تعاملات آزمودنی‌ها اجتناب ورزد، نقش مشاهده غیرمشارکتی را ایفا می‌کند (ایمان، ۱۳۹۱، ج ۲). گرچه نگارنده خدمت مقدس سربازی را نگذرانده است و نوع مشاهدات در این مقاله از نوع مشاهده مشارکتی

از این تغییر شرکت مسئولانه مردم در کار خیر است؛ به خلاف پروپاگاندا غربی که در آن هدف کنترل افکار برای رسیدن به قدرت و ثروت است (خامنه‌ای، ۱۳۹۶). شهید مطهری تبلیغ دینی این‌گونه تعریف می‌کند: «مسئله تبلیغ به همان معنای صحیح و واقعی، رساندن و شناساندن یک پیام دینی به مردم است؛ آگاه‌ساختن مردم به یک پیام دینی و معتقد کردن و متمایل کردن و جلب نظرهای مردم به یک پیام دینی است» (مطهری، ۱۳۶۴: ۲۸).

-محیط‌شناسی: محیط از ریشه حوط است. در قاموس آمده حَوْتُ، حَيْطَه و حَيْاطَه به معنای حفظ، صیانت و مراقبت است (فیروزآبادی، ۱۴۱۵، ۸۹). در تعریف راغب هم به دیواری گفته می‌شود که مکان مخصوصی را فراگیرد. معنای اصطلاحی محیط‌شناسی هم چیزی جدا از معنای لغوی آن نیست به این صورت که محیط‌شناسی یعنی شخص نسبت به محیطی آشنایی لازم را داشته باشد، به گونه‌ای که بر فضای آن احاطه داشته و بتواند از خود در برابر اتفاقات احتمالی مراقبت کند که در پژوهش حاضر احاطه به فضا و افراد حاضر در پادگان مدنظر است. ۴. یافته‌های توصیفی از محیط‌شناسی پادگان و بیان راهبردها و الزامات تبلیغی یافته‌های این مقاله در سه بخش فضای محیطی پادگان، پرسنل و سربازان ارائه می‌شود:

-فضای محیطی پادگان: در بخش اول به توصیف فضای پادگان و شرحی درباره قواعد حاکم بر آن و به تبع بایدها و نبایدهایی که دانستن آن برای مبلغ لازم است، می‌پردازیم:

← اصطلاحات نظامی:

یکی از مسائلی که مبلغین در مدت تبلیغی خود در پادگان با آن مواجه هستند، اصطلاحات مخصوص به آنجاست. همان‌طور که اگر مبلغ به محیط علمی دانشگاهی رفت، افراد را با القاب دکتر و مهندس مورد خطاب قرار می‌دهد و اگر این مسائل را یاد نگیرد، در آنجا به مشکل برمی‌خورد، محیط نظامی هم همین‌گونه است و لازم است یک مبلغ درجه‌ها و سلسله‌مراتب نظامی را دانسته و افراد را جابه‌جا خطاب نکند. البته بعضی از طلاب اهمیتی به این مسائل نمی‌دهند و به اشتباه افراد را صدا می‌زنند که گاهی این اشتباهات با تذکر هم همراه

می‌شود. بعضی از مبلغین در مقابل تذکرات جمله خود را تصحیح می‌کنند؛ اما برخی دیگر از این تذکر ناراحت شده و تصور می‌کنند که این امور اهمیتی ندارد. در صورتی که این جابه‌جا خطاب کردن همانند این است که شخصی وارد حوزه شود و به یک مرجع تقلید بگوید حجت‌الاسلام و به یک طلبه بگوید آیت‌الله!

البته داشتن اصطلاح فقط مخصوص درجه‌داران و افسران نیست و سربازها هم درجات متفاوت و اصطلاحات مخصوص به خود را دارند. اصطلاحاتی که دانستن آنها می‌تواند به مبلغ در ارتباط‌گیری بهتر با آنها کمک کند. دانستن این اصطلاحات به مرور ایام و با رفت‌وآمد با سربازان به دست می‌آید؛ مگر اینکه ارگان‌های متولی قبل از فرستادن مبلغ به محل تبلیغ برای او آموزش‌هایی را در نظر بگیرند.

← وجود فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف:

معمولاً جمعیتی که یک پادگان نظامی را تشکیل می‌دهند، از فرهنگ‌ها و اقوام گوناگون در سراسر کشور هستند؛ البته در هر پادگان فرهنگ غالب وجود دارد و با توجه به تدابیر جدید نیروهای مسلح، غالب افراد هر پادگان از بومیان همان منطقه هستند؛ لکن این به معنای یک‌دست بودن آنها نیست و افرادی هم احتمالاً از شهرهای دیگر و با تربیت‌های متفاوت در آن پادگان وجود داشته که دارای فرهنگ و قومیتی دیگر و چه‌بسا دارای مذهب یا دین دیگر باشند. با توجه به این مسئله روحانی در سخنرانی‌های خود باید حساسیت‌های قومی و دینی را رعایت کند و از طرح مباحثی که موجب شعله‌ور شدن اختلافات قومی یا مذهبی می‌شود، پرهیز کند. گاهی دیده می‌شود که مبلغان همان‌گونه که در هیأت‌ها سخنرانی می‌کنند، در پادگان هم صحبت می‌کنند که نیاز است ملاحظات مذهبی را بیشتر رعایت کنند. همچنین بعضی افراد در کلاس‌ها و سخنرانی‌ها حاضر می‌شوند، چه‌بسا هیچ دین و مذهبی نداشته باشند. در این موارد لازم است که مبلغین از نقل روایات، فضائل و مسائلی دیگر که خیلی قابل هضم برای عموم نیست و موجب انکار آن مسئله پرهیز کنند و به‌طور خلاصه متوجه این نکته باشند که مخاطبین مختلف با سطوح دین‌داری متفاوت و چه‌بسا ادیان مختلف پای صحبت‌های او نشسته‌اند.

← پایبندی به قوانین:

از مسائل بسیار مهمی که مبلغان باید به آن توجه داشته باشند، پایبندی به قوانین پادگان است که توجه به آن به نفع خود طلبه است. برای توضیح این مسئله به اتفاقی که برای یکی از مبلغان پیش آمده بود اشاره می‌کنم. در ورودی هر پادگان قانون این است که ماشین هر شخص باید کنترل و بازدید شود. گاهی اتفاق می‌افتد که افراد حاضر در دژبان به احترام اینکه ماشین برای روحانی است یا روحانی در آن نشسته، از گشتن ماشین خودداری می‌کنند. در یکی از پادگان‌ها همین اتفاق برای یکی از روحانیون اتفاق افتاد. بعد از مدتی چند کیلو مواد مخدر در آن پادگان پیدا شده بود که باعث شد فرمانده آن پادگان دژبان را فراخواند و از او در مورد کنترل ماشین‌ها مؤاخذه کند. دژبان در پاسخ به این پرسش که مگر همه ماشین‌ها را کنترل نکرده، گفت که همه را کنترل کردم؛ مگر ماشین روحانی مبلغ را. این مسئله موجب به وجود آمدن مشکلات متعددی برای آن روحانی شده بود. البته بعد از مدتی معلوم شد که کار سربازان آن ماشین بوده و مبلغی که در ماشین نشسته بود، خبری از این موضوع نداشت؛ اما به‌رحال مدتی آن روحانی اذیت شده بود و مورد تهمت قرار گرفت. این یک نمونه از قوانین است و قوانین دیگری مثل ممنوعیت فیلم‌برداری در بعضی از اماکن از قوانینی است که رعایت نکردن آنها می‌تواند مبلغ را دچار دردسرهای بزرگ‌تر هم بکند؛ چرا که بعضی از این مسائل خطرات امنیتی دارد و حتی احتمال خطر هم کافی است که این کار از طرف مبلغ صورت نگیرد.

← داشتن کلاس‌های عمومی عقیدتی:

معمولاً تبلیغ در فضای پادگان منحصر به منبر نیست و همراه با کلاس‌داری است. معمولاً سرفصل‌ها و حتی محتوای کلاس هم در مواردی از قبل معلوم است و مبلغ باید همان سرفصل‌ها یا محتواهای تعیین شده توسط سازمان عقیدتی-سیاسی را بگوید. گاهی مبلغ به دلایلی مثل عدم تسلط کافی به مبحث، علاقه‌ای به گفتن آن مطلب را ندارد. در این شرایط پیشنهاد می‌شود مبلغ به جای ترک آن مباحث، بحث را خلاصه کرده و در کنار آن به طرح مباحث دیگر بپردازد. به‌عنوان مثال اگر کلاسی یک ساعت است، بیست دقیقه را صرف مباحث

تعیین شده کند و باقی ساعت را به مباحث خود بپردازد. مبلغ با این کار هم به قوانین و سرفصل‌های درخواستی سازمان عقیدتی-سیاسی و روال کار آن مجموعه احترام گذاشته و هم اینکه خیلی خود را درگیر آن مباحث نکرده است و مباحث دلخواه خود را ارائه کرده است.

نکته دیگر هم اینکه کلاس‌های عقیدتی-سیاسی مختص ایام تبلیغی نیست و در گذشته هم این کلاس‌ها برای سربازان برگزار شده است. در نتیجه بهتر است مبلغین از بحث‌هایی که در گذشته طرح شده آگاه شوند تا از طرح مباحث تکراری پرهیز شود.

← الزام برای شرکت در برنامه‌ها

تبلیغ در فضای پادگان با سایر فضاهایی که مبلغ تجربه کرده، تفاوت‌هایی دارد. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌ها این است که مخاطبین اماکنی مثل مسجد یا هیأت، خودشان به اختیار و چه‌بسا مشتاقانه در آن برنامه شرکت می‌کنند؛ اما در پادگان، مخاطبان -به‌خصوص سربازان- ملزم به شرکت در برنامه‌ها و کلاس‌ها هستند. دانستن این نکته، از دو جهت به مبلغ کمک می‌کند؛ ابتدا اینکه گاهی در بین سربازان، افرادی اصلاً گوش نمی‌دهند و با بی‌حالی سر کلاس می‌نشینند. اگر مبلغی به اجباری بودن کلاس برای سربازان التفات نداشته باشد، چه‌بسا این مسئله برایش سخت باشد و در طول سخنرانی اذیت شود و حتی عصبانی شود و به آن شخص تندی کند که به نظر می‌رسد این کار درست نباشد. بعضی از مبلغان هم مثل سایر بسترهای تبلیغی همچون مدرسه می‌خواهند کلاس را اختیاری کنند تا این دسته از افراد در کلاس شرکت نکنند؛ اما این‌گونه نیست و پادگان مقررات خودش را دارد و برای این کار نیاز به هماهنگی از قبل با مسئولین مربوطه وجود دارد.

نکته دیگری که مبلغ باید از الزامی بودن حضور سربازان به آن توجه داشته باشد، این است که سعی کند تا کلاس خشک اداره نشود و با کمی شوخی یا خنده دید آنها را نسبت به خودش مثبت کند. البته با رعایت همه این اتفاقات شاید باز هم عده‌ای باشند که همکاری لازم را نداشته باشند که این مسئله ذات تبلیغ است و مبلغ باید صبر خود را بالا ببرد؛ حتی پیامبران (علیهم‌السلام) در تمام مدت رسالتشان نتوانستند همه مخاطبان و مترجمان خویش را به مرحله ایده‌آل و مدنظر خویش ارتقا دهند

(صادق، ۱۳۸۲: ۱۵۰).

◀ درخواست از روحانی

در مشاهدات نگارنده به‌وفور دیده شده که سربازان زیادی به مبلغ مراجعه داشته و از او می‌خواهند تا واسطه شود تا مشکلی از آنها را رفع کرده یا کاری را برای آنها انجام دهد. در مواجهه با این مسئله، دو رفتار غلط از بعضی مبلغین مشاهده می‌شود:

الف) بعضی از مبلغین که تجربه کم‌تری از حضور در محیط‌های تبلیغی پادگان دارند، هر درخواستی که مطرح می‌شود را پیگیری می‌کنند که این کار دو مشکل را به‌وجود می‌آورد. مشکل اول اینکه خیلی از این درخواست‌ها روال قانونی خود را داشته و شخص باید آن را طی کند؛ ولی یا نمی‌خواهد آن مسیر را برود و یا رفته و به نتیجه نرسیده و دوباره از طریق روحانی می‌خواهد اقدام کند. در مواردی این درخواست‌ها از اساس دروغ است و شخص با مظلوم‌نمایی مسائلی را از طلبه درخواست می‌کند که در بعضی مواقع انجام آن کار برای مبلغ گران تمام می‌شود. مشکل دیگری که این برخورد برای مبلغ به‌وجود می‌آورد این است که بعد از مدتی با تعداد زیادی از مراجعه‌ها مواجه شده که دیگر از پس پیگیری آنها برنمی‌آید و عملاً باید تمام مدت تبلیغ خود را صرف این مراجعه‌ها کند و در آخر تکرار این مسائل باعث می‌شود روحانی از طرف سایر افراد مورد تهمت قرار بگیرد که در مسائل اداری دخالت می‌کند.

ب) بعضی دیگر از مبلغان که اغلب تجربه بیشتری از حضور در پادگان دارند و معایب برخورد قبلی را دیدند و نمی‌خواهند در دام آن مشکلات بیافتند، نسبت به درخواست‌ها بی‌توجهی کرده و می‌گویند این مسئله به من مربوط نیست و خودش متولی دارد که این رفتار هم به‌احتمال زیاد موجب رنجش سربازان می‌شود.

بر این اساس باید راه‌حل درست تبیین شود؛ راه‌حل این است که مبلغ در مواجهه با این درخواست‌ها در ابتدا جایگاه خود را برای سرباز تبیین کند. به این صورت که توضیح دهد مبلغ نقشی در امور اداری ندارد و اصلاً از او خواسته شده که در این مسائل ورودی نکند -معمولاً طبق روال از مبلغ در برگاه‌ای می‌خواهند که در مسائل اداری دخالت نکند- و اگر هم ورود کند برایش دردسر به‌وجود می‌آید.

این برخورد در مواجهه با نیازها، هم انتظار سربازان از مبلغ را از بین می‌برد و هم مبلغ را از افتادن در چالش‌های مذکور حفظ می‌کند. البته این برخورد به‌معنای بی‌خیالی نیست و مبلغ در مواجهه با مشکل سربازان نباید بی‌تفاوت باشد؛ بلکه باید حرف او را شنید و در صورت موجه بودن مشکلش، با او همدردی کرد و حتی اگر مبلغ احساس کرد که می‌تواند کاری را انجام دهد، خوب است که آن را پیگیری کند؛ اما با در نظر گرفتن سه مسئله؛ اول اینکه به سرباز بگوید من این را پیگیری می‌کنم؛ اما برای درست شدن حتمی آن قول نمی‌دهم تا برای او انتظاری درست نشود و در صورت حل نشدن مسئله شخص ناراحت نشود و هم متوجه شود که شما مسئولیتی ندارید. دوم اینکه از او بخواهیم که این مسئله فقط بین خودمان باقی بماند تا عمومی نشود و بقیه سربازان بگویند ما هم برویم تا روحانی کار ما را راه بیندازد. سوم هم اینکه از طریق مسئولی که شما را دعوت کرد این پیگیری صورت بپذیرد که معمولاً سازمان عقیدتی سیاسی متکفل دعوت از مبلغان است. گاهی دیده می‌شود که مبلغ به‌طور خودسر و بدون هماهنگی با مسئول عقیدتی سیاسی کاری را انجام می‌دهد که این کار هم خلاف اخلاق است؛ زیرا مبلغ، مهمان آن ارگان محسوب می‌شود و درست نیست که مهمان بدون اجازه صاحب‌خانه کاری را انجام دهد. ضمن اینکه بارها برای نگارنده اتفاق افتاد که از مسئله‌ای ناراحت شده و قصد انجام کاری را داشته؛ اما با مشورت گرفتن از مسئول عقیدتی سیاسی متوجه بعضی از نکات شده و از تصمیم خود پشیمان شده است.

◀ - پرسنل

در بخش دوم به شرح نکاتی در مورد پرسنل مشغول در پادگان‌ها می‌پردازیم و به‌تبع نکاتی را برای مواجهه مبلغ با مسائل ذکر می‌کنیم.

◀ برخورد نظامی

یکی از مسائلی که مبلغ در زمان حضور در پادگان نظامی باید به آن توجه داشته باشد، این است که فضای پادگان یک فضای نظامی و جدی است. گاهی مبلغانی که فضای تبلیغی مدرسه، روستا، شهر و سایر بسترهای تبلیغی را تجربه کرده‌اند، با قرار گرفتن در فضای پادگان تعجب کرده و فضای پادگان را مطابق میل خود نمی‌بینند

اصل لزوم انعطاف، مزاح و در کل برخورد خشک نداشتن در مبلغ لازم است؛ اما حدّ این مسئله تا کجاست و آیا مبلغ می‌تواند هر گونه مزاح یا انعطافی را داشته باشد؟ در جواب باید گفت گرچه شخص مبلغ و روحانی نظامی نیست و قیودی که بر گردن افرادی نظامی است، بر گردن او نیست؛ اما رعایت فضای پادگان مسئله دیگری است و مبلغ باید الزامات آنجا را رعایت کند. به‌عنوان مثال اگر طوری در کلاس‌ها برخورد کند که آن کلاس دچار هرج‌ومرج شود، این مسئله مقبول نیست. یا اینکه اگر مبلغ مزاح و شوخی را از حد بگذراند، این مسئله اصلاً مناسب با فضای پادگان نیست و یقیناً افراد حاضر در پادگان روی خوشی به این مسئله نشان نخواهند داد. مبلغ باید در عین حالی که انعطاف تبلیغی و شوخ‌طبعی خودش را دارد، شخصیت خودش را حفظ کرده تا از طرف سایر افراد سبک شمرده نشود.

← داشتن روحیه ملی

یکی از نکاتی که بین نظامیان وجود دارد، داشتن روحیه ملی‌گرایی و وطن‌دوستی است. داشتن این روحیه برای تمام افراد جامعه ضروری است؛ اما برای نظامیان از اهمیت بیشتری دارد. چرا که روحیه وطن‌دوستی در کنار اعتقاد به خداوند متعال می‌تواند قوت قلبی برای نظامیان در میدان جنگ باشد. گاهی دیده می‌شود بعضی مبلغان بجای تحسین این روحیه، آن را چیزی در مقابل دین می‌پندارند، در صورتی که داشتن روحیه ملی مکمل روحیه دینی است و مبلغان می‌توانند در راستای تقویت فرهنگ جهاد و مقاومت در بین نظامیان، بر مسئله روحیه ملی تأکید داشته باشند و در پی تقویت آن باشند. به نظر می‌رسد توجه به مسائل ملی از نکات مغفول در بین مبلغان است و باید با سازوکارهایی در پی تقویت آن بود.

← توجه به هویت مستقل ارتش

رابطه برادری یک اصل مهم در ارتباط بین نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است و این مسئله در تعداد زیادی از کارکنان هر یک از نیروها مشاهده می‌شود؛ لکن در مواردی دیده می‌شود که بعضی از افراد نسبت به ارگان موازی نظامی حساسیت‌هایی دارند و این حساسیت‌ها را ابراز هم می‌کنند که خوب است و مبلغان به این حساسیت‌ها توجه داشته و کاری نکنند تا

و چه‌بسا بعضی از برخوردها را بی‌احترامی به شخص خود تلقی کنند. اما یک مبلغ باید بداند که هر فضایی اقتضانات خودش را دارد و محیط نظامی از محیط‌هایی است که به‌خاطر فضای نظامی‌گری، اقتضای برخورد خشک و دور از عواطف را دارد. البته خیلی از همین افراد نظامی در محیط خارج از پادگان برخوردی کاملاً متفاوت با فضای پادگان را داشته و چه‌بسا انسان‌های شوخ‌طبعی هم هستند. دانستن این نکته باعث می‌شود مبلغ در برخورد ابتدایی شوکه نشده و کاملاً با این مسئله عادی برخورد کند.

نکته دیگری که در این رابطه وجود دارد، نوع مواجهه مبلغ با این مسئله است؛ اینکه او هم مانند آنها برخوردی جدی و سرد را پی بگیرد و در مدت حضور در پادگان برخوردی نظامی با سایر افراد داشته باشد؛ یا اینکه اصلاً توجهی به این برخورد نظامی‌ها نداشته باشد و کار خودش را بکند. این یک سؤال قابل توجه است که به نظر می‌رسد پاسخ به آن بسیار حائز اهمیت است.

برای پاسخ به سؤال فوق دو مقدمه را ذکر می‌کنیم:

الف) همان‌طور که قبلاً هم به آن اشاره شد، محیط نظامی، محیطی سخت و جدی و خالی از شوخی و مزاح است؛ علتش هم این است که محیط پادگان، جایی برای آمادگی جنگ است. جنگ کاملاً محیطی سخت است و اقتضانات خودش را دارد و لذا سربازان باید در محیط پادگان مسائلی که در محیط جنگی به‌وجود می‌آید را تمرین کنند. مسئله شوخی و مزاح هم همانند مسئله پیشین مربوط به اقتضانات فضای نظامی‌گری است.

ب) سخت‌گیر بودن نظامیان در محیط پادگان بدین معنا نیست که خودشان هم از مزاح و شوخی بدشان بیاید؛ به‌هر حال آنها نیز انسان هستند و شوخ‌طبعی و عدم تحکم از مواردی است که هر انسانی آن را دوست دارد.

با توجه به این دو مقدمه، باید گفت نظامیان به‌دلایلی که ذکر شد، چنین برخوردی دارند که این علت‌ها مخصوص به افراد نظامی است و شامل روحانیون نمی‌شود. در مواردی دیده می‌شود که روحانی در محیط نظامی با تقلید از فضای موجود، برخورد خشکی دارند تا جایی که در مشاهدات نگارنده دیده شده که بعضی نظامی‌ها هم از روحانیون نسبت به این مسئله گله‌مند بوده‌اند. پس

حساسیت‌های این افراد برانگیخته شود.

توجه به این مسئله هم باعث می‌شود مبلغ دچار حاشیه نشده و هم اینکه می‌تواند با توجه به هر صنف در سخنرانی‌هایش، تأثیرگذارتر عمل کند. به‌عنوان مثال وقتی در بین ارتشی‌ها می‌خواهد شهیدی را به‌عنوان الگو معرفی کند، بهتر است از شهدای ارتش باشد. استفاده از این الگوها به علت احساس نزدیکی بیشتر افراد به آنها و اینکه او هم روزی در همین مکان خدمت می‌کرده حتماً تأثیر بیشتری می‌گذارد. در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) می‌خوانیم: «حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، وَ أَمْسِكُوا عَمَّا يَنْكُرُونَ؛ با مردم از اموری سخن بگویند که برایشان آشنا باشد و خودداری کنید از گفتن سخنانی درباره آنچه انکار می‌نمایند» (شعیری، ۱۳۸۲: ۱۸۱).

داشتن ایمان قوی و ولایت‌پذیری

یکی از نکاتی که نگارنده در طول مدت تبلیغ خود مشاهده کرده، ایمان بالا و ولایت‌پذیری قاطبه نظامیان است. شاید علت این مسئله به علت شغل این افراد و اینکه همیشه خود را در معرض جهاد و شهادت می‌بینند، باشد. توجه به این نکته برای مبلغان بسیار حائز اهمیت است که بدانند نیروهای مسلح بعد از انقلاب تفاوت بسیار زیادی با نیروهای قبل از انقلاب دارد و امروزه اکثر قریب به‌اتفاق افراد حاضر در ارتش مؤمن، انقلابی و ولایت‌پذیر هستند که مبلغ موفق می‌تواند از این ظرفیت، هم در عرصه جامعه‌پذیری سیاسی و نظامی و هم در عرصه روابط اجتماعی و خانوادگی و غیره استفاده کند.

◀ نظم و نظافت

از مهم‌ترین مشخصه‌های پادگان بحث نظم است که این مسئله در پرسنل ارتش به‌خوبی قابل ملاحظه است و یکی از نکاتی است که همواره سربازان را به داشتن آن مجاب می‌کنند. گرچه برای یک مبلغ رعایت نظافت ظاهری و نظم در تمام بسترهای تبلیغی لازم است؛ اما در محیط پادگان اهمیت این مسئله دوچندان است. در محیطی که همه افراد به‌طور کامل و گاهی با وسواس بیش از حد معمول به وضعیت ظاهر خود می‌رسند، چندان شایسته نیست که یک مبلغ این مسائل را رعایت نکند و چه بسا این عدم رعایت باعث شود، مبلغ مقبولیت خود را از دست دهد. از طرف دیگر رعایت نظافت و نظم می‌تواند عامل خوبی در جذب این افراد باشد؛ زیرا این

افراد نظم و انضباط و نظافت را نه فقط از روی اجبار پادگان؛ بلکه یک اصل مهم و ارزش تلقی می‌کنند و اگر ببینند که یک مبلغ منظم و مرتب است، به او بیشتر علاقه پیدا می‌کنند. نگارنده در موارد متعددی مشاهده کرده که نظامیان نسبت به مرتب بودن یک روحانی واکنش‌های مثبت نشان دادند که این واکنش‌ها نشان از عمق اهمیت نظم و نظافت برای تأثیرگذاری در محیط نظامی است.

◀ سربازان

از آنجایی که عمده مخاطب مبلغان در پادگان‌ها، سربازان هستند و مهم‌ترین مسئله‌ای که مبلغ باید درباره محیط پادگان بداند، ویژگی‌های مخاطبان است و در این بخش به نکاتی درباره روحیات مخاطب سرباز و مسائلی که با آن مواجه است می‌پردازیم و به‌تبع توصیه‌هایی را به‌عنوان پیشنهاد ذکر می‌کنیم.

◀ نیازهای عاطفی

از مهم‌ترین ویژگی‌های مخاطب سرباز نیازهای عاطفی شدید او باشد. اگر بخواهیم برای این اتفاق علت‌یابی کنیم، دوری از خانواده مهم‌ترین عامل محسوب می‌شود. البته عوامل دیگری مثل محیط نظامی پادگان هم از عوامل افسردگی در محیط‌های نظامی است که این مسئله را تشدید می‌کند. این نیازهای عاطفی هم یک تهدید برای سربازان محسوب می‌شود و هم می‌تواند برای مبلغان یک فرصت طلایی باشد؛ زیرا مبلغ می‌تواند با تکیه بر نیازهای عاطفی مباحثی را در عمق جان مخاطب بکارد. به‌عنوان مثال احتمال دارد در بین سربازان افرادی باشند که درباره مسئله احترام به والدین دچار نقص‌هایی باشند که شاید در حالت معمول و زمانی که هنوز به سربازی نیامده بود، این امکان وجود نداشت بتوان با او در این مورد صحبت کرد یا حداقل آن تأثیر مطلوب حاصل نمی‌شد؛ اما در طول مدت سربازی اگر شما صحبت از بزرگی جایگاه پدر و مادر و لزوم احترام و محبت کردن به آنان به میان بیاورید، همان سربازان با میل و علاقه می‌نشینند و حتی اشک از چشمانشان سرازیر می‌شود. غیر از بحث احسان به والدین، بحث‌های دیگری همانند احترام به معلمان، صلح ارحام، همسایه‌داری و قدردان بودن بابت نعمات هم وجود دارد. دوران گذار از نوجوانی به مسئولیت‌پذیری

حجایی برای ارتباط‌گیری سرباز با روحانی می‌شود و سرباز نمی‌تواند مشکلات و حرف‌های دل خود را پیش مبلغ بگوید؛ چرا که احتمال می‌دهد در صورت درد دل کردن و گفتن بعضی حقایق شاید برای او مشکلی پیش بیاید. مشکل دیگر این است که اگر مبلغ نکته‌ای درباره پیشرفت کشور بگوید، مورد تهمت است که او خودش کارمند این نظام است.

پیشنهاد نگارنده برای حل این مشکل این است که مبلغ در کلاس یا سخنرانی‌هایش برای سربازان تبیین کند که یک طلبه مبلغ است و مسئولیتی در نیروهای مسلح ندارد. شاید گفتن این مسئله بتواند تابوی ارتباط‌گیری با سرباز را از بین ببرد. تذکر این نکته در آخر لازم است که این حجایی که در رابطه بین روحانی و سرباز ذکر شد، در عده قابل توجهی از مسئولین عقیدتی سیاسی و سربازان وجود ندارد و کاملاً رابطه بین آنها همانند دو رفیق یا پدر و پسر است.

← سختی‌ها و مدت زمان سربازی

زمان دوران سربازی به همراه آموزشی چیزی حدود دو سال طول می‌کشد. تحمل این دوران که همراه با سختی‌های مخصوص به خود است، برای سربازان سخت و گاهی طاقت‌فرسا می‌شود. این مشکل زمانی بیشتر به چشم می‌آید که در مواردی این سختی‌ها موجب فرار از سربازی، خودزنی، خودکشی و آسیب به دیگران شده است که در بعضی گزارش‌های خبری به آن اشاره شده است (حسام‌مقدم، ۱۳۹۶: ۶۸). طبق مشاهدات نگارنده، تعداد زیادی از سربازان از وضعیت فعلی خود ناراضی هستند که این مسئله موجب سخت‌شدن دوران سربازی به آنها و گاه مشکلات غیرقابل جبران شده است. این مسئله مخصوص سربازان در شرایط سخت نیست؛ بلکه در مشاهدات نگارنده دیده شده که حتی سربازانی که در محیطی خوش آب‌وهوا هم خدمت راحتی دارند، از سختی‌های سربازی بسیار گله‌مند هستند.

با توجه با آنچه ذکر شد، نقش دین و مبلغ در رفع این موارد می‌تواند بسیار پررنگ باشد و می‌تواند روی ذهن سربازان اثر مثبتی بگذارد. یکی از مهم‌ترین کارهایی که طبق تجربه نگارنده می‌تواند برای حل این مشکل مفید باشد، توجه دادن به وضعیت بعضی دیگر از سربازان است که در وضعیت سخت‌تری مشغول خدمت هستند.

دوران سربازی برای خیلی از جوانان، سرآغاز چالش مسئولیت‌پذیری و ابتدای جدایی از خانواده است؛ در این دوران جوان متوجه می‌شود که دیگر همانند سابق تحت تکفل خانواده نیست و باید برای آینده خود چاره‌ای بیندیشد. محیط پادگان هم نقش بسیار مهمی در تحقق این مسئله دارد و جوانان را برای مستقل شدن آماده می‌کند. بحث مستقل شدن، جوان را با دو مسئله مهم درگیر می‌کند؛ مسئله اول شغل است که معمولاً ذهن جوانان را به خود مشغول می‌کند. به نظر می‌رسد در رابطه با بحث شغل هم باید از روزی حلال صحبت کرد و هم ارزش کار کردن؛ چرا که احتمال دارد بعضی از سربازان مشتاق باشند بعد از دوران سربازی، به خانه برگشته و نخواهند زیر بار مسئولیت بروند.

مسئله دیگری که برای سربازان بسیار مهم است و طبق مشاهدات نگارنده برای تعداد بسیاری از سربازان درگیری ذهنی ایجاد کرده، مسئله ازدواج است. در زمان سربازی به علت جدایی از خانواده و فشار عاطفی که در گذشته به آن پرداختیم و همچنین به علت فشارهای جنسی دوران جوانی این نیاز کاملاً محسوس است و به همین علت است که می‌گوییم، ازدواج یکی از اساسی‌ترین نیازهای یک سرباز است که بعد از دوران سربازی درگیر آن می‌شود. مبلغان می‌توانند در پادگان‌ها سلسله جلسات ازدواج برگزار کنند و بحث‌های مهمی مثل خواستگاری، اهمیت ازدواج، همسراری و غیره را برای سربازان بیان کنند. نکته‌ای که در آخر تذکر آن لازم است اینکه به علت حساسیت مباحث و احتمال ایجاد حواشی باید مبلغ جلسه را کنترل کرده تا فضای پادگان به هم نریزد.

← مسئول دانستن روحانی

یکی از تجربه‌هایی که نگارنده در مدت حضور در پادگان‌ها به دست آورده این است که عده‌ای از سربازان نوع نگاهشان به روحانی به‌عنوان یک مسئول است. شاید این نگاه ناشی از نوع تفکر عامه مردم در مورد روحانیت باشد و شاید هم به‌خاطر این است که روحانی مبلغ را شخصی شبیه روحانی مسئول عقیدتی سیاسی خود می‌دانند؛ در صورتی که مبلغ از بیرون پادگان آمده و هیچ‌گونه مسئولیتی ندارد. این نگاه، موجب به‌وجود آمدن دو اتفاق می‌افتد؛ اتفاق اول این است که

طبق آنچه ذکر شد، حفظ شأن سرباز بسیار مهم است؛ لکن در مواردی اندک مشاهده می‌شود که برخوردهای زنده‌ای با سربازان می‌شود و بر همین اساس «عده زیادی از سربازان بر این باور هستند که به درستی شأن آنها حفظ نشده و آن چنان که باید کسی برای آنها ارزش قائل نشده و به آنها بی‌اعتنایی می‌شود» (سیدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶).

نکته اولی که باید به آن توجه داشت، نوع مواجهه مبلّغ با این اتفاقات است؛ در این موارد هم دو مواجهه غلط می‌توان داشت: مواجهه غلط اول این است که نسبت به این مسائل بی‌تفاوت بود که این مسئله هم گناه است و هم سربازان نسبت به مبلّغ بدبین می‌شوند. مواجهه غلط دیگر این است که همان موقع با کارکنان درگیر شوند که این مسئله باعث به‌وجود آمدن چالش‌هایی می‌شود و لذا در مواردی دیده شده خود کارکنان عقیدتی سیاسی هم از به‌وجود آمدن این درگیری‌ها ناخرسند بوده‌اند. همچنین این نوع تذکرها تند باعث مقابله کردن مسئولان مربوطه می‌شود؛ چرا که بعضی از کارکنان احساس می‌کنند حتی برخورد نامناسب با سرباز هم ایرادی ندارد و تذکر مبلّغ موجب کوچک شدن او شده است. بهترین نوع مواجهه آن است که در صورت امکان، تغافل کرده و بعداً تذکر دهند؛ اما اگر امکان تغافل نبود، خوب است که بتوان به‌صورت نرم یا غیرمستقیم تذکر داد و از بروز چالش جلوگیری کرد.

نکته دیگر اینکه گرچه تحقیر شدن سربازان خوشایند نیست و باید اوضاع به‌گونه‌ای شود که سربازان احساس رضایت داشته باشند؛ اما به‌رحال این احساس در بعضی از آنها وجود دارد؛ وجود این خلأ در سربازان باعث می‌شود به هر کسی که به آنها کمترین محبتی کند، جذب شوند. نگارنده تجربه‌های فراوانی در این زمینه دارد که با یک محبت کوچک و احترام گذاشتن به سربازان، توانسته افراد زیادی را جذب کند و لذا مبلّغان می‌توانند با کمی احترام و محبت نتایج قابل توجهی به‌دست بیاورند.

نتیجه‌گیری:

شناخت محیط پادگان برای مبلّغی که می‌خواهد در آن فعالیت تبلیغی داشته باشد، یک امر حیاطی و مهم است و به قطع می‌توان ادعا کرد که نداشتن شناخت کامل از

به‌عنوان مثال وقتی نگارنده شرحی مختصر از خدمت کسانی که در مرز هستند یا خاطرات بعضی مناطق پدافندی صعب‌العبور ارائه می‌داد، با تأیید خود سربازان مواجه می‌شد که «بله خدمت ما آسان است». همچنین روحانیون می‌توانند با مطرح کردن مباحثی مثل صبر، شکر خدا، دیدن نکات مثبت، امید داشتن به خدا، گناه قتل و دیگر مباحثی که می‌تواند مانعی برای حصول حادثه شود یا از اساس زمینه‌های شکل‌گیری آن را از بین ببرد، تأثیر مثبتی در زندگی سربازان داشته باشند.

زمینه خودشناسی

زمان‌های تنهایی یکی از ویژگی‌های دوران سربازی است. سرباز در دوران خدمتش، تنهایی‌های زیادی مثل زمان پست دادن را تجربه خواهد کرد. به نظر می‌رسد مبلّغ می‌تواند این مسئله را یک فرصت طلایی برشمارد؛ چرا که این وقت‌های خالی باعث می‌شود هر یک از سربازان لحظات را به‌دور از اجتماع و دوستان به فکر کردن بگذرانند. فرصتی که قبل از آن و در دوران جوانی آن را نداشته و معمولاً هر کس در دنیای خود غرق بوده است و فرصت نمی‌کرد نسبت به خیلی از مسائل مهم فکر کند. مبلّغ می‌تواند از این اتفاق به‌خوبی استفاده کرده و اوقات تنهایی سربازان را سمت‌وسو دهد. به‌عنوان مثال فکر کردن در مورد هدف از زندگی، یاد مرگ و قیامت و اینکه انسان باید پاسخ‌گو باشد یا تفکر درباره زندگی گذشته و درس گرفتن از اشتباهات و خیلی از مسائلی که فکر کردن به آنها می‌تواند مسیر زندگی انسان را تغییر دهد.

توجه به شأن و شخصیت سرباز

جایگاه سرباز، جایگاه مهم و حساسی است و به همین جهت در منابع دینی مشاهده می‌شود که از سرباز به بزرگی یاد می‌شود: «لَجُنُودٌ بِإِذْنِ اللَّهِ حُصُونُ الرَّعِيَّةِ وَ زَيْنُ الْوَالِدَةِ وَ عَزَّ الدِّينِ وَ سُئِلَ الْأَمْنُ وَ لَيْسَ تَقُومُ الرَّعِيَّةُ إِلَّا بِهِمْ؛ سربازان، به اذن خداوند، دژ مردم، زینت زمامداران، مایه عزت دین و امنیت‌اند و کار شهروندان، جز به آنان استوار نمی‌شود» (امیرالمؤمنین، نامه ۵۳). همین نگاه امام خمینی به سرباز است؛ ایشان در صحبتی بیان می‌دارد: «همه، سربازهای اسلام هستیم؛ و من امیدوارم که در آن کتابی که بنا است اسم سربازها را بنویسند، اسم ماها را هم به نام سرباز بنویسند» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۲۰۵).

به مسائل دینی، از تقویت و جهت‌دهی به مسائل ملی هم غافل نشوند. داشتن هویت مستقل ارتشی و حساسیت‌های صنفی یکی از نکاتی است که بعضی موارد در کارکنان نیروهای مسلح یافت می‌شود و خوب است مبلغین به این مسئله توجه داشته و از برانگیختن این حساسیت‌ها بپرهیزند. نظم و نظافت مسئله‌ای است که ذات نظامیان با آن عجین شده و به شدت روی آن حساس هستند. خوب است مبلغان در فضای پادگان نسبت به این دو امر اهتمام بیشتری از خود نشان دهند. آخرین مسئله‌ای که یک مبلغ برای شناخت پادگان لازم دارد، شناخت سربازان است. نکاتی که برای شناخت سربازان نیاز است عبارتند از:

- نیاز عاطفی شدید که در اثر مسائلی همچون دوری از خانواده و فضای تحکم در پادگان برای آنها پیش آمده. مبلغ می‌تواند این تهدید را برای خود تبدیل به فرصت کند و مسائل عاطفی همچون احترام به پدر و مادر را مورد بحث قرار دهد.

- دوران سربازی و جوانی، دوران گذار از نوجوانی و شروع مسئولیت‌پذیری است و این مسئله یکی از دغدغه‌های سربازان است و به همین جهت پرداخت به مباحثی همچون ازدواج یا شغل می‌تواند برای آنها بسیار تأثیرگذار باشد.

- یک مبلغ در طول مدت تبلیغ با درخواست‌ها متعددی مواجه می‌شود که باید به گونه‌ای رفتار کند که هم تمام مدت تبلیغ مشغول این امور نشده و در مواردی دچار اشتباه نشود و در عین حال سربازان از او ناراحت نشوند.

- نوع نگاه سربازان به روحانی مبلغ، به مانند روحانیونی است که در آن ارگان مسئولیت دارند که این مسئله در مواردی موجب می‌شود سربازان احساس راحتی مناسبی با مبلغ نداشته باشند. به نظر می‌رسد برای حل این مشکل مطلوب باشد مبلغ تبیین کند که یک مبلغ ساده و بدون منصب است.

- دوران سربازی دوران همراه با سختی است و در مواردی تحمّل این سختی‌ها برای سربازان بسیار دشوار شده و موجب به وجود آمدن مشکلاتی می‌شود که مبلغ باید با طرح مباحثی همچون توجه به نعمت‌ها از به وجود آمدن مشکلات احتمالی جلوگیری کند.

- گرچه سربازها در طول مدت سربازی با سختی‌هایی

محیط‌های تبلیغی همچون پادگان می‌تواند ضربه‌های جبران‌ناپذیری را در پی داشته و ظرفیت‌های فراوانی را بدون استفاده داشته باشد. برای تشریح فضای پادگان باید تبیینی از سه رکن اساسی آن داشت.

اولین مسئله‌ای که مبلغ باید نسبت به آن شناخت داشته باشد، فضای پادگان، قواعد و در کل روح حاکم بر آن و سپس راهبردهای تبلیغی مناسب است که به ترتیب ذکر می‌شود: ۱- داشتن اصطلاحات نظامی و درجات مختلف است که خوب است مبلغ حتی قبل از ورود به پادگان اصطلاحات و سلسه مراتب نظامی را یاد بگیرد. ۲- وجود فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف یکی دیگر از مشخصه‌های پادگان‌هاست که مبلغان باید هنگام کلاس‌ها و سخنرانی‌ها ملاحظه‌های بیشتری داشته باشد و از ورود به مباحث حاشیه‌ای بپرهیزند. ۳- پادگان‌ها همانند خیلی از اماکن قوانین مخصوص به خود را دارند؛ دانستن و عمل به این قوانین باعث می‌شود مبلغ از خطرات احتمالی دوری کند. ۴- برای مخاطبین پادگان به طور پیوسته برنامه‌های فرهنگی وجود دارد و سازمان عقیدتی سیاسی برنامه‌های منسجمی را برای آنها برگزار می‌کند. در این بین مبلغ هم باید بحث‌های خود با توجه به مباحث ارائه شده از قبل برنامه‌ریزی کند. ۵- افرادی که در این کلاس‌ها شرکت می‌کنند، در خیلی از موارد با اختیار در کلاس حاضر نشده و به علت فضای نظامی، به اجبار در کلاس حاضر شده‌اند. مبلغان باید این نکته را در نظر گرفته و سعی کنند فضای کلاس و سخنرانی را با نشاط بیشتری پیش ببرند و در عین حال از کم توجهی‌های احتمالی بعضی افراد ناراحت نشوند.

دومین مسئله‌ای که برای شناخت پادگان لازم است، شناخت کارکنان مربوط به آن است که باید ویژگی‌های ایشان را شناخت و راهبردهای تبلیغی مناسب را اتخاذ کرد. بعضی از ویژگی‌های کارکنان عبارتند از: - داشتن روحیات خاص و برخورد نظامی که چه بسا مبلغ از آن نوعی بی‌احترامی تلقی برداشت کند که اصلاً این‌گونه نیست و مقتضای کار آنهاست. مبلغان در عین رعایت بعضی نکات، نیازی نیست که چنین برخوردی را از خود نشان دهند و می‌توانند به اندازه خودشان فضا را کمی تلطیف کنند. - داشتن روحیه ملی یکی دیگر از ویژگی‌های این افراد است که مبلغ باید در عین توجه

-راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۷۴)، مفردات الفاظ قرآن، تهران، مرتضوی.

-رهبر، محمدتقی، (۱۳۷۱)، پژوهشی در تبلیغ، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.

-زورق، محمدحسن، (۱۳۹۰)، مبانی تبلیغ، تهران، سروش.

-سیدی، سیدمحمدرضا، سیدی، سیدحسین و صلواتیان، سیاوش، (۱۳۹۵)، آسیب‌شناسی تجربی خدمت نظام‌وظیفه از منظر سربازان دارای مدرک تحصیلات تکمیلی، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران؛ شماره ۳.

-شعیری، محمد بن محمد، بی‌تا، جامع‌الأخبار، نجف اشرف، المطبعة الحیدریه.

-صادقی، معصومه، ۱۳۸۲، مبانی نظری آسیب‌شناسی تربیت دینی، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، تهران، محراب قلم.

-عوینی، محمدعلی، (۱۹۸۱)، الاعلام الدولی بین النظریة والتطبیق، القاهرة، مکتبه الانجلو المصریه.

-فرهنگی، علی‌اکبر، (۱۳۸۲)، ارتباطات انسانی، تهران، خدمات فرهنگی رسا.

-فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، (۱۴۱۵)، القاموس المحیط، دارالکتب العلمیه، بیروت.

-محسنیان راد، مهدی، (۱۳۹۰)، ارتباط‌شناسی، تهران، سروش.

-مصطفوی، حسن، (۱۴۳۰)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بیروت، لندن، قاهره، دارالکتب العلمیه، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.

-مطهری، مرتضی، (۱۳۷۹)، عدل الهی، تهران، صدرا.

-مطهری، مرتضی، ۱۳۶۴، امامت و رهبری، تهران، انتشارات صدرا، چاپ ششم.

-معین، محمد، ۱۳۸۱، فرهنگ معین، تهران، پارس نوین.

-مقدم، حسام، ۱۳۳۹، چرا برخی سربازها خودکشی می‌کنند؟ isna.ir/xd24fd

-مهرپرور، سمانه، (۱۳۹۸)، تحلیل دریافت پیام‌های آموزشی مجموعه‌های تلویزیونی مطالعه خوانش تماشاگران زن سربازان پیرا، رسانه، شماره ۱۱۵.

-واعظی‌نژاد، حجت‌الله، موسوی‌نقابی، سیدمجتبی و

مواجه‌اند، اما ساعت‌های فراغتشان هم کم نیست که مبلغ می‌تواند به این اوقات فراغت جهت دهد و زمینه خودشناسی را برای آنها فراهم کند.

-گاهی دیده می‌شود که سربازان به علت به وجود آمدن بعضی حوادث احساس تحقیر شدن می‌کنند که در صورت بروز حادثه لازم است مبلغان به صورت زیرکانه ورود کنند که هم در حق سرباز ظلم نشود و هم پادگان دچار تشنج نشود. ضمن اینکه به وجود آمدن این فضا گرچه خوب نیست و باید رفع شود؛ اما یک فرصت تبلیغی مناسب است و مبلغان می‌توانند با محبت کردن به سربازان آنها را به خوبی جذب کنند.

منابع:

-تهج البلاغه.

-ابن شهر آشوب مازندرانی، محمدعلی، (۱۳۷۹)، مناقب آل ابی طالب، قم، مکتبه العلامه.

-ابن فارس، احمد، (۱۴۰۴ق)، معجم مقاییس اللغه، هارون، عبدالسلام محمد، اول، مکتب الاعلام الاسلامی، قم-ایران.

-ادیب حاج باقری، محسن و همکاران، (۱۳۸۶)، روش‌های تحقیق کیفی، تهران، بشری.

-ایمان، محمدتقی، (۱۳۹۱)، روش‌شناسی تحقیقات کیفی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

-الیاده، میرچا و دیگران، (۱۳۷۴)، فرهنگ و دین، هیئت مترجمان زیر نظر بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران، نشر نو.

-آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۱۰)، غررالحکم، مهدی رجایی، قم، دارالکتب الإسلامی.

-بابایی، مهدی، (۱۴۰۲)، چند نفر در سال ۱۴۰۱ به سربازی اعزام شدند؟

-جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۲)، شریعت در آیینه معرفت، تهران، فرهنگی رجا.

-جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۳۷۶)، الصحاح، احمد عبدالغفور عطار، بیروت، دارالعلم للملایین.

-خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۶)، بیانات در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، قابل دسترسی در <https://khl.ink/f38575>.

-خمینی، سیدروح‌الله، (۱۳۸۹)، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

انوشه، مرتضی، (۱۳۹۷)، استفاده از فرصت‌های خدمت
سربازی در عرصه توسعه متوازن اقتصادی کشور: توسعه
بنگاه‌های کوچک و متوسط، نخستین همایش ملی
مهارت‌آموزی کارکنان وظیفه، تهران.

مختصات میدان نبرد و الزامات فرهنگ دفاعی در اندیشه‌های قرآنی فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی)

مجتبی ملکشاهی^۱، هاشم ناطقی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

هر کشوری با توجه به مختصات ملی و سرزمینی خود با شیوه‌های متفاوت، منازعات و نبردها مورد تهدید و تهاجم در نظام بین‌الملل قرار می‌گیرد. بنابراین، مختصات میدان نبرد، عرصه‌ای مهم در مطالعات راهبردی کشورها است و ارتباط معناداری بین شیوه مبارزه و دفاع در میدان نبرد و سایر حوزه‌های سیاست‌گذاری و خصوصیات ملی، با تأکید بر دکترین نبرد هر نظام سیاسی وجود دارد. هدف این مقاله تبیین مختصات و مبانی فکری فرمانده میدان دفاعی جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با تهدیدهای دشمن است. مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی هر کشور، شناخت، ارزیابی و تحلیل صحیح راهکنش‌های دشمن و دفاع در برابر

آن را تسهیل می‌کند و مطابق تدابیر فرمانده میدان، وارد عرصه دفاع می‌شود. سؤال پژوهش این بود که میدان نبرد علیه ج.ا.ایران و الزامات دفاعی در قبال آن، از نظر فرمانده میدان دفاع، دارای چه مختصاتی است؟ ریشه این الزامات چیست؟ با روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای به این نتیجه دست یافت که میدان نبرد از منظر فرمانده میدان دفاع، در حال حاضر دارای دو جبهه جنگ سخت و نرم است که نباید از هیچ‌کدام غفلت نمود، اما شدت عملیات در جبهه نرم می‌باشد و الزامات دفاعی در هر یک این جبهه‌ها مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و فرهنگ اسلامی-ایرانی است که عبارت‌اند از: جهاد کبیر، نوآوری آموزشی و پژوهشی، وحدت و جلوگیری از فرقه‌سازی، اقتدارافزایی، اقتصاد مقاومتی، انقلابی‌بودن و انقلابی‌ماندن، قدرت‌بازدارندگی، جلوگیری از انزهام روحی، جلوگیری از بهره‌برداری ابزاری از حقوق بشر، همبستگی در جلوگیری از اتحاد اپوزیسیون. کلیدواژه: قرآن کریم، میدان نبرد، فرهنگ دفاعی، تدابیر فرماندهی میدان دفاع.

۱- دکتری تخصصی علوم سیاسی (مسایل ایران)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، 58@yahoo.com

۲- کارشناس ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).

The coordinates of the battlefield and the requirements of defense culture in the Quranic thoughts of the Supreme Commander

Abstract:

According to its national and territorial coordinates, every country is threatened and attacked in the international system with different methods of conflicts and battles; Therefore, the coordinates of the battlefield is an important field in the strategic studies of countries, and there is a meaningful relationship between the way of fighting and defending on the battlefield and other policy areas and national characteristics, emphasizing the battle doctrine of each political system. The purpose of this article is to explain the coordinates and the intellectual foundations of the commander of the Iranian defense field to deal with the enemy's threats. The components of the defense culture of each country facilitate the correct recognition, evaluation and analysis of the enemy's tactics and defense against it, and enter the field of defense according to the measures of the field commander. The question of the research was, what are the coordinates of the battlefield against J.A. Iran and the defense requirements for it, according to the commander of the defense field? What is the root of these requirements? With a descriptive-analytical and library method, he came to the conclusion that the battlefield, from the point of view of the commander of the defense field, currently has two hard and soft war fronts, which should not be neglected, but the intensity of operations is on the soft front and the defense requirements in each One of these fronts is based on Quranic teachings and Islamic-Iranian culture, which include: great jihad, educational and research innovation, unity and prevention of sectarianism, empowerment, resistance economy, being revolutionary and remaining revolutionary, deterrent power, prevention From spiritual extermination, preventing the instrumental exploitation of human rights, solidarity in preventing the unity of the opposition.

Keywords: Holy Quran, battlefield, defense culture, defense field command measures.

مقدمه:

زعیم امت اسلامی و نظریه‌پرداز نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و جانشین راستین و بی‌بدیل بنیان‌گذار انقلاب ایران، به‌عنوان پرچمدار مبارزه با دشمنان در زمینه نهادسازی، تبیین جهت‌گیری‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی، دفاعی، فرهنگی و... دریای اندیشه‌ای به وجود آورده است که از زلال اسلام ناب‌محمدی (ص) سرچشمه گرفته و با پیوند میان دین و مقتضیات زمان، تدابیری دقیق و لطیف برای پیروزی، سربلندی، عزت و شکوت مسلمانان - به‌ویژه ایران اسلامی - طرح‌ریزی کرده‌اند.

جنگ نرم و شناختی که دشمنان بر علیه ج.ا.ایران به راه انداخته‌اند باعث شده تا میدان و صحنه نبرد بی‌بدیلی ایجاد شود که با شیوه‌های سخت نمی‌توان با آن به مقابله پرداخت. حضور و تقابل مؤثر در این صحنه نبرد فکری و فرهنگی در گرو برخورداری از مؤلفه‌های غنی است که در قالب فرهنگ دفاعی تعریف می‌شود. کاربرد این فرهنگ دفاعی خود مرهون برخورداری از موهبت فرماندهی است که مسلط بر مبانی و الزامات فرهنگی کشور و نیز مشرف بر مسائل روز ملی، منطقه‌ای و جهانی باشد. به عبارت بهتر، تقابل مؤثر و پیروز‌مندانه در جنگ نرم دشمنان، نیازمند فرماندهی میدان‌دیده، هوشیار و ملتزم به مبانی فکر، فرهنگی و عقیدتی است تا با ارائه اصول و راهبردهای دفاعی بتواند کشتی نظام اسلامی را از دریای خروشان عبور دهد.

بر این اساس، یکی از مهم‌ترین کار ویژه‌های فرمانده میدان نبرد، تدوین و ارائه فرهنگ دفاعی کشور است. فرهنگ دفاعی عبارت است از هنر دفع خطر با استفاده بهینه از ابزار مادی و معنوی که سبب دفاع شایسته و مبتنی بر ارزش‌های حاکم بر جامعه باشد که عنصر حیاتی در مقابله موفق با راهبردها و راهکنش‌های دشمن، تدابیر فرمانده میدان نبرد - فرمانده معظم کل قوا - و اقدام طبق آن است.

حال مسئله اصلی این است که با توجه به کاربرد جنگ نرم دشمنان در کنار سایر اشکال نبرد در قالب جنگ ترکیبی، با چه ابزاری می‌توان به تقابل با این جنگ پرداخت؟ اصلاً مختصات نبرد در جنگ نرم چگونه است؟ و الزامات دفاع در برابر آن چیست؟ این مسئله از آنجا حائز اهمیت است که خود مقام معظم

پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) یکی از بارزترین رخداد‌های قرن بیستم به شمار می‌رود. انقلابی که در ابعاد گوناگون (سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و...) منشأ پیامدهای بنیادین و شگرفی در سطح جهان شد و علاوه بر آن که به انسان‌ها کرامت، به مسلمانان شوکت و به مؤمنان عزت و عظمت بخشید، در ایران نیز بر منافع بیگانگان خط بطلان کشید. بی‌گمان، ویژگی ضد استعماری این انقلاب عظیم، راه هرگونه سوءاستفاده بیگانگان از منافع ملی را سد کرد و عزم دشمنان را برای از بین بردن اهداف ضد استعماری نظام اسلامی دوچندان کرد. طرح نقشه‌های جدید برای دستیابی به خاک، هویت، فرهنگ و منافع ملت، در دستور کار دشمنان قرار گرفت.

در این میان بعد از رحلت جانگداز بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی (ره)، از سلاله پاک ائمه اطهار (ع)، برجسته‌ترین یار و شاگرد امام راحل (ره) - حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) - زعامت و رهبری شیعیان جهان را در ایران بر عهده گرفته و در این برهه مهم تاریخی با تدبیر و بصیرت خاصه خود در شناخت دشمن و شگردهای مقابله و پیکار با آنان در جبهه‌های گوناگون، نقشی بسزا ایفا کرده است.

این انقلاب به‌واسطه آرمان‌های خاص خود از همان ابتدای امر مورد مواجهه دشمنان قرار گرفته و جبهه استکبار جهانی با شیوه‌ها و ابزارهای متکثر و متعددی به مواجهه با آن پرداختند. در این میان دشمنان که از اقدامات سخت (جنگ، ترور و...) طرفه‌ای نبسته بودند، طی ده‌های اخیر شیوه‌های نرم، ترکیبی و شناختی را در دستور کار قرار داده و سعی دارند با انحراف فکری و فرهنگی و تضعیف باورهای ملی و دینی جامعه ایرانی به اهداف شوم خود دست یابند. سرعت بالای علم، اندیشه و فناوری‌های نوین باعث شده است تا شیوه‌های خصمانه دشمنان نیز سیالیت و سرعت بیشتری یافته و در نتیجه مقابله با این تغییرات سریع و آنی نیز نیازمند سرعت و چالاکی بیشتری باشد.

در این چنین شرایطی که دشمنان تمام توجه خود را بر روی تضعیف و تحریف انقلاب اسلامی متمرکز کرده‌اند، حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، به‌عنوان

دفاعی هر کشور، شناخت، ارزیابی و تحلیل صحیح راهکنش‌های دشمن و دفاع در برابر آن را تسهیل می‌نماید. از جنبه کاربردی نیز، هدف پژوهش ارائه الزامات دفاعی برای پیشگیری و دفع آسیب‌ها و تهدیدها نسبت به بنیه دفاعی کشور است.

این پژوهش درصدد پاسخ به این سؤال است که میدان نبرد علیه ج.ا.ایران از نظر فرمانده میدان دفاع - فرماندهی معظم کل قوا حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) - دارای چه مختصات و مشخصاتی است و الزامات دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال این تهدیدها کدام است؟ و نیز مبانی فکری مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در چه اصلی ریشه دارد؟

در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت: میدان نبرد از منظر فرمانده میدان دفاع - فرماندهی معظم کل قوا حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) - در حال حاضر دارای دو جبهه جنگ سخت و نرم است که نباید از هیچ کدام غفلت نمود اما شدت عملیات در جبهه نرم می‌باشد و الزامات دفاعی این جبهه‌ها بایستی بر آموزه‌های قرآنی و فرهنگ اسلامی - ایرانی مبتنی است.

روش پژوهش:

روش جمع‌آوری داده‌های تحقیق، کتابخانه‌ای است و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، توصیفی - تحلیلی است. ماهیت پژوهش حاضر، مفهومی و در چارچوب نظری فرهنگ دفاعی در مقابله با تهدیدها در میدان نبرد می‌باشد که از مباحث حوزه جامعه‌شناسی سیاسی - نظامی است. مراحل پژوهش حاضر به‌اختصار، به این شرح است: الف: جمع‌آوری داده‌ها، ب: طبقه‌بندی داده‌ها، ج: تجزیه و تحلیل اطلاعات، د: تدوین و نگارش.

مبانی نظری و ادبیات تحقیق:

۱) فرهنگ دفاعی

فرهنگ^۳ به‌منزله یک مفهوم، سابقه مشخص و طولانی دارد. افراد عادی این مفهوم را به‌مثابه فرهیختگی استفاده کرده‌اند. مانند وقتی که می‌گوییم شخصی با فرهنگ است. این کلمه از سوی مردم‌شناسان برای اشاره

رهبری جنگ نرم را بسیار خطرناک‌تر از جنگ سخت دانسته و عنوان می‌نماید: «در جنگ سخت، جسم‌ها به خاک و خون کشیده می‌شوند، [اولی] روح‌ها پرواز می‌کنند و می‌روند به بهشت؛ [اما] در جنگ نرم، اگر خدای نکرده دشمن غلبه بکند، جسم‌ها پرواز می‌شوند و سالم می‌مانند، [اولی] روح‌ها می‌روند به قعر جهنم؛ فرقی این است؛ لذا این خیلی خطرناک‌تر است» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳). مطابق قوانین و اصول حاکم بر نظام جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به‌عنوان فرمانده کل قوا، نقشی برجسته در تدوین اصول و راهبردهای دفاعی کشور دارد. از این رو شناخت و آگاهی نسبت به اندیشه‌ها، راهبردها و فرامین دفاعی - نظامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مبانی فکری ایشان از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش شناخت مختصات میدان نبرد و الزامات دفاعی در اندیشه‌های قرآنی فرماندهی معظم کل قوا است.

اهمیت و ضرورت:

شناخت و تبیین مختصات فکری فرمانده میدان نبرد و الزامات دفاعی آن از این جهت حائز اهمیت است که ضریب پیروزی را در صحنه نبرد افزایش می‌دهد؛ با توجه به گستردگی، تأثیر طولانی، عمق زیاد و آثار مخرب جنگ نرم دشمنان، شناخت و کاربرست صحیح تدابیر فرمانده میدان رزم، می‌تواند قابلیت‌های دفاعی و راهبردی را افزایش دهد. از سوی دیگر، چنانچه در میدان رزم، شناخت کافی از رهنمون‌ها و تدابیر فرمانده میدان نداشته باشیم، قطع به یقین دچار غفلت راهبردی شده و نتیجه‌ای جز شکست را در مقابل نخواهیم داشت. از این نظر، آگاهی و معرفت به مبانی فکری و عقیدتی فرماندهی معظم کل قوا حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در میدان نبرد از جایگاه به‌سزایی برخوردار است.

هدف، سؤال و فرضیه:

هدف پژوهش حاضر از جنبه نظری، تبیین مختصات و مبانی فکری فرمانده میدان دفاعی ج.ا.ایران برای مقابله با تهدیدهای دشمن است. چرا که مؤلفه‌های فرهنگ

آن، یعنی هنر خوب دفاع کردن، اجرای سیاست‌های مشخص و راهبرد معین و استفاده بهینه از ابزار مادی و معنوی که سبب دفاع شایسته و مبتنی بر ارزش‌های حاکم بر جامعه باشد (مطهرنیا، ۱۳۷۸: ۶۶). بر این اساس، فرهنگ دفاعی عبارت از مجموعه بایدها و نبایدهای حاکم بر الگوهای رفتاری جامعه در جهت حفاظت و حراست از ارزش‌ها و هنجارهای شکل‌دهنده بنای هر جامعه است (سیاوشی و فقیه حقانی، ۱۳۹۴: ۹۵). و در قالب فرهنگ دفاعی هر نظام و کشوری است که راهبردهای دفاعی آن شکل می‌گیرد.

۲) میدان نبرد

مفهوم رقابت تسلیحاتی، در ذات خود مفهوم جنگ^۷ را به ذهن متبادر می‌سازد و این دو مفهوم، به هم پیوسته هستند. بسیاری از تحلیل‌گران بر این باورند که تسلیحات موجب جنگ نمی‌شود. فردریک شومان^۸ با یادآوری این اعتقاد قدیمی صلح‌دوستان که تسلیحات به جنگ و خلع سلاح به صلح منجر می‌شود، می‌نویسد: در واقع، عکس این حکم صحیح‌تر است: ماشین‌های جنگی تنها هنگامی کاهش می‌یابند که صلح، محتمل به نظر برسد. انتظار منازعه، به رقابت تسلیحاتی می‌انجامد و تسلیحات نیز در اثر جنگ افزایش می‌یابد (شومن، ۱۹۵۳، ۲۰۳). هانس جی. مورگنتا^۹ این نظر را ابراز می‌دارد که انسان‌ها به دلیل داشتن سلاح با هم نمی‌جنگند؛ بر عکس، چون سلاح را برای جنگیدن، ضروری می‌دانند، آن را در اختیار دارند. (مورگنتا، ۱۹۶۷، ۲۳۹). نظریه پرداز دیگر می‌گوید: از جنگ‌افزار اساساً برای چهار هدف استفاده می‌شود: بازداشتن دشمن از توسل به جنگ، دفاع از خود در صورت عدم توفیق در بازدارندگی، دست زدن به جنگ تجاوزکارانه یا مبادرت

به آداب و رسوم اجتماعات گوناگون به کار رفته است. در مورد این‌که فرهنگ چیست؟ نظرات متفاوتی وجود دارد. برای نمونه ساترلند^۴ و وودوارد^۵ اشاره می‌کند که فرهنگ شامل میراث اجتماعی و کلیت جامع دانش، دین، هنر، اخلاقیات، قانون، فنون ابزارسازی و کاربرد آن‌ها و روش فرارساندن آن‌ها است. ویلی می‌گوید: فرهنگ، سیستمی از الگوهای عادی-پاسخگویی است که با یکدیگر همبسته و هم‌پشت هستند (مشبکی، ۱۳۸۰: ۴۳۶). ادوارد تایلر، فرهنگ و تمدن را به یک معنا به کار برده است و فرهنگ را مجموعه‌ای از معرفت، عقاید، اخلاقیات، قوانین، آداب و رسوم و همه قابلیت‌ها و عاداتی دانسته که انسان به‌عنوان عضوی از جامعه می‌پذیرد (زیاری، ۱۹۹۹: ۴۴).

دفاع، مجموعه اقداماتی است که انسان برای حفظ و حراست از حیات، اعتقادات، سرزمین و... خود در برابر خطراتی که او را تهدید می‌کند، انجام دهد. فایده و دستاورد عمده تعیین اصول در مقوله دفاعی، پی‌ریزی شالوده‌ای است که بتوان با اتکا به آن، ساختارهای لازم و مستحکم دفاعی و بازدارنده را ایجاد کرد تا این اصول بنیادین، استحکام روبنای آن را تضمین کند (واثق و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۴: ۹۴).

با توجه به تعاریف فرهنگ و دفاع، «فرهنگ دفاعی» یعنی هنر دفاع خوب با استفاده بهینه از مجموعه دستاوردهای مادی و معنوی برای حفاظت از چیزی که قصد دفاع از آن را داریم. در تاریخ هر قوم و نژاد بشری، مجموعه «بایدها» و «نبایدها» تجلی می‌یابد. بایدها بر مبنای تجارب مثبت مادی و معنوی استوار است و برعکس، نبایدها بازتاب تجارب منفی هستند. با تکیه بر چنین برداشتی، «فرهنگ دفاعی» یعنی هنر دفع خطر بر اساس موازین و معیارهای مکتبی و در معنای وسیع

4- Sutherland

5- Woodward

6- Defense cultur

7- War

8- Frederick L.Schuman

9- Hans.JMorgenta

با اعمال و رفتار خشونت‌آمیز، براندازی آشکار، حذف دفاعی، اشغال و الحاق سرزمین است. فرمانده معظم کل قوا می‌فرماید: «دشمن چند جور حمله می‌کند: یک جور حمله‌های سخت است؛ جنگ سخت؛ این را دشمن تجربه کرد و شکست خورد. جنگ هشت‌ساله‌ای که علیه ما به راه افتاد، از این قبیل بود، جنگ بین‌المللی بود؛ یکی به صدام ابزار شیمیایی داد، یکی هواپیمای میگ داد، یکی هواپیمای میراژ داد، یکی امکانات ضد‌هواپیایی داد، یکی نقشه‌های جنگی داد. حتی نقشه‌های جنگی و ساخت سنگرها هم با کمک دیگران بود. این‌ها همه کمکش کردند که بلکه این جنگ را او ببرد، و نتوانست. حمله سخت یک نمونه‌اش جنگ هشت‌ساله است. یک نمونه، شورش‌های قومی است که در کشور - در همه مرزهای کشور - راه انداختند که یادتان هست که همه‌جا جنگ راه انداختند و شورش راه انداختند. [دشمن] نتوانست فائق بیاید، این‌ها جنگ سخت بود. کارهای تروریستی را، جریان‌های تروریستی را یا فعال کردند یا به وجود آوردند؛ آمریکا به سکوی نفتی حمله کرد. آمریکا هواپیمای مسافری را ساقط کرد. هرچه توانستند کردند؛ این‌ها جنگ سخت است. در همه این‌ها شکست خوردند، در مقابل ملت ایران و در مقابل امام بزرگوار شکست خوردند و بیشتر مرعوب شدند. امام بزرگوار با آن قدرتی که خدای متعال به او داده بود، به خاطر توکل و تقوایی که داشت، به خاطر بصیرتی که داشت، به خاطر دلدادگی به هدف که در آن بزرگوار بارز و آشکار بود، خدای متعال در او هیبت قرار داد، به طوری که دیگران می‌ترسیدند، دشمنان از امام به معنای واقعی کلمه، مرعوب بودند. «كَانَهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ * فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ» مثل فریاد شیری که می‌ترسند حیوان‌ها را، فریاد امام و نوای امام این‌ها را می‌ترساند، مرعوب می‌شدند. خب، این‌ها در این مرحله شکست خوردند» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار با رئیس‌و‌اعضاء مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

جنگ نیمه‌سخت، اعمال قدرت نظام سیاسی-امنیتی با در دست گرفتن بخشی از حکومت و سیاست در یک

به ارباب سیاسی. لذا سلاح به‌عنوان اسباب منازعه، به‌وسیله مهاجم یا مدافع استفاده می‌شود (هاوارد، ۱۹۸۳، ۶۷).

وگتیوس^{۱۰}، استراتژیست رُم باستان، نوشت: اگر خواهان صلح هستید، مهیای جنگ شوید. مایکل والاس^{۱۱} شواهد هواداران این عقیده را متکی بر سلیقه فردی دانسته و استدلال می‌کند که وقتی دو دولت با هم اختلاف دارند، مسابقه تسلیحاتی آن‌ها با تشدید اختلافات تا حد مخاصمات تمام‌عیار بستگی دارد (والاس، ۱۹۷۷، ۳۶۶). برخی دیگر، رشد مستمر بودجه‌های دفاعی و زرادخانه‌های تسلیحاتی را بیشتر محصول فشارهای سیاسی یا اقتصادی داخلی دانسته‌اند تا نتیجه الزام‌های واقعی امنیت نظامی مؤثر (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۸۴: ۵۳۳).

به‌رغم اهمیت موضوع و تحقیقات وسیع در مورد جنگ، هر یک از محققان با تکیه بر جنبه‌ای خاص از جنگ، آن را تعریف کرده‌اند و تنها یک اجماع نظر وجود دارد و آن این‌که جنگ در زمره منازعه خشونت‌آمیز جمعی است و منازعه^{۱۲}، وضعیتی است که در آن، یک گروه انسانی (قبیله‌ای، زبانی، فرهنگی، مذهبی، اقتصادی اجتماعی، سیاسی یا غیر آن) با گروه‌های انسانی دیگر به دلیل ناسازگاری واقعی یا ظاهری اهداف، تعارض آگاهانه داشته باشد (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۸۴: ۲۹۶). منازعه خشونت‌آمیز، وضعیتی است که برای حل تعارض بین دو گروه انسانی، از شیوه توسل به‌زور استفاده می‌شود. جنگ، زیرمجموعه چنین وضعیتی است. محققان با مطالعه سیر پیشرفت و تکوین تاریخی انواع جنگ‌ها، آن‌ها را به لحاظ شدت، شکل و ابزار، دسته‌بندی و نام‌گذاری کرده‌اند.

۳) جنگ نرم

جنگ را به لحاظ ماهیت به سه دسته سخت، نیمه‌سخت و نرم تقسیم کرده‌اند. جنگ سخت، اعمال قدرت نظامی برای تحمیل اراده و تأمین منافع است و متکی به روش‌های فیزیکی، عینی، سخت‌افزارانه و همراه

10-Vegetius

11-Michael D.Wallace

12-Conflict

سرد برای استحاله فرهنگی جامعه است (ساندرس، ۱۳۸۲: ۱۲۳). جنگ نرم، مجموعه تدابیر فرهنگی، سیاسی و اجتماعی کشورهای عامل است که بر نظرات، نگرش‌ها، انگیزش‌ها و ارزش‌های مخاطبان آماج اعم از حکومت‌ها، دولت‌ها، گروه‌ها و مردم کشورهای خارجی تأثیر می‌گذارد و در بلندمدت موجب تغییر منش و کنش فردی و اجتماعی آنان می‌شود (الیاسی، ۱۳۸۷: ۱۲). جنگ نرم، استفاده از قدرت نرم علیه نظام‌های سیاسی هدف، به‌منظور تأثیر بر باورها و ارزش‌های بنیادین با هدف دگرگونی در هویت فرهنگی و الگوهای رفتاری متداول در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن‌ها است (نائینی، ۱۳۸۹: ۹۰). فرمانده معظم کل قوا می‌فرماید: «مرحله دیگری از مقابله و معارضة آن‌ها، عبارت بود از حمله نرم. حمله نرم یک نوعش همین چیزهایی است که مشاهده کردید: تحریم اقتصادی، تبلیغات اغواگر و امثال این‌ها. این‌ها کارهایی است که دشمن از روز اول شروع کرد و ادامه داد؛ به خیال خودشان تحریم‌های فلج‌کننده‌ای را نسبت به جمهوری اسلامی اعمال کردند؛ این هم اثر نکرد؛ این هم نتوانست؛ آن‌ها می‌خواستند جمهوری اسلامی را با این تحریم‌ها و با این محاصره اقتصادی فلج کنند، [ولی] جمهوری اسلامی فلج نشد. در همان دوران تحریم، کارهای بزرگی انجام گرفت؛ بنده در یک گزارشی خواندم از قول یک ژنرال وابسته به رژیم صهیونیستی که همان وقت در مجلات خارجی منتشر شده بود؛ گفته بود من با ایران دشمنم، ایران را دوست نمی‌دارم اما تحسین می‌کنم؛ این‌ها توانستند در عین تحریم، فلان موشک را -یک موشکی آن‌وقت تازه آزمایش شده بود و این‌ها با ماهواره و امثال آن، ردگیری کرده بودند و فهمیده بودند- به وجود بیاورند؛ من تحسین می‌کنم! در عین تحریم، در حال تحریم، بدون کمک دیگران و با فشارهای اقتصادی [این کارها شد]. یکی از [موارد] جنگ نرمی که انجام دادند، زدن عقبه‌های جمهوری اسلامی در برخی از کشورهای دیگر بود؛ که مجموعه‌هایی را که جزو عقبه‌های جمهوری اسلامی محسوب می‌شدند و عمق راهبردی جمهوری اسلامی محسوب می‌شدند، تارومار کردند و در خیلی از کشورها زدند. یا تارومار

کشور، برای تحمیل اراده و تأمین منافع است. در این نوع جنگ، هدف، اشغال حکومت و حوزه سیاست است. جنگ نیمه‌سخت متکی به کاربرد نظام اطلاعاتی-امنیتی و نفوذ در دولت‌ها است که روش آن، ترکیبی (سخت‌افزارانه-نرم‌افزارانه) است. ظهور این جنگ‌ها مربوط به دوره استعمار نو بوده که نظام سلطه با استفاده از کاربرد قدرت امنیتی و بدون استفاده از لشکرکشی و اشغال فیزیکی سرزمین، نظام حکومتی و سیاست یک کشور را در اختیار گرفته و از این راه به تحمیل اراده پرداخته و منافع خود را تأمین کرده است.

در نهایت، «جنگ نرم^{۱۳}» عبارت از اعمال اراده و تأمین منافع نظام سلطه، بدون منازعه و از راه اشغال اندیشه و الگوی رفتاری همه‌جانبه یک کشور در حوزه‌های گوناگون اجتماعی است. جنگ نرم متکی به روش‌های نرم‌افزارانه، نامحسوس و تدریجی است. این نوع جنگ بدون واکنش فیزیکی بوده و نوعی اشغال همه‌جانبه، نامرئی و پایدار تلقی می‌شود که در آن، عرصه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، از راه تحمیل فرهنگ، اندیشه و الگوهای رفتاری نظام سلطه، به اشغال درمی‌آید.

شناخت جنگ نرم و عرصه‌ها و مصادیق آن، نیازمند بررسی سیر تکوین تاریخی جنگ‌ها یا به عبارتی، بررسی سیر پیشرفت تاریخی نظام‌های سلطه است. سه مقطع تاریخی استعمار کهن (دوره تهدیدات سخت)، استعمار نو (دوره تهدیدات نیم‌سخت) و استعمار فرانو (دوره تهدیدات نرم) را برای اعمال اراده و تأمین منافع و اهداف حیاتی نظام‌های سلطه بر جهان برشمرده‌اند. در هر دوره، اهداف و منافع، ویژگی‌ها، اعمال سلطه سیاسی و تأمین منافع مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی متفاوت بوده و متناسب با آن مصادیق، ابزارها و شیوه‌های متفاوت به کار رفته است (منصوری، ۱۳۸۰: ۶۵). دوره استعمار فرا نوین، دوره جنگ نرم است.

جنگ نرم عبارت از هر اقدام است که به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هدف، هجوم ببرد تا در صورت پیروزی، منجر به تغییر در الگوهای رفتاری و خلق الگوهای جدید شود که با الگوهای رفتاری نظام حاکم تعارض دارد (کریمی، ۱۳۸۷: ۳). جنگ نرم، نوعی جنگ

فرهنگی تأکید ورزیده (تقی‌زاده، ۱۳۹۰: ۹۴) و عنوان داشتند: «در حال حاضر، یک جبهه‌بندی عظیم فرهنگی که با سیاست و صنعت و پول و انواع و اقسام پشتوانه‌ها همراه است، مثل سیلی راه افتاده تا با ما بجنگد. جنگ هم جنگ نظامی نیست. بسیج عمومی هم در آنجا هیچ تأثیری ندارد. آثارش هم به‌گونه‌ای است که تا به خود بیاییم، گرفتار شده‌ایم. مثل یک بمب شیمیایی نامحسوس و بدون سروصدا عمل می‌کند. فرض کنید در محوطه‌ای یک بمب شیمیایی بیفتد که احدی نفهمد که این بمب در آنجا افتاد؛ ولی پس از هفت، هشت ساعت ببینند صورت‌ها و دست‌های همه تاول زده است. الآن در مدرسه‌ها و داخل خیابان‌ها و جبهه‌ها و حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های ما، ناگهان نشانه‌های این تهاجم تبلیغی و فرهنگی را خواهید دید. الآن مقداری هم آن را می‌بینید و بعداً هم بیشتر خواهد شد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجمع نمایندگان طلاب و فضلاء حوزه‌ی علمیه‌ی قم، ۱۳۶۸/۰۹/۰۷).

با توجه به خصوصیات جنگ نرم است که باید بسیار حساس بود تا در این میدان نبرد، بتوان مثل نبرد سخت دفاع کرد: «آنچه در مرحله سوم دارد انجام می‌گیرد - که مال امروز هم نیست، چند سال است که شروع شده، سال‌ها است که شروع شده منتهای روزبه‌روز توسعه پیدا کرده - جنگ نرم از نوع دیگر است؛ این است که خیلی خطرناک است، این آن چیزی است که بنده مکرر در مکرر تذکر می‌دهم به مسئولان مختلف و به جهات مختلف؛ و آن عبارت است از نفوذ در مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری؛ آن عبارت است از نفوذ برای تغییر باورهای مردم، آن عبارت است از نفوذ برای تغییر محاسبات. ما که مسئول هستیم و نشسته‌ایم اینجا، یک محاسبه‌ای داریم برای کارهای خودمان، یک محاسبه‌ای می‌کنیم. این محاسبه، نتیجه‌اش این می‌شود که این‌جور موضع بگیریم؛ اگر محاسبه‌ی ما را توانستند تغییر بدهند، موضع‌گیری ما تغییر پیدا خواهد کرد. یکی از کارهای اساسی آن‌ها این است: تغییر محاسبه‌ها در مسئولین، تغییر باورها در مردم، تغییر در مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، مجموعه‌هایی که تصمیم‌سازی می‌کنند و تصمیم‌گیری می‌کنند. این، آن کار خطرناکی است که تهاجم به مبانی انقلاب در

کردند یا بالاخره به آن‌ها ضربه زدند. این هم اثری نکرد و نتوانست. این‌ها هیچ‌کدام راه به جایی نبرد. پس هم جنگ سختشان شکست خورد، هم جنگ نرم‌شان» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

به تعبیری، جنگ نرم یعنی «ایجاد تردید در دل‌ها و ذهن‌های مردم؛ یعنی جنگ به‌وسیله ابزارهای فرهنگی، به‌وسیله نفوذ، به‌وسیله دروغ، به‌وسیله شایعه‌پراکنی، با ابزارهای پیشرفته‌ای که امروز وجود دارد». (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۹/۰۴، بیانات در جمع کثیری از بسیجیان کشور). «در جنگ نرم، دشمن به سراغ سنگرهای معنوی، ایمان‌ها، معرفت‌ها، عزم‌ها، پایه‌ها و ارکان اساسی یک نظام و یک کشور می‌آید که این‌ها را منهدم بکند و نقاط قوت را در تبلیغات خود به نقاط ضعف تبدیل کند، فرصت‌های یک نظام را به تهدید تبدیل کند» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۷/۰۲، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری).

جنگ نرم، جنگی حقیقی است که دشمنان بر علیه نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران به‌راه انداخته‌اند، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرمایند: «جنگ نرم، راست است. این یک واقعیت است؛ یعنی الآن جنگ است. البته این حرف را من امروز نمی‌زنم من از بعد از جنگ سال ۱۳۶۷ همیشه این را گفته‌ام. بارها و بارها. علت این است که من صحنه را می‌بینم؛ چه بکنم اگر کسی نمی‌بیند؟! چه کار کند انسان؟ من دارم می‌بینم صحنه را، می‌بینم تجهیز را، می‌بینم صف‌آرایی‌ها را، می‌بینم دهان‌های از حقد و غضب گشوده شده و دندان‌های با غیظ به هم فشرده شده علیه انقلاب و علیه امام و علیه همه این آرمان‌ها و علیه همه آن کسانی که به این حرکت دل بسته‌اند را؛ این‌ها را انسان دارد می‌بیند. خب چه کار کند؟ این تمام نشده چون تمام نشده، همه وظیفه داریم» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از شعرا، ۱۳۸۸/۰۶/۱۴).

جنگ نرم که طی سال‌های گذشته از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) مورد اشاره و تأکید است، راهبرد نوین دشمنان برای مقابله با نظام اسلامی است. طلایه صریح این گفتارها در بیانات مقام معظم رهبری از اواخر دهه شصت آغاز شد که ایشان به بحث تهاجم

آن هست، تهاجم به بنیان‌های حافظ و محافظ هست؛ به سپاه حمله می‌کنند، حمله‌ی تبلیغاتی، به شورای نگهبان حمله می‌کنند، به نیروهای مؤمن و جوانه‌ای مؤمن حزب‌اللهی حمله می‌کنند، الآن رادیوهای بیگانه و تلویزیون‌های بیگانه و تبلیغات بیگانه پُر است از این حرف‌ها، من نمی‌دانم شما آقایان محترم چقدر دسترسی دارید، چقدر می‌بینید؛ بخصوص با این ابزارهای جدید ارتباطاتی که به وجود آمده، دائم دارند روی این زمینه‌ها کار می‌کنند برای اینکه مخاطبین خودشان را به این نتیجه برسانند. به روحانیون انقلابی حمله می‌کنند، روحانی انقلابی را با عناوین گوناگون، [مثل] آخوند حاکمیتی و امثال آن، می‌کوبند. در یک کلمه: تلاش در این جنگ نرم، زمینه‌سازی برای تهی شدن نظام از عناصر قدرت است؛ می‌خواهند کاری کنند که نظام اسلامی از عناصری که در درون او است و مایه اقتدار او است، تهی بشود و خالی بشود. وقتی ضعیف شد، وقتی عناصر قدرت در او نبود، وقتی اقتدار نبود، دیگر از بین بردنش و کشاندنش به این سمت و به آن سمت، کار مشکلی برای ابرقدرت‌ها نخواهد بود؛ می‌خواهند او را وادار کنند به تبعیت» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

♥ (۱-۳) روش‌های جنگ نرم

حریف در جنگ نرم از طریق فریب و اقناع افکار عمومی، تردیدافکنی و اغوای طرف مقابل، الگوسازی از طریق القاء و استفاده از ابزار رسانه‌ها، به اجرای جنگ نرم بر روی کشور هدف می‌پردازد. فریب و انحراف افکار عمومی: اگر افکار عمومی را فرآیند پیچیده‌ای از ترکیب و تلفیق دیدگاه‌های فردی و گروهی در بافت فرهنگی یک جامعه بدانیم، جنگ نرم در این فرآیند، انحراف ایجاد می‌کند و آن را برای منافع خود قانع خواهد کرد. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص خدعه‌های دشمنان برای ایجاد انحراف در جامعه می‌فرمایند: «مسئله‌ای که فعالان سیاسی، مسئولان، صاحبان قدرت، صاحبان مسئولیت‌های گوناگون و متنفذین بشدت بایستی مراقب آن باشند، مسئله انحراف و فسادپذیری است. همه‌مان باید مراقبت کنیم. انسان‌ها در معرض فسادند، در معرض انحرافند. گاهی لغزش‌های کوچک، انسان را به لغزش‌های بزرگ و

بزرگ‌تر و گاهی به پرتاپ شدن در اعماق دره‌هائی منتهی می‌کند. خیلی باید مراقب بود. قرآن هشدار داده است. در موارد متعدد، در قرآن این هشدار وجود دارد. یک جا می‌فرماید: «ثم کان عاقبة الذین اساءوا السواء ان کذبوا بایات الله» (روم، ۱۰). عاقبت بعضی از کارها این است که انسان به آن خانه بدترین می‌رسد که تکذیب آیات الهی است. یک جا می‌فرماید: «فأعقبهم نفاقا فی قلوبهم الی یوم یلقونه بما اخلفوا الله ما وعده» (توبه، ۷۷). خلف وعده با خدا کردند، این موجب شد نفاق در دل‌های‌شان به وجود بیاید. یعنی انسان گناهی انجام می‌دهد، این گناه انسان را به وادی نفاق می‌کشاند، که نفاق، کفر باطنی است» (امام خامنه‌ای، خطبه‌های نماز جمعه‌ی تهران، ۱۳۸۸/۰۶/۲۰).

تردیدافکنی و اغوای طرف مقابل: دشمن در جنگ نرم به دنبال ایجاد شبهه و تردید در طرف مقابل است تا مخاطبین خود را وادار سازد در مواردی که مورد نظر او است شک نمایند و پذیرای راه‌کارهای جایگزین او گردند و در مرحله بعد، پروژه خویش را مرحله‌به‌مرحله اجرا کنند.

الگوسازی از طریق القاء: دشمن با انجام تبلیغات وسیع و حجیم، سبک زندگی موردنظر را به‌گونه‌ای مورد پذیرش همه، به جامعه هدف می‌قبولاند و کسانی که مورد هجمه تبلیغاتی و جنگ نرم دشمن قرار گرفته‌اند بدون این‌که خود مطلع باشند از سبک و روش زندگی القایی الگوبرداری خواهند کرد. دشمنان با بهره‌برداری از پروپاگاندای رسانه‌ای و تبلیغاتی در تلاش است تا ترجیحات ما را تحت تأثیر خود قرار داده و ما را در مسیری که خود می‌خواهد و برای آن دسیسه‌چینی کرده است، قرار دهد.

استفاده از ابزار رسانه‌ها: جنگ رسانه‌ای یکی از جنبه‌های بارز جنگ نرم و جنگ‌های جدید بین‌المللی است. جنگ رسانه‌ای در شرایط صلح نیز بین کشورها به‌صورت غیررسمی ادامه داشته و از رسانه‌ها بهره‌برداری می‌شود. هدف جنگ رسانه‌ای اگر چه در نهایت تغییر کارکرد و عملکرد دولت‌ها است، اما به‌جای دولت‌ها، ملت‌ها را هدف بمباران مستقیم خود قرار می‌دهد. مردمی که تحت بمباران رسانه‌ای قرار دارند، ممکن است از چنین جنگ سنگینی که جریان دارد بی‌اطلاع باشند (افتخاری

و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۶).
وجود چندین هزار ماهواره، شبکه خبرپراکنی، وب
تعاملی و...، همگی زمینه‌های لازم را برای مهاجمان
جنگ نرم فراهم آورده است. البته وسایل و ابزارهای
مذکور همانند شمشیر دو لبه عمل می‌کند و از این
ابزارها می‌توان علیه مهاجمان استفاده کرد. رسانه‌ها
در اجرای جنگ نرم دشمن، نقش بارزی دارند. رسانه‌ها
افکار و نیت موردنظر را مدام برای جامعه هدف بازگو
نموده و آن‌ها را بمباران تبلیغاتی می‌کنند (معاونت
سیاسی ساعس آجا، ۱۳۹۰: ۱۰۶).

و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۶).
وجود چندین هزار ماهواره، شبکه خبرپراکنی، وب
تعاملی و...، همگی زمینه‌های لازم را برای مهاجمان
جنگ نرم فراهم آورده است. البته وسایل و ابزارهای
مذکور همانند شمشیر دو لبه عمل می‌کند و از این
ابزارها می‌توان علیه مهاجمان استفاده کرد. رسانه‌ها
در اجرای جنگ نرم دشمن، نقش بارزی دارند. رسانه‌ها
افکار و نیت موردنظر را مدام برای جامعه هدف بازگو
نموده و آن‌ها را بمباران تبلیغاتی می‌کنند (معاونت
سیاسی ساعس آجا، ۱۳۹۰: ۱۰۶).

◀ محورهای عملیات روانی دشمن

عملیات روانی، عملیات ادراکی، دیپلماسی عمومی و
فریب راهکنشی را می‌توان در مقوله روش‌های اصلی
گفتاری جنگ نرم قرار داد. اعتراض، نافرمانی مدنی،
عدم همکاری، تحصن، مداخله غیر خشونت‌آمیز و جذب
مخالفان از جمله مهم‌ترین روش‌های رفتاری این جنگ
است (گروه مطالعاتی دانشکده امنیت ملی، ۱۳۸۸:
۱۱۵).

◀ مهم‌ترین روش‌های کلی جنگ نرم از نگاه فرماندهی معظم کل قوا

با عنایت به روش‌های مورد استفاده در جنگ نرم،
می‌توان به رئوس این روش‌ها از منظر فرماندهی میدان
دفاع اشاره کرد:

عملیات روانی به‌منظور دستیابی به خواسته‌های
سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی از اولویت‌های
آمریکا در برابر ایران است. جنگ تبلیغاتی غرب در
وضعیت کنونی از ابزارهای اساسی آمریکا به شمار
می‌رود. اقدام‌های نامتقارن روانی تبلیغی برخلاف
عملیات نظامی برای دوران طولانی و در سطح گسترده،
سازمان‌دهی شده است. عملیات روانی آمریکا سه مسئله
را محور برنامه تبلیغی خود قرار داده است: مردمی
نبودن حکومت، بی‌کفایتی مسئولان و جنگ قدرت بین
مسئولان نظام. آمریکا علاوه بر تبلیغات روانی در سطح
ایران، در سطوح منطقه‌ای و جهانی هم جوسازی می‌کند
تا افکار عمومی داخلی و خارجی را با خود همراه سازد و
در صورت وقوع عملیات تحریمی و نظامی، حمایت‌های
ملی و فراملی را در اعمال فشار بر ایران به‌دست آورد.
آمریکا، کشورهای منطقه و اروپا را از اقدامات جمهوری
اسلامی ایران با اتهام‌های گسترش بنیادگرایی اسلامی،
نقض حقوق بشر، برهم زدن توازن منطقه‌ای با حمایت
مالی و معنوی از گروه‌های حزب‌الله، حماس و فتح،
تهدید آشکار و پنهان علیه رژیم غاصب صهیونیستی،
دستیابی به تسلیحات هسته‌ای با هدف فروش به
کشورها و گروه‌های تندروی افراطی و ایجاد مثلث شیعی
در مقابل کشورهای سنی می‌ترساند. آمریکا با جنگ
تبلیغاتی گسترده سعی می‌کند تا فضایی ایجاد شود که
در آن اجماع جهانی علیه جمهوری اسلامی شکل گیرد.

◀ ۱- مخدوش کردن نقاط قوت و امیدبخش.

◀ ۲- بزرگ‌نمایی نقاط ضعف و القای یأس.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) با اشاره به عملیات
روانی و جنگ نرم دشمنان بر علیه جامعه ایرانی،
خودکم‌بینی، احساس حقارت و ضعف و احساس یأس و
ناامیدی در مقابل دشمنان را یکی از مهم‌ترین حربه‌های
دشمن دانسته و با ذکر مثالی تاریخی از جنگ احزاب و
آیه‌ای قرآنی این چنین می‌فرماید: «(با رسیدن سپاهیان
کفار به پشت خندق) کسانی که دل‌هایشان مریض
بود، اینها گفتند که پیغمبر به ما راست نگفت، گفت
شما پیروز می‌شوید. بفرما! لشکر دشمن آمده و دارد
می‌آید، پدر ما را در می‌آورند؛ یعنی یأس و ناامیدی و
خودکم‌بینی در مقابل دشمن و یک گرایش قلبی پنهان
په دشمن در آن‌ها وجود داشت «وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَ
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ «(احزاب، ۱۲)» (امام خامنه‌ای،
بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۵/۰۴/۱۲).

◀ مهم‌ترین محورهای عملیات روانی دشمن در نگاه فرماندهی معظم کل قوا

در پرتو نقش عملیات روانی دشمن در میدان نبرد،
می‌توان به محورهای این عملیات از دیدگاه فرمانده

◀ ۳- ایجاد تفرقه در سطوح مختلف، از مسئولان گرفته تا غیرمسئولان و آحاد مردم.

◀ ۴- ایجاد غفلت از دشمن به‌خصوص اغفال

میدان دفاعی به شرح زیر اشاره کرد:

۱) مرعوب کردن مسئولان، شخصیت‌های سیاسی و نخبگان کشور،

۲) تضعیف اراده عمومی مردم،

۳) تغییر درک صحیح مردم از واقعیت‌های موجود جامعه،

۴) سلب اعتماد ملت از مسئولان کشور،

۵) شایعه‌پراکنی تحریم و فشار اقتصادی بر کشور،

۶) شایعه‌سازی کاربرد ابزار خشونت علیه ملت ایران،

۷) تعویض جای متهم و مدعی با تبلیغات رسانه‌ای،

۸) ترساندن ملت‌های منطقه از ملت ایران و انقلاب اسلامی،

۹) دامن زدن به اختلافات مذهبی، قومی، جناحی، سیاسی و رقابت‌های صنفی (ملکی و حائمی، ۱۳۹۲: ۷۶-۷۵ و متقی، ۱۳۸۴: ۷).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، هدف کلی دشمن از حمله به فرهنگ اسلامی و تفکر انقلاب اسلامی را نابودی تفکر اسلامی و جریان بیداری اسلامی و سرمنشأ آن یعنی انقلاب اسلامی می‌داند که روی دیگر این سکه، تسلط آن‌ها بر منابع مادی و معنوی کشور است (تقی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۰۳).

«امروز تئوریسین‌ها و تبلیغات‌چی‌های غربی درصددند خط ارتجاع به غرب- خط برگشت به همان تحمیل‌پذیری غربی- را دوباره برگردانند. البته همان‌طور که گفتم، تحت عنوان یک تئوری شبه روشنفکرانه؛ به‌عنوان یک حرف نو؛ تئوری جهانی‌شدن و تئوری تغییر گفتمان می‌گویند. دانشجوی این دوره دیگر نمی‌تواند

دانشجوی دوران ضداستعماری باشد. می‌گویند دوران ضدیت با استعمار و استکبار و مرگ بر استکبار گفتن، گذشته است. دوران عدالت‌خواهی و مبارزه با سرمایه‌داری سر آمده است. دوران آرمان‌خواهی و تبری و تولای سیاسی تمام شده است. گفتمان جدید دانشجویی عبارت است از گفتمان جهانی، جهانی‌شدن، گفتمان واقع‌بینی، گفتمان پیوستن به نظم نوین جهانی. یعنی سیاهی لشکر امریکا شدن! این جهانی‌شدن، اسمش جهانی‌شدن است. اما باطنش آمریکایی شدن است. معنایش این است که ملت ایران علیرغم مجاهدت‌هایی که کرده، علیرغم پرچم‌هایی که بر قله‌های پیروزی کوبیده، علیرغم بیداری عظیمی که در ملت‌های مسلمان به وجود آورده، باید دوباره مثل دوران قبل از انقلاب، سیاهی لشکر و عمده و ابزار تأمین منافع آمریکایی‌ها شود. هدف به‌صورت لخت و پوست‌کنده جز این چیز دیگری نیست؛ اما می‌خواهند در زیر نام‌های زیبا -جهانی‌شدن و تحول و پیشرفت- این هدف را پنهان کنند» (امام خامنه‌ای، بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۰۹).

برای مقابله با جنگ نرم، داشتن راهبرد در همه حوزه‌ها مهم‌تر از داشتن قدرت است؛ راهبرد مقابله با هجمه فرهنگی دشمن را مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در قالب مهندسی فرهنگی ارائه داده و می‌فرماید: «یک نقشه‌ی مهندسی فرهنگی لازم است. ما وضع فرهنگی مطلوب کشور را تصویر کنیم و اجزاء متشکل آن را در مقابل خودمان ترسیم کنیم، بعد ببینیم کجاها اولویت دارد، کجاها احتیاج به مراقبت بیشتر دارد. به آنجائاتی که در این مدت مغفول‌عنه باقی‌مانده، برسیم و مسئله را دنبال کنیم. یک جاهائی سرمایه‌گذاری بیشتری لازم دارد، به اینها توجه کنیم. این، مهندسی فرهنگی است، که خوب، کار سختی است. از نقشه‌ی جامع علمی سخت‌تر است. به همین دلیل هم که کار سخت‌تری است، کمتر پیش رفته...» (امام خامنه‌ای، دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی با رهبر انقلاب، ۱۳۹۰/۰۳/۲۳).

پیشینه پژوهش:

مجتبی کاظمی (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با عنوان «استراتژی دفاع در عمق بر اساس فرهنگ دفاعی

«بازشناسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی و قدرت ملی در منظومه فکری مقام معظم رهبری» این گونه نتیجه‌گیری می‌کند که فرهنگ دفاعی و قدرت ملی ج.ا.ایران از جنبه ساختاری و مادی شامل هفت مؤلفه عزم ملی و عزتمندی ملت، توان دفاع، اقتدار اقتصادی، وسعت و موقعیت جغرافیای سیاسی، تنوع جمعیتی و قومیتی، پیشرفت علمی، انرژی و ذخایر طبیعی بوده و از جنبه محتوایی نیز شامل شش مؤلفه تقویت روحیه ملی، مشارکت مردمی، خودتکایی و نگاه به درون، اعتماد به نفس، فرهنگ جهاد و شهادت‌طلبی، بصیرت و دشمن‌شناسی است...
راهبردهای فرهنگ دفاعی در تدابیر فرمانده معظم کل قوا

◀ جهاد کبیر

از نظر فرهنگ اسلام و قرآن، جهادهای علمی و تزکیه، جهادهای کبیر و اکبر است. پیغمبر اکرم (ص) گروهی از مجاهدان اسلام را به‌سوی میدان جهاد فرستاد، هنگامی که از جهاد بازگشتند، فرمودند: «آفرین بر جمعیتی که جهاد اصغر را انجام دادند و جهاد اکبر بر دوش آن‌ها مانده است. کسی عرض کرد: ای رسول خدا! جهاد اکبر چیست؟ فرمود: جهاد با نفس» (وسائل الشیعه: ۱۲۲).
جهاد کبیر، جهاد علمی، فکری و فرهنگی است که پس از جهاد اکبر یعنی جهاد با نفس در درجه برتری از دیگر جهادها قرار می‌گیرد؛ زیرا گفتمان درست فکری و فرهنگی را به جامعه ارائه می‌دهد. هدف از جهاد کبیر، ایجاد فضای مناسبی است تا بشر در چارچوب عقلانیت و حیوانیت و فطرت سالم، بینش و نگرش درستی به دست آورد و رفتارهای هنجاری و ارزشی را در جامعه در پیش گیرد (روزنامه کیهان، ۱۳۹۰: ۶).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرماید: «جهاد کبیری که من چند روز قبل از این مطرح کردم، «فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا». در تفاسیر گفته‌اند مراد از این ضمیر «به» قرآن است، با این‌که حالا کلمه قرآن در عبارت نیامده است که ضمیر به آن برگردد لکن، هم مرحوم طبرسی در «مجمع‌البیان» گفته است، هم مرحوم علامه طباطبایی. مرحوم علامه طباطبایی می‌گویند: سیاق کلام نشان می‌دهد که مراد از «به» یعنی «بالقرآن». بنده هم آنجا همین را در سخنرانی‌هایم، بعد که آمدم،

جمهوری اسلامی ایران بر بستر اندیشه و نظر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به بررسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی ایران پرداخته و معتقد است که مؤلفه‌هایی همچون هویت اسلامی ایرانی، اعتماد به نفس و ایمان به یاری خداوند، شهادت‌طلبی و فرهنگ عاشورایی، بصیرت و دشمن‌شناسی، نفی ظلم و دفاع از مظلوم و... که مدنظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) هستند، ریشه در فرهنگ راهبردی ایران دارند (کاظمی، ۱۳۹۷: ۴۶).

محمد و مهدی مولوی (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان «اصول و مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)» به این نتیجه رسیدند که مواردی همچون همکاری دفاعی و بازدارندگی، صلح‌طلبی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، افزایش بصیرت و هوشیاری، دشمن‌شناسی و... مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌باشند.

حسین سبزی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای با عنوان «معرفی راهبردهای اقتدار فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه بر اساس سند چشم‌انداز ۱۴۰۴» به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی ایران برای طراحی و تدوین راهبردهای کسب قدرت برتر دفاعی منطقه در حوزه فرهنگ هستند. از نظر آن‌ها قدرت فرهنگی ضمن اینکه خود وسیله‌ای برای دفاع و غلبه است، می‌تواند سایر مؤلفه‌های قدرت را نیز تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها را تقویت یا تضعیف کند.

احمد طهری (۱۳۹۷)، در نوشتاری تحت عنوان «بررسی نقش جنگ نرم بر فرهنگ دفاعی و انتخاب راهبرد فرهنگ دفاعی ج.ا.ایران با الگوگیری از اندیشه‌های ناب فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)»، این‌گونه معتقد است که استکبار جهانی و نظام سرمایه‌داری به‌منظور القاء و تحمیل اراده خود بر سایر کشورهای دنیا، بهترین ابزار و راه نفوذ را در قالب جنگ نرم و نفوذ در فرهنگ آنان و نیز استحاله از درون تدوین کرده است. لذا به‌منظور مقابله باید تمام ترفندها و حیل‌های دشمن را شناخته و با انتخاب فرهنگ دفاعی مناسب با آن‌ها به مقابله پرداخت.
پورمنافی و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان

و عدم تبعیت [است]. «فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدُهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (فرقان، آیه ۵۳). از مشرکین اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر. این تقسیم‌بندی غیر از تقسیم‌بندی جهاد اکبر و جهاد اصغر است. «جهاد اکبر که از همه سخت‌تر است، جهاد با نفس است، همان چیزی است که هویت ما را، باطن ما را حفظ می‌کند. جهاد اصغر، مجاهدت با دشمن است، منتها در بین جهاد اصغر یک جهاد هست که خدای متعال آن را «جهاد کبیر» نام نهاده که آن همین است». «جهاد کبیر» یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر، از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت، تبعیت نکن. تبعیت نکردن در کجا؟ در میدان‌های مختلف؛ تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن. این شد «جهاد کبیر» (امام خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳).

← نوآوری در آموزش و پژوهش:

اگر به دانش و فلسفه به‌عنوان دو نماینده اندیشه آدمی بنگریم، رابطه‌ای معنادار میان سه مقوله دانش، فلسفه و قدرت وجود دارد و بحث از تأثیر آن‌ها بر هم بحث از دانش و فلسفه به‌مثابه منبع قدرت است (توکلیان، ۱۳۸۸: ۱۰۷). ملتی که علم ندارد محکوم به عقب‌ماندگی، ذلت و فرودستی در معادلات جهانی است (عبدلی و عباسی، ۱۳۹۱: ۹۹). علم، محور توسعه حقیقی، موجب عزت و اعتماد به نفس یک فرد و یک ملت، پایه و زیربنای اقتدار ملت، نیاز اول کشور، قدرت و اقتدار است (معینی، ۱۳۸۷: ۴۷). پیشرفت دانش و فناوری در دستان افراد شایسته، برای سودآوری و بهره‌دهی به کار می‌رود اما در صورتی که در اختیار افراد ناشایسته قرار گیرد، سهمگین می‌شود (گروه مطالعاتی دانشکده امنیت ملی، ۱۳۸۸: ۱۵۲). علم و فناوری و پیشرفت‌های آن می‌تواند برای اعمال قدرت از سوی کشورهای توسعه‌یافته بکار گرفته شود. اگر این پیشرفت‌ها وابستگی فکری ایجاد کند، منجر به مهاجرت نخبگان، تقلید فکری، ترجمه بدون توجه به شرایط بومی می‌شود.

به ذهنم رسید که یک وجه اوضیحی در اینجا وجود دارد که «فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدُهُمْ بِهِ»، یعنی «عدم اطاعت»، عدم‌الاطاعة یعنی آن مصدری که فعل از آن انشقاق پیدا می‌کند و مستتر در آن فعل است. «فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدُهُمْ بِهِ»، یعنی به این عدم‌الاطاعة، جهاداً کبیراً؛ پس عدم‌الاطاعة شد جهاد کبیر، این معنا اقرب به ذهن است. حالا من البته فحص نکردم ببینم در بین مفسرین کسانی این احتمال را داده‌اند یا نه لکن به‌هرحال این احتمال، احتمال مهمی است. جهاد کبیر یعنی این. جهاد برای عدم تبعیت، برای عدم دنباله‌روی از دشمن. پس مسیر و جهت‌گیری این مجلس این است. مسیر انقلابی، مسیر انقلابی‌گری، تعقیب راه انقلاب، تحکیم اسلام، تحکیم دین خدا» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) همچنین میان سه واژه قرین به یکدیگر یعنی «جهاد اکبر»، «جهاد اصغر» و «جهاد کبیر» تفاوت قائل شده و با اشاره به اینکه امروزه جبهه نبرد با دشمنان از حوزه نظامی به حوزه فرهنگی و اندیشه‌ای منتقل شده است و نایبستی در عرصه‌های مختلف حیات اعم از سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، هنر و... که در این جبهه نبرد جدید از سوی دشمن در حال اجرا است، تبعیت و پیروی کرد، می‌فرمایند: «[امروز] جنگ نظامی مطرح نیست. امروز برای کشور ما جنگ نظامی سنتی و متعارف احتمال بسیار بسیار ضعیفی است لکن جهاد باقی است. جهاد یک چیز دیگر است. جهاد فقط به‌معنای قتال نیست، فقط به‌معنای جنگ نظامی نیست. جهاد یک معنای بسیار وسیع‌تری دارد. در بین جهادها جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را «جهاد کبیر» نام نهاده: «وَ جَاهِدُهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (سوره فرقان، آیه ۵۳). «به» یعنی به قرآن، «جهادهم به» یعنی به‌وسیله قرآن با آن‌ها جهاد کن؛ جهاداً کبیراً. این آیه در مکه نازل شده. درست توجه کنند جوان‌های عزیز! در مکه جنگ نظامی مطرح نبود. پیغمبر و مسلمان‌ها مأمور به جنگ نظامی نبودند، کاری که آن‌ها می‌کردند کار دیگری بود. همان کار دیگر است که خدای متعال در این آیه شریفه می‌گوید: «وَ جَاهِدُهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا». آن کار دیگر چیست؟ آن کار دیگر، ایستادگی و مقاومت

مستقیم یا غیرمستقیم عناصر آموزشی را تبدیل به ابزار جنگ نرم کرده و فارغ‌التحصیلان نظام آموزشی را تبدیل به سربازان بیگانه، بی‌تعهد به وطن و عاری از بصیرت می‌کند.

◀ حوزه پژوهش

در این زمینه از روش‌های جنگ نرم مانند فریب، دروغ، بزرگ‌نمایی و بی‌اعتبارسازی استفاده می‌شود. اقدام‌های بیگانگان با معتبر جلوه‌دادن مجلات علمی و یافته‌های علمی خودی و در مقابل بی‌اعتبار جلوه دادن مجلات و یافته‌های تحقیقاتی ملت‌های دیگر، بزرگ‌نمایی و جهان‌شمول نشان دادن اولویت‌های تحقیقاتی خودی، تأکید بر اعتبار و برتری بانک‌های اطلاعات پژوهشی و معرفی این مخازن اطلاعات علمی به‌عنوان شاخص و معیار سنجش کیفیت و کمیت تولیدات علمی کشورها، ارائه بورس‌های تحصیلی و تحقیقاتی (از کارشناسی ارشد تا پسادکتری) و فرصت‌های مطالعاتی برای اندیشمندان کشورهای در حال توسعه در جهت استفاده از آن‌ها برای رفع نیاز تحقیقاتی و همچنین تغییر ذهنیت آن‌ها به نفع اولویت‌های خودی، اغلب به‌طور غیرمستقیم، تغییر ذهنیت‌ها، وابستگی علمی و فکری و خدمت به بیگانه را به دنبال دارد (حسینی و جاهد، ۱۳۹۲: ۴۷-۴۶).

«آنچه من تأکید می‌کنم، نوآوری است. منتها نوآوری منضبط، نوآوری آدم‌های باسواد، نه آدم‌های بی‌سواد یا نیمه سواد. نوآوری در مسائل دین. دین قابل اتساع است، چون برای همه‌ی زمان‌ها است، چون برای همه شرایط است؛ بنابراین دین خدا، به‌وسیله مجتهد دارای خبره استنباط و اجتهاد، در یک مواردی می‌تواند اتساع پیدا کند. همچنان که امام بزرگوار نمونه‌هایش را نشان دادند و بعضی عمل شد و بعضی لااقل در زمان خود ایشان گفته شد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

◀ وحدت و جلوگیری از فرقه‌سازی

منظور از فرقه‌سازی، جداسازی یک جزء از یک کل است که در تاریخ ادیان مختلف، سابقه دیرین دارد. اصلی‌ترین پیامد این فرقه‌سازی‌ها از بین بردن اصالت دین است. در دوران معاصر، فرقه به گروهی از افراد اطلاق می‌شود

«هیئت‌های اندیشه‌ورز لازم داریم. کجا؟ در دو نقطه: یکی در رأس، یکی در لایه‌ها. لایه‌های گوناگون بسیج فراوان است. همین که حالا این بچه‌ها اینجا می‌گویند ما شوق داریم و ما را بفرستید و چرا نمی‌فرستید، همان جنگ سخت است؛ از جنگ سخت که احتیاج دارد به هیئت اندیشه‌ورز برای ترسیم و تعیین حدود این کار که چه کسی برود، کی برود، چه جوری برود. تا جنگ نرم که جنگ نرم یک عرصه بسیار وسیعی است و روزه‌روز هم با گسترش این فضای مجازی دارد، گسترده‌تر می‌شود و خیلی هم خطرناک‌تر از جنگ سخت است - یعنی در جنگ سخت، جسم‌ها به خاک و خون کشیده می‌شوند، اولی [روح‌ها پرواز می‌کنند و می‌روند به بهشت؛ اما] در جنگ نرم، اگر خدای نکرده دشمن غلبه بکند، جسم‌ها پرواز می‌شوند و سالم می‌مانند، اولی [روح‌ها می‌روند به قعر جهنم. فرقی این است؛ لذا این خیلی خطرناک‌تر است - هیئت اندیشه‌ورز لازم دارد. تا سازندگی که بسیج یک‌جایی مشغول سازندگی است. تا تقسیم مأموریت‌های جغرافیایی - همین که آمایش سرزمینی می‌گویند. در یک نقطه‌ای از کشور بسیج می‌تواند یک کاری را انجام بدهد که در نقطه دیگر یا نمی‌تواند انجام بدهد آن کار را، یا لازم نیست انجام بدهد - این باید با هوشیاری صورت بگیرد که هیئت اندیشه‌ورز لازم دارد. تمام این لایه‌های مختلف و لایه‌های گوناگون دیگر، هر کدام هیئت‌های اندیشه‌ورز لازم دارد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار بسیجیان، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳).

◀ حوزه آموزش

محتواها، روش‌ها، فضاها و رسانه‌های آموزشی، عناصر فرایند آموزش هستند که بیگانگی این عناصر با فرهنگ، دین و آداب و رسوم یک ملت می‌تواند آن‌ها را ابزار انجام جنگ نرم کند. محتواهای نظری صرف و غیرفعال، روش‌های آموزشی سنتی، استادمحوری، تأکید بر محفوظات بجای خلاقیت، تفکر انتقادی و اندیشیدن فعال، استفاده از رسانه‌های آموزشی نامناسب و بیگانه با نظام ارزشی یک ملت، تأکید بر آموختن مهارت‌های مناسب با نیازمندی جوامع بیگانه و ایجاد فضای آموزشی مناسب فرهنگ بیگانه از مواردی هستند که به‌طور

می‌شود. در بستر همین اختلافات قومی و طایفه‌ای و مذهبی، دشمنان اسلام طبق سیاست همیشگی خودشان، بین مسلمانان اختلاف ایجاد می‌کنند. دست دشمن، توطئه‌ی دشمن و تدبیر دشمن را در ورای این اختلافات می‌شود به‌وضوح دید؛ این را باید علاج کرد. عقلای امت از همه‌ی فرقه‌ها باید نگذارند امواج فتنه در میان مسلمان‌ها - که به‌وسیله‌ی دشمنان اسلام تحریک می‌شود - به‌طور روزافزون آرامش و الفت و محبت را به خطر بیندازد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۴/۰۲/۰۶).

تبدیل فرقه وهابیت به گروه فشار یا ابزار جاسوسی برخی کشورهای منطقه، تأسیس یا نفوذ بر مدارس مذهبی اهل سنت به‌ویژه در استان‌های مرزی در جهت ترویج عقاید ضدشيعی، افزایش نفوذ و سرمایه‌گذاری عربستان بر این گروه برای ایجاد و افزایش سازمان‌های مسلحانه فرقه‌ای، تضعیف وحدت ملی، تضعیف وحدت و انسجام مذهبی اهل سنت و شیعه، گسترش شیعه‌هراسی، تبلیغات در فضای مجازی برای سست نمودن عقاید مذهبی و سیاسی مردم و گسترش تفکرات الحادی و سلفی و ارتباط آن با شکل‌گیری برخی تحركات ایدئولوژیک از مهم‌ترین تهدیدهای نرم‌افزاری گسترش فرقه وهابیت است (ناطقی، ۱۳۹۰: ۱۲۳-۱۲۲).

«دشمن دارد زخم‌هایی را بر پیکر این انقلاب می‌زند و وارد می‌کند، ما باید به این زخم‌ها التیام ببخشیم؛ یکی مسئله‌ی تفرّق مذهبی و طائفی است - شیعه و سنی - یکی مسئله‌ی اختلافات جناحی است؛ یکی مسئله‌ی دوقطبی کردن‌های مصنوعی جامعه است؛ این‌ها زخم‌هایی است که دارند وارد می‌کنند. باید این‌ها را التیام بخشید» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

فرمانده معظم کل قوا با تأکید بر ضرورت وحدت و پرهیز از تفرقه به‌عنوان مهم‌ترین مشکل امت اسلام یاد کرده و با اشاره به دستورات الهی، اینچنین می‌فرماید: «امروز مشکل ما تفرّق است؛ با اینکه قرآن نهی کرده است از تفرّق: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا» (آل عمران، ۱۰۵). و امر کرده است به اتحاد: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران، ۱۰۳). با این وجود، ملت

که نوعی مذهب جدید^{۱۴} خلق می‌کنند. در ۲۵ سال گذشته به‌دنبال روی آوردن مردم به‌سوی معنویات و برای جلوگیری از گرایش مردم به‌سوی ادیان الهی ۲۵۰۰ فرقه جدید ساخته شده است که با یک حساب ساده و سریع، تقریباً هفته‌ای دو فرقه به منصفه ظهور رسیده است. فعالیت این‌گونه فرقه‌ها در راستای قداست‌زدایی از پیامبران و غفلت از رسالت آن‌ها است تا از این راه، ادیان آسمانی را براندازند. محوریت ادیان الهی، خداوند بوده و محوریت ادیان جدید هر چیزی به‌جز خداوند است تا آن‌جا که قصد براندازی پرچم خدا را دارند. از شاخص‌های مشترک فرقه‌های نوظهور، می‌توان به نوگرویدگان جوان و نسل اولی، عضوگیری نامعمول، هزار پاره کردن حقیقت، وجود مرزهای مشخص با دین‌داران الهی، پراکنده‌گویی و التقاط و بهره‌گیری از زبان‌ها و نمادهای موهوم اشاره کرد.

آمریکا برای روبه‌رو شدن جمهوری اسلامی ایران با بحران‌های مشارکت، مشروعیت، توزیع، هویت و نفوذ تلاش دارد تا با تبلیغ، ترویج و حمایت از فرقه ضاله وهابیت، به ایجاد تنش‌های فرقه‌ای در استان‌های مرزی و تضعیف یکپارچگی سرزمینی و هویت ملی در ایران بپردازد. در مطالعات امنیت ملی، استناد به این راهبرد به این دلیل است که اگر در حلقه‌های پیرامون ایران یعنی استان‌های مرزی، آتش تنش و فتنه زیاد باشد، کانون تصمیم‌گیری نیز دچار استحاله و تغییر رفتار خواهد شد. این مسئله در چارچوب راهبرد «تنش از بیرون - تغییر از درون» قابل تعریف است (دلاوپور اقدم، ۱۳۸۸: ۹۰).

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) درباره تفرقه‌افکنی دشمنان و لزوم حفظ وحدت و انسجام امت اسلامی می‌فرماید: «از وحدت، زیاد سخن گفته‌ایم. اگر به برخی از آنچه گفته‌ایم، عمل می‌کردیم، امروز سرنوشت مسلمانان از آنچه هست، بهتر بود. به‌طور طبیعی برخی عوامل ضد وحدت وجود دارد - اختلافات قومی، اختلافات مذهبی و طایفه‌ای، اختلافات سیاسی - که باید با آن‌ها مقابله کرد. با تکیه به نام مقدس پیغمبر و یاد آن بزرگوار - که محور وحدت امت اسلامی است - باید بر این اختلافات غلبه کرد. لیکن از این دشوارتر، موجبات تفرقه‌ای است که به امت اسلامی تزریق

توانست انقلاب را به معنای واقعی کلمه، حفظ کنیم. اگر کشور قوی شد، از استکبار هم می‌شود امتیاز گرفت. این را من به شما عرض بکنم. اگر کشور ضعیف بود، استکبار که هیچ، ابرقدرت‌ها که هیچ، دولت‌های بی‌عرضه و ضعیف و حقیر هم از آدم، طلبکاری می‌کنند. اگر ضعیف شدیم، این جوروی خواهد شد، [اما] اگر قوی شدیم، نه» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

جهاد و ایستادگی در برابر ظلم برای دفاع از مظلوم

قرآن کریم منشوری عظیم و بی‌بدیل از استکبارستیزی، مبارزه با بیدادگری و ایستادگی در مقابل ظلم را در خود نهفته داشته تا آنجا که یکی از مهم‌ترین اهداف بعثت پیامبران و انبیاء الهی را مقابله با ظالمان عنوان داشته‌اند. این امر مهم به تعداد معتنهایی هم در قرآن «وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» (یونس، ۱۳). ذکر شده است و هم در احادیث و روایات نبوی و ائمه معصومین (ع) مورد تأکید قرار گرفته است. از سوی دیگر، خداوند متعال نیروی انسانی و فرماندهی را از شرایط اساسی برای مبارزه با ظلم دانسته و در آیه ۷۵ سوره مبارکه نساء این امر مهم را این‌گونه بیان می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلِهَا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (چرا در راه خدا جهاد نمی‌کنید و در راه (آزادی) جمعی ناتوان از مرد و زن و کودک که (در مکه اسیر ظلم کفارند و) دائم می‌گویند: بار خدایا، ما را از این شهری که مردمش ستمکارند بیرون آر و از جانب خود برای ما (بیچارگان) نگهدار و یاوری فرست).

مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا، به کرات و در سخنرانی‌های متعددی به این اصل مهم دین مبین اسلام یعنی لزوم مقابله با ظلم و دفاع از مظلومین و مستضعفین اشاره داشته و دستورات و فرامین متعددی را صادر کرده‌اند.

از جمله آن در دیدار با مجمع عالی بسیج مستضعفین می‌فرماید: «جهاد اسلام در واقع کمک به ملت‌هایی است که پشت پرده‌ی سیاست‌های استعماری و

اسلام و امت اسلام متفرق‌اند. بله عقاید مختلفی وجود دارد، مذاهب مختلفی وجود دارد، سلايق مختلفی وجود دارد؛ خوب باشد. این سلايق مختلف نباید موجب بشود که ما از نعمت بزرگ اتحاد امت اسلامی محروم بشویم. امروز اگر امت اسلامی که نزدیک دو میلیارد جمعیتند و در مهم‌ترین و حساس‌ترین نقاط جغرافیایی عالم متفرقتند، با هم متحد بودند، کشورهای اسلامی خیرات به مراتب بیشتری را به دست می‌آوردند. اگر این اتحاد به هر اندازه به وجود بیاید، طلیعه‌ی حل مشکلات دنیای اسلام آشکار می‌شود و ممکن می‌شود که ما مشکلات دنیای اسلام را حل کنیم» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۴۰۲/۰۲/۰۲).

اقتدار افزایی

واژه اقتدار در زبان فارسی به قدرت یافتن، قدرت داشتن، توانا شدن و توانایی معنا می‌شود (لاریجانی و ابرستان، ۱۳۹۰: ۶۸). و در لغت به معنای قدرت، قوت و توانایی می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۱۳). واژه اقتدار از ریشه لاتین واژه اوتوریته است (نادمی، ۱۳۸۲: ۷۸). اقتدار، حق مستقر در نظام اجتماعی برای تعیین خط‌مشی جامعه، اظهار نظر در مسائل آن، رفع مناقشات و رهبری مردم است و شخص یا هیئتی این حق را دارد. در اقتدار، تأکید بر حق و نه قدرت است (مک‌آیور، ۱۳۴۴: ۱۰۰). گستره اقتدار به دو حوزه داخلی و خارجی تقسیم می‌شود. اقتدار در حوزه داخلی، قدرتی است که از سوی جامعه قبول شده و در قلمرو ملی، حاکمیت یافته و به قدرت مقبول تبدیل شده است و در حوزه خارجی به مجموعه توانایی‌ها اطلاق می‌شود که در صحنه فراملی و بین‌المللی نهادینه شده تا منافع حیاتی کشور را تأمین کند (حمیصی و خندق‌آبادی، ۱۳۹۰: ۳۲). ایشان می‌فرمایند: «کشور باید قوی بشود. راه بقای انقلاب، راه پیشرفت انقلاب و راه تحقق هدف‌های انقلاب، به معنای وسیع کلمه، عبارت است از این‌که ما کشور را مقتدر کنیم. اگر توانستیم این وظیفه را انجام بدهیم - یعنی دولت توانست، مجلس توانست، قوه قضائیه توانست، نیروهای مسلح توانستند، نهاد‌های انقلابی توانستند، این مجلس توانست در این زمینه‌ها کاری بکند و کمکی بکند- آن وقت، ما مطمئن خواهیم شد که خواهیم

استکباری و استبدادی قرار داده شده‌اند که نور اسلام به این‌ها نرسد؛ نور هدایت به این‌ها نرسد. جهاد برای دریدن این پرده‌ها و این حجاب‌ها است. جهاد اسلامی این است. بحث اینکه آیا جهاد، دفاعی است یا ابتدائی است یا مانند اینها، بحث‌های فرعی است. بحث اصلی این است: «مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ» چرا جهاد نمی‌کنید، مقاتله نمی‌کنید، نبرد نمی‌کنید در راه خدا - و بلافاصله [می‌گوید] - و در راه مستضعفین، برای نجات مستضعفین؟ این احساس مسئولیت است. یعنی شما برو جان خودت را به خطر بینداز و جانت را کف دستت بگیر در میدان‌های خطر، برای اینکه مستضعفان را نجات بدهی. معنای این، همان مسئولیت است دیگر. یا این حدیث معروف «مَنْ أَصْبَحَ وَ لَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ». و از این قبیل، فراوان آیات و روایاتی در متون اسلامی است که این جزو بیانات اسلام است؛ یعنی اسلام انسان را این‌جور خواسته است که مسئول باشد؛ هم نسبت به خود، هم نسبت به نزدیکان خود، هم نسبت به جامعه‌ی خود، هم نسبت به بشریت مسئول است. که حالا اگر بروید دنبال این فکر را در متون اسلامی بگیرید، چیزهای عجیب و غریبی انسان مشاهده می‌کند از این اهتمام و از این احساس مسئولیت» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجمع عالی بسیج مستضعفین، ۱۳۹۳/۰۹/۰۶).

← اقتصاد مقاومتی

از روایات و آیات استنتاج می‌شود که اقتصاد در مفهوم اندیشه اسلامی یک مفهوم و یک مقوله توازنی، در مقوله مادی و معیشت است. در تفکر اسلامی هر تلاشی برای ایجاد توازن در معیشت، امری اقتصادی محسوب می‌شود. این توازن، قلمروهای مختلفی دارد. ما در دنیایی زندگی می‌کنیم که مبادله در آن وجود دارد و در این مبادله، هزینه، منافع و درآمد وجود دارد. از این‌رو، در تفکر اسلامی اقتصاد برابر است با توازن در زندگی و معیشت. اقتصاد از این حیث، نوعی بی‌نیازی است؛ یعنی می‌بایست به کمک توازن، نیازها را رفع کنیم. مفهوم قابل استنباط از اقتصاد مقاومتی این است که ما در جهانی زندگی کنیم که دشمن در عرصه‌های مختلف حضور دارد. یکی از این عرصه‌ها، فعالیت اقتصادی

است. به عبارت دیگر در یک میدان رقابتی، تعاملی و تخصصی قرار داریم که می‌بایست جهت نیل به اهداف این فضا را مدیریت کنیم. از این‌رو وقتی می‌گوییم اقتصاد مقاومتی یعنی اینکه ما می‌خواهیم از حیثیت و هویت خودمان در مقابل دشمن یا رقیب دفاع کنیم و باید هر الزامی را که این مقاومت و دفاع نیاز دارد، وارد برنامه‌ریزی و استراتژی‌های اقتصادی خود کنیم. با این تعریف، اقتصاد مقاومتی به نظام اقتصادی ملت، یا گروه اجتماعی مقاومتی اشاره دارد که در راستای احقاق حقوق خود یا پیگیری اهداف سیاسی که از نظر آن‌ها برحق است، مبارزه می‌کند. هر چقدر اقتصاد ملت یا گروه اجتماعی مقاوم، به آن‌ها در راستای تحقق اهداف مقاومت بیشتر یاری برساند، مقاومتی‌تر است. قاعدتا در چنین فضایی هم دشمن بیرونی وجود دارد و هم دشمن داخلی و از طرف دیگر، امکانات بیرونی و داخلی نیز فراهم است. این را اقتصاد مقاومتی می‌گوییم، یعنی اقتصادی که این نوع مؤلفه‌ها را به‌خوبی می‌فهمد و جامعه را بر اساس آن مدیریت می‌کند. اقتصاد مقاومتی با اقتصاد اسلامی بیگانه نیست، بلکه می‌توان گفت یک نوع مکمل اقتصادی آن است که به‌ضرورت زمان فعلی ما بازمی‌گردد و در شرایط فعلی تحریم، ضرورت آن دوچندان است (فشاری و پورغفار، ۱۳۹۳: ۳۰).

ایشان می‌فرمایند: «این اقتصاد مقاومتی که بنده دائماً تکرار می‌کنم و تأکید می‌کنم و خب بحمدالله دوستان، ستاد عملیات و فرماندهی تشکیل داده‌اند و کارهایی دارد انجام می‌گیرد که امیدواریم ان‌شاءالله نتایجش را ببینیم روی زمین، همین است. در اقتصاد، اگر ما قوی شدیم و قدرتمند شدیم، دیگر تحریم معنی ندارد و تحریم یک کار زائدی می‌شود. اگر ما در داخل توانستیم اقتدار اقتصادی به دست بیاوریم، آن‌ها خودشان می‌آیند به در یوزگی، می‌آیند دنبال ارتباط اقتصادی؛ نه [فقط] تحریم نمی‌کنند، بلکه اگر ما تحریم کنیم، آن‌ها می‌آیند می‌گویند تحریم نکنید. طبیعت کار این است. در زمینه سیاست هم همین است، در زمینه‌های گوناگون هم همین است» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

← انقلابی بودن و انقلابی ماندن

همان‌گونه که یکی از مهم‌ترین دلایل انقلاب‌های

طبیعتاً انسان انقلابی، کسی است که خودش را برای پیمودن این مسیر دشوار آماده می‌کند. انسان انقلابی، کسی است که این مسیر و دشواری‌های آن را می‌داند و می‌شناسد اما این دشواری‌ها او را باز نمی‌دارد و احساس یاس و ناامیدی نمی‌کند. او با وجود همه این سختی‌ها و دشواری‌ها سعی می‌کند مسیر را برای خودش هموار کند. سعی می‌کند با همت بلند و با اراده قوی به اندازه وسعش تلاش کند تا این‌که این اهداف را محقق کند یا این‌که به سمت آن حرکت کند. اگر به بعضی از این اهداف نرسید احساس ناامیدی نکند بلکه امیدوار باشد که تکلیفش را در این خصوص انجام داده است (حیدری، ۱۳۹۵: ۷۰).

«ملاک انقلابی بودن، تقوا است، شجاعت است، بصیرت است، صراحت است، نترسیدن از «لَوْمَةُ لَائِمٍ» است. این‌ها ملاک انقلابی بودن است. اگر چنانچه ما تقوا داشته باشیم، شجاعت لازم را هم داشته باشیم، صراحت لازم را هم [البته] در جایی که صراحت لازم است. آنجایی که تکنیه لازم است، نه؛ آنجا صراحت مضر است - داشته باشیم، اگر توانستیم این‌ها را انجام بدهیم [انقلابی هستیم]. شناخت درست از دشمن داشته باشیم. دشمن یک جبهه است. دشمن یک فرد که نیست، یک دولت خاص که نیست، یک جبهه است. ما باید این جبهه را بشناسیم و ببینیم چه کسی وابسته‌ی به این جبهه است و از کجا این جبهه، جوری حرکت می‌کند که می‌تواند ما را نسبت به خودش مشتبه کند. جبهه‌ی دشمن را بشناسیم، شیوه‌های دشمنی را هم بشناسیم. بدانیم [دشمن] چه جوری دشمنی می‌کند. گاهی هست که دشمن وارد می‌شود، یک کاری را شروع می‌کند به قصد یک هدف خباثت‌آمیز و ما درست نمی‌دانیم آن هدف چیست؛ ظاهر کار را نگاه می‌کنیم می‌بینیم کار خوبی است و از آن استقبال می‌کنیم. درحالی‌که او دارد آن هدف [خودش] را دنبال می‌کند. داشته‌ایم؛ از این قبیل در کشور داشته‌ایم و داریم مواردی را که آن‌ها یک کاری را شروع کردند با یک هدفی، ما هم ظواهر کار را نگاه کردیم گفتیم عجب! خب اینکه کار خوبی است، اینکه اشکالی ندارد؛ درحالی‌که اگر بصیرت داشته باشیم، اگر اهداف دشمن را بشناسیم، این جوری گول نمی‌خوریم» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس

دینی، خصوصاً انقلاب‌های الهام گرفته از مکتب اسلام، پایبندی به ارزش‌های مبنائی و اساسی اسلام است و پیروی از این ارزش‌ها در پیشرفت آرمان‌های انقلاب و انقلابی عمل کردن فرد و جامعه کمک می‌کند، انحراف از مبنائی و ارزش‌های اساسی انقلاب نیز، به‌عنوان یک مانع اساسی بر سر راه انقلابی ماندن قرار خواهد گرفت. اهمیت پیروی از این ارزش‌ها به‌گونه‌ای است که رهبر معظم انقلاب، آن را به‌عنوان اولین شاخص انقلابی‌گری، انقلابی بودن و انقلابی ماندن در نظر می‌گیرند و در این مورد می‌فرمایند: «شاخص اول: پایبندی به ارزش‌های مبنائی و اساسی اسلام است... مبنائی امام و مبنائی اساسی ما اینها است» (امام خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴).

رهبر معظم انقلاب، همچنین در مراسم سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره) تأکید کرد که من انقلابی هستم؛ چون احساس خطر کردند که «انقلابی بودن به‌عنوان یک ارزش» در روزگار فعلی از سوی برخی حتی بعضی از نخبگان سیاسی مورد هجوم قرار گرفته است و تلاش می‌کنند آن را ضد ارزش جلوه بدهند؛ بنابراین، بر انقلابی بودن تأکید کردند. داشتن تقوای دینی و سیاسی می‌تواند در انقلابی‌گری، انقلابی بودن و انقلابی ماندن مؤثر باشد. وقتی که شما در مسیری حرکت کردید برای رسیدن به مجموعه اهداف باید مراقب باشید که تمرکز شما در همان مسیر باشد و پرتگاه‌های اطراف مسیر و موانع و مشکلاتی که در مسیر هستند شما را از ادامه مسیر باز ندارد. این تقوای الهی باعث می‌شود که شما در مسیر انقلاب بمانید و ناامید و دلسرد نشوید (حیدری، ۱۳۹۵: ۵۹).

طبیعتاً اگر فلسفه و هدف اصلی تأسیس نظام دینی این باشد که بخواهیم احکام الهی را روی زمین اجرا کنیم ممکن است به‌ظاهر، بسیار دشوار یا غیرممکن به ذهن بیاید و دلیل آن، فضای حاکم بر جهان است. فضای جهان استکباری، کفر و شرک و الحاد است و طبیعی است در چنین فضایی این‌که بخواهیم مردم دنیا با دین آشنا بشوند و دین خدا اجرا شود و به تعبیر حضرت امام، پرچم لاله‌الله بر فراز قتل کرامت و بزرگواری به اهتزاز درآید ممکن است غیرممکن یا دشوار به نظر بیاید.

خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶.

◀ قدرت بازدارندگی

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بارها اشاره فرموده‌اند که ایران اسلامی باید به استحکام ساخت داخلی قدرت بپردازد و هر چه می‌تواند از درون، خود را مقتدر کند و باید به ظرفیت درون از لحاظ علمی نگاه کرد و از آنجا که سیر تحولات فضای رزم همواره با آخرین دستاوردهای علمی و فناوری بشر همگام بوده است، در حال حاضر نیز برای تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، دکتترین بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی مدنظر نظام اسلامی است و در این راستا الگوی بازدارندگی همه‌جانبه دفاعی طراحی شده است (کریمی، ۱۳۹۱: ۳۰۴).

«بعضی خیال می‌کنند اگر ما بخواهیم خودمان را از تهمت سلطه‌طلبی و اقتدارطلبی بین‌المللی و منطقه‌ای برکنار کنیم، باید برویم در لاک دفاعی؛ این جور نیست. در لاک دفاعی نمی‌رویم، در موضع انفعال قرار نمی‌گیریم، بلکه ما در موضع «أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» قرار می‌گیریم. در موضعی قرار می‌گیریم که در این آیه‌ی شریفه از آن تعبیر شده است به «تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ». «تُرْهَبُونَ بِهِ» یعنی چه؟ «تُرْهَبُونَ بِهِ» همان چیزی است که در ادبیات سیاسی امروز به آن «قدرت بازدارندگی» می‌گویند. جمهوری اسلامی در جایگاهی قرار می‌گیرد که دارای قدرت بازدارندگی است؛ دارای اقتدار بازدارنده است؛ می‌خواهند این اقتدار نباشد. آنچه جمهوری اسلامی دارد، آنچه تاکنون تحصیل کرده است - که با ابتکار خود و با همت خود تحصیل کرده است و رهین منت هیچ دولت و هیچ قدرت دیگری نیست - برای بازدارندگی و برای داشتن اقتدار بازدارنده به دست آورده است و تحصیل کرده است، بعد از این هم در این راه پیش خواهد رفت. ما، بعد از این هم تا آنجایی که بتوانیم و با همه‌ی همتان، با همه‌ی تلاشمان، با همه‌ی استعداد نیروی انسانی‌مان که کم هم نیست، در راه افزایش قدرت بازدارندگی پیش خواهیم رفت و آن را به کار خواهیم گرفت، برای اینکه دشمن به فکر تعرض نیفتد و بداند که اگر چنانچه تعرض کرد، ضربه‌ی محکمی خواهد خورد، واکنش سختی خواهد دید. من مدت‌ها قبل گفتم دوران

«بزن و دررو» به جمهوری اسلامی دیگر گذشته است؛ اینکه بیا بزن و دررو، [دیگر] این جور نیست؛ اگر زدند پایشان گیر می‌افتد. شروع ممکن است با آن‌ها باشد اما تمام کردن دیگر با آن‌ها نیست و در اختیار آن‌ها نیست. این همان قدرتی است که دشمن از آن بیمناک است؛ این همان اقتداری است که دشمن مایل نیست که جمهوری اسلامی آن را داشته باشد» (امام خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، ۱۳۹۶/۰۲/۲۰).

◀ روحیه مقاومت و عدم انهزام روحی

جریان حق و باطل از دیرباز با یکدیگر در حال مبارزه بوده‌اند. در مبارزه بین جبهه حق و باطل، گاهی جریان باطل از یک برتری ظاهری برخوردار بوده است. این بر خورداری و برتری ظاهری، گاهی سؤالات جدی‌ای در ذهن جبهه حق ایجاد کرده است. سؤالاتی مانند اینکه در برابر حجم وسیع دشمنان مقاومت کنیم یا تسلیم شویم؟ آیا اساساً شکست دشمنان ابر قدرت ممکن است؟ آیا این همه هزینه برای ایستادگی ارزش دارد؟ نتیجه این مبارزه چه خواهد بود؟ این سؤالات در دوران حکومت پیامبر (ص) نیز وجود داشته، به همین دلیل خداوند حجم وسیعی از آیات قرآن را در پاسخ به این سؤالات نازل کرده است. مقام معظم رهبری و فرماندهی معظم کل قوا با تکیه بر این‌گونه آیات قرآن کریم، مکتب امام را «مکتب مقاومت» خوانده و می‌فرمایند: «بنده وقتی به این خصوصیت امام نگاه می‌کنم و به آیات قرآن مراجعه می‌کنم، می‌بینم امام حقیقتاً بسیاری از آیات قرآن را با همین ایستادگی خود و مقاومت خود معنا کرد» (امام خامنه‌ای، بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴).

ایشان همچنین با اشاره به خدعه‌های خطرناک دشمن به‌منظور ایجاد فضای خوف و حزن در جامعه اسلامی از یک‌سو و لزوم بشارت به پیروزی از طریق مقاومت می‌فرمایند: «بینید قرآن هم درباره شهدا می‌فرماید: «وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (آل عمران، ۱۷۰)». بشارت می‌دهند؛ بشارت می‌دهند به چه؟ که دو آفت مهم را نبایستی داشته باشند و ندارند؛ یعنی نفی این دو آفت را بشارت می‌دهند: یکی ترس، یکی اندوه؛ هم ترس را، هم

بهره‌برداری کند. همچنین این کشور در کنار تعمیق و گسترش تحریم‌ها علیه ایران، تلاش برای محدود کردن روابط کشورها و سازمان‌های بین‌المللی با ایران و تلاش برای گسترش و توانمندسازی سازمان‌های غیردولتی ایرانی مخالف نظام، فعال‌سازی و حمایت از شبکه‌های رسانه‌ای ضد ایرانی و راه‌اندازی جنگ عقیدتی و ایدئولوژیک در منطقه، می‌کوشد با بهره‌برداری از مسائل گوناگون داخلی مانند اقوام و...، به مداخله گسترده در امور داخلی ایران اقدام کند.

دولت آمریکا برای رسیدن به اهداف خود، افزون بر بیانیه‌های سیاسی، طرح‌هایی را در خصوص اختصاص بودجه به‌منظور مداخله در امور داخلی ایران به تصویب رسانده است که در بودجه‌های دولت آمریکا به‌صورت رسمی و علنی برای فعالیت ضد ایرانی اختصاص داده شده است (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۵: ۶۵).

«از روز اول انقلاب تاکنون، با حجم زیاد و کیفیت بالا، به تبلیغات علیه جمهوری اسلامی پرداختند و هر چه به دهنشان آمد، گفتند و می‌گویند. مثلاً موضوع تضييع حقوق بشر که ممکن است عده‌ای در دنیا آن را واقعاً باور کنند، از جعلیات همین‌هاست. می‌گویند: حقوق بشر در ایران، تضييع می‌شود. وقتی می‌گوییم «دلیلیش را بگویید و مثال بیاورید»، فهرستی ارائه می‌دهند و می‌گویند: «شما این‌ها را اعدام کرده‌اید». این‌ها چه کسانی هستند؟ قاچاقچیان هروئین و مرفین؛ یعنی محکومین به اعدام که یک‌بار اعدام برایشان کم است و اگر می‌شد بیش از یک‌بار اعدامشان کنند، جا داشت. آیا این نقض حقوق بشر است؟! می‌گویند: «ایران تروریست است». وقتی می‌پرسیم «به چه دلیل می‌گویید ایران تروریست است و تروریسم را صادر می‌کند؟» می‌گویند: «بینید در فلسطین و لبنان، مردم چه می‌کنند!» خوب؛ این به ایران چه ربطی دارد؟! البته در این شکی نیست که یک عده انسان، در فلسطین و لبنان بیدار شدند و از انقلاب اسلامی الهام گرفتند. همان عده می‌گویند: «چرا شما اسرائیل غاصب، صهیونیست‌های بی‌وطن و دولت جعلی غلط اسرائیل را آوردید و بر لبنان و فلسطین مسلط کردید؟» این موضوع، به ایران چه ربطی دارد؟! آیا اگر عده‌ای از میهنشان دفاع کنند، به معنی تروریسم است و این به‌اصطلاح تروریسم را ایران صادر کرده است؟!»

اندوه را نفی می‌کنند. به نظر من اگر ما نشاط اجتماعی می‌خواهیم، اگر امید و شادابی و سرزندگی می‌خواهیم، اگر طراوت در نسل‌های جوانان می‌خواهیم، باید به این گزاره ملکوتی و قرآنی ایمان بیاوریم. این «یستیشرون» خیلی مهم است. خوف و حزن دو آفت بزرگ است برای یک ملت، برای یک جماعت، برای یک انسان. ترس و اندوه دو آفت بزرگ است؛ این دو آفت با بشارت قرآنی برداشته می‌شود؛ همچنان که اگر مقاومت هم بکنیم، این دو آفت برداشته می‌شود. آن هم [بیان] آیه قرآن است: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (فصلت، ۳۰). مقاومت هم همین جور است. اگر می‌خواهید خوف نداشته باشید، حزن نداشته باشید، مقاومت و استقامت را سرمشق کار خودتان قرار بدهید. آن وقت خوف هم نخواهید داشت، حزن هم نخواهید داشت (امام خامنه‌ای، بیانات در ارتباط تصویری با شرکت‌کنندگان در آئین تجلیل از پیشکسوتان دفاع مقدس، ۱۳۹۹/۰۶/۳۱).

ایشان همچنین با تأکید بر ضرورت حفظ و ارتقاء روحیه مقاومت رد مقابل دشمنان می‌فرمایند: «در مقابل دشمن هم نباید دچار انهزام روحی شد؛ اصل قضیه، یکی هم این است. انهزام روحی ضرر دارد؛ هر کسی که در درون خود منهزم شد، در صحنه، قطعاً منهزم خواهد شد. اولین شکست هر انسانی، شکست در درون خودش است که احساس کند نمی‌تواند، احساس کند فایده‌ای ندارد، احساس کند طرف خیلی قوی‌تر از او است، احساس کند من که از دستم کاری بر نمی‌آید. این انهزام روحی است. اگر این انهزام پیدا شد، آن وقت در صحنه، قطعاً شکست خواهیم خورد. این نباید به وجود بیاید. مراقب باشیم که این به وجود نیاید» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

← جلوگیری از بهره‌برداری ابزاری از حقوق بشر

توجه به مفاهیم استبداد، تروریسم، حقوق بشر، آزادی، دموکراسی، صلح و تجارت آزاد، گروه‌های جوانان، زنان، دانشجویان و کارگران، قومیت‌ها، اقلیت‌های مذهبی، جامعه هنری، فرهیختگان حتی همجنس‌بازان در فهرست برنامه‌های نظریه‌پردازان جنگ نرم قرار گرفته است. دولت آمریکا می‌کوشد با فرصت‌طلبی از مسائل قومی ایران تحت عناوینی همچون حقوق بشر و آزادی

(امام خامنه‌ای، بیانات در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۷۳/۱۱/۱۴).

◀ همبستگی در جلوگیری از اتحاد اپوزیسیون

تجربه سیاسی بسیاری از کشورها نشان داده است که گروه‌های اپوزیسیون از ابزارهای سیاست خارجی آمریکا محسوب می‌شوند. هرگاه آمریکایی‌ها در روند جدال راهبردی با کشوری قرار می‌گیرند، تلاش می‌کنند تا از طریق گروه‌های اپوزیسیون، روند مشروعیت‌زدایی را ایجاد و پیگیری کنند. همکاری با گروه‌های اپوزیسیون توسط سرویس‌های امنیتی آمریکا انجام می‌شود. این روند از سال‌های پس از جنگ دوم جهانی به گونه‌ای پایان‌ناپذیر تداوم یافته است. از نظر آمریکایی‌ها اپوزیسیون، نیروی سیاسی مؤثری برای ایفای نقش تأثیرگذار به شمار می‌رود. به همین دلیل، آمریکا تلاش می‌کند از اپوزیسیون به عنوان نیرویی پویا که قابلیت تأثیرگذاری بر محیط سیاسی ایران را دارد، استفاده کند. این پروژه یکی از اصلی‌ترین اهداف خود را ایجاد اتحاد میان گروه‌های ضدانقلاب خارج‌نشین قرار داده است. آنان از لابی‌ها، نهادها و سیاسیون متنفذ متمایل به خود، نهایت استفاده را به عمل می‌آورند تا بتوانند گروه‌های خارج‌نشین را به یکدیگر متصل کرده و یک اتحاد هرچند مصنوعی ایجاد کنند. برای این منظور، آنان طرح‌های مختلفی مانند طرح تشکیل کنگره ملی، پارلمان و یا دولت در تبعید را مطرح کرده‌اند. آن‌ها وجود اپوزیسیون متحد را یک ضرورت می‌دانند و معتقدند این اپوزیسیون می‌تواند متشکل از گروه‌های مختلف سیاسی جدید و قدیم باشد. آنان سعی دارند از مهاجران ایرانی در نقش پیاده‌نظام استفاده شود.

«همبستگی و اتحادتان را حفظ کنید. دشمن، اتحاد مردم را هدف گرفته است. دشمن، ساده‌لوحانه به نفوذی‌ها و مزدوران خود در میان مردم دل‌بسته؛ این یک خیال خام و واهی است. امروز آمریکایی‌ها هدف‌های خود را آشکار بیان می‌کنند؛ این هم یکی از نکبت‌های خدا برای مستکبران است. می‌گویند ما در ایران به کسانی که به اهداف آمریکایی‌ها کمک کنند، کمک مالی می‌کنیم. این‌ها ملت ما را نشناخته‌اند؛ لذا صریحاً سخن از این می‌گویند که ما می‌خواهیم در داخل ایران با پول، معارض و -به قول خودشان- اپوزیسیون درست

کنیم. همه باید بدانند. کسی که با پول آمریکا و با حمایت دولت‌مردان آمریکا بخواهد برای منافع آمریکا کار کند و قیافه اپوزیسیون به خودش بگیرد، در چشم ملت ایران منفورترین انسان است. همه ملت ایران، بخصوص نخبگان، جوانان، دانشجویان و کسانی که حوزه تأثیری فراتر از حول‌وحوش خودشان دارند، بدانند امروز علاج همه مشکلات این کشور، همبستگی و مشارکت عمومی است» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۴/۰۱/۰۱).

نتیجه‌گیری:

نبرد معمولاً به حالتی اطلاق می‌شود که در آن یک گروه انسانی با گروه انسانی دیگر به دلیل ناسازگاری اهداف، تعارض داشته باشد و برای حل تعارض، از شیوه توسل به زور و خشونت استفاده شود. جنگ، زیرمجموعه چنین وضعیتی است که در طول تاریخ، به دفعات در روابط بین سرزمین‌ها و اجتماعات انسانی مشاهده شده است. در این میان، برای بقا و دفاع از منافع و مصالح، شناخت مختصات نبرد برای مقابله با دشمن ضرورت دارد.

با توجه به مختصات میدان نبرد دشمنان علیه جمهوری اسلامی ایران و مواردی که در مقاله به آن پرداخته شد برای مبارزه در میدان نبرد و دفاع از کیان نظام و ملت و کشور، ملت و دولت ایران، ملزم به تبعیت از دستورات و فرمان‌ها و توجه دقیق به تدابیر فرمانده میدان دفاعی نبرد -فرمانده معظم کل قوا است؛ زیرا فرمانده میدان، بر اساس فرهنگ دفاعی مبتنی بر منویات قرآنی، کلام و حیانی، دیانت اسلامی و ملیت ایرانی، الزامات دفاعی امروزی را مشخص کرده است که با رعایت و عمل به آن می‌توان در مقابله با راهکنش‌های دشمن به خوبی عمل کرد و در امور دفاعی با استفاده بهینه از مجموعه دستاوردهای مادی و معنوی و با تمامی ابزارهای در اختیار بتوان، خوش درخشید و خواب را از چشم دشمنان ربود. با غور در تدابیر فرمانده میدان به این نتیجه رسیدیم که آموزه‌هایی همچون جهاد کبیر، نوآوری آموزشی و پژوهشی، وحدت و جلوگیری از فرقه‌سازی، اقتدارافزایی، اقتصاد مقاومتی، انقلابی بودن و انقلابی ماندن، قدرت بازدارندگی، جلوگیری از انهزام روحی، جلوگیری از بهره‌برداری ابزاری از حقوق بشر، همبستگی در جلوگیری از اتحاد اپوزیسیون و... در

ابعاد تهدید نرم، فصلنامه نگاه، سال دوم، ش ۵.
- آیور، مک، (۱۳۴۴)، جامعه و حکومت، ترجمه
ابراهیم علی کنی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- بیانات رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله خامنه‌ای.

- پورمنافی، ابوالفضل، دعاگویان، داود، سهرابی، محمد،
(۱۳۹۷)، بازشناسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی و قدرت
ملی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، فصلنامه
راهبرد، سال بیست و هفتم، شماره ۸۸، صص ۱۸۳-
۱۶۱.

- تقی‌زاده، حمید، (۱۳۹۰)، جنگ نرم علیه انقلاب
اسلامی و راهکارهای مقابله با تأکید بر فرمایشات مقام
معظم رهبری، فصلنامه عملیات روانی، سال هشتم، ش
۲۹، تابستان.

- توکلیان، سیدمحمد، (۱۳۸۸)، دانش، فلسفه و قدرت:
بررسی تاریخی مفهوم دانش و فلسفه در نسبت با قدرت
و نقش قدرت در شکل‌دهی اندیشه، فصلنامه مطالعات
فرهنگی و اجتماعی دانشگاه تهران، ش ۲۰.

- حسینی، سیدمحمد، جاهد، حسین‌علی، (۱۳۹۲)،
تبیین رسالت دانشگاه و دانشگاهیان در مقابله با جنگ
نرم، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات قدرت نرم،
سال سوم، ش ۹، پاییز و زمستان.

- حمیصی، مرتضی، خندق‌آبادی، علی، (۱۳۹۰)، بررسی
نقش و اقتدار سیاسی در توسعه اقتدار ملی کشور،
فصلنامه مطالعات دفاعی - استراتژیک، سال یازدهم، ش
۴۲.

- حیدری، محمدرضا، (۱۳۹۵)، انقلابی‌گری، انقلابی
بودن و مسئله‌ای به نام انقلابی ماندن، رک به سایت:
[http://www.hamshahrionline.ir/
Lifeskills/tips/360899/details](http://www.hamshahrionline.ir/Lifeskills/tips/360899/details)

- دلاورپورآقدم، مصطفی، (۱۳۸۸)، جستاری پیرامون
فرقه انحرافی وهابیت و تبلیغات آن در ایران، رک به
سایت مرکز اسناد انقلاب اسلامی. [http://www.
print.aspx/9008/irdc.ir/fa/content](http://www.print.aspx/9008/irdc.ir/fa/content)

- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دهخدا، تهران:
انتشارات دانشگاه تهران.

- دوئرتی، جیمز، فالترگراف، رابرت، (۱۳۸۴)، نظریه‌های
متعارض در روابط بین‌الملل، مترجمین: دکتر وحید
بزرگی و علیرضا طیب، تهران: نشر قومس، چاپ چهارم.

دین مبین اسلام و کلام خداوند متعال مورد تأکید قرار
داشته و لزوم توجه به آن‌ها را به‌منظور مقابله با راهبردها
و تاکتیک‌های دشمن در میدان نبرد علیه ج.ا.ایران به
کار بست.

امروزه عرصه و میدان نبرد جمهوری اسلامی ایران در
مقابل دشمنان صرفاً به حوزه جنگ سخت محدود
نبوده و وظیفه صیانت از تمامیت ارضی در برابر تهدید
سخت دشمن، به‌عنوان هدف راهبردی نظام جمهوری
اسلامی متصور نیست، بلکه برای دفاع از کیان اسلامی
در حوزه‌های سخت و نرم، باید از منابع قدرت‌زای دیگر
در حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی، مدیریتی، سیاسی و...
که آماج حملات دشمن می‌باشد، نیز حراست و صیانت
به عمل آورد. تحقق این امر خطیر و مهم، مستلزم داشتن
فرماندهای مجرب و کارآزموده از یک سو و شناخت و
آگاهی از نحوه فرماندهی وی از سوی دیگر است.

بر این اساس لازم است تا با رصد دقیق تحولات سیاسی
اطراف مرزهای ایران، از پروژه‌ها و دسایس دشمن نیز
مطلع باشیم. این شناخت نسبت به تحرکات و اقدام‌های
دشمن در حوزه‌های سخت، نرم و هوشمند دشمنان،
صرفاً یک روی سکه است. روی دیگر سکه اما در گرو
استفاده بهینه و حداکثری از تمامی ظرفیت‌های
سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و ترکیبی (هیبریدی) موجود در
کشور است تا با بهره‌گیری از این منابع، ابزارها، ساختارها
دفاعی هوشمندانه، مؤثر، کارآمد و مستحکم را در برابر
حملات دشمن به عمل آورد. این مسئله در گرو داشتن
فرماندهی هوشیار، بصیر است تا با اشراف مدیریتی بتواند
خاکریزهای جبهه خودی را در میدان نبرد مستحکم و
رسوخ‌ناپذیر کند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی:

- قرآن کریم
- اقتخاری، اصغر، (۱۳۸۹)، قدرت نرم و سرمایه
اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- الیاسی و همکاران، (۱۳۸۸)، پروژه تحقیقاتی بررسی
تهدیدات نرم آمریکا علیه جمهوری اسلامی، تهران:
معاونت فرهنگ اجتماعی بسیج.
- الیاسی، محمدحسین، (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر ماهیت و

- روزنامه کیهان، به تاریخ ۹۰/۱۱/۲۳، جهاد کبیر در قرآن، شماره ۲۰۱۴۲، صفحه ۶.
- ساندرس، فرانسیس، (۱۳۸۲)، جنگ سرد فرهنگی، ترجمه بنیاد فرهنگی-پژوهشی غرب‌شناسی، تهران: انتشارات غرب‌شناسی.
- سبزی، حسین، محبی، افشار، خاتمی، حمیدرضا، (۱۴۰۱)، معرفی راهبردهای اقتدار فرهنگ دفاعی ج.ا.ایران در منطقه بر اساس سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، فصلنامه علمی راهبرد دفاعی، سال بیستم، شماره هشتاد.
- سیاوشی، مهدی، فقیه‌حقانی، موسی، (۱۳۹۴)، تبیین الگوی فرهنگ دفاعی در تمدن نوین اسلامی با تمرکز بر نقش و جایگاه ولایت فقیه در حفظ ساختار ارزشی نظام اسلامی، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، سال اول، ش ۲، پاییز و زمستان.
- طهری، احمد، (۱۳۹۷)، بررسی نقش جنگ نرم بر فرهنگ دفاعی و انتخاب راهبرد فرهنگ دفاعی ج.ا.ایران با الگوگیری از اندیشه‌های ناب فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)، چهارمین همایش تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی).
- عبدالله‌خانی، علی، (۱۳۸۵)، رویکردها و طرح‌های آمریکایی درباره‌ی ایران، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- عبدلی، حسین، عباسی، مهدی، (۱۳۹۱)، دانشگاه اسلامی در بیانات مقام معظم رهبری، تهران: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- فشاری، مجید، پورغفار، جواد، (۱۳۹۳)، بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران، مجله اقتصادی، ش ۵ و ۶، مرداد و شهریور.
- کاظمی، مجتبی، (۱۳۹۷)، استراتژی دفاع در عمق بر اساس فرهنگ دفاعی ج.ا.ایران بر بستر اندیشه و نظر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، چهارمین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی).
- کریمی، مسعود، (۱۳۸۷)، قابلیت‌های بسیج و سرمایه اجتماعی، در مجموعه مقالات قدرت نرم، ج دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
- گروه مطالعاتی دانشکده امنیت ملی، (۱۳۸۸)، تهدید نرم و راهبردهای مقابله، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- لاریجانی، علی، غلامی‌ابرستان، غلامرضا، (۱۳۹۰)، رابطه اقتدار و مشروعیت در نظام سیاسی اسلام، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۴، ش ۱۶، پاییز.
- متقی، ابراهیم، (۱۳۸۴)، عملیات روانی و شاخص‌های جنگ نامتقارن آمریکا علیه ایران، همشهری دیپلماتیک، ش ۴۴.
- مشبکی، اصغر، (۱۳۷۹)، مدیریت رفتار سازمانی: تحلیل کاربردی، ارزش از رفتار انسانی، تهران: نشر ترمه چاپ دوم.
- مطهرنیا، مهدی، (۱۳۷۸)، فرهنگ دفاع و دفاع فرهنگی، تهران: وزارت دفاع.
- معاونت سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی آجا، (۱۳۹۰)، دشمن‌شناسی ویژه دوره بصائر، تهران: چاپ دادار.
- معینی، فائزه، (۱۳۸۷)، دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی ایرانی در آینه آرا و اندیشه‌های امام و رهبری، دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- ملکی، سعید، حاتمی، داود، (۱۳۹۲)، «جنگ نرم و راهکارهای مقابله با آن با الهام از دیدگاه مقام معظم رهبری»، فصلنامه مهندسی فرهنگی، سال هشتم، ش ۷۶، تابستان.
- منصوری، جواد، (۱۳۸۰)، استعمار فرانو، نظام سلطه در قرن بیست و یکم، تهران: امیرکبیر.
- مولوی، محمد، مولوی، مهدی، (۱۳۸۸)، اصول و مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، دوفصلنامه جستارهای انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۱، صص: ۱۳۵-۱۰۵.
- نادمی، داود، (۱۳۸۲)، اقتدار و حاکمیت در روند جهانی‌شدن، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، ش ۱۹۵ و ۱۹۶.
- ناطقی، هاشم، (۱۳۹۰)، تأثیر جنگ نرم بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).
- نائینی، علی محمد، (۱۳۸۹)، بررسی تطبیقی سه‌گانه تهدید سخت، نیمه‌سخت و نرم، فصلنامه راهبرد دفاعی، ش ۳۰.
- واثق، محمود، حسینی‌نصرآبادی، نرجس‌سادات،

(۱۳۹۴)، بررسی مفهوم امنیت و دفاع در اندیشه امام خمینی (ره)، فصلنامه سیاست دفاعی، سال بیست و چهارم، ش ۹۴.
-وبسایت در هوای عدالت، ۱۳۹۶/۰۸/۰۶، ویژگی‌های جامعه انقلابی از نگاه قرآن کریم.
-وسایل الشیعه، جلد ۱۱، جهادالنفوس.

◀ (ب) منابع خارجی:

-Howard, Michael, (1983), "The Causes of War", Cambridge, Mass: Harvard University Press.
-Morgenthau, Hans J, (1967), "Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace". 4th ed, (New York: Knopf, 1967).
-Schuman Fredrick L, (1953), International Politics, 5th ed, (New York: McGraw-Hill 1953.
-Ziyary, k, (1999), Research on the Wommen Situation in University Society, Journal of Tahavol Edary, Issue 5,4.

سبک زندگی سعادت‌آمیز از دیدگاه قرآن و عترت (علیه‌السلام)

سیدمحمود رسولی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

شده برای تحلیل عاملی تأییدی و برازش نهایی، در نرم اسمارت پلاس ثبت شد. پایایی ابعاد و مؤلفه‌ها با استفاده ضریب پایایی همگون و روایی آن با بهره‌مندی از آزمون روایی همگرایی تأیید شد. پس از بررسی و تأیید سطح معناداری بارهای عاملی در سازه‌های اصلی (P-Value) و همچنین ضرایب تأثیرگذاری (T-Value) برازش نهایی مدل نشان داد همه شاخص‌ها از حد آستانه تعیین شده، بالاتر است و مدل در نظر گرفته شده می‌تواند سبک زندگی سعادت‌آمیز را ترسیم و تبیین کند. بنابراین سبک زندگی سعادت‌آمیز از دیدگاه قرآن و عترت (علیه‌السلام) از سه بعد اعتقادی (با مؤلفه‌های خداواری، آخرت‌گرایی، ولایت‌مداری) رفتاری (با مؤلفه‌های توجه به حلال و حرام، جهاد و رعایت حق الناس) و بعد اخلاقی (با مؤلفه‌های فردی و اجتماعی) تشکیل شده است.

کلیدواژه‌ها: سبک زندگی، سعادت‌آمیز، قرآن، عترت (علیه‌السلام).

هدف از انجام پژوهش حاضر، بررسی سبک زندگی سعادت‌آمیز از دیدگاه قرآن و عترت است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی و از نظر رویکرد یک مطالعه آمیخته است. جامعه آماری در بخش کیفی بهره‌مندی از مطالعات کتابخانه‌ای و جامعه آماری در بخش کمی از دو بخش خبرگان به تعداد ۱۰ نفر و جامعه نمونه آماری به تعداد ۸۵ نفر بوده است. پس از انجام مطالعات کتابخانه‌ای تعداد ۲۷ کلیدواژه برای تعیین سبک زندگی سعادت‌آمیز در نظر گرفته شد که با توافق جمعی میان خبرگان و دریافت پیشنهادهای جدید، با بهره‌مندی از شاخص CVI تعداد ۲۳ شاخص نهایی و در هشت مؤلفه و سه بعد پیشنهاد شد. پس از توزیع پرسشنامه در سطح جامعه آماری، داده‌های دریافت

۱- دکتری مدیریت راهبردی فرهنگی، دانشگاه عالی دفاع ملی، seyedmahmoudrasiuli@gmail.com

A prosperous lifestyle from the perspective of the Qur'an and Etrat (peace be upon him).

Abstract: The purpose of the current research is to examine the blissful lifestyle from the perspective of the Qur'an and Etrat. This research is a mixed study in terms of practical purpose, in terms of descriptive method and in terms of approach. The statistical population in a small part of the two sections was 10 experts and the statistical sample population was 85 people. After carrying out library studies, 27 keywords were considered to define a happy lifestyle, and with the collective agreement among experts and receiving new suggestions, with the benefit of the CVI index, 23 final indicators were proposed in 8 components and 3 dimensions. After distributing the questionnaire at the level of the statistical population, the received data were recorded in SmartPls software for confirmatory factor analysis and final fit. The reliability of the dimensions and components was confirmed using the homogenous reliability coefficient and its validity using the convergent validity test. After checking and confirming the significance level of factor loadings in the main constructs (P-Value) as well as the influence coefficients (T-Value), the final fit of the model showed that all indicators are higher than the set threshold and the considered model can be Draw and explain a happy life. Therefore, a prosperous lifestyle from the perspective of the Qur'an and Etrat has three dimensions: belief (with the components of belief in God, hereafter, and state orientation), behavior (with the components of paying attention to what is halal and haram, jihad and observing the rights of people) and moral dimension (with the components of individual and social) is formed.

Keywords: lifestyle, blissful, Quran, Etrat (peace be upon him).

مقدمه:

برای تحقق نظام‌های اسلامی می‌بایست متناسب با جهان‌بینی اسلامی برنامه‌ریزی برای اصلاح سبک زندگی کرد. در حقیقت، اصلاح سبک زندگی، مسیر اصلاحات در نظام‌های اجتماعی را ممکن می‌سازد. تبیین و ترویج فرهنگ زندگی، شیوه زیستن و سبک زندگی اسلامی از رسالت‌های مهم حوزه‌های علمیه، مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها است. قرآن کریم نیز برای اصلاح سبک زندگی به پیامبران می‌فرماید که اصلاح را از خانواده شروع کنند؛ بنابراین تغییر در سبک زندگی را باید از خود شروع کرده و نخبگان و اندیشمندان باید در صف اول اصلاح قرار گیرند. آنان می‌بایست برای حذف برخی عادات اشتباه که به علت استفاده نادرست از فناوری و سطحی‌نگری افراد و در نتیجه گرایش به رفتارهای غربی شده است، گام بردارند و برای انتقال ارزش سبک اسلامی ایرانی به مردم کشور بکوشند (عسگری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸). در شرایطی که متأثر از پدیده بزرگ انقلاب اسلامی تحولات وسیعی در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، به‌ویژه در جهان اسلام به وجود آمده است، سبک زندگی مسلمانان نیز دست‌خوش تغییرات اساسی قرار گرفته است. این تغییرات در بعد سیاسی و اجتماعی آن به شکل موج بیداری اسلامی، در حال دگرگونی ساختارهای کشورهای اسلامی و بازگشت به هویت اسلامی خود است، البته همواره این خطر وجود دارد که مسیر این تحولات توسط راهزنان فرهنگی و کژاندیشان به‌ظاهر مسلمان بار دیگر تهدید شود. کلام و بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) که متأثر از سرچشمه قرآن کریم و اهل‌بیت (ع) است، این دغدغه را این‌گونه تبیین فرمودند: کج‌فهمانی که فریفته یا دست‌نشانده فرهنگ غرب هستند، اسلام را به‌عنوان دین تساهل مطلق ترویج می‌کنند. آنان تحت عنوان روشن‌فکری و تساهل مایل نیستند به هیچ‌کدام از تعهدات و احکام اسلامی عمل کنند. آنان از جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، جزای اسلامی، حجاب اسلامی و حکومت اسلامی روی گردان هستند و آن را موجب بد معرفی شدن اسلام نزد اربابان غربی خود می‌دانند. (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)،

۱۳۶۹) و تعابیر متعددی مانند «شبیخون فرهنگی»، «غارت فرهنگی» و «قتل‌عام فرهنگی» برای تهدیدها سبک زندگی اسلامی سعادت‌آمیز دارند (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۱). همچنین رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی)، در هفتمین سرفصل و توصیه‌های اساسی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (۱۳۹۷) به این مهم تأکید داشتند که «تلاش غرب برای ترویج سبک زندگی غربی در ایران به زیان‌های اخلاقی، اقتصادی، دینی و سیاسی منجر شده است که مقابله با آن نیازمند جهاد همه‌جانبه و هوشمندانه است». با عدم ارائه مدلی اسلامی برای سبک زندگی جامعه، زمینه استیلای فرهنگی کفر بر جامعه مهیا می‌شود و استیلای فرهنگی مقدمه سلطه اقتصادی، اخلاقی و سیاسی پر یک ملت است که این برخلاف آیه «الَّذِينَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) که می‌فرماید: «خداوند هرگز راهی برای سلطه‌ی کفار بر مسلمانان قرار نداده است»، می‌باشد. لذا لازم است این جهاد هوشمندانه و همه‌جانبه، توسط اندیشمندان و پژوهشگران، با استفاده از منابع و معارف اهل‌البیت (ع) و متناسب با شرایط روز با دقت و به‌درستی باز طراحی و به جامعه معرفی شود و با توجه به اینکه گستردگی این تهاجم و استحاله فرهنگی در تمامی زوایا مشهود و مبرهن است، می‌توان مسئله‌های متعددی را در این زمینه مطرح و پژوهش‌ها و تحقیقات متعددی در این زمینه اجرایی کرد. بنابراین این تحقیق درصدد است با پژوهش پیرامون سبک زندگی سعادت‌آمیز از منظر قرآن و عترت (ع) به ارائه سبک زندگی سعادت‌آمیز از منظر قرآن و عترت (علیه‌السلام) پرداخته و از این طریق چگونگی مقابله با تهاجم فرهنگی غرب را در دست‌یابی به سبک زندگی سعادت‌آمیز تشریح کند. بنابراین هدف غایی این مطالعه تعیین ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سبک زندگی سعادت‌آمیز از منظر قرآن و عترت (علیه‌السلام) است.

مبانی نظری و ادبیات تحقیق

سبک زندگی، مفهومی است که آدلر^۲ (۱۹۲۹) آن را ابداع کرد ولی پیروان کلاسیک او و دیگران به تفصیل آن پرداخته‌اند. سبک زندگی شیوه‌ای نسبتاً ثابت است

قبیل وبر^۳ (۱۳۷۴)، سلیقه فرد در زمینه آرایش مو و لباس تا سرگرمی و تفریح و ادبیات را لازمه سبک زندگی معرفی می‌کند بعضی از آن‌ها مثل بروس^۴ (۱۳۸۰)، سبک زندگی را فعل و انفعال فرد در محیط زندگی می‌داند. اندیشمندانی مانند گیدنز^۵ (۱۳۸۷)، سبک زندگی را از زاویه تلاش فرد برای شناخت مجموعه منظمی از رفتارها و کنش‌های افراد بررسی می‌کند و محققینی مانند بوردیو^۶ (۱۳۹۰)، سبک زندگی را فعالیت‌های نظام‌مند ناشی از ذوق و سلیقه افراد معرفی می‌کنند.

سبک زندگی

سبک‌های زندگی مجموعه‌ای از طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها، شیوه‌های رفتار، حالت‌ها و سلیقه‌ها در هر چیزی را در برمی‌گیرد و می‌تواند اجزای رفتار شخصی او باشد یا نباشد، زیرا بیش‌تر مردم معتقدند که باید سبک زندگی‌شان را آزادانه انتخاب کنند، اما این انتخاب آزاد بدون داشتن جهان‌بینی توحیدی، انسان متزلزلی خواهد ساخت که تمایلاتش هر روز او را به یک‌طرف خواهد کشاند. در نتیجه آرامش در زندگی را تجربه نخواهد کرد. در واقع سبک زندگی، شیوه‌ها و روش‌هایی است که هر مکتب به پیروان خود ارائه می‌دهد تا آن‌ها با توجه به قوانین و راهکارها، مسیر زندگی خود را بیمایند. این شیوه‌ها، نحوه ارتباط شخص با معبود، ارتباط شخص با خود و ارتباط شخص با دیگران را شامل می‌شود (شهرکی و حسینی، ۱۴۰۲: ۳۲). سبک زندگی هر فرد در جامعه، از نوع باورها و ارزش‌های حاکم بر آن فرد و جامعه تأثیر پذیرفته است. بنابراین توجه به جهان‌بینی مادی و ارزش‌های دنیوی، سبک زندگی خاصی را پدید می‌آورد؛ که در تضاد با جهان‌بینی الهی و ارزش‌های کمال‌گرایانه و سعادت‌محورانه است. بنابراین اصول و ساختارهای اولیه دینی بر فرهنگ جهان‌بینی معتدل بر پایه ارزش‌های دنیایی و دنیوی، تمرکز کرده است. بر همین اساس، آداب

که فرد اهداف خود را به آن طریق دنبال می‌کند؛ یعنی راهی است برای رسیدن به اهداف؛ این شیوه‌ها، حاصل زندگی دوران کودکی فرد است، به سخن دیگر، سبک زندگی، بعد عینی و کمیت‌پذیر شخصیت افراد است. به همین دلیل، نظریه سبک زندگی آدلر، نظریه شخصیت او نیز محسوب می‌شود (فاضل قانع، ۱۳۹۱: ۲۳). شیوه زندگی یا سبک زیستن که منعکس‌کننده گرایش‌ها و ارزش‌های یک فرد یا گروه است، عادات، نگرش‌ها، سلیقه‌ها، معیارهای اخلاقی، سطح اقتصادی و... که با هم طرز زندگی کردن فرد یا گروهی را می‌سازد. این تعریف همان معنای اصطلاحی است که امروزه در ادبیات علوم انسانی و اجتماعی رواج یافته است. تعریفی که از سبک زندگی ارائه می‌شود برحسب نگاهی که به انسان وجود دارد، متفاوت خواهد بود و نوع نگاه به انسان نیز خود در درجه اول منبعث از نوع نگاه و جهان‌بینی است که مکتب و آیین مسلط در جامعه ارائه می‌دهد و در درجه دوم، ناشی از شناختی است که خود انسان از کارکردها، ویژگی، شاخص‌ها، فلسفه (وجودی) و اهداف خویش از مبحث سبک زندگی انتظار دارد؛ بنابراین سبک زندگی شامل نظام ارتباطی، نظام معیشتی، تفریح و شیوه‌های گذران اوقات فراغت، الگوی خرید و مصرف، توجه به مد، جلوه‌های عینی‌شان و منزلت، استفاده از محصولات تکنولوژیک، نقاط تمرکز علاقه‌مندی در فرهنگ مانند دین، خانواده و میهن است (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷: ۸۳). سبک زندگی الگویی برآمده از ارزش‌ها و باورهای مشترک یک گروه یا جامعه است و به تناسب تمایز فرهنگ‌ها و باورها از همدیگر بازشناسی می‌شوند به طوری که می‌شود الگوهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و... را برآمده از باورها و اعتقادهای جوامع دانست. جهان‌بینی‌های متفاوت باعث سبک زندگی‌های متمایز می‌شود بنابراین در یک نگاه کلی می‌شود زاویه ورود به سبک زندگی را از دیدگاه اندیشمندان به صورت‌های مختلفی بیان کرد. به طوری که افرادی از

3. Veber

4. Bruce

5. Hyddens

6. Bourdieu

یا «بخش واقعی و نرم‌افزاری تمدن» در واقع جامع‌ترین و عاقلانه‌ترین بیانی است که اهمیت این واقعیت را در زندگی بشر به‌وضوح نشان می‌دهد (عسگری و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۲).

سبک زندگی از دیدگاه اسلام

سبک زندگی قرآنی از آنجایی که سبکی آگاهانه است ریشه در معنایی دارد که انسان مؤمن از زندگی خویش و البته تأمل در قرآن و روایات به‌دقت می‌آورد که نهایتاً به تأمل در خلقت و آفرینش خداوند می‌شود و این همان عنصر عبودیت است. سبک زندگی قرآنی علاوه بر مسئله عبودیت مبتنی بر شناخت وی از جهان هستی، واقعیت و تعریف انسان است. این روش زندگی مؤلفه‌هایی دارد که متفاوت از دیگر سبک‌های زندگی است و بر روی ارتباط چهارگانه؛ انسان با خودش، انسان با انسان‌های دیگر، انسان با طبیعت و انسان با خداوند چیده شده است (حسینی و برزگرزاد، ۱۴۰۰: ۶۵).

سبک زندگی از دیدگاه اسلام به مجموعه‌ای از موضوع‌های مورد قبول اسلام در عرصه زندگی فردی و اجتماعی اشاره دارد. بنابراین زندگی مسلمانان در این دنیا باید مبتنی بر روحی و آموزه‌های دینی باشد تا اینکه انسان بر اساس رهنمودهای قرآن و فرمایش‌های معصومین (علیهم‌السلام) سبک زندگی آرمانی از این دو منبع ارزشمند (کتاب و سنت) اتخاذ کرده و به آن عمل کنند و به حیات طیبه نائل آید (مختاری اردستانی، ۱۴۰۱: ۴۹). سبک زندگی در مکتب اسلام که برگرفته از آیات و روایت است، بر سه محور اعتقادی، اخلاقی و احکام عملی و عبادی استوار می‌باشد و از چهار ساحت فردی، خانوادگی، اجتماعی و مدیریتی مطرح شده است که در هر چهار ساحت نیز مباحث احکام، اخلاق و اصول اعتقادی قابل ذکر و تبیین است. در ساحت فردی نیز باید از خدامحوری، معادباوری، ولایت‌محوری، تقوامجوری، صداقت‌گرایی، خویش‌داری، بندگی خالصانه، رعایت پوشش، میانه‌روی، اسراف‌ستیزی، ساده‌زیستی و دنیاگریزی بحث شود. در ساحت خانوادگی باید از خدامحوری، معادباوری، ولایت‌محوری، تقوامجوری، صداقت‌گرایی، بندگی خالصانه، میانه‌روی، اسراف‌ستیزی، ساده‌زیستی، عدالت‌محوری، خانواده دوستی، ایثارگری، فروتنی، دنیاگریزی و

و دستورالعمل‌های خاصی برای همه ابعاد زندگی معرفی شده است. به‌عنوان مثال، دستورالعمل‌های اخلاقی، حقوقی و فقهی دین، به دنبال ارائه الگویی از زیست دینی و خداپسندانه است؛ که به‌واسطه آن دستورالعمل‌هایی در حوزه پوشش، خوراک، رفتار با خانواده، رفتار با آحاد جامعه و همچنین تعاملات و ارتباطات در دین مطرح شده است که همگی برا ساختن سبک زندگی دنیایی مبتنی بر آموزه‌های دینی است (باقری، ۱۳۹۸: ۲۴). سبک زندگی یکی از مهم‌ترین مباحثی است که همه ابعاد زندگی انسان را در بعد اجتماعی و فردی تحت تأثیر قرار می‌دهد و می‌توان یادآور شد که سبک زندگی همان راه و روش زندگی است که انسان با بهره‌گیری از آن می‌تواند به هر آنچه می‌خواهد دست یابد که مهم‌ترین آن همان دستیابی به سعادت و عاقبت‌به‌خیری می‌باشد (جغتایی و خاکپور، ۱۳۹۷: ۴۶).

سبک زندگی از دیدگاه غرب

توسعه ارتباطات، باعث دگرگونی مرزهای فرهنگی در مناطق مختلف دنیا شده است و این انتقال فرهنگ، سبک زندگی جامعه را تحت تأثیر قرار داده و موجب اختلاط فرهنگ‌های مختلف با یکدیگر شده است. با توجه به اینکه دنیای غرب در جریان اجرای زندگانی مدرن پیش‌قدم بوده است، سبک زندگی غربی بر دیگر سبک‌های زندگی، حاکمیت نسبی ایجاد کرده است و تبع آن فرهنگ و سبک زندگی غربی، بر نوع زندگی آحاد جامعه اسلامی نیز تأثیر گذاشته است که نمونه بارز این تقلید از فرهنگ غرب را می‌توان در نوع پوشش، روابط خانوادگی متزلزل، نادیده گرفته شدن مرزهای اخلاقی در تعاملات و ارتباطات و همچنین کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی به‌خوبی مشاهده کرد که از مصادیق بارز پررنگ شدن سبک زندگی غربی بر روش زندگی دنیایی است (علم‌الهدی، ۱۳۹۸: ۴۷). مفهوم سبک زندگی در تمدن غرب به این دلیل مبتدل شده است که اغلب در چارچوب نوعی مصرف‌گرایی سطحی نشان داده می‌شود. سبک زندگی در این معنا با نوعی تجمل همراه است که عمدتاً مبتنی در مصرف کالا و مد است؛ اما سبک زندگی در دیدگاه قرآنی به این حقیقت اساسی اشاره دارد که سبک زندگی به‌مثابه محتوا و روح عینیت یافته فرهنگ و تمدن تلقی می‌شود؛ بنابراین «واقعیت برتر»

و نبوی، ۱۴۰۱: ۷۸). انسان، نیازها و ابعاد وجودی گسترده‌ای دارد و دارای فطرت سعادت‌جو، کمال‌خواه و منفعت‌طلب است. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (تین، ۴) ما انسان را در نیکوترین صورت و نظام آفریده‌ایم، شاهکار آفرینش است که بعد از خلقت او فرمود: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (مؤمنون، ۱۴) بزرگ است خدایی که بهترین خالق است. اشرف مخلوقات است چون خلیفه‌الله بوده و دومین جایگاه را در عالم داراست. از آنجایی که انسان جانشین خداوند حکیم و مدبر در زمین است، پس از خلق سرشت آدمی، خداوند با بیان «وَوَفَّقْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (حجر، ۲۹) چون از روح خود در او دمیدم پس بر او سجده کنید، جایگاه والای او را برای ملائکه بازگو کرده است؛ اما در برخی آیات دیگر، با لحن متفاوت که نشانه شدت خشم از انسان است، این‌گونه سخن می‌گوید «قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ» (عبس، ۱۷) مرگ بر انسان چقدر کفران‌کننده است و او را تهدید به عذاب می‌کند که فرمود: «ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (تین، ۵) سپس او را به پائین‌ترین دره‌های جهنم روانه می‌کنیم. در آیات دیگر خدا مقام انسان را تا پائین‌تر از جایگاه حیوانات تنزل داده و از او به «كَلَّا لَأَنعَمَ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (اعراف، ۱۷۹) یاد می‌کند و به‌عنوان بی‌مقدارترین جنیدگان معرفی می‌نماید: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمَّ الْبَكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» (انفال، ۲۲) همانا بدترین جنیدگان نزد خدا کر و لالانی هستند که تعقل نمی‌کنند. علت این دوگانگی و تفاوت، به انتخاب راه و روش زندگی انسان برمی‌گردد، انسان برای سیر تکاملی خود و رسیدن به سعادت به نقشه راه و الگوهای عینی که مظهر کمال و سعادت باشند، نیاز دارد. خداوند بر اساس قاعده لطف، این دو نیاز را با استعانت از کتاب‌های آسمانی و بیانات پیامبران و امامان معصوم (ع) برطرف کرده است؛ اما از آن جهت که انسان موجودی مختار است، ممکن است با انتخاب الگو و سبک‌های متنوعی از زندگی، جایگاه‌های متفاوتی کسب کرده است. ساده‌زیستی یکی از جلوه‌های زهد است و تجمل‌گرایی و تشریفات از عوامل مهم بازدارندگی و رشد و تعالی انسان است. اسلام خواهان آن است که جامعه از صدر تا ذیل، ساده‌زیستی را سیره عملی خود قرار دهند. یکی از صفات

قانون‌مداری سخن گفت. در ساحت اجتماعی نیز باید از خدامحوری، معادباوری، عدالت‌محوری، ولایت‌محوری، تقوامجحوری، صداقت‌گرایی، بندگی خالصانه، میانه‌روی، اسراف‌ستیزی، ایثارگری، فروتنی، ساده‌زیستی، دنیاگریزی، قانون‌مداری و انضباط اجتماعی صحبت کرد و در ساحت مدیریتی باید از خدامحوری، معادباوری، عدالت‌محوری، ولایت‌مداری، تقوامجحوری، صداقت‌گرایی، ایثارگری، فروتنی، بندگی خالصانه، اسراف‌ستیزی، ساده‌زیستی، دنیاگریزی، قانون‌مداری و انضباط اجتماعی سخن گفت (شیرازی، ۱۴۰۲: ۸۲). خداوند متعال در قرآن کریم، علاوه بر ارائه سبک زندگی اسلامی به‌عنوان یگانه سبک برتر و مورد تأیید و توصیه خود به انسان؛ علل و منشأ گرایش برخی انسان‌ها به سایر سبک‌های زندگی را بیان کرده است تا انسان، آگاه به علل و عواملی شود که او و جوامع انسانی را به سبک خاصی از زندگی، سوق داده یا از انتخاب و پیمودن سبک برتر، واداشته است. دین اسلام؛ سبک و شیوه‌ای از زندگی است که منشأ خداوندی دارد و علل پیدایش یا شیوع سبک‌هایی از زندگی که بدون استمداد از وحی و تسلیم شدن مطلق به توصیه‌های خداوند متعال، ترسیم یا پویا می‌شوند؛ انقطاع از خداوند و گرایش به غیر او می‌باشد. جهل و نادانی، تقلید و ایستایی، سفاهت و بی‌عقلی، کبر و نخوت، تکذیب و رویگردانی، بهانه‌گیری و توقع، هواپرستی و دنیاگرایی، غفلت و فراموشی، اغواء و فریب شیطان، حسادت و زیاده‌خواهی، از جمله علل و عوامل محروم ماندن از دین الهی و گرایش به سایر سبک‌های زندگی است (رسا و فراهانی، ۱۴۰۰: ۳۳). یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های فکری مقام معظم رهبری، به‌عنوان حاکم اسلامی و ولی فقیه، بحث سبک زندگی است که در بیانات مختلف ایشان، بر اهمیت این موضوع تأکید بسیاری نموده‌اند. رویکرد رهبر فرزانه انقلاب درباره مقوله سبک زندگی، بر دو پایه رویکرد «نگرشی» و «رفتاری» استوار است. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) معتقدند که باید مبنا و اساس سبک زندگی، برگرفته از آموزه‌های قرآنی باشد و برای اینکه سبک زندگی از مرحله نظری به مرحله عملی برسد، لازم است دو مسئله «تبیین درست سبک زندگی» و «پرهیز از تقلید و الگوسازی ناصحیح» را مدنظر قرار داد (قاسمی

عَظِيمًا» (احزاب، ۷۱)، کسی که خدا و رسولش را اطاعت کند پس به تحقیق به رستگاری بزرگی دست یافته است. توکل و استعانت از خداوند انسان سراسر فقر و نیاز است و به علت این که موجودی «ضعیف» است قادر به برآوردن نیازها و رفع حاجات خود نیست، اما اهل ایمان با «توکل» ضعف خود را پوشانده و خود را تحت الحمایه خداوند قادر قرار می دهند، صفت توکل از برجسته ترین صفات اهل ایمان است که در قرآن و سنت مورد توجه فراوان قرار گرفته است، این صفت گویای رابطه عمیق مؤمن با خداوند و ثمره توحید افعالی است، مؤمنی که همه کاره عالم را خدا می داند و معتقدند که «إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ» (آل عمران، ۱۵۴) به درستی که همه کارها دست خداست به همین جهت به او تکیه کرده و برای رفع حاجات خویش بر او توکل می کنند. توکل کردن بر خدا مفهومی جز این ندارد که انسان در برابر مشکلات و حوادث زندگی، دشمنی ها و سرسختی های مخالفان و پیچیدگی ها و بن بست هایی که در مسیر خود به سوی هدف دارد خدا را وکیل خود قرار داده و بر او تکیه کند، چون او همه شرایط یک وکیل را در حد اعلی دارد، در وکالت علم و آگاهی برای وکیل لازم است که خدا عالم است: «أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» قدرت لازم است که «أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» امانت داری لازم است و خدا چون عادل است امین هم هست و بالاخره چون «رِءُوفٌ بِالْعِبَادِ» است و ترجم بر بندگان را هم بر خود واجب کرده است «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» در اوج دلسوزی و لطف بر بندگان صالح خویش است، بنابراین کسی جز او قابلیت تکیه کردن را ندارد، بنابراین در سوره انفال آن گاه که به شمارش اوصاف مؤمنان می پردازد در سومین صفت می فرماید: «وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (انفال، ۲)، تنها بر پروردگارشان تکیه و توکل می کنند. توکل یاس و ناامیدی را در انسان نابود و روح امید و حرکت را به جوش می آورد و به متوکل شخصیتی تازه می بخشد که در تمام اعمال و دوران زندگی او تأثیر می گذارد و به او آرامش و اطمینانی کامل می دهد که سبب می شود قاطعانه به سمت اهداف والای خویش حرکت کند (تفسیر نمونه، ج ۲۴: ۲۳۹). تفویض یکی از ارکان ایمان است که امام علی (علیه السلام) به آن اشاره کرده است آن حضرت می فرماید: ایمان دارای

بارزی که برای اهل ایمان و متقین بیان شده است این است که: «الْمُؤْمِنُ حَسَنُ الْمَعُونَةِ قَلِيلُ الْمُتَوَكِّلِ»، مؤمن خوب کمک می کند و کم هزینه است. البته سادگی فقط به استفاده از امکانات خلاصه نمی شود، در پوشش و تغذیه هم باید مورد توجه قرار گیرد. یکی از آسیب های مهم برای همگان، اسراف و زیاده روی در مصرف و نیز نابجا مصرف کردن است، اسلام با انواع اسراف ها و تبذیرها مخالف بوده و در قرآن و روایات به عنوان یک اصل ضد ارزشی مورد توجه قرار گرفته است. قرآن می فرماید: «وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا * إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا» (اسراء، ۲۶-۲۷)، و هرگز اسراف و تبذیر مکن چرا که تبذیرکنندگان برادران شیاطین اند و شیطان در برابر پروردگارش بسیار ناسپاس بود؛ و نیز می فرماید: «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف، ۳۱) و بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی دارد.

ولایت پذیری شرط ثمردهی عبودیت عبادت ها مانند روزه، زکات، حج، جهاد و یا هر عبادت دیگری بدون اتکا به ولی الله و حجت خدا مردود است. به همین جهت وقتی امام باقر (علیه السلام) فرمودند: اسلام بر پنج اصل نماز، زکات، روزه، حج و ولایت استوار است، «زراره» پرسید: کدام افضل است؟ حضرت فرمود: «ولایت» کلید و راهنما است. اگر کسی همه سال را روزه بگیرد، هرساله به حج رود، همه شب را تهجد کند و همه اموال خود را صدقه دهد، اما ولایت ولی الله را نداشته باشد از اهل ایمان نیست. حدیث سلسله الذهب امام رضا (ع) گواه دیگری به بی ثمر بودن «عبادت» بدون «ولایت» است. امام رضا (علیه السلام) می فرمایند: «كَلِمَةٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي آمِنَ مِنْ عَذَابِي» کلمه لا اله الا الله قلعه من است هر کس وارد این قلعه شود از عذاب من در امان است شتر حرکت کرد امام بار دیگر سر خود را از کجا بیرون آورد و فرمود: ورود به قلعه شرطی دارد و آن پذیرش ولایت ما است (بحار الانوار، ج ۳: ۷). قرآن هم می فرماید: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (نساء، ۸)، کسی که رسول الله را اطاعت کند پس به تحقیق خدا را عبادت کرده است که اطاعت از رسول الله به خاطر داشتن مقام ولایت شرط عبادت مثمر ثمر است؛ و یا اینکه «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا

سبک‌های رفتاری

علاوه بر تفاوت توانمندی‌ها در کیفیت روابط، به‌طور کلی می‌توان ارتباطات اجتماعی را به دو بخش مطلوب و نامطلوب تقسیم کرد که منشأ این دوگانگی به دو عامل درونی برمی‌گردد یکی عامل «عقل» و دیگری «هواهای نفسانی» است که همین دو عامل در انتخاب‌گری انسان هم تأثیر می‌گذارد. انسان عاقل منطقی‌تر حرکت می‌کند محاسبه‌گر و آینده‌نگر است و اگر این آینده‌نگری با پشتوانه وحی نیز همراه شود زمینه آخرت‌گرایی به وجود می‌آورد و برعکس انسان هوا محور به وضعیت موجود خود توجه دارد و اگر هم آینده‌نگری کند آینده وی چند روز جلوتر از امروز است که روحیه دنیاطلبی از همین جا نشئت می‌گیرد و فرمودند: «زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» (آل عمران، ۱۴) دوست داری خواسته‌ها، از زنان و فرزندان و گنجینه‌های زر و سیم و رمه‌های اسب با نشان (داغ خانوادگی) و چهارپایان و کشت و زرع، در نظر مردم زیبا و فریبنده جلوه‌گر شده است. این‌ها کالای {بی‌ارزش} زندگی دنیاست و {اما} خدا {در سوی دیگر است} و سرانجام نیک نزد او است، انسان عاقل ثمره آن سوی انتخاب را می‌نگرد و برای ثمره برتر در تعارض‌ها نتیجه‌های اخروی را ترجیح می‌دهد چون بر اساس آموزه‌های وحیانی سعادت خود را در آنجا می‌بیند (همان، ۱۴۸). تذکر این نکته لازم است که روابط مطلوب، روابطی است که بر اساس قرآن و سیره اهل‌بیت (علیه‌السلام) شکل بگیرد و سعادت انسان فقط در گرو چنین اقدامی است، خداوند با علم به تمام زوایای وجودی انسان دست او را گرفته و گام‌به‌گام او را از پیچ‌وخم وجودی‌اش عبور می‌دهد، چون انسان خواهان عزت است و می‌خواهد با آبرو زندگی کند و مورد احترام دیگران باشد. قرآن به او می‌گوید: اگر عزت می‌خواهی راه انحصاری آن بندگی است و این خواسته با گناه و ظلم دست‌نیافتنی خواهد بود چون از یک‌سو می‌فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» (فاطر، ۱۰) کسی که خواهان عزت است {بُذاند} تمام عزت از آن خداست و از طرفی کسانی را که از راه گناه دنبال عزت می‌روند سرزنش می‌کند و می‌فرماید: «وَإِذَا قِيلَ

چهار رکن است که عبارت‌اند از توکل، تفویض، رضا و تسلیم همان‌طور که قبلاً گفته شد «توکل» ثمره توحید افعالی است و در تفویض فرد معرفت او نسبت به توحید افعالی عمق بیشتری یافته است تا آن‌جا که هیچ‌گونه اظهارنظری از خود ندارد همان مقامی که ابراهیم (علیه‌السلام) به آن دست یافته بود، زمانی که آن حضرت را با منجنیق به سوی آتش پرتاب کردند جبرئیل (علیه‌السلام) نزد او حاضر شد، پرسید: می‌خواهی کمکت کنم؟ گفت: تو نه، جبرئیل گفت: پس به خدا بگو. ابراهیم (علیه‌السلام) در جواب فرمود: «كَفَى بِنَفْسِي عِلْمُهُ بِحَالِي» همین که او می‌داند من در چه وضعیتی هستم کفایت می‌کند (تفسیر نمونه، ج ۲۴: ۲۳۹).

ایمان به حشر و سبک زندگی

سبک زندگی انسان را جهان‌بینی او تنظیم می‌کند و بایدها و نبایدها برخاسته از جهان‌بینی است، در جهان‌بینی توحیدی معاد جزء لاینفک اعتقادات می‌باشد. در نگاه انسان موحد، معاد لازمه‌ی علم، حکمت و عدالت خداوندی است و بدون آن آفرینش عبث خواهد بود و خداوند کار عبث را از خود نفی می‌کند. «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنْتُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (نور، ۳۱) گمان می‌کنید شما بیهوده خلق کرده‌ایم و به‌سوی ما برگشت ندارید. آیا رجعت انسان در قیامت بسیار زیاد است از جمله این که فرمودند: «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى» (نحل، ۹۳) از زمین شما را خلق کردیم و به آن برمی‌گردانیم و بار دیگر شما را از آن خارج می‌نمائیم اما مهم آن است که بدانیم فلسفه بعثت مجدد چیست؟ و امروز برای فردا چه باید کرد؟ در برخی از آیات تأکید بر آن است که انسان موجودی مسئول است و باید در محضر خداوند پاسخگوی تمام عملکرد خود باشد، این پاسخگویی در ظرف زمانی قیامت صورت می‌گیرد به همین جهت در یک آیه خطاب به انسان‌ها می‌فرماید: «وَلْتَسْئَلْنَ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (نحل، ۹۳) حتماً باید پاسخگوی عملکرد خود باشید، در آیه دیگر خطاب به پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله) به ربوبیت خود قسم خورده و می‌فرماید: «فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (حجر، ۹۲) قسم به پروردگارت هرآینه از همه درباره آنچه عمل کرده‌اند سؤال خواهیم کرد.

بنابراین یکی از تکالیف هر مسلمانی شناخت حقوق دیگران ادای حق است. عدالت اصلی اساسی است فلسفه بعثت انبیاء و کتب آسمانی و راز مبارزه انبیاء است، آنان با طاغوت‌ها جنگیدند تا عدالت اجتماعی را حاکم کنند. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید، ۲۵). ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آن‌ها کتاب و میزان (معیار شناسایی حق و باطل) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند. برای عدالت تعریف‌های متعددی شده است اما زیباترین، جامع‌ترین و کوتاه‌ترین تعریف آن است که علی (علیه‌السلام) بیان فرمودند: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۳۷). عدل هر چیزی را در جای و محل خود قرار می‌دهد.

توجه به حلال و حرام

حیاء یکی از خصوصیات اخلاقی ویژه انسان است، لغت‌شناسان آن را به خجالت کشیدن، شرم و آزر معنی کرده‌اند و در روایات به دو بخش ممدوح و مذموم تقسیم شده است. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: «الْحَيَاءُ حَيَاءٌ اِنْ حَيَاءٌ عَقْلٌ وَ حَيَاءٌ حُمْقٌ فَحَيَاءُ الْعَقْلِ هُوَ الْعِلْمُ وَ حَيَاءُ الْحُمْقِ هُوَ الْجَهْلُ» (کافی، ج ۲، ۱۰۶) حیاء بر دو قسم است یکی حیاء عقلانی که ناشی از علم است و دیگری حیاء احمقانه که نشانه جهل است. حیاء مذموم از حقارت و خودکم‌بینی سرچشمه می‌گیرد که یا ریشه در تربیت خانوادگی دارد و کودک از دوران طفولیت و کودکی مورد تحقیر خانواده قرار گرفته است و یا ثمره وراثت است در حالی که حیاء ممدوح ثمره کرامت نفس و سجایای عالی اخلاقی است و تا آن‌جا اهمیت دارد که فرمودند: «مَنْ لَاحْيَاءَ لَهُ لَا دِينَ لَهُ» (مصباح‌الشریعه، ۲۷۷). دین ندارد کسی که حیاء ندارد، یعنی حیاء ممدوح جزء ملاک‌های دینداری است همان‌گونه که صداقت و امانت‌داری و وفای عهد جزء ملاک‌ها شمرده شده است (کودک از نظر وراثت و تربیت، ج ۲، ۳۱۵). کسب حرام و تهیه لقمه از حرام پیروی از شیطان و گام اول سقوط است که فرمودند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ» (بقره، ۱۶۸) ای مردم! از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید! و از گام‌های شیطان، پیروی نکنید! چه اینکه او، دشمن آشکار شماست! مال حرام

لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ» (بقره، ۲۰۶) و هنگامی که به آنان گفته می‌شود از خدا بترسید لجاجت و تعصب آن‌ها را به گناه می‌کشاند؛ و می‌خواهند از طریق نافرمانی خداوند به عزت برسند، که این همان جنبه منفی در روابط اجتماعی است. اسلام خواهان آن است که در جامعه انسانی عاطفه حاکم باشد به همین جهت خداوند از قرار دادن مودت در نهاد انسان‌ها به‌عنوان آیت الهی یاد می‌کند. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَحِبُّوا بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (روم، ۳۱). از آیات الهی این است که از جنس خود شما برایشان همسرانی آفرید و بین شما مودت و رحمت قرار داد که در روایات اهل بیت (علیه‌السلام) توجه خاصی به اصل «محبت» صورت گرفته است. پیامبر (ص) فرمودند: «رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ» (عیون اخبار الرضا (علیه‌السلام)، ج ۲، ۳۵). سر عقل بعد از ایمان به خدا دوستی کردن با مردم است. از امام صادق (ع) هم سؤال شد: «الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ، أَمِنْ الْإِيمَانِ؟ قَالَ (علیه‌السلام): هَلِ الْإِيمَانُ إِلَّا الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ» (محاسن، ج ۲، ۲۶۲). آیا مهرورزی از ایمان است؟ امام (علیه‌السلام) فرمودند: آیا ایمان چیزی جز مهرورزی است؟ امام باقر (علیه‌السلام) هم ایمان را در دو کلمه «حب» و «بغض» خلاصه کرده و می‌فرمایند: «الایمان حب و بغض» (تحف العقول، کلمات امام باقر (علیه‌السلام)) ایمان دو کلمه است حب و بغض و این همان «تولی» و «تبری» است که پیامبر گرامی (ص) از آن به‌عنوان محکم‌ترین ریسمان دین یاد کردند.

در فرهنگ دینی اهل ایمان نسبت به یکدیگر حقوق متقابل دارند و از افتخارات ما این است که امام سجاد (ع) در ۱۴۰۰ سال قبل رساله حقوق با آن ابعاد گسترده را تبیین فرمودند و در منابع روایی ما باب مستقلی تحت عنوان «حقوق الاخوان» گشوده‌اند که متأسفانه علیرغم همه تأکیداتی که بر آن شده در جامعه کنونی مورد غفلت قرار گرفته است. امام صادق (علیه‌السلام) در بیان اهمیت رعایت حقوق برادران دینی می‌فرمایند: «مَا عَبْدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ آدَاءِ حَقِّ الْمُؤْمِنِ» (کافی، ج ۲، ۱۷۰). خداوند به چیزی برتر از ادای حقوق مؤمن عبادت نشود و در کلام دیگری ادای حقوق برادران دینی را شریف‌ترین اعمال اهل تقوی معرفی کرده‌اند. (جامع-الاخبار، ۱۱۱).

وَالْبَعْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ» (همان) همانا ما بیزاریم از شما و از آنچه غیر از خدا می‌پرستید، ما به شما کفر می‌ورزیم و بین شما تا زمانی که ایمان به وحدانیت خدا نیاورید دشمنی و بغض حاکم است.

خداوند از پیامبر اسلام (ص) هم می‌خواهد همین موضع سرسختانه را در برابر کفار اعلام کند و سوره «کافرون» برائت‌نامه پیامبر گرامی (علیه‌السلام) از کفار است و در آیه دیگری پیامبر (ص) تهدید می‌شود که اگر کوچک‌ترین تمایلی به سازش نشان دهی «إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضَعْفَ الْحَيَاةِ وَضَعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا» (اسراء، ۷۰) اگر چنین می‌کردی (و کمی تمایل به دشمن پیدا می‌کردی) دو برابر مجازات (مشرکان را) در حیات دنیا و در آخرت به تو می‌چشاندیم، پس در برابر ما یآوری نمی‌یافتی، البته روشن است پیامبری که دارای مقام عصمت است تمایل به باطل نمی‌کند و این تهدید متوجه امت و کارگزاران جامعه اسلامی است. همه باید بدانند خداوند تمایلی به جبهه و جریان باطل ندارد، دولت و ملت مسلمان هم باید چنین باشند. بنابراین خدا مؤمنان را از هر آنچه به ذلت آن‌ها منجر شود، نهی کرده است. یکی از عوامل ذلت «تن به سلطه کافر دادن» است که خداوند با تأکید آن را نفی کرده و می‌فرماید: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) خداوند هرگز کافران را بر اهل ایمان تسلطی نداده است، فقهاء با استدلال به همین آیه انعقاد هرگونه پیمان سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی را که سبب سلطه کافران بر مسلمانان گردد نامشروع می‌دانند (مسالك الافهام، ج ۳، ۵۳).

صداقت اشرف فضایل اخلاق است همان‌گونه که دروغ کلید همه رذایل است. صداقت مهم‌ترین عامل در تقرب انسان به پیامبر گرامی است که خود آن حضرت فرمودند: «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي غَدَا فِي الْمَوْقِفِ أَصْدَقُكُمْ فِي الْحَدِيثِ» (بحار، ج ۷۷، ۶۷). نزدیک‌ترین شما به من در فردای قیامت صادق‌ترین شما در گفتار است، که علی (علیه‌السلام) در دو کلام به این‌ها اشاره می‌کند فرمودند: «الصدق أقوى دَعَائِمِ الْإِيمَانِ» (غررالحکم، کلمه صدق) و در جواب سؤالی که پرسیدند: بزرگوارترین انسان‌ها کیست؟ فرمودند: «مَنْ صَدَقَ فِي الْمَوَاطِنِ» (بحارالانوار، ج ۷۱، ۹). کسی که در هر حال راستگویی را پیشه خود

سبب می‌شود خداوند در قیامت همه اعمال صالح را بر باد دهد، ابن‌ابی‌عمیر که از یاران امام صادق (علیه‌السلام) است می‌گوید: از امام (علیه‌السلام) درباره آیه «وَقَدَّمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا» (فرقان، ۲۳) و ما به سراغ اعمالی که انجام داده‌اند می‌رویم و همه را همچون ذرات غبار پراکنده در هوا قرار می‌دهیم! سؤال کردم چرا خداوند با گروهی چنین می‌کند فرمودند: «إِذَا عَرَّضَ لَهُمُ الْحَرَامَ لَمْ يَدْعُوهُ» (کافی، ج ۲، ۸۱) چون وقتی حرام به دست آنان می‌رسید از آن دوری نمی‌کردند. همچنین مال حرام سبب حبیط اعمال می‌شود (مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ۶۳). و حسرت قیامت را به دنبال دارد، یکی از نامه‌های قیامت، «یوم الحسره» می‌باشد که فرمودند: «وَأُنذِرُهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ» (مریم، ۳۹). بترسان ایشان را از روز حسرت، یکی از حسرت‌های بزرگ این است روز قیامت که روز تجسم اعمال است انسان حسنت خود را ببیند که به علت آفت‌زدگی و عدم مراقبت همه فاسد شده‌اند و نمی‌تواند هیچ بهره‌ای از آن‌ها ببرد.

همچنین خداوند فرمودند: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» بخواهید تا اجابت کنم شما را. اما اجابت شرائطی دارد که یکی از آن‌ها پرهیز از حرام است که پیامبر (ص) فرمودند: اگر کسی یک‌لقمه حرام بخورد چهل روز دعای او مستجاب نمی‌شود. (بحارالانوار، ج ۶۳، ۳۱۴). همچنین پابندی به محرّمات، نسل را ضایع و انسان را حق‌گریز و حق‌ستیز می‌کند. امام باقر (ع) فرمودند: «كَسْبُ الْحَرَامِ يَبِينُ فِي الذَّرِيَّةِ»

(محنة البيضاء، ج ۳، ۲۰۶). درآمد حرام در نسل ظهور پیدا می‌کند. این‌ها بخشی از پیامدهای حرام است که برای هشدار کفایت می‌کند اگر گوش شنوا و دل بیداری باشد.

دشمن‌شناسی و ظلم‌ستیزی

قرآن کریم حضرت ابراهیم (ع) را به‌عنوان «أَسْوَأَ حَسَنَةٍ» (ممتحنه، ۴) برای اهل ایمان معرفی می‌کند که در همیشه تاریخ باید به او اقتدا کرد یکی از ویژگی‌های حضرت ابراهیم (ع) سازش‌ناپذیری او در برابر مستکبران است. او در اوج تنهایی و غربت با فریاد بلند در برابر «نمرودیان» اعلام پرائت کرد و گفت: «إِنَّا بَرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ»

کند. روایات درباره صداقت در گفتار و آثار و برکات اجتماعی، مادی و معنوی آن آنقدر زیاد است که خود به تنهایی یک فصل بلکه یک کتاب است «امام در خانه اگر کس است یک حرف بس است». مهم آن است که تلاش کنیم صداقت ملکه نفسانی ما شود و همان گونه که پیامبر (صلی الله علیه و آله) در وصیت خود به علی (علیه السلام) فرمودند: «لا تخرجن من فیک کذباً ابدأ» هرگز دروغ از دهانت خارج نشود ما هم در هیچ شرایطی دروغ نگوئیم و راست گویی سرلوحه زندگی خویش قرار دهیم.

پیشینه مطالعات انجام شده

صفورایی و اخلاقی (۱۳۹۶)، در پژوهش خود با عنوان بنیادهای نظری سبک زندگی از دیدگاه قرآن کریم، اظهار داشتند، مبانی سبک زندگی از دیدگاه قرآن کریم را می توان در چهار دسته معرفت شناختی، هستی شناختی، انسان شناختی و ارزش شناختی مورد بررسی قرار داد. از بررسی مبانی هستی شناختی و انسان شناختی، جهان بینی توحیدی و از واکاوی مبانی ارزش شناختی، چارچوب نظام ارزشی توحیدی قابل احصاء است. همچنین با تبیین جهان بینی و نظام ارزشی توحیدی، نگرش های سبک زندگی، جهت گرایش ها و استانداردهای انتخاب شکل یافته است که الگوهای رفتاری خاصی ارائه می دهد. مظفری و کوشا (۱۳۹۹)، در پژوهش خود با عنوان سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی، خاستگاه غربی آن را در کنار غیرقابل کنترل بودن و ایجاد تضادهای فرهنگی مور توجه قرار داده و بیان داشتند، یکی از الزامات و ضمانت های موفقیت در پیاده سازی سبک زندگی قرآنی سعادت آمیز، روزآمد کردن سبک زندگی قرآنی در تربیت نسل های سوم و چهارم انقلاب اسلامی، ارتقای سواد ارتباطی با ارائه مصادیق ناهنجارهای اجتماعی و اخلاقی در سبک زندگی غربی، تولید و توسعه تولیدهای فرهنگی تحول آفرین با رویکرد رفع شبهات و پرسش های ایجاد شده در ناکارآمدی سبک زندگی دینی و همچنین داشتن رویکرد تهاجمی به سبک های زندگی تبلیغی غربی با ارائه مضرات و عواقب آن با دلایل قرآنی و دینی است. پژوهش رسا و فراهانی (۱۳۹۹)، با تبیین علل تفاوت سبک زندگی اسلامی با سایر سبک های زندگی از دیدگاه قرآن کریم، موانعی را که موجب محرومیت

انسان و جوامع انسانی از انتخاب و پوشش سبک برتر زندگی می شود، گوشزد می کند، که بیان می دارد، علاوه بر معرفی اسلام به عنوان یگانه دین الهی، سبک زندگی اسلامی را به عنوان سبک برتر زندگی، تأیید و توصیه کرده و سایر ادیان و سبک های زندگی را نفی می کند. خدامحوری در برابر انسان مداری، منشأ و علت اصلی تفاوت سبک زندگی انسان مسلمان با سایر افرادی است که به سبک های زندگی غیر اسلامی، گرایش دارند. جهل و نادانی، تقلید و ایستایی، کبر و نخوت، تکذیب و رویگردانی، هواپرستی و دنیاگرایی، غفلت و فراموشی، اغواء و فریب شیطان، حسادت و زیاده خواهی، از جمله علل و عوامل محروم ماندن از دین الهی و گرایش به سایر سبک های زندگی است. غلامزاده و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهش خود با عنوان ویژگی های سعادت از منظر قرآن کریم، بیان داشتند، سبک های رفتاری هنگامی سعادت آمیز تلقی خواهد شد که بتوان آن را در بطن و شاکله الگوهای الهی در نظر گرفت. بنابراین سبک زندگی به عنوان مهم ترین سبک های رفتاری به صورت فطری در وجود آدمی قرار گرفته است اما با توجه به اکتسابی و اختیاری بودن آن، می توان گفت سبک های رفتاری سعادت آمیز تنها در پرتو تأسی از قرآن کریم میسر است که اختصاص به مؤمنان دارد. رحمتی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهش خود با عنوان سبک زندگی با رویکرد قرآنی، بیان داشتند سبک زندگی قرآنی، در واقع نوع زیستن را به انسان ها معرفی می کند. سبک زندگی قرآنی یعنی زندگی برآمده از آموزه های قرآنی که جامعه را به سمت زیست قرآنی رهنمون می سازد و ریشه در ارزش های الهی دارد. انسان در نگرش قرآنی، موجودی با مأموریت و مسئولیت الهی برای بازسازی و عمران و آبادانی زمین در راستای دست یابی به کمال شایسته و بایسته و وظیفه خطیر خلافت الهی است. حسینی و بزرگرنژاد (۱۴۰۰)، با هدف واکاوی بازدارنده های سبک زندگی اسلامی در قرآن کریم، بی شک یکی از مسائل تأثیرگذار در سرنوشت هر فردی گزینش سبک یا روش زندگی اوست. در دنیای امروز با سبک های زندگی مختلفی روبه رو هستیم که نشان از تفاوت آن ها در نوع اندیشه، باور، دین ... دارد. هر نوع سبک زندگی تمام جنبه های زیستن فرد

مؤلفه‌های ایجابی و عدم اسراف، عدم تجمل‌گرایی، عدم تنوع‌طلبی، نفی نیازهای کاذب و اولویت‌بندی نیازها از جمله مؤلفه‌های سلبی تمدن‌سازی در اصلاح‌الگوی مصرف از دیدگاه ایشان است. در تحقیق‌های گذشته به‌طور فراگیر به همه مؤلفه‌های سبک زندگی پرداخته نشده و الگوی مفهومی از نحوه ارتباط و همچنین تأثیرگذاری و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر گزارش نشده است. همچنین اغلب آن‌ها، سبک زندگی را از منظر مصادیق جزئی و برای جامعه هدف محدود مطرح کرده‌اند. بنابراین تحقیق حاضر با عنایت به دغدغه‌های مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص ترویج سبک زندگی اسلامی در سطوح مختلف جامعه اسلامی، بررسی و مطالعه در خصوص تبیین مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و اصول سبک زندگی از منظر قرآن کریم و اهل‌بیت (ع) را با بررسی نظریه‌های اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی در مورد سبک زندگی، مورد توجه قرار داده و به تبیین سبک زندگی اسلامی در چهار محور (رابطه فرد با خود، با خدا، با دیگران و با اهل‌بیت)، پرداخته است.

روش اجرای پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی، از نظر رویکرد یک مطالعه آمیخته و از نظر نوع روش توصیفی است. جامعه آماری تحقیق در بخش کیفی، بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای مانند آیات و روایات، مقالات پژوهشی و همچنین اسناد مرتبط با آن بوده است و در بخش کمی از دو جامعه آماری خبرگی و کارشناسان بهره‌برداری شده است. رویی محتوایی و ساختار پژوهش بر اساس توافق جمعی میان خبرگان به تعداد ۱۰ به شرح جدول (۱)، انجام شد که در آن هر متخصص اهمیت هر معیار را بر اساس دانش ضمنی، اطلاعات و تجربیات خود مشخص می‌کند. آنگاه با توجه به ارزش متوسط رتبه‌های گروهی به‌دست‌آمده از کارشناسان، غربالگری مؤلفه و شاخص‌های پژوهش محقق شد.

جدول (۱): اطلاعات خبرگان پژوهش

مدرک تحصیلی	فراوانی	سمت	فراوانی	سابقه خدمتی	فراوانی
دکتر	۹	عضو هیئت‌علمی دانشگاه	۶	۲۰-۲۵	۳
کارشناسی ارشد	۱	محقق و تحلیلگر	۴	بیشتر از ۲۵	۷

را در برمی‌گیرد که انتخاب هر نوع سبک زندگی، تأثیر مستقیم بر تعالی و سعادت فرد دارد. حال در بین انواع سبک‌های زندگی و ادیان الهی که در دنیای امروز وجود دارد، می‌توان گفت با توجه به هماهنگی و سازگاری سه بخش مهم عقاید، اخلاق (حیطه فردی و اجتماعی) و احکام در دین اسلام، پیرامون سبک زندگی اسلامی، ضرورت ایجاب می‌کند که آموزش و تربیت نسل مسلمان طبق سبک زندگی ارائه‌شده در قرآن و روایات باشد تا برای مؤمن‌سازی یک مسلمان و تبدیل‌شدنش به انسان کامل، مدنظر واقع شود. مختاری اردستانی (۱۴۰۱)، به بررسی مؤلفه‌های فردی سبک زندگی اسلامی پرداخته و بیان داشته است که عبادت و تقوا، ذکر خدا و یادآوری نعمت‌های الهی، مدیریت زمان، کار و اشتغال، تفکر و علم‌آموزی و همچنین تغذیه و سلامت از مهم‌ترین این مؤلفه‌ها است. بنابراین انسان با شناخت و عمل به مصادیق و مشخصه‌های فردی فوق بر مبنای آموزه‌های دینی سعادت و خوشبختی دنیوی و اخروی را برای خود به ارمغان می‌آورد. حسین‌زاده و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی با عنوان مؤلفه‌های تمدن ساز سبک زندگی در حوزه مصرف از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، بیان داشتند تفسیر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) از سبک زندگی و مؤلفه‌های تمدن‌ساز ایشان به این دلیل که برگرفته از مبانی قرآنی، دینی و همچنین ناظر به مسائل فرهنگی و اقتصادی است، می‌تواند مسیر روشنی را در اختیار محققان و مبلغان فرهنگ اسلامی قرار دهد. یافته‌های پژوهش، حاکی از آن است که از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در تمدن‌سازی سبک زندگی قرآنی در حوزه مصرف را می‌توان به دو دسته مؤلفه‌های سلبی و ایجابی تقسیم کرد. مصرف اقلی و قناعت، دقت بیشتر در مصرف عمومی، توازن بین دخل و خرج، گزینش کالاهای حلال و طیب، گزینش کالاهای داخلی از جمله

در ادامه به منظور بررسی برازش مدل و ساختار سبک زندگی سعادت‌آمیز، از نظرات تعداد ۸۵ نفر از کارشناسان در حوزه جامعه‌شناسی و علوم قرآنی استفاده شد، که شرح ویژگی‌های جمعیتی آن در جدول (۲) گزارش شده است.

جدول (۲) توصیف جامعه آماری نمونه

تعداد	سابقه خدمتی	تعداد	جایگاه شغلی	تعداد	تحصیلات
۱۵	۱۸-۱۲ سال	۲۴	مدیران ارشد	۱۹	دکتر
۳۰	۲۴-۱۸ سال	۳۸	مدیران میانی	۴۶	کارشناسی ارشد
۴۰	بیش از ۲۴ سال	۲۳	مدیر اجرایی و کارشناس	۲۰	کارشناسی

همه دیدگاه‌ها در خصوص سبک زندگی اندیشمندان اسلامی معتقدند که سبک زندگی سعادت‌آمیز به سبکی گفته می‌شود که همه ابعاد زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را در بر گرفته و شیوه زیستن را در دنیا و آخرت به افراد نشان داده و راه رستگاری و فلاح را فرا روی انسان‌ها قرار داده و به معنویت و رستگاری معنوی به‌عنوان مبانی و اصول سبک زندگی نگرسته و قادر است یافته‌های پژوهش را تبیین کند. بنابراین از جمع‌بندی هر آنچه که در این تحقیق با مصاحبه و مطالعه مبانی تئوریک به‌دست آمده است به این نتیجه رسیدیم که سبک زندگی سعادت‌آمیز دارای سه بعد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری با مؤلفه و شاخص‌های متفاوتی است و تعریف منتخب این پژوهش از سبک زندگی سعادت‌آمیز از منظر قرآن و عترت (ع) آن است که: فرد مسلمان در ارتباطش با خدا، خود و جامعه در ابعاد بینشی، منشی و کنشی، در چارچوب آموزه‌های قرآن و سیره و سنت حضرات اهل بیت عصمت و طهارت (علیه‌السلام)، حرکت کرده و زندگی خود را بر آن، استوار کند. بنابراین ساختار نهایی به صورت جدول (۳)، تدوین شد.

جدول (۳) ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
اعتقادی (بینشی)	آخرت‌گرایی	باور به وجود دالّین (و ناظر بودن) خداوند
		توکل و استعانت از خداوند (با ایمان به غیب)
اعتقادی (بینشی)	آخرت‌گرایی	ایمان به محشر انسان
		ایمان به معاصیه اعمال
		ایمان به بهشت و جهنم (جزا و پاداش)

به‌منظور تأیید نهایی ساختار پرسشنامه، از روایی محتوایی CVI استفاده شد. برای ارزیابی اولیه پرسشنامه از شاخص‌های مرکزی و شاخص‌های پراکندگی استفاده شد. در ادامه برای تأیید روایی پرسش‌نامه از روایی همگرایی در نرم‌افزار SmartPls استفاده شد. پایایی پرسشنامه به‌صورت همزمان از ضریب آلفای کرونباخ و ضریب پایایی همگون تعیین شد. برای بررسی نرمال بودن داده‌ها از ضریب چولگی و کشیدگی استفاده شد. در ادامه برای بررسی نهایی ساختار معناداری بارهای عاملی در سازه‌های اصلی و فرعی، سطوح معناداری P-Value، T-Value، شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده استاندارد، ضریب خی دو، سطح تحمل خطا، شاخص تناسب به‌هنگام و همچنین شاخص تتای ریشه میانگین مربعات استفاده شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در خصوص مفهوم سبک زندگی و ریشه‌شناسی آن رویکردها و دیدگاه‌های متفاوتی از سوی اندیشمندان و صاحب‌نظران ارائه شده است. با توجه به بررسی

اعتقاد به مشروعیت ولایت فقیه در تداوم ولایت معصومین (ع)	ولایت‌مداری	رفتاری (کنشی)
التزام عملی به فرامین و تدابیر ولی فقیه		
دفاع از حریم ولایت		
توجه به حلال و حرام شرعی در پوشش فردی	توجه به حلال و حرام	
توجه به حلال و حرام شرعی در خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها		
توجه به حلال و حرام شرعی در تعاملات و ارتباطات		
اعتدال در مصرف و پرهیز از تجمل‌گرایی	جهاد	
دشمن‌شناسی و ظلم‌ستیزی		
سازندگی و توسعه		
مشکل‌گشایی و دستگیری از هم‌نوعان	رعایت حق‌الناس	
رعایت حقوق متقابل در اجتماع		
مدیریت و نظم در تعاملات		
وجدان و نهمد متقابل اجتماعی	فردی	اخلاقی (شُنی)
صبر و بردباری		
خوش‌رویی و خوش‌اخلاقی		
مردم‌داری و مردم‌بازی	اجتماعی	
صداقت و درستکاری		
همفکری و مشورت		

پرسشنامه تدوین شده در ۲۷ گویه برای تأیید نهایی، در اختیار ۱۰ کارشناس قرار گرفت تا ضمن بررسی محتوایی آن گویه‌های پرسشنامه در هنگام بررسی و پاسخگویی توسط جامعه آماری پژوهش، هماهنگی و توازن در متن ایجاد و ابهامات احتمالی برای هر پرسش مرتفع شود. به‌منظور تأیید روایی محتوایی پرسشنامه از شاخص روایی محتوایی CVI در طیف چهارگزینه‌ای، استفاده شده است. نتایج اولیه نشان داد، ضریب شاخص روایی محتوایی CVI برای چهار گویه پایین‌تر از حد آستانه پذیرش بوده و از ساختار پرسش‌نامه حذف شد. همچنین این شاخص برای تعداد ۱۳ پرسش از ۲۱ پرسش ۰،۷۱۴ گزارش شد. در واقع از تعداد ۱۰ کارشناس روایی پرسشنامه، تعداد ۶ نفر این پرسش‌ها را مرتبط اما نیاز به بازبینی دانسته‌اند. بنابراین این پرسش‌ها در گام دوم مجدداً، ویرایش شد. بعد از بازبینی، همه گویه‌های دارای

ضریب بالاتر از ۰،۹۵ قرار گرفت. در واقع از تعداد ۱۰ کارشناس، حداقل ۷ کارشناس گویه‌های مطرح شده را تأیید کرده‌اند. بنابراین روایی محتوایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. لذا پرسشنامه نهایی با تعداد ۲۳ گویه (۳ مؤلفه و ۲۳ شاخص) در سطح جامعه آماری توزیع شد. گزارش جدول (۴)، نشان داد از دیدگاه کارشناسان و مخاطبین بعد اعتقادی از امتیاز ۴،۲۷۵ برخوردار است. همچنین بعد اخلاقی دارای امتیاز ۴،۱۲۹ و بعد رفتاری امتیاز ۴،۲۱۶ را به خود اختصاص داده است. لذا بر اساس طیف لیکرت پنج‌تایی، میانه تمامی متغیرهای پژوهش در محدوده «مهم» قرار گرفته است. از طرفی با توجه به اینکه شاخص‌های توزیع در هر یک از متغیرهای پژوهش در بازه ۲- تا ۲+ قرار گرفته است، می‌توان گفت داده‌های پژوهش پارامتریک هستند.

جدول (۴): توصیف متغیرهای پژوهش

نوع آماره	بعد اعتقادی	بعد اخلاقی	بعد رفتاری
شاخص مرکزی	میانگین	۴.۲۷۵	۴.۲۱۶
	میانه	۴	۴
	واریانس	۰.۷۱۲	۰.۸۳۲
	مد	۴	۴
شاخص پراکندگی	انحراف معیار از میانگین	۰.۰۱۶	۰.۰۱۲
	انحراف معیار	۱.۰۶۵	۱.۱۶۳
شاخص توزیع	چولگی	-۰.۱۱۹	-۰.۳۹۱
	کشیدگی	-۰.۵۸۷	-۰.۵۷۵

پایایی پرسش‌نامه این تحقیق با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ سنجیده شد که نتایج آن در جدول (۵) قابل مشاهده می‌باشد. بر این اساس، پایایی پرسش‌ها در هر ۳

متغیر مورد بررسی، تأیید می‌گردد.

جدول (۵): پایایی کلی پرسشنامه

متغیر	بعد اعتقادی	بعد اخلاقی	بعد رفتاری
ضریب آلفا	۰.۸۷۷	۰.۸۹۴	۰.۹۲۶

ضریب پایایی همگون برای آزمودن اعتبار درونی سازه‌ها به‌عنوان مکمل ضریب آلفای کرونباخ در جدول (۶) گزارش شده است که نشان می‌دهد برای متغیرهای پژوهش بالاتر از حد آستانه ۰.۷ قرار گرفته و همچنین از آلفای کرونباخ بالاتر بوده و مورد تأیید است.

جدول (۶): پایایی همگون پرسشنامه

متغیر	بعد اعتقادی	بعد رفتاری	بعد اخلاقی
Rho ضریب	۰.۸۷۹	۰.۸۹۷	۰.۹۲۶

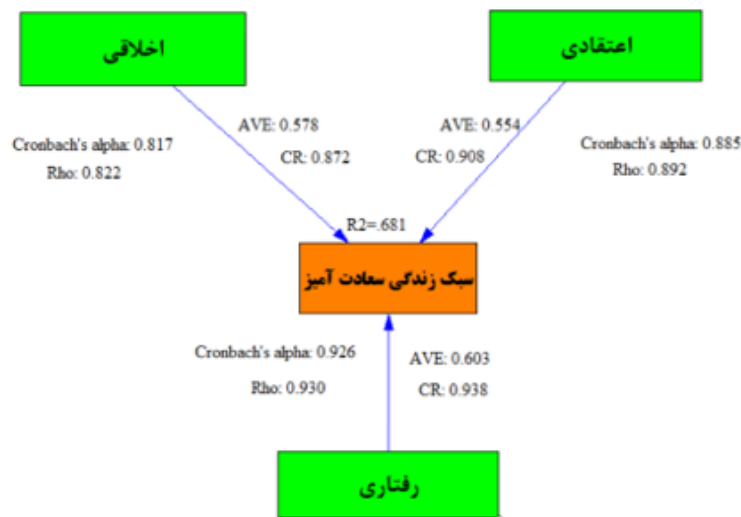
در ادامه به‌منظور بررسی روایی پرسشنامه پژوهش از روایی همگرایی استفاده شد. خروجی این آزمون در جدول (۷) نشان داد، شاخص میانگین واریانس استخراج شده بالاتر از حد آستانه ۰.۵ است و همچنین ضریب پایایی ترکیبی از ضریب میانگین واریانس استخراج شده بزرگ‌تر بوده و از طرفی از حد آستانه ۰.۷ بالاتر است. لذا روایی پرسش‌نامه به‌صورت نسبی، مورد پذیرش قرار گرفته است.

پایایی ترکیبی از ضریب میانگین واریانس استخراج شده بزرگ‌تر بوده و از طرفی از حد آستانه ۰.۷ بالاتر است. لذا روایی پرسش‌نامه به‌صورت نسبی، مورد پذیرش قرار گرفته است.

جدول (۷): روایی آزمون همگرایی

متغیرها	پایایی ترکیبی (CR)	پانگین واریانس استخراج شده (AVE)
بعد اعتقادی	0.908	0.554
بعد رفتاری	0.938	0.603
بعد اخلاقی	0.872	0.578

بررسی کلی پایایی و روایی ابعاد و مؤلفه‌ها در شکل (۱)، مشخص شده است.
شکل (۱): ساختار پایایی و روایی پرسشنامه

داد، بارهای عاملی از سطح معناداری مناسبی برخوردار هستند. بنابراین در ادامه می‌توان روایی همگرایی را برای تأیید پرسشنامه تدوین شده بررسی کرد.

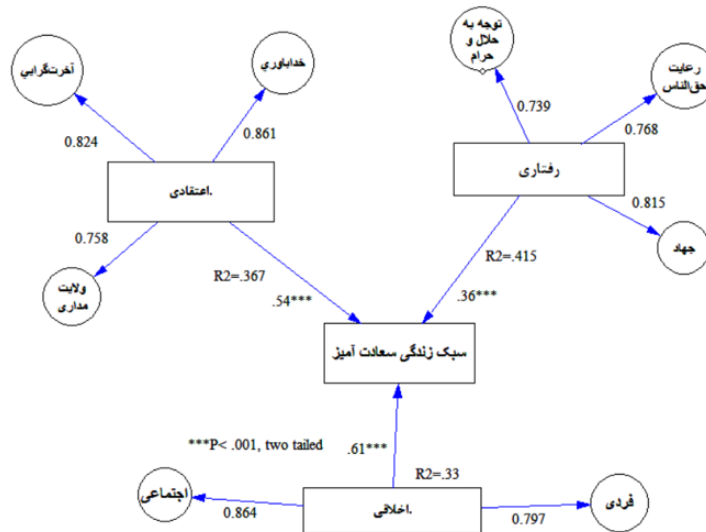
بارهای عاملی سازه‌های اصلی Original

برای تأیید پرسشنامه علاوه بر روایی محتوایی از روایی همگرایی نیز استفاده شده است. به همین منظور سطح معناداری بارهای عاملی سازه‌های اصلی و همچنین سطح معناداری بارهای عاملی گویه‌های پرسشنامه بررسی شده است. گزارش ارائه شده در جدول (۸) نشان

P Values	T Statistics	Standard Deviation	Sample Mean	Original Sample	بارهای عاملی سازه‌های اصلی
0.000	5.516	0.060	0.315	0.312	بعد اعتقادی > سبک زندگی سعادت آمیز
0.000	8.813	0.06	0.533	0.534	بعد رفتاری > سبک زندگی سعادت آمیز
0.000	7.265	0.060	0.416	0.485	بعد اخلاقی > سبک زندگی سعادت آمیز

بیشتر شاخص در شکل‌گیری مدل مورد نظر می‌باشد. مؤلفه خداآوری با بار عاملی ۰/۸۶۱ دارای بیشترین سهم در شکل‌گیری بعد اعتقادی است. همچنین مؤلفه اجتماعی، با بار عاملی ۰/۸۶۴ دارای بیشترین سهم در شکل‌گیری بعد اخلاقی و مؤلفه جهاد، با بار عاملی ۰/۸۱۵ دارای بیشترین سهم در شکل‌گیری بعد رفتاری شناسایی شده است. به صورت کلی، روابط میان ابعاد و مؤلفه‌ها در شکل (۲) مشخص شده است.

شکل (۲): روابط میان ابعاد و مؤلفه‌های پژوهش

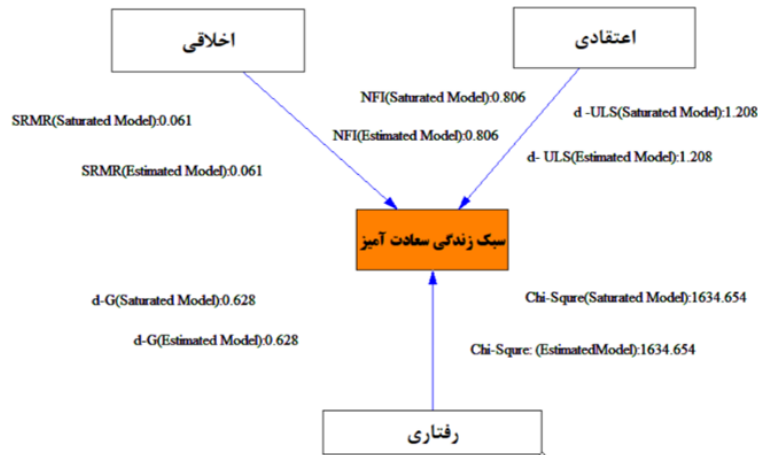

روایی همگرایی پرسشنامه، برازش کلی مدل بررسی شد. گزارش جدول (۹) نشان داد همه شاخص‌های مرتبط با

جدول (۹): برازش و بررسی نهایی مدل

حد آستانه	مدل تخمینی	مدل اشیاع	برازش مدل
کمتر از ۰.۰۸	0.0612	0.0612	شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده استاندارد
عدد بزرگ	۱۳۶۴.۶۵۴	1364.654	خی دو
بالاتر از ۰.۲	۰.۲۷۱	۰.۲۷۱	سطح تحمل خطا
بالاتر از ۰.۷	0.806	0.806	شاخص تناسب به‌هنگار
کمتر از ۰.۱۲	۰.۱۰۳		شاخص تنای ریشه میانگین مربعات

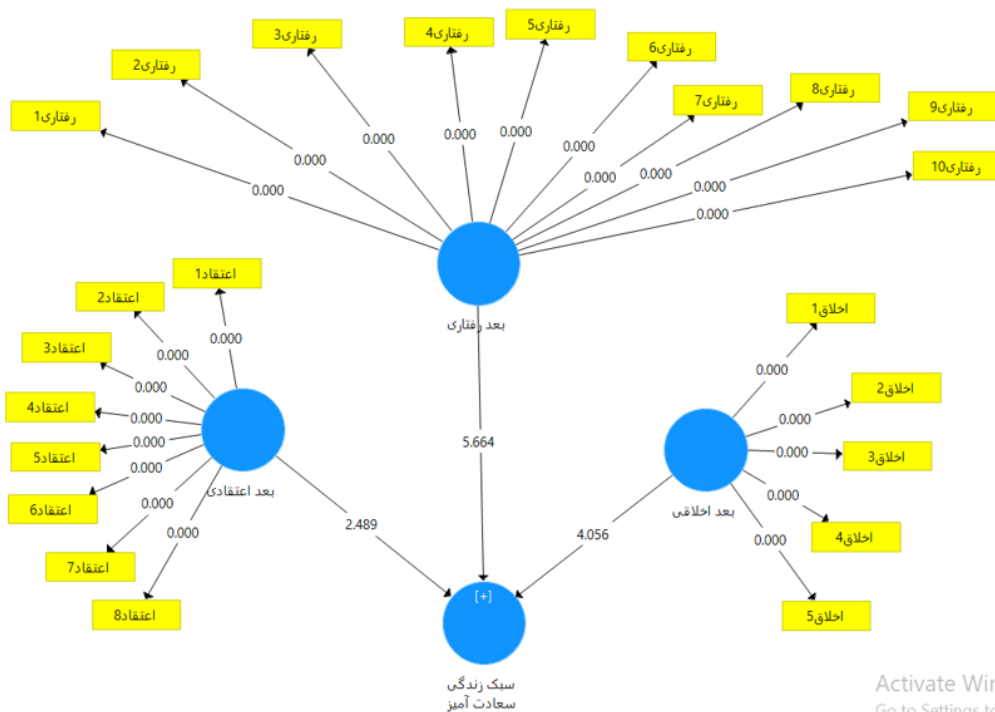
همچنین خروجی این بررسی در نرم افزار در شکل (۳)، مشخص شده است.
شکل (۳): شاخص های تعیین کننده در برازش نهایی مدل

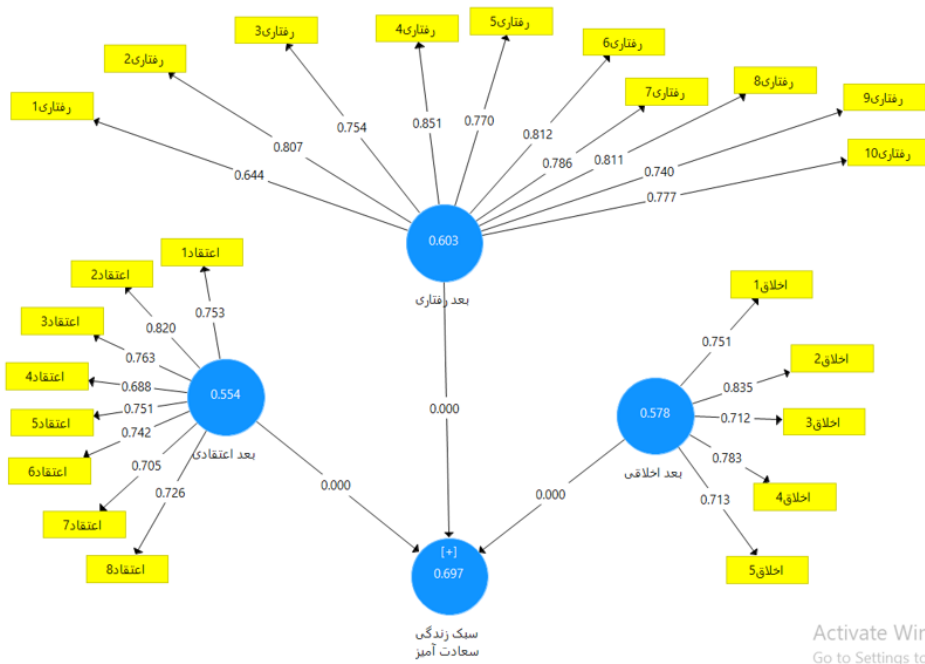
شاخص در نرم افزار اسمارت پی ال اس ارائه و ترسیم کرد. گزارش این بررسی در شکل (۴)، سطح معناداری ساختار را مورد تأیید قرار داده است که در سطح معناداری ۰،۰۰۰ بوده است.

با توجه به تأیید نهایی مدل می توان ساختار کلی سبک زندگی سعادت آمیز را در سه بعد اعتقادی، رفتاری و اخلاقی و در هشت مؤلفه خداپاوری، آخرت گرایی، ولایت مداری، توجه به حلال و حرام، رعایت حق الناس، جهاد، اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی و همچنین در ۲۳

شکل (۴): سطح معناداری (P-Value) شاخص های ۲۳ گانه

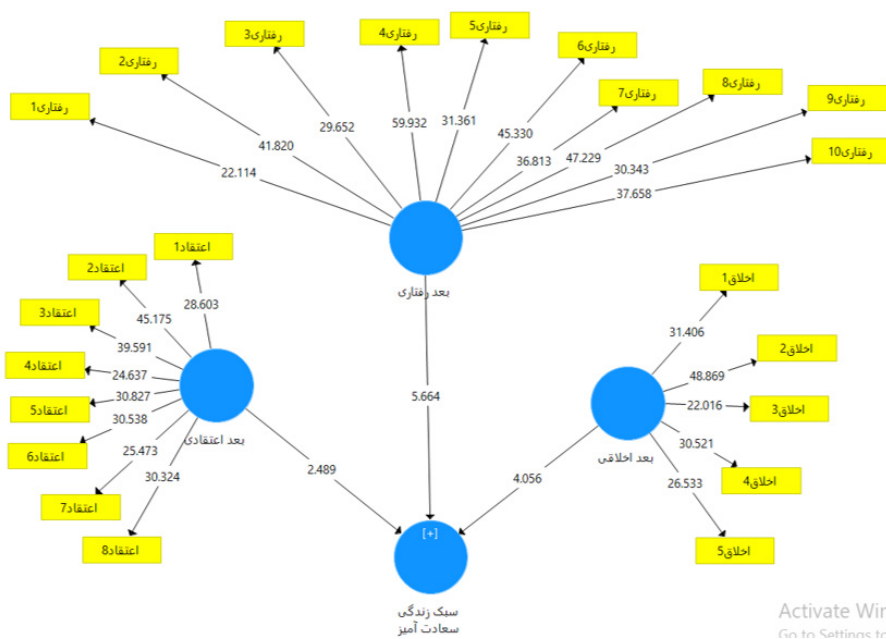
Activate Wind
Go to Settings to a

شکل (۵): بار عاملی شاخص‌های ۲۳ گانه

شکل (۵) نشان داد، بار عاملی برای تمامی شاخص‌های ۲۳ گانه بالاتر از حد آستانه ۰,۵ است. در ادامه شکل (۶)، نشان داد، ضرایب تأثیرگذاری (t-Value) در تمامی شاخص‌های ۲۳ گانه از حد آستانه ۱,۹۶ به مراتب بالاتر است.

شکل (۶): ضرایب تأثیرگذاری (t-Value)

نتیجه‌گیری:

اصطلاح سبک زندگی، به‌عنوان یکی از اصطلاحات علوم اجتماعی، پیوند مستقیمی با مجموعه‌ای از مفاهیم مانند عقاید و باورها، احکام و آیین‌ها و همچنین اخلاق و ارزش‌ها است. اعتقادات و تکالیف دینی و دیگر آموزه‌های اسلام در مسیر رشد و به‌کمال رساندن انسان همچون خون در رگ‌های وجود انسان جریان یافته و خمیرمایه روابط انسان در ابعاد مختلف و سبک و سلوک زندگی او را شکل می‌دهد. به‌گونه‌ای که هیچ‌یک از عرصه‌های زندگی را نمی‌توان بدون ارتباط با یک بعد یا چند بعد از ابعاد فوق تصور کرد. قرآن و سنت برای رسیدن انسان به سعادت، سه محور را فراروی او گشوده‌اند، عبارت است از خدامحوری در حوزه اندیشه، اخلاق محوری در حوزه رفتار و فقه محوری در حوزه عمل، حرکت در این مسیرهای سه‌گانه تنها راه رسیدن به سعادت و خروج از آن‌ها بزرگ‌ترین عامل شقاوت و بدبختی است. براساس مطالعه شکل‌گرفته الگوی سبک زندگی سعادت‌آمیز واجد سه بعد اعتقادی، رفتاری و اخلاقی است. این پژوهش با هدف ارائه سبک زندگی سعادت‌آمیز از دیدگاه قرآن و عترت (علیه‌السلام) و در چارچوب مطالعات کتابخانه‌ای بر پایه قرآن و احادیث و همچنین بررسی میدانی انجام شده است. با توجه به تأیید نهایی مدل می‌توان ساختار کلی سبک زندگی سعادت‌آمیز را در سه بعد اعتقادی، رفتاری و اخلاقی دسته‌بندی کرد. در بعد اعتقادی، مؤلفه‌های خداوآوری، آخرت‌گرایی و ولایت‌مداری و با شاخص‌های متناظر آن یعنی باور به وجود داشتن (و ناظر بودن) خداوند، توکل و استعانت از خداوند (با ایمان به غیب)، ایمان به حشر انسان، ایمان به محاسبه اعمال، ایمان به بهشت و جهنم (جزا و پاداش)، اعتقاد به مشروعیت ولایت‌فقیه در تداوم ولایت معصومین (ع)، التزام عملی به فرامین و تدابیر ولی فقیه و همچنین دفاع از حریم ولایت قابل ارزیابی است. بعد رفتاری با مؤلفه‌های توجه به حلال و حرام، رعایت حق الناس و جهاد و با شاخص‌های متناظر آن یعنی توجه به حلال و حرام شرعی در پوشش فردی، توجه به حلال و حرام شرعی در خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، توجه به حلال و حرام شرعی در تعاملات و ارتباطات، اعتدال در مصرف و پرهیز از تجمل‌گرایی،

دشمن‌شناسی و ظلم‌ستیزی، سازندگی و توسعه، مشکل‌گشایی و دستگیری از هم‌نوعان، رعایت حقوق متقابل در اجتماع، مدیریت و نظم در تعاملات و همچنین وجدان و تعهد متقابل اجتماعی قابل تبیین و ارائه است. بعد اخلاقی با مؤلفه‌های اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی و شامل شاخص‌های متناظر آن یعنی صبر و بردباری، خوش‌رویی و خوش‌اخلاقی، مردم‌داری و مردم‌یاری، صداقت و درست‌کاری و همچنین هم‌فکری و مشورت است. ارزیابی آزمون‌های آماری نشان داد، در بعد اعتقادی شاخص توکل و استعانت از خداوند (با ایمان به غیب) با خروجی ۰.۸۲۰، در بعد رفتاری شاخص اعتدال در مصرف و پرهیز از تجمل‌گرایی با ضریب ۰.۸۵۱ و شاخص سازندگی و توسعه با ضریب ۰.۸۱۲ و همچنین در بعد اخلاقی شاخص خوش‌رویی و خوش‌اخلاقی، با ضریب ۰.۸۳۵ نسبت به سایر شاخص‌ها همبستگی بیشتری داشته‌اند. همچنین آزمون تأثیرگذاری نشان داد، در بعد اعتقادی شاخص توکل و استعانت از خداوند (با ایمان به غیب) با ضریب تأثیرگذاری ۰.۴۵،۱۷۵، در بعد رفتاری شاخص اعتدال در مصرف و پرهیز از تجمل‌گرایی با ضریب ۰.۵۹،۹۳۲، شاخص رعایت حقوق متقابل در اجتماع با ضریب ۰.۴۷،۲۲۹ و شاخص سازندگی و توسعه با ضریب ۰.۴۵،۳۳۰ و همچنین در بعد اخلاقی شاخص خوش‌رویی و خوش‌اخلاقی، با ضریب ۰.۴۸،۸۶۹ بیشترین تأثیرگذاری را در ارائه سبک زندگی سعادت‌آمیز از دیدگاه قرآن و عترت (علیه‌السلام) داشته‌اند. در واقع می‌توان بیان داشت از دیدگاه قرآن برای انسان دو سبک زندگی «حیوانی و انسانی» قابل تصور است که قرآن از «سبک زندگی انسانی» به «حیات طیبه» تعبیر کرده است و رسیدن به «حیات طیبه» در بعد فردی و اجتماعی راهی جز طی کردن مسیری که قرآن و سنت بیان کرده‌اند، نیست. فلسفه بعثت انبیاء و کتاب‌های آسمانی چیزی جز ارائه سبک زندگی انسانی نیست، بنابراین گرچه بحث سبک زندگی در جوامع غربی موضوعی نوظهور است، اما در ادیان ابراهیمی و مبانی و حیانی، موضوعی به قدمت تاریخ انبیاء، وجود دارد. به همین جهت در کتب اخلاقی و روایی، باب‌هایی با عنوان «آداب المعاشره» یا «کتاب العشره» گشوده شده است. اما از آنجا که دین را باید با زبان روز تبیین کرد. بنابراین

مراکز علمی- اعم از حوزه‌های علمیه و یا دانشگاه‌ها- باید به تبیین سبک زندگی انسانی و یا همان سبک زندگی سعادت‌تمندانه بپردازند. قرآن نقشه راه سعادت و پیامبر و اهل بیت (ع) الگوهای عینی سعادت و کمال، هستند. برای دستیابی به سعادت و کمال، تمسک به قرآن و عترت ضرورتی انکارناپذیر است. بنابراین سطح ارتباط جامعه با قرآن، باید با متدها و ساختارهای متعدد و تأثیرگذاری ارتقاء یابد.

منابع

- اکبری، رضا، (۱۳۹۷)، سبک زندگی قرآن، معارف اسلامی و مطالعات اجتماعی، شماره ۶.
- باقری، افسانه، (۱۳۹۸)، سبک زندگی اسلامی در قرآن کریم، تهران، انتشارات آذرفر.
- بور دیو، پی‌یر، (۱۳۹۰)، تمایز نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: ثالث.
- شهرکی، ثریا و حسینی، باقر، (۱۴۰۲)، آموزش سبک زندگی اسلامی در خانواده از دیدگاه آیات و روایات، نهمین همایش علمی پژوهشی توسعه و ترویج علوم تربیتی و روانشناسی ایران، تهران.
- رسا، امید و فراهانی، محمد، (۱۳۹۹)، تبیین علل تفاوت سبک زندگی اسلامی با سایر سبک‌های زندگی از دیدگاه قرآن کریم، مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی.
- رسا، امید و فراهانی، محمد، (۱۴۰۰)، علل و منشا تفاوت سبک زندگی انسان‌ها از دیدگاه قرآن کریم، مطالعات قرآنی.
- صفورایی، محمدمهدی و اخلاقی حلیمه، (۱۳۹۶)، بنیادهای نظری سبک زندگی از دیدگاه قرآن کریم، مطالعات اسلام و روان‌شناسی.
- حسینی، سید حمید و برزگر نژاد، ثریا، (۱۴۰۰)، واکاوی بازدارنده‌های سبک زندگی اسلامی در قرآن کریم، مطالعات قرآنی.
- مظفری، یوسف، کوشا، سهیلا، (۱۳۹۹)، سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی، مطالعات علوم اسلامی انسانی.
- حسین‌زاده، خدیجه، موسوی باردئی، سیداحمد، ماهرزاده، طاهره و تقی‌لو، زینب، (۱۴۰۲)، مؤلفه‌های تمدن‌ساز سبک زندگی در حوزه مصرف از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی.
- حیدری‌فر، مجید و محمدی آرام، مرضیه، (۱۳۹۹)، واکاوی شیوه‌های بینشی و فکری مدیریت زمان در سبک زندگی (با تکیه بر آیات و روایات)، تفسیر پژوهی.
- عسگری، الهام، معتمد، سارا، زارع نژاد، عباس و امانی جوردهی، بابک، (۱۴۰۰)، بررسی سبک زندگی اسلامی و آفت‌های آن جهت ارائه راهکارهای اصلاح سبک زندگی در تحقق نظام پیشرفته اسلامی، فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی.
- جغتایی، زهرا و خاکپور، رحیم، (۱۳۹۷)، بررسی سبک زندگی اسلامی بر اساس آیات روایات، کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی، کرج.
- شیرازی، علی، (۱۴۰۲)، شاخص‌های سبک زندگی اسلامی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران.
- مهدوی‌کنی، محمدسعید، (۱۳۸۷)، مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی، تحقیقات فرهنگی ایران.
- گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۷)، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- کوئن، بروس، (۱۳۸۰)، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- غلام‌زاده، هادی، جمشیدی، اسدالله و مظلومی‌زاده، کمال‌الدین، (۱۴۰۰)، ویژگی‌های سعادت از منظر قرآن کریم، معرفت اخلاقی.
- قاسمی شوب، محمد و نبوی، سیدمجید، (۱۴۰۱)، بررسی سبک زندگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر رویکرد، مبنا و نحوه اجرا، فصلنامه قرآن و علوم اجتماعی.
- مختاری اردستانی، داوود، (۱۴۰۱)، مؤلفه‌های فردی سبک زندگی اسلامی، یازدهمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی، تفرس.
- فاضل‌قانع، حمید، (۱۳۹۱)، «نقش و جایگاه سبک زندگی در فرآیند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی»، مجموعه مقالات پانزدهمین جشنواره بین‌المللی پژوهشی شیخ طوسی. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- وبر، ماکس، (۱۳۷۴)، اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، ترجمه عبدالعبود انصاری. تهران: سمت.
- یوسف‌زاده، حسن، (۱۳۹۹)، بنیان‌های فرهنگ

شناختی سبک زندگی از منظر قرآن کریم، اسلام و
مطالعات اجتماعی.

بررسی رابطه سرمایه-فرهنگی و هویت اجتماعی - دینی جوانان (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه خوارزمی پردیس کرج)

نسیم ثانوی^۱ - مهرداد نوابخش^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

در این پژوهش که بررسی رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی دینی دانشجویان دانشگاه خوارزمی پردیس کرج هدف اصلی است، با قرار دادن دانشجویان دانشگاه خوارزمی پردیس کرج به عنوان جامعه آماری به دنبال بررسی ارتباط هویت اجتماعی دینی با ابعاد سه‌گانه سرمایه فرهنگی در میان این دانشجویان هستیم. سرمایه فرهنگی تمایلات پایدار و گرایش‌ها و عاداتی است که در فرایند جامعه‌پذیر حاصل می‌شود. مفهوم سرمایه فرهنگی مطابق دیدگاه «پیر بوردیو» سه بعد اصلی دارد: بعد عینی، بعد ذهنی و بعد نهادی. در این پژوهش درصدد هستیم به هویت و ابعاد آن را

بررسی کنیم که این هویت به دو شکل هویت جمعی و فردی تقسیم شده است. هویت ربط و پیوندی بین گذشته، حال و آینده است و خصلتی معنا دهنده دارد. هویت، از مفاهیم محوری و مناقشه‌انگیز است که بسیاری از متفکران و اندیشمندان سیاسی و اجتماعی به آن مشغول‌اند. هویت از رابطه دیالکتیکی فرد و جامعه شکل می‌گیرد و از منظر ماتریالیسم دیالکتیک تاریخی هویت‌ها مرکب، سیال، در حال تکامل و بازسازی‌اند و با متصور شدن در قالب دیگری تعیین می‌یابند. پژوهش حاضر براساس روش پیمایشی میان دانشجویان به این نتایج دست یافت که میان سرمایه فرهنگی و اشکال هویت ارتباط و همبستگی مستقیم وجود دارد که بیشترین همبستگی با هویت ملی و کمترین با هویت جهانی را داشت. در انتها نیز دلالت‌های یافته‌ها و نتایج به‌دست آمده درخصوص مطالعات آینده و سیاست‌گذاری‌های فرهنگی مورد مذاقه قرار گرفت.

کلیدواژه‌ها: سرمایه فرهنگی، هویت اجتماعی، خودپنداره، کنش متقابل نمادین.

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران: nasim2sanavi@gmail.com

۲- استاد گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.

Investigating the relationship between cultural capital and social-religious identity of youth (case study of students of Kharazmi University, Karaj campus).

Abstract: In this study, the main goal of which is to examine the relationship between cultural capital and the socio-religious identity of students at Kharazmi University, Karaj Campus, we are looking to examine the relationship between socio-religious identity and the three dimensions of cultural capital among these students by placing students at Kharazmi University, Karaj Campus as the statistical population. Cultural capital is the enduring tendencies, tendencies, and habits that are achieved in the process of socialization. According to Pierre Bourdieu, the concept of cultural capital has three main dimensions: objective, subjective, and institutional. In this study, we are going to examine identity and its dimensions, which are divided into two forms: collective and individual identity. Identity is a connection and link between the past, present, and future and has a meaningful nature. Identity is one of the central and controversial concepts that many political and social thinkers and intellectuals are concerned with. Identity is formed from the dialectical relationship between the individual and society, and from the perspective of historical dialectical materialism, identities are complex, fluid, evolving, and reconstructive, and are determined by being imagined in another form. Based on a survey method among students, the present study reached the following results: there is a direct relationship and correlation between cultural capital and forms of identity, which had the highest correlation with national identity and the lowest with global identity. Finally, the implications of the findings and results obtained regarding future studies and cultural policies were examined.

Keywords: Cultural capital, social identity, self-concept, symbolic interaction.

مقدمه:

سرمایه به معنای عام عبارت است از سعی بر تسلط و استیلای گذشته، در حال حاضر و اکنون. پیر بوردیو^۳ معتقد است چنانچه درصددیم جهان اجتماعی را بفهمیم، باید اندیشه و انگاره سرمایه، انباشت آثارش را دوباره به جهان اجتماعی بشناسانیم. بوردیو معتقد است سرمایه شکل‌های مختلفی دارد که عبارتند از: اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادینه. این اشکال مختلف سرمایه نقش مهم و اثرگذاری در پویایی اجتماعی ایفا می‌کنند. بوردیو در کنار سرمایه اقتصادی که به‌عنوان مالکیت ثروت‌های مادی یا مالی عنصر مهمی در تربیت اجتماعی و روابط اجتماعی به‌دلیل تقابل بالقوه فقر و ثروتمندان است، به انواع دیگری از سرمایه اشاره می‌کند که نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری طبقات، گروه‌های اجتماعی و بازتولید اجتماعی دارد و از سویه‌های مادی برخوردار است که از جمله این سرمایه‌ها، سرمایه فرهنگی است (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۳).

ابعاد سرمایه فرهنگی عبارتند از: بعد تجسم‌یافته یا ذهنی^۴، بعد عینیت‌یافته^۵ و بعد نهادی‌شده^۶ که می‌تواند تعیین‌کننده موقعیت و اظهار وجود هویت افراد باشد. سرمایه فرهنگی مجموعه‌ای ثروت‌های نمادین دارد که از یک طرف به معلومات اکتسابی باز می‌گردد و از طرف دیگر به صورت موفقیت‌های مادی، سرمایه به حالت عینیت یافته و میراث فرهنگی به شکل اموال نمایان می‌شود و همچنین بعد نهادینه شده آن در جامعه که در قالب عناوین، مدارک تحصیلی، موفقیت در مسابقه‌های ورودی و... که به استعدادهای فرد عینیت بخشیده و پایگاه و جایگاه فرد را تعیین می‌کند (حسینی‌نیا، بذرافشان، ۱۴۰۱: ۱۰۳۶).

از سوی دیگر در این تحقیق درصد هستیم هویت اجتماعی جوانان را مورد سنجش قرار دهیم. هویت اجتماعی حس تعلق و همبستگی به اجتماع

طوری که عضو جامعه‌ای از جوامع دیگر متمایز باشد و فرد در برابر معیارها و ارزش‌های جامعه‌اش حس تعهد و تکلیف داشته و در امور مختلف آن مشارکت‌کننده باشد، پاسخ‌گو انتظارات جامعه باشد و در زمان بحران برای غلبه بر بحران و سرنوشت جامعه تلاش کند. در واقع هویت اجتماعی حس تعلق خاطر افراد به امور مشترک با عناوینی ویژه که چنین حسی به‌وجود آورنده یک واحد جمعی و همبستگی است (توسلی و همکاران، ۱۳۸۳: ۲). هویت اجتماعی بخشی از خودپنداره^۷ فرد است که نشئت گرفته از عضویت وی در گروه‌های گوناگون است. خودپنداره تمام درک، ذهنیت و احساسی است که فرد نسبت به خود به‌عنوان یک موضوع دارد. اینکه فرد خود را در یک زمینه آگاه یا ناآگاه، توانا یا ناتوان و به‌طور کلی نسبت به اطرافیان در چه جایگاهی بداند خودپنداره فرد را تشکیل می‌دهد. خودپنداره از خود کنونی، خود گذشته، خود آینده و طرح‌واره ذهنی فرد نسبت به خود شکل می‌گیرد. خودپنداره دو بعد کلی دارد: هویت‌ها و خودآزمایی‌ها که در این تحقیق بر هویت‌ها تأکید دارد.

سرمایه فرهنگی رابطه بسیار نزدیکی با هویت اجتماعی دارد. عوامل موقعیتی و محیطی موجب تغییر و تحول در هویت‌ها می‌شود که از جمله این عوامل می‌توان به سرمایه فرهنگی یا دسترسی به منابع معرفتی اشاره کرد. انسان از همان آغاز که شروع به شناخت خود کرد، هویت برایش مطرح شد؛ اما در عصر حاضر، معمای هویت بیش از هر زمانی ذهن انسان را به خود مشغول کرده است. در حقیقت بحث هویت زمانی برای انسان معضل شد که در عصر جدید تاریخ هستی را به فراموشی سپرد و امروزه از مهم‌ترین مسائل جوامع بشری محسوب می‌شود و افراد هر روز بیش از گذشته معانی‌شان را نه براساس اعمال، بلکه براساس هویت‌شان یا آنچه که می‌پندارند هویت‌شان است نظام می‌بخشند. در جوامع سنتی هویت به‌عنوان مسئله مطرح نبود، بلکه با ورود

3. Pierre Bourdieu

4. Embodied

5. Objectified

6. Institutionalized

7. Self-Concept

به‌طور کلی سه دیدگاه هویت اجتماعی و سرمایه فرهنگی را در جامعه‌شناسی تبیین می‌کند که دیدگاه نخست کنش متقابل نمادین است:

نظریه کنش متقابل نمادین

در این دیدگاه بنیان‌های تئوریک هویت در چارچوب سازه‌های اجتماعی ارائه می‌شود، از این‌رو نظریه هویت بیش از هر چیز با تعامل‌گرایی نمادین پیوند خورده است. بحث اصلی در تعامل‌گرایی نمادین این است که افراد به اشیاء، منش‌ها، خود و دیگران معنای نمادین می‌دهند و آنرا از طریق تعاملاتشان به یکدیگر انتقال و گسترش می‌دهند. ویژگی مشترک از نگاه کنش متقابل نمادین اهمیت و ارزشی است که برای بستر اجتماعی شکل‌گیری شان قائلند (دوران و محسنی، ۱۳۸۳: ۸۹). این دیدگاه با دو رویکرد تعامل‌گرایی ساختی و فرایندی دست به تبیین می‌زند و «مانفرد کان» را نماینده تعامل‌گرایی ساختی می‌شناسند. مانفرد کان برای سنجیدن هویت، نگرش‌ها و ایستارهایی از ذهنش را عملیاتی و دیدگاه دیگران را درباره آنها می‌پرسد. تعامل‌گرایی سازوکاری است که طی آن هویت‌های شکل‌گرفته آشکار می‌شود. انسان‌ها در تعریف هویت فردی و جمعی خود از نمادها و ایستارهایی ذهنی که در تعامل با محیط کسب کرده استفاده می‌کند و مالکیت سازه‌های فرهنگی این نمادها را برای معرفی خود به ذهن القای می‌کند.

نظریه هویت اجتماعی

«هنری تاجفل» براساس نظریه مقوله‌بندی‌اش به تبیین هویت اجتماعی می‌پردازد. از نظر تاجفل هویت به دو صورت فردی و اجتماعی وجود دارد. هویت فردی به جنبه‌هایی از خود که فرد را از دیگران متمایز می‌کند ناظر است و منحصرأ به فرد تعلق دارد. اما هویت اجتماعی تشابهات فردی را بیان می‌کند. در این حالت فرد خود را مطابق با وابستگی‌های گروهی و طبقاتی‌اش تعریف می‌کند. آنچه نظریه هویت اجتماعی انجام می‌دهد این است که از نمادهای ذهنی، مدارک و مدارج تحصیلی و علمی، تعلق گروهی و دستاوردهای فردی در زندگی به‌عنوان سرمایه فرهنگی در راستای معرفی فرد استفاده می‌کند

به دوران مدرن هویت را به‌عنوان مسئله مورد واکاوی و مذاقه قرار می‌دهیم (حسینی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۳۷ و احمدی، ۱۳۸۵: ۳۹). شکل‌گیری هویت و باز تعریف آن تحت تأثیر عوامل مختلفی است که سرمایه فرهنگی یکی از این عوامل است و تحقیقات بسیاری در این مورد صورت گرفته است. پژوهش حاضر تلاش دارد به سنجش و اندازه‌گیری سرمایه فرهنگی بپردازد و اجزا و عناصر هویت اجتماعی جوانان را بشناسد و به این روش همبستگی سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی را مشخص کند.

سؤالات و فرضیات پژوهش

سوال اصلی پژوهش چنین است که همبستگی میان سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی موجود است یا خیر؟ میزان ارتباط سرمایه فرهنگی با انواع هویت اجتماعی چقدر است؟ همچنین میزان تأثیر ابعاد سرمایه فرهنگی به طور مجزا با انواع هویت اجتماعی چقدر است؟ فرضیه‌های مهم پژوهش عبارتند از: سرمایه فرهنگی و هویت جهانی با هم رابطه مستقیم دارند. سرمایه فرهنگی و هویت ملی با هم رابطه مستقیم دارند. سرمایه فرهنگی و هویت دینی با هم رابطه مستقیم دارند. سرمایه فرهنگی و هویت قومی با هم رابطه مستقیم دارند. سرمایه فرهنگی و هویت فردی با هم رابطه مستقیم دارند.

مبانی نظری و ادبیات تحقیق:

از نظریه بازتولید فرهنگی برای سنجیدن سرمایه فرهنگی استفاده شده است. براساس این نظریه طبقه حاکم و مرفه جامعه با راه‌های گوناگون و از طریق تمایز فرهنگی خود از دیگر افراد؛ برتری و توفیق خود بر طبقات دیگر را حفظ می‌کند. به این ترتیب مفهوم سرمایه فرهنگی و بعدها سه گانه آن مورد توجه این نظریه قرار می‌گیرد. به اعتقاد بوردیو افراد و خانواده‌ها به لحاظ سرمایه فرهنگی با هم مقایسه می‌شوند (شارع‌پور و خوش‌فر، ۱۳۸۱: ۱۳۴).

و هویت فرد را نمایان می‌کند (سرمست و خورشیدی زگلود، ۱۳۹۱: ۸۶).

مارکس و تحلیل طبقاتی

از نگاه «مارکس» طبقه مشخص‌کننده رفتارها، احساسات و اندیشه‌های فرد و روابط اجتماعی‌اش است. طبقه نه تنها وسیله‌ای برای تحلیل زندگی بلکه مجموعه شرایط مادی در برگیرنده و ترسیم‌کننده هویت اجتماعی‌شان است.

ادبیات تحقیق

محمود شارع‌پور و همکاران در تحقیقی تحت عنوان رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان شهر تهران به این نتیجه رسیده‌اند که بین سرمایه فرهنگی با هویت مذهبی و ملی همبستگی وجود دارد (شارع‌پور و همکاران، ۱۳۸۱).

محسن نیازی و همکاران با تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان به این نتیجه رسیده‌اند که رابطه معنادار بین سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی جوانان وجود دارد (نیازی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۷).

مهدی لقمان‌نیا و همکاران با بررسی جایگاه هویت در نظام آموزش پرورش به این نتیجه رسیده‌اند که در اهداف آموزشی به صورت جامع به هویت ملی توجه نشده است (لقمان‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۸).

جعفر زلفعلی‌فام و همکاران با تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی دختران دانشجو، به این نتیجه رسیده‌اند که دختران جوان هویت اجتماعی مدرن را برای خود تعریف می‌کنند (زلفعلی‌فام و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۹).

ناصر فکوهی و همکاران در بررسی هویت ملی و قومی جوانان کردستان به این نتیجه رسیده‌اند که جوانان کرد در دوره اخیر با کمک سرمایه فرهنگی همچون رسانه محلی هویت قومی خود را تقویت کرده‌اند (فکوهی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۸۹).

خدیجه سفیری و همکاران در تحقیقی با عنوان تبیین رابطه سرمایه فرهنگی زنان شاغل با نوع روابط همسران بیان می‌کنند که با بالا رفتن سرمایه فرهنگی رابطه همسران با یکدیگر دمکراتیک‌تر می‌شود (سفیری و

همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۷).

ابراهیم خدایی در بررسی رابطه سرمایه فرهنگی و اقتصادی با احتمال قبولی دانش‌آموزان به این نتیجه رسیده‌اند که سرمایه فرهنگی و اقتصادی احتمال قبولی دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد (خدایی، ۱۳۸۷: ۹۵).

محسن نوغانی در بررسی تأثیر نابرابری سرمایه فرهنگی بر موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان در دستیابی به آموزش عالی به این نتیجه رسیده است که سرمایه فرهنگی سهم مثبت و معناداری بر احتمال قبولی داوطلبان دارد (نوغانی، ۱۳۸۱: ۲۰۶).

رسول ربانی و همکاران با بررسی اوقات فراغت و هویت اجتماعی جوانان به این نتیجه رسیده است که همبستگی شدیدی بین هویت و طبقه اجتماعی در حوزه فراغت وجود دارد (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۰).

خدیجه سفیری و همکاران در تحقیقی با عنوان بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأثیر خانواده عنوان می‌کنند که در خانواده‌هایی که والدین به مؤلفه‌های دینی و ملی پایبند هستند، جوانان نیز از هویت ملی و دینی قوی‌تری برخوردارند (سفیری و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵۸).

علی‌اکبر تاج‌مزینانی در تحقیقی تحت عنوان جوانان و هویت عوامل مؤثر در شکل‌گیری هویت جوانان را درونی، ذاتی و عوامل محیطی، جایگاه و موقعیت اجتماعی بیان می‌کنند (تاج‌مزینانی و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۰۳).

باقر ساروخانی و همکاران در تحقیقی با عنوان عوامل جامعه‌شناختی مؤثر در باز تعریف هویت اجتماعی زنان به این نتیجه رسیده‌اند که موقعیت ساختاری در مقایسه با هویت شخصی تأثیر بیشتری در باز تعریف هویت اجتماعی زنان داشته است (ساروخانی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۸۲).

با توجه پژوهش‌های صورت گرفته که در ادبیات تحقیق به آن اشاره شد، مقاله حاضر با انتخاب جامعه آماری خاصی قصد دارد نگاه‌های و دیدگاه‌های کامل‌تری را باتوجه به خاص بودگی شهر کرج مدنظر و مذاقه قرار دهد، چرا که این شهر به دلیل نزدیکی به کلان‌شهر تهران محل تجمع قومیت‌ها، گروه‌ها و مهاجران داخلی و خارجی متنوعی است که امکان گردآوری و مقایسه این چندگانگی را فراهم می‌آورد. همچنین با توجه به

افزوده شد. پس از بازبینی پرسش‌نامه‌های مخدوش را که تعدادشان ۱۰ تا بود حذف شد. پس از تعیین نمونه مناسب که ۳۹۱ است، با توجه به اینکه تعداد کل دانشجویها در سه در مقطع تحصیلی بودند، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای استفاده شده است. این پژوهش از نظر نحوه عمل این مراحل را در برداشت:

در ابتدا جامعه آماری به زیرمجموعه‌ها یا طبقه‌ها تقسیم شد و سپس با روش تصادفی از هر طبقه انتخاب صورت گرفت و در نهایت تعداد نمونه به تفکیک جنسیت و مقطع و رشته تحصیلی با نسبت درصد کل و به کارگیری فرمول $m/N \times 391$ تعیین شد.

آمار حجم نمونه دانشجویان به تفکیک جنسیت و مقطع تحصیلی و شاخه تحصیلی

تحقیقات معرفی شده که در سال‌های پیشین صورت گرفته است، تغییرات شگرف جوانان و اثرگذاری سریع و شدید تکنولوژی و اطلاعات در جامعه کنونی ما بر آنان که تأثیر مستقیم بر نگاه‌ها، نگرش‌ها و هویت برساخته شده از این اثرگذاری دارد. بررسی و سنجش مجدد و به‌روز به‌شدت امری ضروری است.

روش‌شناسی پژوهش جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه دانشجویان دانشگاه خوارزمی پردیس کرج است. حجم نمونه را با استفاده از فرمول کوکرات به دست آمده است. حجم نمونه مورد نظر ۳۸۱ نفر است که برای جلوگیری از خطای بیشتر و همچنین کاهش تأثیر پرسش‌نامه‌های از دست رفته و بالا بردن ضریب اطمینان ۲۰ پرسش‌نامه را به نمونه

ردیف	مقطع تحصیلی	حجم نمونه		جنسیت				شاخه تحصیلی					
		فرد	زن	مرد		زن		کنکورزی		فنی و مهندسی			
				فرد	زن	فرد	زن	فرد	زن	فرد	زن		
۱	کارشناسی	۲۱۷	۸۲	۷۶	۱۵۸	۷۹	۷۸	۱۰۲	۸۶	۵۲	۷۷	۸۶	۸۲
۲	کارشناسی ارشد	۵۸	۱۴	۱۸	۳۷	۱۷	۱۷	۱۴	۱۲	۹	۱۳	۱۶	۱۵
۳	دکتری	۱۶	۴	۶	۱۲	۵	۵	۳	۲	۵	۱۰	۲	۳
جمع کل		۳۱۱	۱۰۰	۱۰۰	۲۰۷	۱۰۱	۱۰۰	۱۱۹	۱۰۰	۶۶	۱۰۰	۱۰۵	۱۰۰

مفهوم سرمایه فرهنگی

تعریف مفهومی سرمایه فرهنگی عبارت است از شناخت و درک فرهنگ و هنرهای متعالی، داشتن ذائقه خوب و شیوه عمل متناسب. ذخیره ارزش‌ها و مظاهر فرهنگی و هنری با ارزش، شایستگی‌های تحصیلی و آموزش رسمی و گرایش‌ها و عادت‌های قدیمی که از طریق جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری به دست می‌آیند. در برخی موارد سرمایه فرهنگی را با نشانه‌ها، منش‌ها، اسناد و مدارک آموزشی، قرائح، طبایع و روش‌ها و همچنین روش‌های زبانی تعریف می‌کنند (فائق و باینگانی، ۱۳۹۵: ۱۳۰).

سرمایه فرهنگی، یک مفهوم جامعه‌شناسی است و به تمرکز و انباشت انواع مختلف کالاهای ملموس فرهنگی و نیز قدرت و توانایی در اختیار گرفتن این کالاهای و همچنین استعداد و ظرفیت فرد در شناخت و کاربرد این وسایل گفته می‌شود. در پژوهش‌های انجام

شده داخلی و خارجی قرائت‌ها و تفسیرهای گوناگونی از مفهوم سرمایه فرهنگی به چشم می‌خورد که هر کدام از این تفاسیر با توجه به فرهنگی بومی جامعه خود نزدیک و قابل توجه است. اما در ایران قادر به ارائه برآوردی از نحوه و چگونگی کاربرد مفهوم سرمایه فرهنگی نیستیم با اینکه تکرار استفاده از آن بسیار زیاد است (رضایی و تشویق، ۱۳۹۲: ۹). سرمایه فرهنگی نقش مهم اما ظریف در وضعیت اجتماعی هر فرد ایفا می‌کند. بورديو سرمایه فرهنگی را آشنایی با فرهنگ مشروع در جامعه می‌داند (عابدی خوب و فراغت، ۱۴۰۲: ۳۳).

عادت‌واره قالبی است که پیربورديو عادت‌ها و منش‌ها را با آن مدنظر قرار می‌دهد که یک مجموعه از خصلت‌های ماندگار و جابه‌جاشدنی را مشخص می‌کند و به‌وسیله آن می‌فهمیم و قضاوت می‌کنیم و در جهان اطراف خود به عمل می‌پردازیم (استونز، ۱۴۰۰: ۳۳۵).

سرمایه فرهنگی بر این تأکید می‌کند که ما قادریم کاری

یک محیط و تبدیل آن به سرمایه و ارزش معمولاً در شکل‌بندی اجتماعی در زمره طبقه بالای جامعه قرار می‌گیرند (نیازی، صنعت‌کار و سخایی، ۱۴۰۱: ۳۱).

بورديو و برنشتاین هر دو تلاش کردند دیدگاه‌های دورکیم و مارکس را با هم تلفیق کنند و کارشان به نوعی تکمیل-کننده یکدیگر است. آنها معتقدند منشأ نابرابری در جامعه تنها به لحاظ ماهیت اقتصادی نیست، بلکه بیشتر جنبه و ماهیتی فرهنگی دارد. به اعتقاد بورديو هرگونه خاستگاه و منشأ در عرصه اجتماعی که در توانایی شخص برای بهره‌مندی از منافع خاص که در میدان به‌وجود می‌آید، اثرگذار خواهد بود؛ سرمایه می‌نامیم (استونز، ۱۴۰۰: ۲۳۷).

به‌طور کلی سرمایه به چهار صورت متجلی می‌شود:

الف) سرمایه اقتصادی^۸

سرمایه‌ای که قابل تبدیل به پول است و به صورت حق مالکیت و دارایی مالی و مادی نهادینه می‌شود.

ب) سرمایه اجتماعی: سرمایه‌ای که تکلیف و الزامات اجتماعی و روابط اجتماعی یا پیوندها را شامل می‌شود و با شرایط خاصی به سرمایه اقتصادی مبدل می‌شود.

ج) سرمایه فرهنگی^۹

سرمایه‌ای که مجموعه‌ای از کیفیات فکری را شامل می‌شود و تحت شرایط ویژه‌ای به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌شود و به‌صورت مدارک و درجات تحصیلی نهادینه می‌شود.

د) سرمایه نمادین^{۱۰}

سرمایه‌ای شامل مجموعه آداب و ابسته به افتخار یا حق‌شناسی که متعلق به یک فرد یا گروه است و افراد تأثیرات آن را طوری که هست متوجه نمی‌شوند (نیازی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳).

به اعتقاد بورديو انواع سرمایه فرهنگی عبارت است از:

۱- حالت تجسم یافته یا ذهنی: بیشتر ویژگی‌های

را به انجام رسانیم و به هدفی برسیم. مأموریتی را به انجام رسانیم و ایفا کننده نقشی در زندگی باشیم (شارع‌پور، ۱۳۸۱: ۶۶).

سرمایه فرهنگی به روش‌های فرهنگی ویژه‌ای اشاره می‌کند که طی آموزش‌های خانوادگی و رسمی در فرد نهادینه شده و همچنین در برگزیده ظرفیت شناخت افراد در به‌کارگیری ملزومات فرهنگی است (نیازی و کارکنان ۱۳۸۶: ۵۸-۵۶). سرمایه فرهنگی یک جامعه عبارت است از مجموعه روابط، اطلاعات و معلومات و امتیازهایی که فرد برای نگهداشتن یا به‌دست آوردن موقعیتی اجتماعی به کار می‌برد. سرمایه‌هایی که برای آموزش و یادگیری این نظریه‌ها و فنون در مدارس، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی صرف می‌شود، بخشی از ذخایر و ثروت جامعه به حساب می‌آید (سپهرنیا، ۱۳۸۹: ۱۰۴).

سرمایه فرهنگی مهارت‌ها و شناخت‌هایی است که جامعه در اختیار فرد می‌گذارد. در میدان اجتماعی فرصت‌های برابری برای اعضای جامعه فراهم می‌شود، اما افرادی از فرصت‌های فراهم شده سود و بهره می‌برند که در جذب فرصت‌ها مهارت داشته باشند. بنابراین می‌توان گفت سرمایه فرهنگی متغیر مداخله‌گر مهمی است که در مواقع وجود توزیع نابرابر به‌عنوان متغیر بازتولیدکننده، نابرابری اجتماعی مداخله می‌کند و هم‌زمانی که جامعه خواهان برابری فرصت‌ها و پاداش‌هاست، متغیر دخالت‌کننده مهمی خواهد بود. از این‌رو بستر خانوادگی و اجتماعی مستقیماً بر دستیابی به سرمایه فرهنگی اثر دارد و سرمایه فرهنگی مستقیم بر حصول دستاوردهای علمی و شغلی موثر خواهد بود (سپهرنیا، ۱۳۸۹: ۱۰۴). سرمایه فرهنگی به روش‌های فرهنگی خاصی که در فرایند آموزش خانوادگی و رسمی در افراد ایجاد می‌شود، تأکید می‌کند و همچنین توانایی شناخت افراد در استفاده از ملزومات فرهنگی را نیز شامل می‌شود به عبارت بهتر استفاده‌کنندگان سرمایه فرهنگی به‌دلیل قابلیت‌ها در استفاده از گزاره‌های فرهنگی در

8. Economic Capital

9. Social Capital

10. Symbolic Capital

فکری-اعتقادی، نوشتاری و علمی کسب می‌کنند. جوامع سرمایه‌دار، سرمایه فرهنگی به صورت نابرابر میان افراد توزیع می‌شود و طبقه حاکم تعریف خود را از واقعیت برای طبقات دیگر به ظهور می‌گذارد (بورديو، ۱۹۹۷: ۲۸۲).

مفهوم هویت اجتماعی"

هویت عبارت است از حس تمایز، تداوم و استقلال شخصی (تامپسون، ۲۰۲۰: ۹). هویت آگاهی فرد نسبت به خودش است که به دلیل کنش‌های فرد به وی واگذار نمی‌شود و فرد در زندگی روزمره باید مداوم و پیوسته به ایجاد آن پردازد و در فعالیت‌هایش آن را پشتیبانی و حمایت کند (گیدنز، ۱۳۹۳: ۸۰). از نگاه دیگر هویت روند ساخته شدن معنا براساس ویژگی‌های فرهنگی است که برتر از منابع معنای دیگر است، براساس این تعریف هویت‌ها همیشه تولید و باز تولید می‌شوند. کاستلز معتقد است هویت منبع معنا برای کنش‌گران محسوب و توسط خود کنش‌گران از طریق فرآیند فردیت بخشی ساخته می‌شود (کاستلز، ۱۹۹۷: ۷). در تاریخ اندیشه هویت، اندیشمندان متقدم، دو عنصر آگاهی و فردیت را دو جزو جدا نشدنی مفهوم هویت می‌دانند (رئیس‌الساداتی و پارسانیا، ۱۴۰۲: ۱۰).

نظریه هویت اجتماعی «جورج هربرت مید» این قضیه که جامعه خود را شکل می‌دهد و این مهم به نوبه خود شکل‌دهنده رفتار اجتماعی است را رسمی و تنظیم می‌کند. بر مبنای نظریه هویت به‌طور قطع همه افراد در جوامع مدرن گوناگون هویت‌های مختلف و متعددی دارد که در روشی سلسله‌مراتبی سازمان یافته‌اند (مرولا، سرپ و استریکر، ۲۰۱۲: ۱۵).

بیان خصوصیات اجتماعی، ارزش‌ها، عقاید، منش‌ها و نگرش‌های مختلف و متفاوت گروه‌های اجتماعی یعنی بیان اجتماعی آنها. به عبارت ساده هویت اجتماعی تعریفی است که فرد، براساس عضویت در گروه‌های اجتماعی از خود ارائه می‌کند. اساساً هویت اجتماعی با مقایسه اجتماعی صورت می‌گیرد، قیاس‌هایی که افراد می‌شوند. با گذر زمان و همچنین تسریع در پدیده جهانی شدن ایران مانند جوامع دیگر در معرض تغییر و تحولات

سرمایه فرهنگی را از این حالت استنباط می‌کنیم که این سرمایه با فردی که در او تجسم یافته رابطه نزدیکی دارد. سرمایه تجسم یافته، نوعی ثروت بیرونی است که به‌عنوان بعد جدا نشدنی از فرد تبدیل شده است. این همان قسمتی است که بورديو آن را سرمایه فرهنگی همراه متولد شدن فرد می‌داند و با هدیه، خرید یا مبادله به فرد دیگر انتقال نمی‌یابد.

۲- حالت عینیت یافته: عینی‌ترین شکل سرمایه فرهنگی، مصرف کالاهای گوناگون فرهنگی میان قشرهای مختلف جامعه است و تابع متغیرهای مختلف فردی و اجتماعی است. سرمایه فرهنگی عینیت یافته در اشیا مادی رسانه‌ها از جمله نوشتار، نقاشی و ابزار... انتقال‌پذیر است. از این رو کالاهای فرهنگی را در قالب مادیات می‌توان تخصیص داد که سرمایه اقتصادی را رقم می‌زند و به شکل نمادی که سرمایه فرهنگی را به‌وجود می‌آورد.

۳- حالت نهادی شده: این بعد نوعی رسمیت دادن به سرمایه فرهنگی فرد محسوب می‌شود. مدارک دانشگاهی نمونه‌ای از آن است. این مدارک میزان تبدیل میان سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی است و از طریق ضمانت ارزش مادی برای یک سرمایه تحصیلی مشخص صورت می‌گیرد. از آنجا که منافع مادی و نمادی مدارک تحصیلی به نادر بودن آنها ارتباط دارد، سرمایه‌گذاری انجام شده به لحاظ زمان، کوشش و پول امکان دارد به اندازه پیش‌بینی شده فایده و سود نداشته باشد (شارع‌پور و خوش‌فر، ۱۳۸۱: ۱۳۵).

در این مقاله تلاش می‌شود، سرمایه فرهنگی به‌عنوان متغیری با سنجش حالات سه‌گانه آن به‌عنوان شاخص ترکیبی مدنظر تمایلات و گرایش‌های روحی و روانی فرد نسبت به مصرف کالاهای فرهنگی، اندازه مصرف بی‌واسطه و مستقیم کالاهای فرهنگی به شکل عینی و مدارک تحصیلی، علمی و فرهنگی افراد است.

وظیفه سرمایه فرهنگی بیشتر مشروعیت بخشیدن به اعتقادات و باورهای فرهنگ طبقه حاکم است. سرمایه فرهنگی فقط ساخته شده توسط فرهنگ برتر نیست، عوامل بیرونی متعددی در آن دخالت دارد؛ مثلاً دانشجویان سرمایه فرهنگی را در قالب مهارت‌های

صورت گرفته در عرصه‌های گوناگون زندگی قرار گرفته است.

برای سنجیدن مفهوم هویت اجتماعی نظریه‌های هویت را به دو رویکرد مدرن و پست مدرن تقسیم می‌کنیم. مدرنیته دربردارنده دو روایت اصلی است: یکی روایت رادیکال که در آن فاعل و کارگزار معرفت و عمل اجتماعی آزادی و آگاهی انسان است و روایت دیگر که محافظه‌کارانه است، به بحث انضباط‌گرایی و محدودکنندگی تبعات برخاسته از مدرنیته اشاره می‌کند (بشیریه، ۱۳۸۳: ۲۰).

هویت را به‌وسیله عواملی چون موجود طبیعی، روانی یا اجتماعی تعریف می‌کند. این نظریه‌ها دو مقوله کلی را دربردارد، نظریه‌های جامعه‌شناسانه که هویت را ساخته و پرداخته مکان می‌داند. جامعه‌شناسانی چون «گیدنز و جنکینز» و همچنین تعامل‌گرایان نمادین در این زمره قرار دارند. فرآیندهای روانی فرد در نظریات روان‌شناسان اجتماعی نقشی لازم و ضروری در ساختن و پرداختن هویت‌های اجتماعی دارند. رویکرد پست مدرن بر این باور است که شکل‌گیری و تعریف هویت دور از مداخله هر عاملی ماقبل موجود طبیعی، روانی یا اجتماعی است. نظریه‌گفتمانی‌شناسان این رویکرد است و به‌طور عمده از ادبیات، زبان‌شناسی و معناشناسی اثر می‌پذیرد (چرگن، ۱۹۹۶: ۱). هویت اجتماعی خرد و کلان از ۳ رویکرد برخوردار است:

۱- رویکرد مربوط به متناقض و ستیزآمیز رابطه هویت‌های خرد و کلان در جهان کنونی و متعلق به کاستلز است. ۲- رویکرد مخالف جهانی‌شدن که به تکرر هویت‌های جمعی رأی می‌دهد و متعلق به پست مدرن‌هاست. ۳- رویکرد مربوط به توازی هویت‌های خرد و کلان مانند رویکرد گیدنز و جنکینز.

در رویکرد اول کاستلز سه نوع هویت مطرح می‌شود: الف) هویت مشروعیت‌بخش: هویتی که نهادهای غالب جامعه آن را می‌سازند تا سلطه خود را بر کنش‌گران جامعه گسترده‌تر و عقلانی‌کنند. این نظریه منطبق بر نظریه‌های ملی‌گرایی است. پیامد یک وابستگی این چنینی به‌وجود آمدن جامعه مدنی است.

ب) هویت مقاومت: این نوع هویت به‌وسیله کنش‌گرانی ایجاد می‌شود که از سوی منطبق سلطه بی‌ارزش

شناخته می‌شوند. افراد به‌وجودآورنده این هویت احساس می‌کنند از طرف مرکز زیر فشارند، بنابراین در جست‌وجو پناهگاه‌اند.

ج) هویت برنامه‌دار: چنین هویتی وقتی مطرح می‌شود که کنش‌گران اجتماعی به‌وسیله هر نوع مواد و مصالح فرهنگی در دسترس، شکل‌دهنده هویت جدیدی‌اند که موقعیتشان را از نو در جامعه مطرح می‌کند و به این شکل به‌دنبال تغییر کل ساخت اجتماعی‌اند. کاستلز معتقد است جهان کنونی بر تکرر فرهنگی بنا نهاده شده و سه حالت مشروح جلوه‌های این تکرر محسوب می‌شوند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۰).

◀ رویکرد پست‌مدرن

«هال» معتقد است رویکرد پست مدرن ماهیت ثابت بنیادی و ماندگاری برای انسان قائل نیست و او را در زمان‌های مختلف برخوردار از ماهیت متفاوت می‌داند و دارا بودن هر نوع هویت اصلی را زیر سؤال می‌برند. در نتیجه از منظر آنها هویت مقوله‌ای ذاتی و ثابت ندارد. هویت‌های جمعی التقاطی‌اند و هر هویت از گفتمان خاصی حاصل شده است و متصور شدن هویت جهانی امر شدنی نیست.

رویکرد توازی یا هم‌زیستی هویت‌های خرد و کلان: این رویکرد به گیدنز و جنکینز تعلق دارد. به اعتقاد گیدنز جهانی‌شدن این نیست که جامعه جهانی در حال یکپارچه شدن باشد، برعکس این پدیده‌ها در برخی ابعاد همراه تفرقه و پراکندگی است. جهانی شدن در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، فنی و در حوزه زندگی شخصی و روابط عاطفی صورت می‌پذیرد. در واقع با تحولات جهانی دهه هشتاد میلادی به بعد شاهد هم‌نشینی هویت‌های جمعی و خوردیم. واقعیتی که پست مدرنیسم بر آن صحنه می‌گذارد، اما برخلاف عقیده پست‌مدرن‌ها، این هم‌نشینی تفرز در واحدهای خرد محلی و جاری نیست، بلکه در خصوص هویت‌های خرد و کلان نیز صدق می‌کند. جهانی شدن علاوه بر طرح هویتی عام، موجب حضور و پررنگ شدن هویت‌های محلی و خرد نیز می‌شود (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۹).

جهانی شدن سبب می‌شود تا فرهنگ‌ها ضمن شناخت خود و تقویت خودآگاهی محلی، به هم‌زیستی فرهنگ و استفاده از میراث مثبت تحول فرهنگ جهانی روی

برای قاعده‌مندی مفاهیمی که نقش عاملیت را برجسته می‌سازند (ساروخانی و رفعت‌جاه، ۱۳۸۳: ۱۳۸).
به اعتقاد گیدنز عموماً مردم خویشتن یکپارچه‌ای را تجربه می‌کنند در نتیجه از امنیتی وجودی برخوردار می‌شوند. گیدنز خودشناسی را تأملی بر خود می‌داند و چنین تأمل و بازاندیشی از خصوصیات مدرنیته متأخر است. گیدنز با طرح موضوع هم‌زیستی و توازی هویت‌های خرد و کلان انواع هویت را در سطح ملی و جهانی به حجت می‌گذارد. در مقاله حاضر هویت از هر دو جنبه مورد بررسی قرار گرفته شده است. گیدنز اظهار می‌دارد هر چه سطح آگاهی بیشتر شود، فرهنگ‌ها و هویت‌ها گسترده‌تر و فراگیرتر خواهد شد که این مهم محور همه فرضیات تحقیق حاضر است. هویت فرد در نتیجه تداوم کنش‌های اجتماعی فرد به او تفویض نشده، بلکه چیزی است که فرد آن را مدام و روزمره به وجود می‌آورد و آن را در کنش‌های بازتابی‌اش مورد حمایت قرار می‌دهد و به آن آگاه است، یعنی هویت همان تداوم فرد طی مکان و زمان تعریف می‌شود (گیدنز، ۱۳۹۳: ۸۰).

منابع اولیه هویت

مهم‌ترین منابع هویت عبارتند از:

۱- مکان،

۲- زمان،

۳- زبان،

۴- فرهنگ عامه و میراث مشترک (گل محمدی، ۱۳۹۶: ۲۳۵).

همان‌طور که گفته شد، شکل‌گیری دو گانه نظام شخصیت (انتسابی و اکتسابی) موجب به وجود آمدن دو گونه سرمایه فرهنگی می‌شود که عبارت است از سرمایه فرهنگی انتسابی و سرمایه فرهنگی اکتسابی (بابایی فرد و حیدریان، ۱۳۹۳: ۳). در این تحقیق سرمایه فرهنگی را با سنجش ابعاد سه گانه آن به صورت شاخصی ترکیبی بررسی شده است. این شاخص ترکیبی تمایلات و گرایش‌های روحی و روانی شخص به استفاده از کالاهای فرهنگی، اندازه مصرف کالاهای فرهنگی به شکل عینی و مدارک تحصیلی و علمی و فرهنگی است.

آوردند و براساس عقلانیت به سمت آموزه‌های استحکام جهانی و آگاهی جهانی سوق یابند (ده‌شیری، ۱۳۷۹: ۷۶). جنکینز دیدگاهی براساس اتخاذ رویکرد بینابینی مدرنیته و پست مدرنیسم دارد. به اعتقاد وی هویت امری ثابت و تمام شده و منسجم نیست، همچنین امری سیال و چندباره نیز نیست.
رویکرد مورد استفاده در این تحقیق براساس رویکرد سوم یعنی هم‌زیستی هویت‌های خرد و کلان است. البته از رویکرد اول و دوم نیز کمک گرفته شده است. با وفق و مدارا می‌توانیم بگوییم رویکرد توازی و هم‌زیستی نسبت به رویکردهای اول و دوم جامع‌تر است. در حقیقت در دنیای کنونی دیگر نمی‌توانیم از جهانی شدن به صورت یکپارچگی جهانی افراط‌گرایان سخن به میان آوریم، همچنین نمی‌توانیم به‌طور مطلق با رویکردی تدافعی و جانب‌دار فرآیند جهانی شدن را منکر شد و یکسره آن‌طور که «کاستلز» و پیروان پست مدرنیسم و برخی ایدئولوژی‌های بنیادگرا خواستار آن هستند به سبب و گسترش محلی‌گرایی رأی می‌دهیم (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۲۰).

نظریات «آنتونی گیدنز و ریچارد جنکینز» چارچوب نظری اصلی این تحقیق را تشکیل داده است. آنها نظریات بسیاری درباره انواع هویت دارند و تلاش کرده‌اند برای تحلیل هویت بر شکاف میان فرد و جامعه و کنش و ساختار ارتباط برقرار کنند و فرایندهای هویت‌یابی و هویت‌سازی در دوران مدرن را با مدنظر قرار دادن تأثیرات دو سوپه افراد و ساختارهای اجتماعی تبیین کنند. گیدنز و جنکینز معتقدند ساختار و کنش هر دو مهم هستند و به‌جای بحث منفک شده ساختار یا کنش بهتر است ساختار و کنش با هم مدنظر قرار بگیرد، یعنی می‌توان گفت عناصر خرد و کلان در پروژه‌ای تکمیلی قرار دارند و می‌توانند هم‌نشینی و سازگاری داشته باشند. براساس چنین نگرشی جامعه محل هم‌نشینی عناصر خرد و کلان است که جلوه عینی آن بر تکثرگرایی و قبول تأیید هویت‌های جمعی مختلف است. این تحقیق برای نقش انتخاب و تفاسیر کنش‌گران در شکل‌دهی هویت جمعی و فردی اهمیت قائل است و این یعنی لزوم بازاندیشی در خصوص مفاهیم و رویکردهای ساخت‌گرا در تحلیل‌ها و تحقیق‌های اجتماعی و همچنین تلاش

از ایرانیان هویت خود را با مذهبشان گره می‌زنند و این موضوع در مناسبت‌ها، جشن‌ها و مراسم مذهبی به‌وضوح دیده می‌شود. دین می‌تواند به‌عنوان یک عامل وحدت‌بخش عمل کند، اما ممکن است موجب تفرقه میان اقوام و گروه‌های مختلف نیز شود. هویت قومی در ایران که کشوری چند قومی است و هر قوم ویژگی‌ها، زبان‌ها و فرهنگ‌های خاص خود را دارد، می‌تواند بر هویت فردی و دینی تأثیر بگذارد و با آنها تداخل کند. در برخی موارد، هویت دینی و قومی ممکن است با یکدیگر در تضاد باشند و این موضوع می‌تواند به احساس بیگانگی و نارضایتی منجر شود. به‌طور کلی هویت دینی و فردی در ایران به‌طور مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر هویت ملی و قومی قرار دارد و این روابط می‌تواند در زمان‌های مختلف تغییر کند.

◀ هویت ملی:

همچون دیگر پدیده‌های اجتماعی، هویت ملی مقوله‌ای تاریخی است که در سیر حوادث تاریخی پدیدار می‌شود، رشد می‌کند، دگرگون می‌شود و معناهای گوناگون پیدا می‌کند. هویت ملی ریشه در تجربه‌ها و تصورات جمعی دارد و در دوره تاریخی معینی ابداع می‌شود و امری ثابت و طبیعی نیست، قباله تاریخی برای آن تنظیم می‌شود، خاطرات تاریخی برای آن ساخته می‌شود و در سالروز و سالگردها زنده می‌شود (اشرف، ۱۳۸۳: ۱۳۸). بنابراین، این نوع هویت به‌معنای احساس تعلق به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی است.

◀ هویت جهانی:

یعنی اینکه فرهنگ‌ها ضمن شناخت خود و تقویت خودآگاهی محلی، به هم‌زیستی فرهنگی و استفاده از میراث مثبت تحول فرهنگ جهانی روی بیاورند و به‌سوی آگاهی محلی و جهانی فکر کن و محلی عمل کن، جهت یابند (گل-محمدی، ۱۳۸۱: ۲۵۱).

◀ هویت قومی:

قومیت فرایندی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی است که به‌واسطه آن افراد با یک گروه و برخی جنبه‌های فرهنگ آن گروه پیوند می‌یابند. در واقع این نوع هویت به‌معنای احساس تعلق و دل‌بستگی به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع قومی است (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۱: ۹۹). در

همچنین با توجه به اینکه هویت امری اجتماعی است و در فرایندی براساس زمان به‌دست می‌آید، تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار می‌گیرد. در این تحقیق براساس نظریات مورد استفاده تلاش شد، روند هویت‌یابی و هویت‌سازی با در نظر گرفتن آثار دو طرفه فرد و ساختار اجتماعی تبیین شود. همان‌طور که گفته شد بخشی از سرمایه فرهنگی اکتسابی و قابل تغییر و بخشی هم انتسابی است. استراتژی فرد به تفسیر کنش‌گران از محیط اجتماعی‌شان مرتبط است. طبق رویکردهای نظری به‌کار رفته، هویت اجتماعی مبتنی بر خود، متغیر و درجه‌ای از تأملی بودن را دارد و بسترهای ساختاری و فرهنگی در شکل‌گیری و باز تعریف هویت جمعی و فردی اثرگذار است.

در دوران معاصر بر اثر جریان‌های مدرنیسم و پست‌مدرنیسم در کنش‌ها و هویت‌های انسانی بازاندیشی بیشتر صورت می‌گیرد و همه نهادها و سازمان‌های مدرن در به‌وجود آوردن هویت‌ها نقش اثرگذاری ایفا می‌کنند. افراد در برابر این تأثیرات و ایستادگی در برابر ساختارها و بازسازی هویت اجتماعی نقشی فعال دارند. در نتیجه با توجه به اینکه هویت‌یابی جریانی دیالکتیکی است، در کنار عوامل انتسابی، عوامل اکتسابی و نحوه تعریف فرد از خود در تحلیل هویت باید مدنظر قرار گیرد.

طبق نظریات هویت اجتماعی به دو گروه جمعی و فردی تقسیم می‌شود. منابع هویت جمعی تعلق و بستگی به فرهنگ، سرزمین، زبان و تاریخ مشترک است و منابع هویت فردی نیز خودپنداره منسجم و عزت نفس در نظر گرفته می‌شود. از این رو با افزایش سرمایه فرهنگی، هویت اجتماعی افراد نیز به احتمال زیاد بیشتر می‌شود. همچنین لازم به ذکر است هویت جمعی از نگاه یک ملت جامع‌ترین است و هویت ملی اطلاق می‌شود و با خود حس پایبندی، دل‌بستگی و تعهد به اجتماع ملی را به دنبال دارد و جزئی از هویت فرد محسوب می‌شود.

در ایران هویت دینی و فردی ارتباط پیچیده‌ای با هویت ملی و قومی دارد که این روابط به عوامل تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی وابسته است. هویت دینی در ایران، دین اسلام به‌خصوص مذهب شیعه نقش بسزایی در شکل‌گیری هویت ملی دارد. بسیاری

الف) دانش تاریخی به معنای آگاهی از مهم‌ترین حوادث و شخصیت‌های تاریخی
ب) تعلق خاطر تاریخی به معنای وجود احساسات و عواطف مثبت و منفی نسبت به حوادث، وقایع و شخصیت‌های تاریخی که نتیجه آن برخورد افتخارآمیز با آن یا موفق دانستن فعالیت‌ها و اقدامات شخصیت‌های مؤثر و مثبت در تاریخ کشور یا ناراحتی و سرافکندگی و تحقیر است.

۴- بعد فرهنگی: این بعد حاوی مجموعه‌ای از عناصر شناختی، نمادین و عملی است که میراث سنتی خاصی را تشکیل می‌دهد؛ آموزه‌ها، کتاب‌ها، علم و تفاسیر علمی، رفتارها و آیین‌ها و رموز آیینی، تاریخ اندیشه‌ها و شیوه‌های اندیشه‌ورزی که ریشه در فعالیت‌های اجتماعات دارند. عادت غذا خوردن، لباس پوشیدن، امور جنسی، بهداشت و نظایر آن که با نظام اعتقادات فرد مرتبط‌اند. هنر و آفریده‌های زیبا شناختی که به‌طور علمی توسعه یافته است و با این اعتقادات ارتباط دارد. نظایر آن شامل بعد فرهنگی و هویت دینی می‌شود. در واقع بعد فرهنگی، نگرش مثبت به میراث فرهنگی مذهبی و اهتمام به حفظ و نگهداری آن را نشان می‌دهد.

◀ هویت فردی:

به تعریف بازاندیشانه فرد از خودش اطلاق می‌شود؛ تعریفی که بر اثر آگاهی و تأمل، از خودش می‌کند (گیدنز ۱۳۹۳: ۸۲). چنان‌چه تعریفی که فرد از خودش می‌کند مثبت باشد، شخص دارای خودپنداره منسجم و قوی است و احترام به نفس بالایی دارد و چنانچه تعریف فرد از خودش منفی باشد، خودپنداره او نامنسجم و ضعیف و احترام به نفس او پایین است. هویت فردی که بر اثر آگاهی فرد از خود شکل می‌گیرد به دو بعد عزت نفس و خودپنداره منسجم فرد تقسیم و براساس هجده معرف سنجدیده شد (ساروخانی و رفعت‌جاء، ۱۳۸۳: ۱۴۸). برای پایایی تحقیق از روش آلفای کرونباخ استفاده شد و اعتبار تحقیق از طریق تحلیل عاملی به‌دست آمد.

نتایج و اجزای پایایی گویه‌های تحقیق

این تحقیق، اقوام ایرانی براساس شاخص زبان مشترک، سرزمین مشترک، میراث فرهنگی مشترک و تاریخ مشترک برگزیده شدند.

◀ هویت دینی:

هویت دینی را در دو سطح می‌توان مشاهده کرد: اول سطح فردی و شخصی که تقریباً مترادف با دین‌داری فردی است، اما در سطح دیگر، هویت دینی به‌عنوان جمعی نیز مطرح است و متضمن سطحی از دین‌داری است که با هویت جمعی یا همان اجتماع دینی یا امت مقارنه دارد. در این معنا، هویت دینی به معنای تعلق و تعهد به جامعه دینی است (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۱: ۹۹). در اندیشه مدرن آنچه بر سر مفهوم هویت آمد حرکت از ساخت مفهومی فردی به سمت مفهوم اجتماعی و سیاسی است. اما در خصوص مفهوم دین مسئله تفاوت دارد. دین مفهومی قدیم و ریشه‌دار و اجتماعی است که اندیشمندان مدرن در تلاقی معرفتی با آن به شدت دنبال رها کردن خویشتن اجتماعی و فکری از آن بوده‌اند در نتیجه درصد بی‌نیازی جامعه و اندیشه از آن برآمدند (رئیس‌الساداتی و پارسانیا، ۱۴۰۲: ۱۰).

◀ ابعاد هویت دینی:

۱- بعد دین‌داری: بررسی پژوهش‌های تجربی راجع به دین‌داری نشان می‌دهد که چند بعدی بودن دین نکته‌ای است که عموماً توسط پژوهشگران پذیرفته شده است. مدل «گلاک و استارک» که در این حوزه مورد توجه بسیار قرار گرفته است، برای آن پنج بعد در نظر گرفته است: بعد اعتقادی، بعد شعائر و مناسک، بعد تجربی، بعد دانش دینی و بعد پیامدی.

۲- بعد اجتماعی: این بعد با مجموعه‌ای از نشانگرها سر و کار دارد که مرز گروه‌های دینی را تعریف می‌کند و به شخص اجازه می‌دهد که میان درون‌گروه و برون‌گروه تمایز قائل شود. بعد اجتماعی به تعریف رسمی و علمی تعلق و با آن ارتباط دارد. در واقع بعد اجتماعی، احساس تعلق خاطر مشترک و احساس تعهد افراد به مای مسلمان را نشان می‌دهد.

۳- بعد تاریخی: بعد تاریخی را می‌توان آگاهی و دانش نسبت به پیشینه تاریخی و احساس تعلق خاطر و دل بستگی بدان دانست. این تعریف در برگزیده دو بعد است.

ردیف	نام متغیر	ابعاد متغیر	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفا	ضریب آلفای کل
۱	سرمایه فرهنگی	بعد ذهنی	۵	۰/۸۶	۰/۷۹
		بعد عینی	۵	۰/۷۵	
		بعد نهادی	۶	۰/۸۳	
۲	هویت اجتماعی	هویت قومی	۱۴	۰/۸۴	۰/۸۵
		هویت ملی	۱۰	۰/۸۸	
		هویت جهانی	۴	۰/۷۸	
		هویت دینی	۴	۰/۸۶	
		هویت فردی	۱۸	۰/۷۷	

تجزیه و تحلیل

نتایج آزمون تفاوت میانگین (t مستقل) هویت اجتماعی بر اساس جنسیت

t-test for Equality of Means					Levene's Test for Equality of Variances		تعداد	جنسیت	هویت	
فاصله اطمینان در سطح ۰/۹۵		تفاوت میانگین	Sig. (2-tailed)	df	t	Sig.				F
بالا	پایین									
۶/۴۱	۱/۷۶	۴/۰۸	۰/۰۰۰	۳۸۹	۳/۴۵	۰/۰۳۲	۲/۹۵	۲۰۹	مرد	هویت ملی
۶/۴۰	۱/۷۷	۴/۰۸	۰/۰۰۰	۳۸۸	۳/۴۷			۱۸۲	زن	
۰/۱۶۹	۱/۴۴	۰/۶۳۸	۰/۱۲۱	۳۸۸	۱/۵۶	۰/۹۳۳	۰/۰۰۷	۲۰۵	مرد	هویت جهانی
۰/۱۶۵	۱/۴۴	۰/۶۳۸	۰/۱۱۹	۳۸۵	۱/۵۷			۱۸۶	زن	
۱/۹۵	۰/۱۱۰	۰/۹۲۴	۰/۰۸۰	۳۸۹	۱/۷۵	۰/۰۷۹	۳/۱۰	۲۰۵	مرد	هویت دینی
۱/۹۳	۰/۰۸۷	۰/۹۲۴	۰/۰۷۳	۳۸۹	۲/۷۹			۱۸۴	زن	
۱۸/۹۱	۱۳/۹۴	۱۶/۴۲	۰/۰۰۰	۳۸۹	۱۳	۰/۰۰۱	۱۱/۹	۲۰۵	مرد	هویت فردی
۱۸/۸۸	۱۳/۹۷	۱۶/۴۲	۰/۰۰۰	۳۸۶	۱۳/۱					
۰/۱۸۷	۴/۴۷	۲/۱۴	۰/۰۳۷	۳۸۹	۱/۸۰	۰/۰۰۲	۰/۳۸۹	۲۰۵	مرد	هویت قومی
۰/۱۸۷	۴/۴۷	۲/۱۴	۰/۰۳۸	۳۸۴	۱/۸۰			۱۸۶	زن	

جدول بالا نشان می‌دهد نتایج آزمون تفاوت میانگین‌ها حکایت از وجود رابطه بین جنسیت و هویت ملی دارد و در سطح ۰.۰۱ معنادار است. پس در مورد رابطه جنسیت و هویت ملی فرضیه صفر رد و فرضیه اصلی تأیید می‌شود و از آنجا که میانگین مردها بیشتر از زنان است، گرایش مردان به داشتن هویت ملی بیش از زنان است. نتایج آزمون میانگین‌ها هیچ رابطه‌ای را بین جنسیت و هویت جهانی نشان نمی‌دهد؛ پس بین زن و مرد از لحاظ هویت دینی تفاوتی وجود ندارد و فرضیه صفر در اینجا پذیرفته می‌شود. همچنین رابطه بین هویت قومی و جنسیت در سطح

هیچ رابطه‌ای را بین جنسیت و هویت جهانی نشان نمی‌دهد. نتایج آزمون تفاوت میانگین‌ها هیچ رابطه‌ای را در مورد جنسیت و هویت دینی نشان نمی‌دهد؛ پس بین زن و مرد از لحاظ هویت دینی تفاوتی وجود ندارد و فرضیه صفر در اینجا پذیرفته می‌شود. همچنین رابطه بین هویت قومی و جنسیت در سطح

پیرسون ۰.۲۵ است و سطح معناداری آن ۰.۰۰۰ و این موضوع بیانگر این است که رابطه بین دو متغیر مثبت است و بنابراین با افزایش سرمایه فرهنگی، هویت دینی نیز افزایش می‌یابد. برای آزمون رابطه میان سرمایه فرهنگی و هویت جهانی از ضریب همبستگی خطی پیرسون استفاده شد. میزان ضریب همبستگی دو متغیر بر این اساس ۰.۰۵۴ و سطح معناداری آن ۰.۳۱۲ است. این نشان می‌دهد که رابطه بین دو متغیر خیلی ضعیف است. میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر سرمایه فرهنگی و هویت قومی ۰.۲ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۰ است. بنابراین رابطه بین دو متغیر مثبت و مستقیم است. به بیان دیگر، هر چه میزان سرمایه فرهنگی بالاتر برود، هویت قومی نیز افزایش می‌یابد. برای آزمون رابطه میان سرمایه فرهنگی و هویت فردی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. میزان ضریب همبستگی بین دو متغیر سرمایه فرهنگی و هویت فردی ۰.۱۸ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۷ است. بنابراین، رابطه بین دو متغیر مثبت و مستقیم است. به بیان دیگر، هر چه میزان سرمایه فرهنگی بالاتر برود، هویت فردی نیز افزایش می‌یابد. نتیجه اینکه سرمایه فرهنگی با تمام انواع هویت همبستگی مثبت دارد، ولی بیشترین همبستگی آن با هویت ملی، دینی و قومی و فردی و کمترین همبستگی با هویت جهانی است. بدین ترتیب می‌توان ادعان داشت رشد این نوع سرمایه بیشتر از همه به تقویت ملی، دینی، قومی و فردی و به طور خیلی ضعیف، جهانی منجر می‌شود. وقتی اجزای تشکیل‌دهنده سرمایه فرهنگی (یعنی، ذهنی و نهادی) به صورت جداگانه، با انواع هویت مورد تحلیل همبستگی قرار گرفت و مشخص شد که ابعاد مختلف سرمایه فرهنگی دارای ضریب همبستگی متفاوتی با انواع هویت است. جدول زیر رابطه ابعاد سه گانه سرمایه فرهنگی را با انواع هویت نشان می‌دهد.

۰.۰۵ معنادار است و از آنجا که میانگین زنان بیشتر از مردان است، می‌توان گفت که بین جنسیت و هویت قومی رابطه وجود دارد و گرایش زنان به هویت قومی بیشتر از مردان است. در مورد رابطه جنسیت و هویت فردی آزمون میانگین‌ها حاکی از وجود رابطه بین جنسیت و هویت فردی است. همان‌گونه که جدول نشان می‌دهد رابطه بین جنسیت و هویت فردی در سطح ۰.۰۱ معنادار است و از آنجا که میانگین مردان بیشتر از زنان است، چنین نتیجه گرفته می‌شود که تمایل مردها به داشتن هویت فردی بیشتر از زنان است. لازم است یادآوری شود که جنسیت جزو متغیرهای زمینه‌ای است.

◀ ارتباط سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی

برای بررسی رابطه میان سرمایه فرهنگی و انواع هویت از ضریب همبستگی خطی «پیرسون» استفاده شد. نکته قابل ذکر این است که برای استفاده از همبستگی پیرسون باید توزیع متغیرها نرمال باشد و از طرف دیگر، فرضیه‌ها بر رابطه دو سویه دلالت داشته باشند. گرچه قواعد سهل و سریعی برای متمایز کردن همبستگی زیاد از همبستگی کم وجود ندارد. باز خوب است که قاعده‌ای کلی برای تفسیر مقدارهای مختلف ضریب همبستگی فراهم آید. در این قسمت به بررسی رابطه ابعاد سه گانه سرمایه فرهنگی با هویت‌های ملی، دینی، قومی، فردی و جهانی پرداخته می‌شود. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرهای سرمایه فرهنگی و هویت ملی ۰.۵۶ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۰ است که نشان‌دهنده رابطه مثبت و مستقیم بین دو متغیر است و همبستگی زیاد است. بنابراین، هر چه میزان سرمایه فرهنگی بالا رود گرایش به داشتن هویت ملی نیز زیاد می‌شود. برای آزمون رابطه میان سرمایه فرهنگی و هویت دینی از ضریب همبستگی خطی پیرسون استفاده شد. میزان ضریب همبستگی

انواع هویت ابعاد ابعاد سرمایه فرهنگی	هویت جهانی	هویت ملی	هویت دینی	هویت قومی	هویت فردی
ذهنی	۰/۰۸	۰/۳۵	۰/۲۸	۰/۱۸	۰/۱۴
عینی شده	۰/۰۴	۰/۲۹	۰/۱۵	۰/۱۱	۰/۹
نهادی	۰/۰۱	۰/۴۰	۰/۲۲	۰/۱۸	۰/۱۷

و با هویت قومی ۰.۱۱ و با هویت فردی ۰.۹ است. ضریب همبستگی بعد نهادی با هویت ملی ۰.۴، با هویت جهانی ۰.۰۱، با هویت دینی، ۰.۲۲ با هویت قومی ۰.۱۸ و با هویت فردی نیز ۰.۱۷ است.
تحلیل استنباطی چند متغیره هویت ملی

بر این اساس، ضرایب بعد ذهنی سرمایه فرهنگی با هویت ملی ۰.۳۵، با هویت جهانی ۰.۰۸، با هویت دینی ۰.۲۸ با هویت قومی ۰.۱۸ و با هویت فردی ۰.۱۴ است. همچنین ضرایب بعد عینی سرمایه فرهنگی با هویت ملی ۰.۲۹، با هویت جهانی ۰.۰۴، با هویت دینی ۰.۱۵

Sig	F	دوربین واتسون	خطای استاندارد برآورد شده	یافته	ضریب تعدیل یافته (adjusted square)	ضریب تعیین (R square)	ضریب همبستگی چندگانه (R)
۰/۰۰۰	۷۳/۴۱	۱/۹۰۲	۹/۱۶۶		۰/۵۷۴	۰/۵۹۸	۰/۷۷۵

باقی مانده‌های این مدل رگرسیون مستقل از هم است و سطح معناداری آماره F ، ۰،۰۰۰ است. بنابراین مدل رگرسیون معنادار است و متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارند.
متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیونی هویت ملی

جدول فوق نشانگر این است که ضریب همبستگی چندگانه متغیر هویت ملی ۰.۷۷۵ است و ضریب تعیین آن ۰.۵۹۸ است. بنابراین، سه بعد سرمایه فرهنگی، روی هم ۰.۶ از واریانس هویت ملی را تبیین می‌کند. همچنین براساس جدول فوق میزان دوربین واتسون ۱.۹ بوده، که

Sig	آماره t	ضرایب استاندارد شده	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب متغیرها
		Beta	خطای استاندارد	ضریب B	
۰/۰۰۰	۵/۸۱		۲/۰۸	۱۲/۴۵۱	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	۱۲/۱۸۸	۰/۵۲۷	۰/۰۵۹	۰/۷۲۵	بعد نهادی
۰/۰۶۳	۱/۱۸	۰/۰۸۵	۰/۰۹۸	۰/۱۸۲	بعد عینی
۰/۰۲۷	۲/۲۳	۰/۰۹۸	۰/۱۲۹	۰/۲۹۲	بعد ذهنی

۰.۰۵ معنادار است و بعد عینی معنادار نیست. همچنین، براساس ضرایب بتا، عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر هویت ملی به ترتیب اولویت عبارتند از بعد نهادی، بعد ذهنی و بعد عینی.
تحلیل استنباطی چند متغیره هویت دینی

در این جدول ضریب رگرسیون بعد نهادی ۰.۷۲۵، بعد عینی ۰.۱۸۲ و بعد ذهنی ۰.۲۹۲ است و این ضرایب با توجه به سطح معناداری برای بعد نهادی ۰،۰۰۰، برای بعد عینی ۰.۰۶۳ و برای بعد ذهنی ۰.۰۲۷ است. بنابراین بعد نهادی در سطح ۰.۰۱ و بعد ذهنی در سطح

Sig	F	دوربین واتسون	خطای استاندارد برآورد شده	ضریب تعدیل یافته (adjusted square)	ضریب تعیین (R square)	ضریب همبستگی چندگانه (R)
۰/۰۰۰	۱۰/۹۱	۱/۷۷	۱۱/۵۴	۰/۲۵۳	۰/۲۷۵	۰/۳۹۸

۱۱.۷۷ است که باقی‌مانده‌های این مدل رگرسیون مستقل از هم بوده، سطح معناداری آماره F ، 0.000 است. بنابراین مدل رگرسیون معنادار است و متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارند. متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیونی هویت دینی

جدول فوق نشان می‌دهد که ضریب همبستگی چندگانه متغیر هویت دینی 0.398 و ضریب تعیین آن 0.275 است. بنابراین، سه بعد سرمایه فرهنگی روی هم 0.275 از واریانس هویت دینی را تبیین می‌کند. همچنین براساس جدول فوق میزان دوربین واتسون

Sig	آماره t	ضرایب استاندارد		ضرایب غیراستاندارد		ضرایب متغیرها
		Beta	خطای استاندارد	ضریب B	خطای استاندارد	
۰/۰۰۷	۵/۹۷			۲/۶۲	۱۵/۶۶	مقدار ثابت
۰/۰۰۳	۳/۱۵	۰/۱۶۳	۰/۰۷۵	۰/۲۳۷	۰/۲۳۷	بعد نهادی
۰/۷۷۰	۰/۲۹۴	۰/۰۱۶	۰/۱۲۳	۰/۰۳۷	۰/۰۳۷	بعد عینی
۰/۰۰۱	۳/۳۹	۰/۱۷۸	۰/۱۶۴	۰/۵۵۸	۰/۵۵۸	بعد ذهنی

و بعد ذهنی در سطح 0.01 معنادار است و بعد عینی معنادار نیست. همچنین براساس ضرایب بتا، عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر هویت دینی به ترتیب اولویت عبارتند از بعد ذهنی، بعد نهادی و بعد عینی. تحلیل استنباطی چندمتغیره هویت جهانی

همان گونه که در این جدول می‌بینید ضریب رگرسیون بعد نهادی 0.237 ، بعد عینی 0.037 و بعد ذهنی 0.558 است. این ضرایب با توجه به سطح معناداری برای بعد نهادی 0.003 و برای بعد عینی 0.770 و برای بعد ذهنی 0.001 است. بنابراین بعد نهادی در سطح 0.01

Sig	F	دوربین واتسون	خطای استاندارد برآورد شده	ضریب تعدیل یافته (adjusted square)	ضریب تعیین (R square)	ضریب همبستگی چندگانه (R)
۰/۴۱۲	۰/۹۴	۱/۶۹	۴/۲۷	۰/۰۰۰	۰/۰۰۸	۰/۰۸۵

۱.۶۹ است که از باقی‌مانده‌های این مدل رگرسیون مستقل از هم بوده، سطح معناداری آماره F ، به مقدار 0.412 است. بنابراین مدل رگرسیون معنادار نیست. متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیونی هویت جهانی

جدول فوق نشانگر این است که ضریب همبستگی چندگانه متغیر هویت جهانی 0.085 و ضریب تعیین آن 0.008 است. بنابراین، سه بعد سرمایه فرهنگی رو هم 0.008 از واریانس هویت جهانی را تبیین می‌کند. همچنین براساس جدول فوق، میزان دوربین واتسون

Sig	آماره t	ضرایب استاندارد شده		ضرایب غیراستاندارد		ضرایب متغیرها
		Beta	خطای استاندارد	ضریب B	خطای استاندارد	
۰/۰۰۰	۹/۰۸			۸/۸۱۲	۰/۹۷۰	مقدار ثابت
۰/۸۸۲	-۰/۱۵۰	-۰/۰۰۸	۰/۰۲۸	-۰/۰۰۵	۰/۰۲۸	بعد نهادی
۰/۷۱۵	۰/۳۶۷	۰/۰۲۱	۰/۰۴۵	۰/۰۱۸	۰/۰۴۵	بعد عینی
۰/۱۶۲	۱/۴۰	۰/۰۷۶	۰/۰۶۱	۰/۰۸۶	۰/۰۶۱	بعد ذهنی

در این جدول ضریب رگرسیون بعد نهادی $0.005-$ و بعد عینی 0.018 و بعد ذهنی 0.086 است و این ضرایب با توجه به سطح معناداری برای بعد نهادی 0.882 و برای

تحلیل استنباطی چند متغیره هویت قومی

Sig	F	دوربین واتسون	خطای استاندارد برآورد شده	ضریب تعدیل یافته (adjusted square)	ضریب تعیین (R square)	ضریب همبستگی چندگانه (R)
0/000	7/49	1/78	5/12	0/211	0/232	0/368

جدول فوق نشانگر این است که ضریب همبستگی چندگانه متغیر هویت قومی 0.368 و ضریب تعیین آن 0.232 است. بنابراین، سه بعد سرمایه فرهنگی روی هم 0.232 از واریانس هویت قومی را تبیین می‌کند. همچنین براساس جدول فوق میزان دوربین واتسون 1.78 است که باقی‌مانده‌های این مدل رگرسیون مستقل از هم بوده و سطح معناداری آماره F به میزان 0.000 است. بنابراین مدل رگرسیون معنادار است و متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارند.

متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیونی هویت قومی

Sig	آماره t	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب متغیرها
		خطای استاندارد	ضریب B	
0/007	2/69	1/164	3/13	مقدار ثابت
0/013	2/52	0/132	0/033	بعد نهادی
0/952	0/062	0/003	0/055	بعد عینی
0/003	3/007	0/159	0/073	بعد ذهنی

در این جدول ضریب رگرسیون بعد نهادی 0.085 ، بعد عینی 0.04 و بعد ذهنی 0.218 است و این ضرایب با توجه به سطح معناداری برای بعد نهادی 0.013 و برای بعد عینی 0.952 و برای بعد ذهنی 0.003 است. بنابراین، بعد نهادی در سطح 0.005 و بعد ذهنی 0.001 در

سطح معنادار است و بعد عینی معنادار نیست. همچنین براساس ضرایب بتا، عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر هویت قومی به ترتیب اولویت عبارتند از بعد ذهنی، بعد نهادی و بعد عینی.

تحلیل استنباطی چند متغیره هویت فردی

Sig	F	دوربین واتسون	خطای استاندارد برآورد شده	ضریب تعدیل یافته (adjusted square)	ضریب تعیین (R square)	ضریب همبستگی چندگانه (R)
0/001	76/03	1/73	11/57	0/182	0/208	0/318

جدول نشان می‌دهد که ضریب همبستگی چندگانه متغیر هویت فردی 0.318 و ضریب تعیین آن 0.208 است. بنابراین سه بعد سرمایه فرهنگی روی هم 0.208 از واریانس هویت فردی را تبیین می‌کند. همچنین

براساس جدول فوق، میزان دوربین واتسون 1.73 است که باقی‌مانده‌های این مدل رگرسیون از هم مستقل بوده و سطح معناداری آماره F ، به میزان 0.001 است. بنابراین مدل رگرسیون معنادار است و متغیرهای مستقل بر

متغیر وابسته تأثیر دارند.

متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیونی هویت فردی

Sig	آماره t	ضرایب استاندارد شده		ضرایب غیراستاندارد		ضرایب متغیرها
		Beta	خطای استاندارد	ضریب B		
۰/۰۰۰	۷/۵۷			۲/۶۱	۱۹/۹۲	مقدار ثابت
۰/۰۰۳	۲/۹۲	۰/۱۵۳		۰/۰۷۴	۰/۲۱۹	بعد نهادی
۰/۷۷۶	-۰/۲۸۴	-۰/۰۱۵		۰/۱۲۴	۰/۰۳۴	بعد عینی
۰/۰۲۵	۲/۲۲	۰/۱۱۹		۰/۱۶۴	۰/۳۶۶	بعد ذهنی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

این پژوهش ارتباط میان دو مفهوم و سازه نظری در جامعه‌شناسی را بررسی می‌کند. دسترس بودن منابع با ارزش جامعه رتبه اجتماعی را مشخص می‌کند. منابع ارزشمندی که مشخصاً وجود دارند عبارتند از:

۱- دارایی‌های اقتصادی که همان میزان دسترسی به ثروت و مادیات است.

۲- دارایی سازمانی یا همان دسترسی به موقعیت سازمان یافته است.

۳- ثروت و اعتبار اجتماعی که همان تعهدات اجتماعی در جامعه است.

۴- دارایی فرهنگی یا سرمایه فرهنگی که میزان دسترسی به منابع معرفتی در جامعه است (چلبی، ۱۳۹۵: ۹۵-۹۴).

در پژوهش‌های صورت گرفته گذشته، رابطه سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی براساس رویکرد تجربی- نظری مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته شد؛ که در اینجا لازم است متذکر شویم که در شهر کرج که نزدیک کلان شهر تهران است و بسیاری از دانشجویان ساکن تهران با رویکرد اینکه برای تحصیل خارج از شهر محل سکونت و خانواده نباشند، ترجیح اول‌شان تحصیل در این شهر است که شاید بتوان گفت این پژوهش می‌تواند مصداقی از پژوهش در یکی از دانشگاه‌های کلان شهر تهران تلقی شود.

مهم‌ترین یافته این پژوهش افزایش وابستگی هویت اجتماعی با افزایش سرمایه فرهنگی است. اثر سرمایه

فرهنگی بر هویت‌های جمعی به ترتیب بیشترین اثرگذاری عبارتند از: هویت ملی، هویت دینی، هویت قومی و هویت فردی. این تحقیق نشان داد که هیچ رابطه‌ای میان هویت جهانی و سرمایه فرهنگی وجود ندارد. فرضیه وابستگی به هویت ملی براساس میزان سرمایه فرهنگی در بالاترین رتبه و فرضیه وابستگی هویت جهانی براساس میزان سرمایه فرهنگی در پایین‌ترین رتبه قرار گرفتند. وابستگی هویت‌های ملی، دینی، قومی و فردی را از این منظر می‌توانیم تحلیل کنیم که آداب و مناسک ملی، قومی و مذهبی به‌عنوان عناصر فرهنگی شناخته می‌شوند و بعد عینی از میان ابعاد سرمایه فرهنگی دارای بیشترین ارتباط با هویت‌ها بود.

چنانچه بخواهیم از منظر تئوریک مقاله را مورد بررسی قرار دهیم، باید گفت رویکرد این پژوهش محک زدن و آزمون کردن دیدگاه‌های گیدنز، جنکینز و کاستلز در جامعه مورد بررسی پژوهش است. به لحاظ تجربی و عینی نیز به نتایجی دست یافته که محققان دیگری پیشتر به آن دست یافته‌اند. نتایج تحلیل رگرسیون تحقیق حاضر نشان می‌دهد. تحصیلات و درجه تحصیلی بالا که فرد را به ارزش‌ها و نگرش‌های جدید که همان منابع فرهنگی محسوب می‌شود و نیز آگاهی بیشتر مجهز می‌کند، نقش پررنگ و بسزایی نسبت به بعد ذهنی دارد. همچنین لازم به ذکر است هویت ملی باید برآیند جمعی عام یعنی همه افراد باشد و به‌طور عینی و عملی منافع جمعی همه افراد را عینیت ببخشد و تأمین کند تا همه اقوام و طبقات در این تعامل دارای حس رضایت و انتفاع

باشند.

در نظریات مرتبط با هویت اجتماعی با رویکرد گیدنز تلاش شد در تحلیل هویت بر شکاف بین فرد و جامعه ارتباط برقرار شود، فرایند هویت‌یابی و باز تعریف هویت با مدنظر قرار دادن آثار دو طرفه و دیالکتیک عامل و ساختار مورد تبیین قرار گرفت. رویکرد هم‌زیستی و توازی هویت‌های خرد و کلان گیدنز و جنکینز با مطرح کردن انواع هویت در سطح ملی و جهانی مورد آزمون قرار گرفت که نتایج به پذیرفته شدن انجامید. گیدنز معتقد است با بیشتر شدن آگاهی انسان‌ها، فرهنگ‌ها و هویت‌ها فراگیرتر می‌شوند که این مهم، کانون همه فرضیه‌ها تحقیق محسوب می‌شود.

در دیدگاه کاستلز انواع هویت مطرح می‌شود. هویت هدفمند و برخوردار از برنامه که به هویت اجتماعی گیدنز شبیه است مبنای کلیه فرضیه‌ها شد و در نهایت مورد پذیرش قرار گرفت؛ اما برخلاف گیدنز در رویکرد کاستلز برخورد و درگیری میان هویت‌ها امری اجتناب‌ناپذیر است و گاهی دردسر ساز شمرده می‌شود. چنین رویکردی در پژوهش وجود نداشت و با اثبات فرضیه‌ها عکس این نشان داده شد. به‌طور کلی در این پژوهش از میان سه رویکرد نظری مطرح شده، رویکرد توازی و هم‌زیستی هویت‌های خرد و کلان تأییدکننده نتایج به‌دست آمده است.

براساس آنچه در این پژوهش محرز شد، پیشنهاد می‌شود:

۱. باید سرمایه فرهنگی را از لحاظ تئوری و تحقیقات علمی بیشتر مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم.
۲. لازم است در این خصوص که دانشجویان به چه سرمایه فرهنگی نیاز دارند و در نظام آموزشی چه نوع سرمایه فرهنگی به‌کار می‌آید، بیشتر مورد توجه قرار بگیرد.
۳. لازم است دستگاه‌های اجرایی حوزه فرهنگ با توجه به اثر مثبت سرمایه فرهنگی بر هویت‌های جمعی و فردی، زمینه‌های مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های فرهنگی را مهیا و تقویت کنند.
۴. رسانه‌های جمعی به‌عنوان -مهم‌ترین وسیله و ابزار اثرگذار در معرفی میراث تاریخی و مروج و آموزش‌دهنده حقوق شهروندی- عملکردشان را ارتقاء دهند.

منابع:

- آزاد ارمکی، تقی و حسن چاوشیان، (۱۳۸۱)، بدن به مثابه هویت، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۴.
- بابذری، یوسف و حسن چاوشیان، (۱۳۸۱)، از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی: رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲.
- احمدی، بابک، (۱۳۹۶)، معمای مدرنیته، چاپ ۱۰، تهران، نگاه معاصر.
- استونز، راب، (۱۴۰۰)، متفکران جامعه‌شناسی، ترجمه: مهرداد میردامادی، تهران، نشر مرکز.
- اشرف، احمد، (۱۳۷۳)، بحران هویت ملی و قومی در ایران، ایران‌نامه، شماره ۱۲.
- بابایی فرد، اسداله و امین حیدریان، (۱۳۹۳)، بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی بر پیشرفت تحصیلی دانشجویان، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۱۲.
- بشیریه، حسین، (۱۳۸۳)، عقل در سیاست: سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی، تهران، نگاه معاصر.
- توسلی، غلامعباس و یارمحمد قاسمی، (۱۳۸۳)، هویت‌های جمعی و جهانی شدن، نامه علوم اجتماعی دوره ۲۴، شماره ۲۴.
- توسلی، غلامعباس و مرضیه موسوی، (۱۳۸۴)، مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۳.
- چلبی، مسعود، (۱۳۹۵)، جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران، نشر نی.
- حسینی‌نیا، سیدابوالفضل، شهرزاد بذرافشان، آذر اسکندری و رحمت‌اله امیراحمدی، (۱۴۰۱)، تأثیر سرمایه اجتماعی-فرهنگی بر هویت ملی جوانان شرق استان گلستان، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال ۳، دوره ۱۰.
- خانی، بهمن، امینه احمدی و مهدی باقری، (۱۴۰۰)، نقش هویت ملی و سرمایه فرهنگی در ارتقای آموزش شهروند جهانی، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، شماره ۲، دوره ۱۳.

sociology, <https://ia903102.us.archive.org>.

-Castell, manuel, (1997), *The power of identity*, Oxford, England, blackwell drmonfaredpaya.ir.

-Giddens, Anthony, (2000). *The third way and it's critics*, Cambridge, polity
-Merolla, David m, Richard T. Serpent and Sheldon stryker, (2012), "structural precursors to identity processes the rule of proximate social structures", social psychology quarterly, V.75, Issue 2.

-Thompson, janna, (1998), "community identity and world citizenship", H. Archinugi and j.kohler (eds.), *Culture and global change*, London, England, Routledge.

-ده‌شیری، محمدرضا، (۱۳۷۹)، درباره جهانی شدن و هویت ملی، شماره ۵.

-رضایی، محمد و فاطمه تشویق، (۱۳۹۲)، بازخوانی سنجه‌های سرمایه فرهنگی، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره دوم، شماره ۱.

-رئیس‌الساداتی، ریحانه‌سادات و حمید پارسانیا، (۱۴۰۲)، هویت دینی و شاخص‌های آن نزد اندیشمندان اجتماعی پسامدرن، جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۱۴، شماره ۲.

-ساروخانی، باقر و مریم رفعت‌جاه، (۱۳۸۳)، زنان و بازتعریف هویت اجتماعی، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۲.

-شارع‌پور، محمود و غلام‌رضا خوش‌فر، (۱۳۸۱)، رابطه سرمایه فرهنگی با هویت جوانان شهر تهران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰.

-عابدی‌خوب، فاطمه و لیلا فراغت، (۱۴۰۲)، بیش‌بینی هویت علمی دانش‌آموزان براساس سرمایه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، پژوهش در روش‌های آموزش، سال ۱، شماره ۳.

-فائق، سحر و بهمن بانیگانی، (۱۳۹۵)، سنجش سرمایه فرهنگی طبقات براساس جایگاه اقتصادی و اجتماعی، مطالعه موردی: شهروندان اصفهانی، جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۷، شماره ۳.

-کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۵)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: قدرت هویت، ترجمه: حسن چاوشیان، افشین خاکباز و احد علی‌قلیان، جلد ۲، تهران، طرح نو.
-گل‌محمدی، احمد، (۱۳۹۶)، جهانی شدن، فرهنگ، هویت، چاپ ۹، تهران، نشر نی.

-گیدنز، آنتونی، (۱۳۹۳)، تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، چاپ ۹، تهران، نشر نی.

-نیازی، محسن، احسان صنعت‌کار و ایوب سخایی، (۱۴۰۱)، فراتحلیل رابطه سرمایه فرهنگی و اوقات فراغت: بر پایه مطالعه مرور نظام‌مند، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، دوره ۱۲، شماره ۴۵.

منابع انگلیسی:

-Bordieu, pierre, (2008), "The forms of capital", readings in economic

نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

محمد بهمن^۱، علی آقا صفری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

این مقاله به بررسی نقش و تأثیر روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین بر پایه آموزه‌ها و اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازد. روحانیون عقیدتی سیاسی با بهره‌گیری از تفسیرهای جامع قرآنی و رهنمودهای رهبری، می‌توانند نقشی کلیدی در تبیین مفاهیم دینی، ترویج فرهنگ جهاد و مقاومت، مشاوره اخلاقی، نظارت و ارزیابی عملکرد، ایجاد وحدت و انسجام، مقابله با جنگ نرم و تهاجم فرهنگی و ترویج عدالت و انصاف ایفا کنند. با این فرضیه، هدف از انجام این پژوهش شناخت نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در تشریح و مدیریت ابعاد این فریضه مهم در سطح نیروهای مسلح است. این تحقیق

از نوع کاربردی بوده و با روش‌های توصیفی و موردی زمینه‌ای انجام شده است. جامعه آماری تحقیق در بخش روایی محتوایی پرسشنامه تعداد ۲۰ نفر از خبرگان و در بخش تحلیل پرسشنامه و آمارهای استنباطی تعداد ۷۰ نفر از صاحب‌نظران حوزه‌های فرهنگی و سیاسی است. داده‌های تحقیق با روش‌های اسنادی و میدانی گردآوری شده است و در جمع‌آوری اطلاعات از ابزارهای کتابخانه‌ای و پرسشنامه استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد روحانیون عقیدتی سیاسی نقش فعال و مؤثر در مدیریت جهاد تبیین داشته و می‌توانند به افزایش بازدهی و انسجام نیروهای مسلح و جامعه اسلامی کمک شایانی کنند، بنابراین با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی معظم له روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین در دو بعد مستقیم (با مؤلفه‌های حضوری و غیرحضوری) و غیرمستقیم (با مؤلفه‌های مدیریتی و تبلیغی) نقش دارند.

کلیدواژه‌ها: روحانیون، عقیدتی سیاسی، جهاد تبیین، اندیشه‌های قرآنی، مدیریت دینی.

۱- دانشجوی دکتری تخصصی قرآن و مدیریت، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، gmail.com@mohb4663

۲- استادیار قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی العالمیه: gmail.com@a.a.safari1364

The Role of Ideological and Political Clergy in Managing the Jihad of Explanation Based on the Quranic Ideas of Imam Khamenei (May His Shadow Last).

Abstract: This article examines the role and influence of ideological and political clergy in managing the Jihad of Explanation based on the teachings and Quranic ideas of Imam Khamenei (May His Shadow Last). Ideological and political clerics, utilizing comprehensive Quranic interpretations and the leadership's guidelines, can play a key role in elucidating religious concepts, promoting the culture of jihad and resistance, providing moral guidance, overseeing and evaluating performance, fostering unity and cohesion, countering soft warfare and cultural invasions, and promoting justice and fairness. Therefore, the goal of this research is to identify the role of ideological and political clerics in explaining and managing the dimensions of this important duty within the armed forces. This research is of an applied nature and was conducted using descriptive and case study methods. The statistical community for the validity of the questionnaire includes 20 experts, while for the analysis of the questionnaire and inferential statistics, it includes 70 specialists in the cultural and political fields. The data were gathered using documentary and field methods, employing library resources and questionnaires. The results revealed that ideological and political clerics can play an active and effective role in managing the Jihad of Explanation, significantly contributing to the efficiency and cohesion of the armed forces and the Islamic community. Thus, based on the Quranic ideas of the esteemed leader, ideological and political clerics have roles in managing the Jihad of Explanation in two aspects: direct (with presence-based and non-presence-based components) and indirect (with managerial and promotional components).

Keywords: Clergy, Ideological and Political, Jihad of Explanation, Quranic Ideas, Imam Khamenei, Religious Management.

مقدمه:

در عصر حاضر، با توجه به تحولات گسترده اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، نقش و اهمیت روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت و راهبری جامعه اسلامی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. روحانیون، به‌عنوان حامیان و مروجان ارزش‌های دینی و قرآنی، وظیفه‌ای خطیر در هدایت و تربیت عقیدتی افراد مؤمن و مؤسساتی دارند که در راستای حفظ و تقویت اصول و آرمان‌های اسلامی فعالیت می‌کنند. یکی از مهم‌ترین این وظایف، مدیریت جهاد تبیین است که تأکید ویژه‌ای در آموزه‌ها و رهنمودهای امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) دارد. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص اهمیت جهاد تبیین می‌فرمایند: «جهاد تبیین راهبردی حیاتی در تقویت و تحکیم باورهای اعتقادی مردم و خنثی نمودن توطئه‌ها و نقشه‌های دشمن می‌باشد که وظیفه همه ملت اسلام و امت اسلام است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با قاریان و حافظان برتر مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۵/۲/۲۹).

در قرآن واژه بیان و دیگر مشتقات آن بیش از ۴۲ بار ذکر شده است. در بسیاری از موارد، فاعل تبیین خداوند متعال بوده است که به دنبال روشنگری و بیان قدرت خداوند و لزوم عبادت او، (انعام/۱۰۵، حدید/۱۷) بیان احکام اسلامی، (بقره/۲۶۶، توبه/۱۱۵) تبیین آنچه برای مردم نازل شده است، (بقره/۱۵۹) پرهیز از دوستی شدید با اهل کتاب، (آل عمران/۱۱۸) وحدت و پرهیز از تفرقه، (آل عمران/۱۰۳) مسائل اختلافی امت‌های پیشین، (نحل/۶۴) فتنه‌انگیزی اهل کتاب (مانده/۱۵) است (خاکپور و معارف، ۱۳۹۰). اما قرآن کریم با توجه به منویات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در آیه ۱۸۷ سوره آل عمران، وظیفه روشنگری و تبیین دستاوردها و اقدامات جامعه مذهبی را بر عهده دانشمندان و علمای اهل کتاب قرار داده و بیان داشته است «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» آیت‌الله طالقانی در تفسیر پرتوی از قرآن، به اهمیت این آیه شریفه اشاره کرده و بیان داشته است، در تمامی دوران تبیین و روشنگری جامعه، به‌عنوان یک مسئولیت و میثاق بر عهده علما و دانشمندان مذهبی است و آن‌ها موظفاند در تبیین و روشن ساختن فرمان الهی و

معارف دینی بکوشند زیرا آگاهی و تبیین برای مردم از هر سودی بالاتر است و این آگاهی می‌تواند در شناسایی منافع و مضرات کمک نماید (طباطبایی‌علائی، ۱۳۹۰: ۱۸).

با توجه به اینکه در سطح نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران جامعه هدف یعنی کارکنان پایور و وظیفه و خانواده‌های آنان در معرض جنگ شناختی و ادراکی و تهدیدهای نرم دشمن قرار دارند. در این میان نقش روحانیون عقیدتی سیاسی ارتش به‌عنوان یکی از متولیان اجرای فریضه جهاد تبیین در اجرا و مدیریت این مسئله بسیار مهم تلقی می‌شود.

به‌رغم این که در سال‌های اخیر به‌صورت گسترده به موضوع جنگ نرم و جنگ شناختی دشمن پرداخته شده و پژوهش‌های فراوانی در این حوزه انجام پذیرفته، اما چگونگی نقش روحانیون عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران در مدیریت جهاد تبیین تاکنون مورد بررسی و مطالعه علمی قرار نگرفته است؛ به همین دلیل این نقش مهم و کاربردی ناشناخته مانده است. مسئله اصلی این تحقیق مشخص نبودن نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح ایران است. هدف اصلی از انجام این پژوهش شناخت نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در شناخت نقش روحانیون در مدیریت جهاد تبیین با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) است. همچنین سؤال اصلی این پژوهش مشتمل بر این است که: نقش روحانیون عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران در تحقق جهاد تبیین با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری «مدظله‌العالی» چیست؟ در خصوص ضرورت انجام این پژوهش می‌توان گفت:

الف) با انجام این پژوهش نقش روحانیون عقیدتی سیاسی جمهوری اسلامی ایران در تحقق جهاد تبیین مشخص می‌شود.

ب) یکی از مهم‌ترین فرامین مهم مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در راستای چگونگی و تحقق اجرای آن مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد و اجرا می‌شود.

ج) برنامه‌ریزی مناسب‌تر در مدیریت جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران فراهم می‌شود. د) در صرف منابع صرفه‌جویی بیشتری صورت

تحت عنوان «انقلاب اسلامی، جنگ روایت‌ها و جهاد تبیین» به تبیین شکل‌گیری انقلاب اسلامی و پروژه‌ی ایجاد و شکاف در علاقه‌طلبان به مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و هدف‌گذاری دشمن در این زمینه پرداخته است. در این مقاله مهم‌ترین عرصه را جهاد تبیین معرفی کرده است زیرا دشمن به جنگ روانی دست زده است تا با وارونه جلوه دادن واقعیت‌ها رابطه مؤمنانه مؤمنین را قطع کند.

در پیشینه تحقیق، جهاد تبیین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فرایض در این تحقیقات و پژوهش‌های مشابه مورد تحقیق و بررسی واقع شده است و هر یک از پژوهش‌ها جلوه‌ای از اصول و مبانی و قواعد و کاربرد این فریضه مهم را مورد کنکاش قرار داده‌اند. بنابراین وجه تمایز و تشابه این تحقیق از سایر تحقیقات نگارش شده به شرح ذیل است:

وجه تمایز:

محوریت اندیشه‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): این تحقیق به‌طور ویژه بر اساس آموزه‌ها و اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در زمینه جهاد تبیین بنا شده است که در مقایسه با تحقیقات دیگر که ممکن است به‌طور کلی به جهاد تبیین پرداخته باشند، یک نگرش تخصصی و متعهدانه ارائه می‌دهد.

تمرکز بر نقش روحانیون عقیدتی سیاسی: این پژوهش به جای بررسی گسترده نقش‌های مختلف در جهاد تبیین، به‌طور خاص نقش کاربردی و مؤثر روحانیون عقیدتی سیاسی را مورد بررسی قرار می‌دهد. این تمرکز خاص، به تعمق و تحلیل عمیق‌تری در مورد وظایف و تأثیرهای این گروه خاص از رهبران دینی می‌پردازد.

بررسی در چارچوب نیروهای مسلح: این تحقیق به‌طور خاص به نقش روحانیون در نیروهای مسلح پرداخته و به بررسی تأثیرها و وظایف آن‌ها در محیط نظامی و در چارچوب مدیریت جهاد تبیین می‌پردازد. این موضوع در بسیاری از تحقیقات مشابه مورد غفلت قرار گرفته است.

وجه تشابه

استفاده از منابع قرآنی و دینی: مانند بسیاری از تحقیقات مرتبط با جهاد تبیین، این پژوهش نیز به‌طور گسترده از منابع و متون قرآنی و دینی به‌عنوان مبانی نظری و

می‌پذیرد و از سویی دیگر در صورت عدم انجام دقیق این پژوهش، نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین ناشناخته باقی‌مانده و زیان‌های مادی و غیرمادی زیادی از جمله، کاهش اثربخشی برنامه‌های جهاد تبیین، ناهماهنگی در برنامه‌ریزی و اجرا و افزایش هزینه‌های اجرا بر نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران تحمیل می‌شود.

پیشینه تحقیق

طی سال‌های اخیر رهبر معظم انقلاب اسلامی مفهوم و اصطلاح جهاد تبیین را بارها در محافل و سخنرانی‌های خود مطرح کرده‌اند. بررسی‌های به عمل آمده حاکی از آن است که تاکنون پژوهشی با موضوع نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در وقوع این فریضه مهم با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) انجام نشده است. در این خصوص ملک‌زاده، محمد در سال (۱۴۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان کارکردها و پیامدهای جهاد تبیین در بین‌المللی شدن الگوی مقاومت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به توصیف و تبیین تأثیرهای ناشی از جهاد تبیین در گسترش هنجارهای مقاومت در عرصه بین‌المللی پرداخته است. عباسی شاهکوه، مهدی، غفاری هاشجین، زاهد، در سال (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «نسبت مفهومی جهاد تبیین حقیقت و مطالبه‌گری در منظومه اندیشگی آیت‌الله خامنه‌ای» به بررسی نسبت میان مفاهیم جهاد تبیین و مطالبه‌گری در نظام اندیشگی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) پرداخته است. کوشکی، محمدصادق در سال (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با موضوع «جهاد تبیین، چیستی، چرایی و چگونگی» با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به توضیح و تشریح جهاد تبیین پرداخته است همچنین در آن به علل پرداختن به این فریضه مهم و همچنین چگونگی اجرای این فریضه مهم در سطح جامعه پرداخته است. راجی، سید محمدحسین در سال (۱۴۰۱) با تألیف سه جلد کتاب با عنوان «تبیین با نور قرآن» ضمن توضیح تمامی ابعاد جهاد تبیین سعی کرده است با کمک آیات قرآن مباحث تبیینی را برای مخاطبین تشریح و تبیین کند. مقدمی شهیدانی، سهراب در سال (۱۴۰۰) در مقاله‌ای

برای تحقق بخشیدن به یک هدف است (مصباح، ۱۳۸۳: ۱۹).

مفهوم تبیین

واژه «تبیین» کلمه‌ای عربی است که در ساختار این زبان، به‌عنوان مصدر شناخته می‌شود. در لغت‌نامه دهخدا به معنای هویدا شدن، پیدا شدن و آشکار شدن و نیز هویدا کردن، پیدا کردن، بیان کردن و آشکارا ساختن است. (کلینی، ۱۳۷۹: ۲۵۹) مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در تشریح واژه تبیین بیان می‌دارند: تبیین یعنی بیان حقیقت و از بین بردن غبار جهالت و تحریف اذهان زیرا ذهن انسان ممکن است دچار ابهام و مورد تحریف قرار بگیرد بنابراین معظم له اساس روش اسلامی و انقلابی را در تبیین دانسته‌اند از همین روست که به پرستاران می‌فرماید: «شما روایت کنید حقایق جامعه خودتان و کشور خودتان و انقلاب خودتان شما اگر روایت نکنید دشمن روایت می‌کند، شما اگر انقلاب را روایت نکنید دشمن روایت می‌کند» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در جمع پرستاران و خانواده شهدای سلامت، ۱۴۰۰/۹/۲۱).

ضرورت جهاد تبیین روحانیون عقیدتی سیاسی

یکی از مهم‌ترین کارهایی که دشمن در حال حاضر خواهان انجام آن در قبال جمهوری اسلامی ایران است، تصویرسازی غلط از وضع کشور است نه فقط برای اغوای افکار عمومی دنیا، بلکه حتی برای اغوای افکار عمومی داخل خود کشور (راجی، ۱۳۹۹: ۶۶). دغدغه‌مندان در این حوزه خصوصاً روحانیون عقیدتی سیاسی چنانچه خواهان پیروزی در مقابل دشمنی‌ها و کارشکنی‌ها و وارونه نشان دادن حقایق از سوی دشمنان هستند موظف‌اند، اولاً: به فریضه جهاد تبیین به‌عنوان یک اصل و اصول اعتقادی مهم توجه خاص داشته باشند. عمار یاسر در دوران گذشته و امام خمینی (ره) در دوران اخیر و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دوران حاضر با توجه به‌ضرورت و اهمیت دادن به این اصل و فریضه و نهادینه کردن این اصل در جامعه خود توانستند موفقیت‌های عظیمی را به بار آورند و در راه عمل به آن به و مدیریت آن در سطح جامعه مجاهدت پرداختند.

تحلیلی استفاده می‌کند. این وجه تشابه نشان‌دهنده پایبندی به اصول بنیادین دینی در تبیین و بررسی موضوع است. تأکید بر مقابله با جنگ نرم و تهاجم فرهنگی: این تحقیق، همانند بسیاری از تحقیقات دیگر، تأکید ویژه‌ای بر اهمیت مقابله با جنگ نرم و تهاجم فرهنگی دارد و راهکارهایی را برای تقویت فرهنگ مقاومت و جهاد ارائه می‌دهد.

مفهوم شناسی

مفهوم جهاد: از نظر لغوی «جهاد» از ریشه «جهد» و به معنای جهاد به معنای مشقت، تلاش، مبالغه در کار، به نهایت چیزی رسیدن و توانایی است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۰: ۲۰۸). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در تعریف جهاد عنوان می‌کنند: «جهاد یعنی تلاش در مقابله با دشمن بنابراین هر تلاشی جهاد نیست، خیلی‌ها تلاش می‌کنند، تلاش‌های علمی زیادی می‌کنند، تلاش اقتصادی می‌کنند که خوب و بجاست، اما جهاد نیست جهاد، یعنی تلاشی که هدف‌گیری در مقابل دشمن در آن وجود داشته باشد، این جهاد است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مداحان، ۱۴۰۰/۱۱/۱۳).

واژه «جهاد» در متون دینی درباره کارهای ارزشمند دیگری غیر از مبارزه در میدان جنگ نیز به کار رفته است؛ مانند جهاد اکبر که اشاره به مجاهدت و تلاش در برابر شیطان و هوای نفس دارد. در قرآن کریم در حداقل ۱۷ سوره (بقره، آل عمران، مائده، انفال، توبه، نحل، حج) و قریب به ۴۰۰ آیه در رابطه با جهاد نازل شده است که نشان‌دهنده اهمیت این واژه و انجام آن از دیدگاه قرآن است. همچنین در احادیث متعددی، امر به معروف و نهی از منکر، سخن گفتن به عدالت در برابر سلطان ستمگر، تلاش مرد برای زنده کردن سنتی نیکو در جامعه، خوب شوهرداری کردن زن و تلاش مرد برای کسب روزی حلال برای خانواده به‌عنوان جهاد معرفی شده است. (حرعاملی، ۱۳۸۳: ۱۶۱) علامه طباطبایی، جهاد و مجاهده را مبالغه در جهد و به معنی به کار بستن قدرت و طاقت معنی کرده است پس جهاد و مجاهده، به معنای به کار بستن نهایت درجه طاقت و قدرت است (قرایی آشتیانی و پور صادق، ۱۳۹۸: ۱۰). برخی دیگر در تعریف آن می‌گویند: تلاش کردن و به کار گرفتن نیرو و توان

و این امر امکان‌پذیر نخواهد بود مگر با الهام‌گیری از مصلحان تاریخی که این فریضه را سرلوحه خود قرار داده‌اند. بنابراین نیروهای مسلح نیز با توجه به اینکه از جنگ ادراکی و ذهنی دشمن مصون نخواهد بود روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند با زبان‌گویی خود ضمن تبیین مسائل و برطرف کردن شبهات و به‌واسطه‌ی نقش‌های مستقیم و غیرمستقیمی که در این زمینه دارند گام‌های مهمی بردارند. پذیرش یک امر برای انسان مستلزم آن است که در یک سیر منطقی، دلایل آن امر برای فرد مورد پذیرش واقع شود، به بیان دیگر، وی قانع شود که آنچه به آن فراخوانده شده است، دارای پشتوانه شرعی یا عقلانی است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی است و با روش‌های توصیفی و موردی زمینه‌ای انجام شده است. به‌منظور گردآوری داده از مطالعات کتابخانه‌ای و ابزار پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. روایی محتوایی پرسشنامه با استفاده از ضریب لاوشه و با بهره‌مندی از نظرات تعداد ۲۰ نفر از خبرگان پژوهش انجام شد. جامعه آماری در بخش تحلیل پرسشنامه و آمارهای استنباطی تعداد ۷۰ نفر از صاحب‌نظران حوزه‌های فرهنگی و سیاسی است. پایایی پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ انجام شد و در بخش آمارهای استنباطی از ضریب چولگی و کشیدگی برای تعیین پارامتریک بودن داده‌ها و از آزمون χ^2 برای تأیید سطح اهمیت مؤلفه‌ها استفاده شد.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق

ابزارهای عملیاتی که روحانیون عقیدتی سیاسی نیروهای مسلح می‌بایست در تحقق مدیریت جهاد تبیین استفاده کنند و به‌وسیله آن‌ها در دو بعد مستقیم و غیرمستقیم به ایفاء نقش بپردازند به شرح ذیل قابل بررسی و ارائه است.

نقش مستقیم روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین

(صلح میرزائی، ۱۴۰۱: ۲۸۶). ثانیاً: ضمن شناسایی وجوه ضرورت تبیین در عصر حاضر که شامل وجه خاص جهاد تبیین که همان تقابل و مبارزه با دشمن است و وجه عام آن که شامل تلاش برای تبیین حقیقت برای ذات حقیقت که مصداق اتم آن همان انسان کامل و امام عدل است تمهیدات خود را به کار ببندند (نصیری فرد، ۱۴۰۱: ۳۳).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در اهمیت تبلیغ و تبیین می‌فرمایند: «در دست دشمن شمشیرهای آخته‌ی بر آن خون‌ریز وجود دارد، ما چه کار می‌خواهیم بکنیم؟ تبلیغ، اینجا اهمّیت مضاعف پیدا می‌کند. امروز، هم سخت‌افزارهای مخالف، معارض و معاند تطوّر پیدا کرده، پیشرفت پیدا کرده که اشاره کردم، هم نرم‌افزارها؛ شیوه‌های باورپذیر کردن پیام را — چیزهایی که در گذشته، هیچ‌کس بلد نبود با پشتیبانی علمی روانشناسی و امثال اینها رایج کردند؛ اینها ابزارهای نرم‌افزاری است، اینها خیلی مهم است. جوری حرف می‌زند، جوری فیلم درست می‌کند، جوری صحنه‌سازی می‌کند، جوری در روزنامه تیتراژ می‌زند که کسی که ملاحظه می‌کند، تردید نمی‌کند که این درست است؛ در حالی که صد درصد غلط است. ما امروز با اینها مواجهیم. اگر از این چیزها غفلت کردیم، اگر امروز حوزه‌ی علمیه از اهمّیت تبلیغ و حساسیت تبلیغ و مضاعف بودن وظیفه‌ی تبلیغ غفلت بکند، دچار عارضه‌ای می‌شویم که جبران آن به‌آسانی ممکن نیست؛ نمی‌گوییم محال است اما به‌آسانی ممکن نیست و دچار استحاله‌ی فرهنگی می‌شویم. اگر لاسمح‌الله استحاله‌ی فرهنگی پیش بیاید، درست کردنش، جبران کردنش دیگر کار یک ذره و دو ذره نیست. امام در یک مواردی مکرر می‌فرمودند که اگر چنین اتفاقی بیفتد، اسلام یک سیلی‌ای خواهد خورد که تا سال‌های متمادی اثرش بر روی او باقی خواهد ماند» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مبلغین و طلاب حوزه‌های علمیه کشور، ۱۴۰۲/۴/۲۱).

بنابراین امروزه تمامی روحانیون خصوصاً روحانیون شاغل در عقیدتی سیاسی که به‌عنوان پرچم‌داران مقابله با تهدیدهای نرم و جنگ ذهنی و ادراکی در نیروهای مسلح شناخته می‌شوند و موظف‌اند به مقتضای تلبس به لباس مقدس روحانیت از اسلام و قرآن دفاع کنند

الف) گفت‌وگو و تبلیغ

خنثی خواهد شد؛ باید بدانیم طرف مقابلمان در چه مرحله‌ی فکری قرار دارد تا محتوا را، ماده را و صورت را — هیئت را — بر طبق نیاز او تنظیم کنیم؛ بدون این فایده‌ای ندارد. علاوه بر اینکه سطح فکر جوان ما، نوجوان ما، مخاطب ما، بالا رفته، یک آفتی هم وجود دارد و آن اینکه در این آشفته‌بازار صداهای مختلف فضای مجازی و تکثیر رسانه‌ای که وجود دارد، در این صداهای گوناگون، یک صدا در انزوا قرار گرفته و آن، صدای انتقال معارف نسلی و خانوادگی است. پدرها، مادرها خیلی چیزها را به بچه‌هایشان یاد می‌دادند؛ خیلی از این مردم ما، یعنی شاید بشود گفت اکثر آن‌ها، معلومات دینی‌شان، دانسته‌های دینی‌شان، از زبان و رفتار پدر و مادر به اینها منتقل شده بود؛ این صدا امروز ضعیف شده؛ در این غوغای تکثیر رسانه‌ای این صدا ضعیف شده؛ این هم یک نکته است که مخاطب ما، هم مخاطب بسیاری از حرف‌ها است، هم انواع و اقسام مطالب به ذهن او رجوع می‌کند، هم از این طرف دچار مشکل است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مبلغین و طلاب حوزه‌های علمیه کشور، ۱۴۰۲/۴/۲۱).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص گفت‌وگو نیز می‌فرمایند: «هیچ چیزی جای گفت‌وگو رودررو و دیدار چهره به چهره را نمی‌گیرد، همانی که سنت قدیمی روحانیون ما بوده است که بر روی منبر بنشینند یا بعد از منبر با مردم چهره به چهره به صورت مستقیم به گفت‌وگو بپردازند در این کار یک اثری مهم هست و اینکه خیلی از ابهامات و سؤال‌ها و مطالبی که ممکن است ذهن جوان نسل امروز ما را مخدوش کند، برطرف می‌کند در این صورت ابهامات برطرف و گره‌ها باز خواهد شد (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۶/۳/۱۷). ایشان در جایی دیگر علما را به ارتباط با جوانان و دانشجویان و حضور در مراکز دانشجویی سفارش کردند و گفتند: «با حرف نو، بیان نو و منطق نو، با جوانان گفتگو و گره‌های ذهنی آن‌ها را باز کنید البته در برابر شبهاتی هم که پاسخ آن‌ها را نمی‌دانیم بگوییم نمی‌دانم یا باید بررسی کنم» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با خبرنگاران، ۱۴۰۱/۱۲/۴).

ب) مشاوره و راهنمایی اخلاقی

یکی از بسترهایی که روحانیون عقیدتی سیاسی در می‌بایست به مدیریت جهاد تبیین بپردازند و نقش ایفاء کنند گفت‌وگو و تبلیغ است. این روش در قرآن کریم نیز مورد تأکید واقع شده است. کما اینکه در آیات متعدد از جمله آیات (سوره هود، ۲۸، ۲۷، ۲۵) نوح (ع) از این شیوه برای تبیین رسالت خود برای قومش استفاده کرده است. برای نمونه در آیه ۲۸ آنجا که می‌فرماید: «قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُمْ عَلَيَّ بَينَهُ مِن رَّبِّي وَأَتَانِي رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَن نُّزِّلَ مِنْكُمْ مَّوْءَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ» «نوح به قوم خود گفت: آیا اگر ببینید که من بر دلیل روشنی از طرف پروردگارم باشم و او از نزد خودش، رحمت (ویژه‌ی نبوت) را به من داده باشد که بر شما مخفی مانده است، (آیا باز هم سرپیچی می‌کنید؟) آیا شما را به پذیرش آن وادار کنیم، در حالی که نسبت به آن کراهت دارید؟» (قرآنی، آیه ۲۸، هود) جدای از انواع گفت‌وگو که در یک تقسیم‌بندی کلی شامل گفت‌وگوی اتفاقی، گفت‌وگوی برنامه‌ریزی شده، گفت‌وگوی صریح، مردم، معاشرتی، روشمند و... باشد. (نصیری فرد، ۱۴۰۱: ۱۳۴) و شیوه شاخص که در فضای حقیقی روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند به تبیین مسائل بپردازند، دیدارهای چهره به چهره با کارکنان پایور و وظیفه و برپایی حلقه‌های محبت و معرفت می‌باشد که این موارد در قالب طرح‌های فرهنگی مختلف نیز تدبیر و در سطح نیروهای مسلح اجرایی و در حال اجرا است.

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در خصوص شیوه اثربخش تبلیغ می‌فرمایند: «اولین نکته در تبلیغ، شناخت مخاطب است. اگر ما بخواهیم درست تبلیغ بکنیم باید مخاطب خودمان را بشناسیم. حالا من باب مثال عرض بکنیم که امروز سطح آگاهی عمومی — جوان و غیر جوان — با گذشته قابل مقایسه نیست؛ واقعاً قابل مقایسه نیست. تقریباً همه عمر تبلیغی بنده — شصت سال، بیشتر — با جوان‌ها گذشته؛ من از دوره جوانی در مشهد، جلسات داشتم که جوان‌ها می‌آمدند، دانشگاهی‌ها می‌آمدند، دانشجویها می‌آمدند، دانش‌آموزهای دبیرستان می‌آمدند آن روز هم فکر بچه‌ها خوب بود، جوان‌ها خوش فکر بودند اما با امروز قابل مقایسه نبود؛ سطح فکر بالا رفته. تبلیغ بدون توجه به این واقعیت

نظامی و حتی خانواده‌ها به صورت حلقه‌های محبت و معرفت به تبیین مسائل مختلف برای روشنگری می‌پردازند. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در اهمیت این موضوع می‌فرماید: «تشکیل حلقه‌های معرفتی از فضایی جوان و پرشمار و صاحب‌فکر در شهرهای مختلف با محوریت علمای بزرگ گامی مؤثر در تحقق جهاد تبیین و ارتباط با جوانان دانسته و عنوان کردند: از شبهه نباید رنجید همچنان که شهید مطهری خودش شبهه و پاسخ آن را کشف می‌کرد» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با خبرنگاران، ۱۴۰۱/۱۲/۴).

همچنین در اهمیت این موضوع برای روحانیون بیان می‌دارند: اینکه بین دو نماز امام جماعت بایستد و یا بر روی منبر برود و با مردم حرف بزند و اینکه مثلاً فرض کنید تخته‌سیاه به مسجد ببرند حدیث بنویسند و برای جوانان و مردم مسائل را تبیین نمایند و یا بنشینند با جوانان در مسجد حلقه‌های معرفت و محبت تشکیل دهند و سؤالات را بشنوند این کارها حالا آن طور که انسان احساس می‌کند از گزارش‌ها و حرف‌ها رایج است، آن زمان رایج نبود آن زمان ائمه جماعات و روحانیون به این اکتفا می‌کردند که بروند نماز بخوانند و از مسجد بیرون آیند حالا یکی دو مسئله شرعی هم جواب دهند سؤالی بشود یا نشود بیش از این نبود اما امروز بحمدالله این چیزها رایج است و باید روزبه‌روز به آن کیفیت داد (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار ائمه جماعات استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱).

ج دیدار چهره به چهره

یکی دیگر از روش‌هایی که روحانیون شاغل در عقیدتی سیاسی می‌توانند در مدیریت جهاد تبیین نقش آفرینی کنند دیدار چهره به چهره است. این روش از روش‌های انتقال پیام به صورت چهره به چهره در سیره انبیاء و رسولان نیز بوده است بیش از ده آیه از قرآن با کلمه «قل» شروع می‌شود که همه آن‌ها نشان‌گر انتقال پیام به صورت چهره به چهره است برای نمونه آیه ۳۱ و ۳۲ سوره آل عمران بر این شیوه اشاره دارد آنجا که پیغمبر (ص) به صورت چهره به چهره با قوم خود سخن می‌گوید و می‌فرماید: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (آل عمران، آیه ۳۱)، بگو: «اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی

از جمله مسائلی که در فرهنگ اسلامی به آن اهمیت فراوانی داده شده و در کتاب خدا و نهج‌البلاغه و احادیث اسلامی، پیرامون آن بحث و گفت‌وگو به عمل آمده، مسئله «مشاوره» و «اصطکاک افکار» و «تبادل نظرها» است که همه افراد جامعه، از شخصیت‌های بزرگ و معصوم گرفته تا آخرین فرد، مأمور به اجرای آن می‌باشند. هرچند انگیزه «مشاوره» در افراد معصوم، با انگیزه آن در دیگر افراد، متفاوت است، بنابراین از نقش‌های بسیار مهم در مدیریت جهاد تبیین که روحانیون در سطح نیروهای مسلح می‌توانند اثربخشی داشته باشند مهارت مشاوره و راهنمایی اخلاقی کارکنان در موضوع‌های مختلف از جمله موضوع‌های تبیینی است. قرآن کریم در خصوص اهمیت مشاوره و راهنمایی می‌فرماید: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَفْقَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ. در پرتو رحمت خدا، به آنان نرم‌خو شده‌ای هرگاه تند و سخت دل بودی، از دور تو پراکنده می‌شدند، آنان را ببخش و برای آنان آمرزش بخواه، در کارها با آنان مشورت بنما و هر موقع تصمیم‌گیری به خدا توکل کن که خدا متوکلان را دوست دارد. (آل عمران، آیه ۱۵۹) با توجه به ظهور آسیب‌های روحی، روانی و اجتماعی در جامعه امروز که جامعه کارکنان نیروهای مسلح نیز از آن مستثنی نیستند ضرورت توجه به علم روانشناسی و مشاوره بیش از پیش احساس می‌شود. در ارائه مشاوره تنها تعهد کافی نیست، بلکه تعهد همراه با تخصص بسیار امری مهم و ضروری است و روحانیون باید به این مسئله توجه کنند؛ بنابراین روحانیون با توجه به حضورشان در بین کارکنان و ارتباط نزدیک و صمیمی با آنان باید در راستای تقویت دانش و مهارت مشاوره‌ای خود نیز تلاش کنند.

ج حلقه‌های معرفت و محبت

یکی از برنامه‌های مهم در طرح‌های فرهنگی که توسط سازمان عقیدتی سیاسی طرح‌ریزی شده است برگزاری حلقه‌های محبت و معرفت به شکل کاملاً سنتی و غیررسمی پس از اقامه نمازهای جماعت روحانیون است که در این طرح روحانیون با طرح سؤالات سیاسی، اعتقادی، اجتماعی و... در جمع سربازان و کارکنان

کنید! تا خدا (نیز) شما را دوست بدارد؛ و گناهانتان را ببخشد؛ و خدا آمرزنده مهربان است». (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲: ۴۸).

با توجه به فعالیت‌های فرهنگی روحانیون در سطح نیروهای مسلح ایران و با نگرش به اینکه بخش قابل توجهی از جوانان برای خدمت سربازی در این نهاد مقدس مشغول خدمت می‌باشند و کمابیش با شبهات ذهنی که بخشی از شبهات مقوله امور دینی و اعتقادی آن‌ها را تحت شعاع قرار می‌دهد و در این راستا تبیین مسائل توسط روحانیون می‌تواند خیلی راه‌گشا باشد. بنابراین در سطح نیروهای مسلح برنامه‌ای با عنوان دیدار چهره به چهره برای روحانیون پیش‌بینی شده است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص چنین بیان می‌دارند: «هیچ‌چیزی جای این دیدار رودررو و دیدار چهره به چهره را نمی‌گیرد همان که سنت قدیمی روحانیون ما بوده است که بنشینند روی منبرها با مردم چهره به چهره حرف بزنند در این کار اثری بس بزرگ است» (صلح میرزایی، ۱۴۰۰: ۱۵۷).

قالب افرادی که در دیدارهای چهره به چهره و حلقه‌های معرفت روحانیون عقیدتی سیاسی با آن‌ها معاشرت می‌کنند قاعدتاً قشر جوان شامل کارکنان پایور و وظیفه می‌باشند. یکی از مصادیق بارز بصیرت و اجرای جهاد تبیین در این مقوله توسط روحانیون عقیدتی سیاسی این است که این جوانان که خیل عظیمی از آن‌ها در ارتش مقدس جمهوری اسلامی ایران انجام وظیفه می‌نمایند بدانند که به کدام امور نیازمند می‌باشند.

بنابراین از وظایف اصلی و نقش‌های اصلی روحانیون در ارتش ج.ا.ا در اجرای فریضه‌ی جهاد تبیین این است که قدرت سینه‌به‌سینه شدن و مواجه شدن با این لشکر عظیم دشمن و دشمنی‌ها را در خود نهادینه کند و در دیدارهای چهره به چهره و محفل‌های معرفت و محبت با تبیین صحیح، حقایق را به شکل درست و جامع برای جامعه هدف مشخص نماید. معظم له در خصوص امام جماعت مساجد و حضور آن‌ها و دیدار با جوانان می‌فرماید: «امامت مسجد شغلی مهم و اساسی است و نباید با نگاهی حاشیه‌ای به این مأموریت مهم، در حق مسجد کم گذاشت، بلکه باید با «حضور منظم و با طمأنینه، ادای با کیفیت نماز، گفت‌وگو با مردم و

تشکیل حلقه‌های معرفتی و پاسخ به سؤالات جوانان»، حق مسجد را ادا کرد» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار ائمه جماعات استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱).

د) سخنرانی

یکی دیگر از بسترهای مهمی که روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند در زمینه «مدیریت جهاد تبیین» به ایفاء نقش بپردازند «سخنرانی» است که امروزه در فضای مجازی و واقعی، از این ابزار استفاده فراوانی می‌شود. در دنیای رقابتی و حرفه‌ای امروز، دارا بودن مهارت سخنوری نه تنها بسیار جذاب است، بلکه برای هر فردی ضروری است. سخنرانی یعنی اینکه برخورداری از توانایی کلامی مؤثر و شیوا بدین معنا که شخص سخنران به گونه‌ای صحبت کند که مخاطب را به حرکت درآورد.

قرآن کریم در آیات مختلف از جمله آیات (۹ و ۶۳ سوره نساء) و (۲۳۵ و ۸۳ سوره بقره)، (۲۴ سوره طه)، (۲۳ و ۲۸ و ۵۳ سوره اسراء)، (۱۲۵ سوره نحل) برای شیوه سخنوری مطابق این آیات توصیه‌ها و دستوراتی داده است از جمله این که حرف و سخن باید: مستدل و محکم، پسندیده و به‌اندازه، نرم و مهربانانه، شیوا و رسا و واضح، کریمانه و بزرگووارانه، زیبا نیکو و مطلوب، بهترین نحو، قابل پذیرش و عمل به آن‌ها آسان باشد. (طباطبایی، نرم‌افزار تفسیر) در این رابطه معظم له می‌فرماید: «بارها گفته‌ام و باز هم می‌گویم در رأس نقشه‌های دشمن تبلیغ است و علاج آن تبیین حقیقت است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مردم قم، ۱۴۰۱/۱۰/۱۹). معظم له ضمن مهم شمردن کارهای تبلیغی روحانیون در خصوص سخنرانی‌های تبلیغی می‌فرماید: «امروز کدام محتوا مهم است؟ ما باید چه چیزی را در منبر تبلیغ، برای مردم بیان کنیم؟ می‌توان در یک کلمه گفت: مباحثی که عقاید دینی آن‌ها را مستحکم و راسخ کند؛ لیکن همین جمله، قابل تفسیر و تبیین است. بعضی از عقاید دچار تزلزل و اضطراب نیست. آن کس که می‌خواهد مخاطب خود را هدایت کند، ابتدا باید ببیند آن بخش جهالت او و آن بخش آسیب‌پذیر ذهن او، کجاست. باید آن امواجی را که بر روی ذهن مخاطبین شما تلاش و

(۱۳۸۵/۸/۱۷)

نقش غیرمستقیم روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین

الف) مکتوبات و نشریات

تحقیق، پژوهش، فناوری و تولید علم از منطبق قرآن کریم جایگاهی بس عظیم، مقدس و نقش آفرین دارد به گونه‌ای که قرآن کریم در آیات بسیاری اسلام را دین تحقیق و تفقه، تدبر و تفکر و دین پژوهش و تعقل تعریف می‌کند. پژوهش به قدری نزد قرآن و خدا مقامی رفیع دارد که قرآن از صاحبان اندیشه، فکر و تحقیق و اندیشمندان به‌عنوان اخذ میثاق و پیمان الهی یاد می‌کند و کاری در ردیف رسالت انبیاء شمرده می‌شود. «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَأَشْرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ» (آل عمران، آیه ۱۸۷) بنابراین با این توضیحات روحانیون عقیدتی سیاسی در این مقوله نیز باید دست بر قلم برداشته و با تألیف کتاب، مقاله، نشریه و... در راستای توضیح و تفسیر جهاد تبیین، الزامات جهاد تبیین، شناخت مؤلفه‌ها و حتی راهکنش‌ها و مهارت‌های انجام جهاد تبیین برای کارکنان برآیند.

یکی از بهترین کارهایی که در راستای انجام جهاد تبیین و مدیریت جهاد تبیین روحانیون می‌توانند در این مقوله انجام دهند تشکیل گروه‌های اندیشه‌ورز است که این افراد می‌توانند ابهامات و سؤالاتی که در فضای مجازی برای کارکنان و خانواده‌های آنان پدید می‌آید را احصاء کرده و درصدد پاسخ به آن‌ها برآیند. برای نمونه سازمان عقیدتی سیاسی ارتش با تشکیل قرارگاه جهاد تبیین که بخشی از افراد قرارگاه را روحانیون نخبه و شاغل در سازمان تشکیل می‌دهد، توانسته است در سطح نیروهای مسلح از این حیث پیش‌تاز باشد و در اجابت فرمان فرماندهی معظم کل قوا مبنی بر توجه و اجرا جهاد تبیین اقدامات شاخصی را انجام دهد. بنابراین در این خصوص معظم له می‌فرماید: «فرض کنید در جامعه‌ای امکان حرف زدن از قبیل گفت‌وگو، سخنرانی، دیدار چهره به چهره و تشکیل حلقه‌های معرفتی را از صاحبان فضائل و افکار صحیح بگیرند و اجازه ندهند، حرف بزنند ببینید چه خسارت بزرگی پیش خواهد

کار می‌کند تا تخریب نماید، بشناسید تا بدانید جوان، چه چیزی را احتیاج دارد که به او بگویید. طوری نباشد که ده‌ها سؤال در ذهن مخاطب ما وجود داشته باشد و ما به‌جای پاسخگویی به آن سؤال‌ها و استفهام‌ها، یک مطلب دیگر را که اصلاً برای او مورد سؤال نیست، مطرح کنیم» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۲/۲).

با این تأکیدات معظم‌له سخنرانی با توجه به اینکه جمعیت عظیمی را می‌تواند تحت پوشش قرار دهد از نقش‌های مناسبی است که روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند برای انجام مدیریت جهاد تبیین ایفای نقش کنند. در واقع با سخنرانی می‌شود با افرادی مرتبط شویم که دارای علائق و اهداف مشترکی با ما باشند و با انتقال پیام آن‌ها را نیز در اجرای این فریضه مهم همراهی و مدیریت کنیم.

ه) مقابله با تهاجم فرهنگی

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه‌های دشمن برای بی‌دین کردن مسلمانان را در آیات مختلفی می‌بینیم. از جمله: «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ» «گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی‌کنند و (این را) نمی‌فهمند» این آیه خبر از کینه‌های مکتبی، خیر از لجاجت و کفر و خبر از راهکنش فریبنده دشمن می‌دهد که مجموعاً یک تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریخ، به‌کارگیری شیوه‌های کتمان، زیر سؤال بردن و تضعیف و تزلزل عقاید توده مردم است. از منظر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) یکی دیگر از نقش‌های مهم روحانیون برای تحقق مدیریت جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح مبارزه با تهاجم فرهنگی و آشنا و هوشیار کردن کارکنان با این مسئله مهم است. معظم‌له در این باره می‌فرماید: «امروز تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری‌های جدید ارتباطی خیلی جدی است؛ صدها وسیله و راهرو اطلاعات به سمت فکر جوان و نوجوان ما وجود دارد؛ از انواع شیوه‌های تلویزیونی و رادیویی و رایانه‌ای و امثال این‌ها دارند استفاده می‌کنند؛ و همین‌طور به‌صورت انبوه، افکار و شبهه‌های گوناگون را در آن‌ها می‌ریزند. باید در مقابل اینها ایستاد.» (بیانات دیدار با روحانیون،

آمد همین خسارت شاید از جهتی بزرگ‌تر از این خسارت، خسارت آن جمعی است که از ابزار علمی از جمله استفاده از مکتوبات و نشریات بی‌نصیب باشد زیرا نشریات و مکتوبات چیزهایی را منعکس می‌کنند، بیان ساده و عادی نمی‌تواند آن را بیان و منعکس کند، مخصوصاً به نسل‌های آینده و نسل کنونی» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با گروهی از خانواده شهدا و جانبازان و اقشار مردم، ۱/۸/۱۳۷۰).

← (ب) نظارت و آگاه‌سازی

یکی دیگر از بسترهای جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح که روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند به ایفاء نقش بپردازند آگاه‌سازی کارکنان و خانواده‌های آنان است؛ بنابراین لازم است از این بستر به‌عنوان ابزاری تأثیرگذار در مدیریت جهاد تبیین به بهترین شکل استفاده شود. در این بستر برای انجام فریضه جهاد تبیین لازم است روحانیون عقیدتی سیاسی از چند مؤلفه مهم برخوردار باشند که عبارتند از: اخلاص، دانش و تخصص لازم، صداقت و راستی، عدالت و انصاف، تواضع و فروتنی، بردباری و سعه‌صدر، حسن استماع و دریافتن مقصود مخاطب، سخن گفتن به‌اندازه فهم مخاطب، احترام و تکریم.

در خصوص نقش‌آفرینی روحانیون عقیدتی سیاسی در این مقوله باید بین حوزه نظارت و حوزه آگاه‌سازی تفاوت قائل شد. در حوزه نظارت برای مدیریت جهاد تبیین موارد متعددی وجود دارد که روحانیون عقیدتی سیاسی می‌توانند به نقش‌آفرینی بپردازند. بنابراین مهم‌ترین و اصلی‌ترین حوزه نظارت مربوط به نظارت به فضای مجازی و بهره‌گیری از فضای مجازی برای انجام جهاد تبیین و مدیریت آن می‌باشد. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز در این خصوص چنین بیان می‌فرماید: «دستگاه‌های مختلفی در فضای مجازی حضور دارند اما حضور در این فضا باید یک حضور جریان ساز باشد ضمن اینکه بهترین راه شناسایی و ارتباط با گروه‌های موثر فرهنگی و یافتن سؤال‌ها و سرخ‌های فکری آنان استفاده از فضای مجازی است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مسئولان دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۷/۱۱/۱۳۹۷).

با توجه به مطالبی که گفته شد استفاده آسان از ابزارهای

مهم ارتباطی در جامعه اسلامی سبب شده است که اقشار مختلف جامعه که کارکنان نیروهای مسلح و خانواده‌های آنان نیز نمی‌توانند از این حیث جدا باشند بخش زیادی از وقت خود را در فضای مجازی سپری کنند و با توجه به جذابیت‌های رسانه‌های اجتماعی ناخواسته تحت تأثیر اطلاعات منتشر شده در آن‌ها قرار گیرند در این میان دشمنان قسم‌خورده نظام اسلامی با استفاده از این فرصت به وجود آمده نهایت تلاش خود را برای از بین بردن ارزش‌های الهی و هجمه گسترده به دین و مقدسات جامعه اسلامی به‌کار برده‌اند و تلاش می‌کنند فرهنگ و اعتقادات مردم را تحت تأثیر اندیشه‌های منحرف و باطل خود قرار دهند که سخنان مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز تأکید بر همین مطلب می‌باشد.

البته قابل ذکر است که روحانیون عقیدتی سیاسی بنابر تدبیر مبادی‌ذی‌ربط سازمان عقیدتی سیاسی و دغدغه‌های معظم‌له در این خصوص به شکل ویژه به فعالیت‌های فرهنگی و مجازی مشغول شده و کانال‌های مختلف را برای تبیین و تنویر افکار کارکنان و خانواده‌های آنان فراهم کرده‌اند و نقش خود را همراه با نظارت دقیق بر این فضا انجام می‌دهند، البته این نظارت و فعالیت در عرصه جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح باید به شکل جدی‌تر دنبال شود. برای نمونه در خصوص آگاه‌سازی روحانیون عقیدتی سیاسی ارتش در راستای مدیریت جهاد تبیین در سطح ارتش برنامه‌های مختلفی در حال انجام است که مهم‌ترین آن‌ها طرح‌های فرهنگی مصباح ۱۶ گانه است که در سازمان عقیدتی سیاسی ارتش و در سراسر ارتش ج.ا.ا در حال اجراست که اجرای هرکدام از این مصابیح در انجام فریضه جهاد تبیین در سطح ارتش ج.ا.ا و خنثی‌سازی عملیات روانی دشمن در سطح ارتش تأثیرهای مهمی دارد. از جمله برنامه‌های دیگر آگاه‌سازی‌های سیاسی گسترده در سطح ارتش، برگزاری دوره‌های بصیرت خانواده‌ها و بصائر، آشنایی با فرقه‌های نوظهور و ضاله و... می‌باشد که متولی اصلی آن‌ها روحانیون عقیدتی سیاسی ارتش هستند که با آگاه‌سازی‌های خود در این خصوص زمینه اجرای جهاد تبیین مدیریت آن را فراهم کرده‌اند.

← (ج) تبلیغ و مدیریت

از اساسی‌ترین عوامل قدرت روحانیت جهت حضور

(۱۳۶۲/۸/۱۱).

بنابراین روحانیون با توجه به مطالبی که عنوان شد در امر مدیریت و تبلیغ و تبیین باید به موارد زیر توجه جدی داشته باشند تا ضمن مدیریت اجرای این موارد، بتوانند در تحقق جهاد تبیین در سطح آجا نقش آفرینی کنند:

۱- اتقان: باید در همه انواع نقش‌ها و ابزارهای مورد استفاده لحاظ شود؛

۲- بی‌پاسخ نگذاشتن نیازهای تبلیغی؛

۳- معرفی نکردن دین به صورت جامع برای مخاطبان؛

۴- خلأزدایی فرهنگی.

همچنین در مواجهه با افکار مخالف، لازم است به موارد زیر بپردازد:

۱- موضع‌گیری به موقع-دفاع از حریم دیانت باید به موقع باشد.

۲- نقد منطقی: باید فکر خطا را در انبوه نقدهای منطقی مدفون کرد.

۳- پیشگیری از شبهات: کسانی باید باشند تا شبهه‌های دینی و غیردینی که به اسلام و نظام اسلامی ضربه می‌زند را برطرف کنند که این از وظایف خاص روحانیون است.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) درباره اهمیت تبلیغ و نقش روحانیون می‌فرماید: «تبلیغ دین و تبیین حقایق که وظیفه علما و مبلغین بزرگ اسلام است، امروز شامل همه اینهاست. اگر ما از لحاظ اقتصاد به بالاترین مقام برسیم و از لحاظ سیاست، همین اقتدار و عزتی را که امروز داریم، چند برابر کنیم، ولی اخلاق‌های مردم ما، اخلاق‌های اسلامی نباشد؛ در میان ما گذشت، صبر، حلم و خوش‌بینی نباشد، اساس کار از بین خواهد رفت. اساس کار، اخلاق است. همه اینها مقدمه اخلاق حسنه است -بعثت لاتمم مکارم الاخلاق- حکومت اسلامی برای این است که انسان‌ها در این فضا تربیت شوند، اخلاق آن‌ها تعالی پیدا کند، به خدا نزدیک‌تر شوند و قصد قربت کنند. سیاست هم قصد قربت لازم دارد. مسائل سیاسی هم قصد قربت لازم دارد. آن که در مسائل سیاسی چیزی می‌گوید و آن که چیزی می‌نویسد؛ آن که تحلیل می‌کند و آن که تصمیم می‌گیرد، بایستی بتواند قصد قربت کند. قصد قربت چه زمانی است؟ آن وقتی است که مطالعه و بررسی کنید، ببینید رضای خدا در این کار هست؟ اگر

در هر اجتماعی به‌منظور اقامه دین در همه سطوح، حقانیت و منطق فطری اسلام است که راه شناخت و دستیابی به این مهم مرهون تبلیغات فرهنگی و مدیریت روحانیون است. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرماید: «روحانیت، سرباز دین است، خادم دین است، از خود، منهای دین حیثیتی ندارد. اگر روحانیت از مسائل اساسی که نمونه برجسته آن، انقلاب عظیم اسلامی است، کناره می‌گرفت و در مقابل آن، بی‌تفاوت می‌ماند، بدون تردید، دین آسیب می‌دید و روحانیت هدفش حفظ دین است» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با طلاب حوزه علمیه قم، ۱۳۸۹/۷/۲۹). البته روحانیت در امر تبلیغات فرهنگی و موفقیت در آن باید مدیریت بسیاری داشته باشد و تبلیغ نباید از وجهه اخلاص خالی شده و تبدیل به یک وظیفه اداری گردد (عمیدزنجانی، ۱۳۷۵: ۱۰۸).

نارسایی در تبلیغات می‌تواند به‌عنوان یک نقطه‌ضعف برای نهاد روحانیت و فعالیت‌های آنان محسوب شود. اگرچه امکان تبلیغ در دیدارهای چهره به چهره، حلقه‌های محبت و معرفت، سخنرانی‌ها و آگاه‌سازی‌ها می‌تواند یک فرصت تبلیغی برای روحانیت در گسترش اسلام، احکام اسلامی و فرهنگ دینی و در اینجا جهت تحقق هر چه بهتر و گسترده‌تر مفهوم جهاد تبیین شود ولی اگر این امر به صورت صحیح مدیریت و راهبری نشود با نارسایی‌هایی جدی همراه خواهد شد.

درباره اهمیت و تعریف تبلیغ چنین نوشته شده است: «تبلیغ، از ابلاغ است و ابلاغ، رساندن یک فکر یا یک پیام است؛ یعنی در مورد رسانیدن چیزی به فکر و روح و قلب و ضمیر کسی به کار می‌رود لذا محتوای ابلاغ نمی‌تواند یک امر مادی و جسمانی باشد و حتماً یک امر معنوی و روحی است. یک فکر و احساس است بنابراین تبلیغ، خوب شناساندن و خوب رساندن است» (مطهری، ۱۳۶۱: ۱۸۹) یا تبلیغ رساندن حقایق و واقعیت‌ها به گوش مردم جهان است (رزاقی، ۱۳۷۰: ۱۶).

امام خمینی (ره) تبلیغ را از اصول اسلام شمرده و درباره آن می‌فرماید: «تبلیغات که همان شناساندن خوبی‌ها و تشویق به انجام آن با ترسیم بدی‌ها و نشان دادن راه گریز و منع از آن است، از اصول بسیار مهم اسلام عزیز است.» (برگرفته از روزنامه جمهوری اسلامی،

«كُنْتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (بقره ۲۱۶، آیه ۷۳ توبه، ۱۹۰ و ۱۹۲ بقره) «حکم جهاد بر شما مقرر شد و حال آنکه بر شما ناگوار و مکروه است، لکن چه بسیار شود که چیزی را مکروه شمارید ولی به حقیقت خیر و صلاح شما در آن بوده و چه بسیار شود چیزی را دوست دارید و در واقع شرّ و فساد شما در آن است و خدا (به مصالح امور) داناست و شما نادانید»

در روایات اسلامی نیز این شاخص مهم شمرده شده است و در عمل به آن در زمینه‌های مختلف چه نظامی چه غیر نظامی تأکیدهای بسیاری وجود دارد. از جمله امام علی (ع) می‌فرماید: «جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند آن را به روی خواص اولیاء خود باز کرده است» (نهج‌البلاغه، ۲۷) مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص بیان داشته‌اند: «ما جز با کار جهادی و کار انقلابی نخواهیم توانست این کشور را به سامان برسانیم.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۲/۱۰) این جمله‌ی رهبر انقلاب اسلامی به‌وضوح اهمیت و جایگاه جهت‌گیری و کار جهادی را در منظومه ارزشی انقلاب اسلامی مشخص می‌کند.

رضای خدا را در این کار دیدید، می‌توانید قصد قربت کنید. پس اول، احراز رضای خدا لازم است. ببینید چقدر خط روشن است و چطور بعضی توجه نمی‌کنند!» (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۲/۲).

د) تقویت روحیه جهادی و مقاومت با بررسی آیات قرآن کریم و روایات اسلامی مشخص می‌شود که جهاد مراتب مختلفی دارد و دامنه‌اش بسیار وسیع و گسترده است. بنابراین منظور از بررسی این مورد در این تحقیق منحصرأ جهاد نظامی نیست. بنابراین مواردی نیز وجود دارد که اگر انسان عامل به آن‌ها باشد در ردیف مجاهدان فی سبیل الله قرار می‌گیرد. با توجه به این توضیحات روحانیون عقیدتی سیاسی به خصوص با توجه به اینکه در نیروهای مسلح خدمت می‌کنند، می‌بایست به این شاخص توجه ویژه داشته و دارای روحیه جهادی و مقاومت بالایی باشند و مروج دهنده این عنصر در میان کارکنان و خانواده‌های آنان باشند.

جهاد فی سبیل الله و داشتن روحیه جهادی و مقاومتی در توضیحی کوتاه به هر عملی که در راه دین و اسلام مستلزم سختی باشد اطلاق می‌شود. قرآن کریم در اهمیت جهاد و وجوب آن در آیات مختلف می‌فرماید:

تجزیه و تحلیل کیفی داده‌ها

بودند، تعیین و شناسه‌گذاری شد. در گام سوم به منظور روایی پرسشنامه، از روش شاخص نسبت روایی محتوایی^۱ استفاده شد. برای محاسبه این شاخص، پرسشنامه محقق ساخته در اختیار تعداد ۲۰ نفر از خبرگان (جدول (۱)) قرار گرفت تا هر یک از سؤالات را بر اساس طیف ۳ بخشی لیکرت طبقه‌بندی کنند. جدول (۱): خبرگان پژوهش جهت تعیین شاخص روایی محتوایی

در گام اول و در راستای آماده‌سازی داده‌ها برای تجزیه و تحلیل، ابتدا از طریق مطالعه اسناد و مدارک مرتبط با موضوع تحقیق، متون از طریق فیش‌برداری موارد مرتبط احصاء شد. در گام دوم، بعد از دسته‌بندی و به دست آمدن ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط، مواردی که حاوی اطلاعاتی از ابعاد و عناصر آسیب‌های فرهنگی

مدرک تحصیلی	فراوانی	حوزه فعالیت	فراوانی	سابقه خدمتی	فراوانی
دکتر	۱۶	سیاسی	۸	۲۵ تا ۳۰ سال	۱۰
کارشناسی ارشد	۴	فرهنگی	۱۲	بیش از ۳۰ سال	۱۰

کارشناسان مورد نظر روایی پرسشنامه در حد خوب ارزیابی می‌شود. جدول (۲): شاخص روایی محتوایی

با توجه به تعداد ۲۰ متخصص روایی پرسش‌نامه، اگر CVR بزرگ‌تر از ۰.۴۲ باشد، روایی پرسشنامه مورد پذیرش است. با توجه خروجی جدول (۲)، از دیدگاه

عملکرد	گزارش عملکرد
تعداد سؤالات پرسش‌نامه	۲۲
دسته‌بندی پرسش‌ها	۴ (تعداد مؤلفه‌ها)
تعداد ارزیابان پرسش‌نامه	۲۰
پرسش‌های تصحیح‌شده	۱۰ پرسش
خروجی روایی پرسش‌نامه	۰.۶۱

در گام پایانی تجزیه و تحلیل کیفی، ساختار نهایی پس از ویرایش و غربالگری توسط خبرگان به صورت جدول (۳)، استخراج شد.

1. Content Validity Ratio

جدول (۳): ابعاد، مؤلفه و شاخص‌های پژوهش

شاخص	شماره شاخص	مؤلفه	
انجام سخنرانی	IP1	حضور	نقش مستقیم
برگزاری حلقه‌های معرفت و محبت	IP2		
دیدارهای چهره به چهره	IP3		
مشاوره و راهنمایی اخلاقی	IP4		
مقابله با تهاجم فرهنگی	IP5		
تولید پادکست‌های آگاه‌سازی	NIP1	غیرحضور	
تحلیل کلیپ‌های تولید شده	NIP2		
تفسیر اینفوگراف‌ها	NIP3		
کارشناسی پویانمایی‌ها	NIP4		
تألیف کتاب	NIP5		
مشارکت در نشریات مرتبط با جهاد تبیین	NIP6		
مشارکت در تهیه و انتشار مقالات علمی	NIP7		
تهیه و انتشار عکس	NIP8		
برنامه‌ریزی برای جهاد تبیین	Ma1	مدیریتی	نقش غیرمستقیم
سازمان‌دهی و هماهنگی نیروها برای جهاد تبیین	Ma2		
رصد و هدایت برنامه‌های جهاد تبیین	Ma3		
نظارت بر اجرای برنامه‌های جهاد تبیین	Ma4		
تخصیص اعتبارات لازم برای جهاد تبیین	Ma5		
پاسخ به شبهات	Cu1	تبلیغی	
تقویت و ترویج فرهنگ جهادی و مقاومت	Cu2		
بازنشر محتوای جهاد تبیین در فضای مجازی	Cu3		
همکاری در برگزاری همایش‌های جهاد تبیین	Cu4		

تجزیه و تحلیل کمی داده‌ها

جدول شماره (۴): جامعه آماری در بخش تحلیل پرسشنامه و آمارهای استنباطی (صاحب‌نظران حوزه‌های فرهنگی و سیاسی)

مدرک تحصیلی	فراوانی	حوزه فعالیت	فراوانی	سابقه خدمتی	فراوانی
دکتر	۶۰	فرهنگی	۳۸	کمتر از ۲۵ سال	-
کارشناسی ارشد	۱۰	سیاسی	۲۶	۲۵ تا ۳۰ سال	۵۹
کارشناسی	-	سایر	۶	بیشتر از ۳۰ سال	۱۱

پس از تعیین ساختار کلی تحقیق، پرسشنامه‌ای در قالب طیف ۵ تایی لیکرت تدوین و شاخص‌های شناسه گذاری پژوهش، در اختیار جامعه آماری (جدول (۴)) قرار گرفت. پس از دریافت و ثبت داده‌های پژوهش به منظور تعیین جدول (۵): آزمون پایایی با استفاده از آلفای کرونباخ

مؤلفه	نقش فرهنگی	نقش مدیریتی	نقش غیرحضور	نقش حضور
آلفای کرونباخ	۰.۸۸۳	۰.۷۵۷	۰.۷۱۱	۰.۷۶۴

پس از اطمینان از پایایی پرسشنامه، داده‌ها پرسشنامه در نرم‌افزار SPSS آماره‌های توصیفی میانگین، انحراف

پایایی پرسشنامه از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج آزمون در جدول (۵) نشان داد، پایایی پرسشنامه در حد خوب است.

Statistics					
		نقش حضور	نقش غیرحضور	نقش مدیریتی	نقش فرهنگی
N	Valid	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
	Missing	۰	۰	۰	۰
Mean		9548/3	۴/۴۱۹۶	۳/۷۸۸۶	۳/۵۴۶۴
Std. Error of Mean		/۵۸۵۶۰	/۴۳۷۱۹	/۵۷۳۷۱	/۸۷۷۷۶
Std. Deviation		-/۸۹۸	-/۵۰۹	-/۷۲۶	-/۷۷۱
Skewness		/۲۸۷	/۲۸۷	/۲۸۷	/۲۸۷
Kurtosis		/۵۶۶	/۵۶۶	/۵۶۶	/۵۶۶

پرسشنامه (طیف لیکرت)، به منظور بررسی پارامتریک بودن داده‌ها از آزمون چولگی و کشیدگی استفاده شد. نتایج در جدول (۶) نشان داد، میزان چولگی در بازه (۲،۲-) قرار دارد و داده‌های آماری با احتمال ۹۵٪، حول میانگین قرار گرفته و پارامتریک هستند.

معیار و میانگین خطا بررسی شد. نتایج در جدول (۶) نشان داد که در بعد مستقیم و در مؤلفه‌های نقش حضور و نقش غیرحضور میانگین نظرات بالاتر از سطح متوسط بوده و به ترتیب برابر ۳،۹۵ و ۴،۴۱ می‌باشد. همچنین در بعد غیرمستقیم و در مؤلفه‌های نقش مدیریتی و نقش میانگین نظرات نیز بالاتر از سطح متوسط بوده و به ترتیب برابر ۳،۷۸ و ۳،۵۴ می‌باشد. با توجه به حجم جامعه آماری (بیش از ۳۰ نفر) و نوع

One-Sample Test						
مؤلفه	Test Value = 3					
	t	df	Sig.	Mean Difference	95% Confidence Interval	
					Lower	Upper
نقش حضوری	13.641	۶ ۹	/.۰۰۰	/.۹۵۴۷۶	/.۸۱۵۱	۱/۰۹۴۴
نقش غیر حضوری	۲۷/۱۶۸	۶ ۹	/.۰۰۰	۱/۴۱۹۶۴	۱/۳۱۵۴	۱/۵۲۳۹
نقش مدیریتی	۱۱/۵۰۰	۶ ۹	/.۰۰۰	/.۷۸۸۵۷	/.۶۵۱۸	/.۹۲۵۴
نقش فرهنگی	۵/۲۰۸	۶ ۹	/.۰۰۰	/.۵۴۶۴۳	/.۳۳۷۱	/.۷۵۵۷

جدول (۷): آزمون تی تک نمونه‌ای متغیرهای پژوهش

در ادامه به منظور اطمینان از سطح اهمیت مؤلفه‌های چهارگانه پژوهش از آزمون t استفاده شد. خروجی آزمون t در جدول (۷) نشان داد، از نظر مخاطبین، فرضیه بالاتر از سطح متوسط بودن مؤلفه‌های پژوهش مورد تأیید است و با توجه به اینکه کران بالا و پایین تمامی مؤلفه‌های آزمون مثبت شده است، از نظر مخاطبین همه مؤلفه‌ها دارای اهمیت هستند.

نتیجه‌گیری

امروزه جمهوری اسلامی ایران مورد تهاجم وسیع دشمنان بدخواه در ابعاد مختلف نظامی، فرهنگی، سیاسی و ... است. بنابراین این حرکات و اقدام‌های دشمنان و رویکرد آن‌ها در تهاجم به جمهوری اسلامی ایران بیش از هر چیز نیازمند روشنگری و تبیین واقعیت‌ها است. تبیین واقعیت‌ها خاکریزهای شناختی، اعتقادی ایمانی و معرفتی و نگرش افراد به جامعه را مستحکم کرده و مقاومت و ایستادگی را در دفاع و در برابر دشمنان ارتقاء می‌بخشد.

پس از ذکر اهمیت و ضرورت پرداختن به فرضیه مهم جهاد تبیین در سطح ارتش جمهوری اسلامی ایران نتایج پژوهش نشان داد روحانیون شاغل در نیروهای مسلح ایران با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و معارف دینی و الهی، در تحقق

و مدیریت جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح ایران دارای دو نقش مستقیم و غیرمستقیم هستند. در نقش مستقیم با استفاده از ابزارها و فعالیت‌هایی مانند ترویج مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن، مشاوره و راهنمایی اخلاقی، انجام سخنرانی، برگزاری حلقه‌های معرفت و محبت، تدریس دروس مرتبط با جهاد تبیین، دیدارهای چهره به چهره، پاسخ به سؤالات مربوط به جهاد تبیین، تولید یادکست-های آگاه‌سازی، تحلیل کلیپ‌های تولید شده، تفسیر اینفوگرافی‌ها، کارشناسی پویانمایی‌ها، تألیف کتاب، مشارکت در تهیه نشریات مرتبط با جهاد تبیین، مشارکت در تهیه و انتشار مقالات در نشریات علمی و تهیه و انتشار عکس می‌توانند نقش ایفاء می‌کنند. همچنین در نقش غیرمستقیم خود با انجام کنترل و نظارت، ترویج فرهنگ جهادی و مقاومت، عدالت محوری و انصاف، برنامه‌ریزی برای مدیریت جهاد تبیین، سازمان‌دهی و هماهنگی نیروها برای جهاد تبیین، با توجه به منظومه فکری و قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) پس از رصد و هدایت برنامه‌های جهاد تبیین، با فعالیت‌های جهادی و نظارت بر اجرای برنامه‌های جهاد تبیین، تخصیص اعتبارات لازم برای جهاد تبیین، همکاری در تهیه و انتشار متن مرتبط، برگزاری مسابقات مرتبط با جهاد تبیین، بازنشر محتوای جهاد تبیین در فضای مجازی و همکاری در برگزاری همایش‌های جهاد تبیین می‌توانند نقش آفرینی

- پاتر، جیمز، (۱۳۸۸)، درآمدی بر سواد رسانه‌ای، ترجمه لیدا کاووسی، چاپ ششم، تهران، انتشارات نواندیش.

- حرعاملی، محمدحسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل‌البت.

- حوزه و روحانیت در آیین ره‌نمودهای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، دفتر معظم‌له، تهران، ۱۳۷۵.

- عمیدزنجانی، عباسعلی، (۱۳۹۱)، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، نشر کتاب سیاسی.

- خاکپور، رحیم و معارف، مجید، (۱۳۹۰)، بررسی معناشناسانه واژه تبیین در قرآن کریم، دو فصلنامه علوم و قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (س).

- راجی، سیدمحمدحسین، (۱۴۰۱)، تبیین با نور قرآن، ج ۱ و ج ۲، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.

- راجی، سیدمحمدحسین و خاتمی، سیدمحمدرضا، (۱۳۹۹)، صعود چهل ساله، قم، انتشارات معارف.

- راغب‌اصفهانی، حسین، (۱۴۱۲)، مفردات الفاظ قرآن، تهران، انتشارات مرتضوی.

- رزاقی، احمد، (۱۳۷۰)، اهمیت و ضرورت تبلیغات، سازمان تبلیغات اسلامی.

- روزنامه جمهوری اسلامی، تاریخ ۱۳۶۲/۸/۱۱.

- صلح‌میرزایی، سعید، (۱۴۰۰)، جهاد تبیین در اندیشه حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.

- طباطبایی‌علائی، سیدمحمود، بی‌تا، ترجمه بازرگان، عبدالعلی، پرتوی از قرآن، نرم‌افزار جامع قرآنی.

- طباطبایی، سیدمحمدحسین، بی‌تا، تفسیر المیزان، نرم‌افزار تفسیر المیزان، طراح امین بشارت‌نیا.

- قرائتی، محسن، (۱۳۷۴)، تفسیر نور، قم، انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

- قرایی‌آشتیانی، محمدرضا، پورصادق، ناصر، (۱۳۹۸)، بررسی نقش و تأثیر فرهنگ سازمانی بر مدیریت جهادی با تأکید بر دیدگاه امام خامنه‌ای، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی.

- کلینی، محمدبن یعقوب بن اسحاق، مصحح، غفاری، علی‌اکبر، آخوندی، محمد، (۱۴۰۷)، الکافی، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

- محمودیان، مهدی، (۱۳۷۹)، قرآن کریم، قم، انتشارات مطاق.

کنند. در پایان با بررسی و تجزیه و تحلیل کمی و کیفی داده‌ها و با توجه به خروجی آزمون‌ها، مشخص شد این نقش‌ها دارای اهمیت بوده و شاخص رضایت‌مندی از این فعالیت‌ها بالاتر از سطح متوسط می‌باشد و همچنین می‌توان گفت: با در نظر گرفتن این نقش‌ها و برنامه‌ریزی دقیق برای تحقق اجرای آن‌ها علاوه بر اینکه منویات فرماندهی معظم کل قوا در این خصوص اجرا می‌شود فریضه مهم جهاد تبیین مورد نظر معظم‌له نیز که مقابله‌کننده مهم در جنگ شناختی و ادراکی دشمن است در سطح نیروهای مسلح عملیاتی می‌شود.

پیشنهادها

الف) پیشنهادهای اجرایی:

الف) شاخص‌های احصاء شده درباره نقش‌های (مستقیم و غیرمستقیم) روحانیون در مدیریت جهاد تبیین با اقدام‌های مشابه در سطح نیروهای مسلح ارزیابی و مؤلفه‌های اثرگذار و کاربردی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

ب) برنامه‌های مهارت‌افزایی در چهارچوب شاخص‌های به دست آمده برای روحانیون عقیدتی سیاسی پیش-بینی شود.

ج) راهبردهای جهاد تبیین در نیروهای مسلح متناسب با تهدیدهای جامعه تعریف و با توجه به نیاز نیروهای مسلح، نقش روحانیون بایستی همواره به‌روزرسانی شود.

ب) پیشنهادهای پژوهشی:

الف) در پژوهش جداگانه‌ای و به‌صورت اختصاصی نقش روحانیون عقیدتی سیاسی سایر نیروهای مسلح (به تفکیک-سپاه پاسداران، ناجا، وزارت دفاع) در مدیریت جهاد تبیین با تکیه بر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) مورد بررسی و تطبیق قرار گیرد.

ب) در پژوهش مستقل دیگری راهکارهای ارتقای نقش روحانیون عقیدتی سیاسی در مدیریت جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح مورد مطالعه قرار گیرد.

ج) در تحقیقات آتی چگونگی گسترش جهاد تبیین و چگونگی تقویت اثربخشی جهاد تبیین در سطح نیروهای مسلح مورد واکاوی قرار گیرد.

منابع:

- ابن منظور، محمدبن مکرّم، (۱۴۱۴)، لسان العرب، ج ۳.

- مصطفوی، حسن، (۱۴۰۳ق)، التحقیق فی کلمات قرآن، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۶۱)، حماسه حسینی، ج ۱، قم، انتشارات صدرا.
- مصباح‌یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۳)، جنگ و جهاد در قرآن، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مکارم‌شیرازی، ناصر، (۱۳۹۲)، تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- نصیری‌فرد، عباس، (۱۴۰۱)، مفاهیم، تکنیک‌ها و مهارت‌های جهاد تبیین بر پایه مدل ساختاری و مفهومی، تهران، انتشارات دفتر نشر معارف.
- نجفی، محمدحسن، (۱۳۶۵)، جواهر الکلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه حسنوی.
- سایت‌ها:
- خامنه‌ای، سید علی، دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، <https://farsi.khamenei.ir>

نقش فضای اجتماعی در جنبش اجتماعی زنان ایران

مهیار جوینده فتحی پورا^۱، الهام رسولی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

از زمان به وجود آمدن اینترنت در جهان، تغییر و تحولات بسیاری در همه ابعاد زندگی انسان پدید آمد. این تغییرات از جزئیات فردی و ویژگی‌های انسانی همچون رفتار، عادات، طرز فکر گرفته تا رویدادهای کلان مانند تحول شیوه‌های تصمیم‌گیری و کنش‌های سرنوشت ساز سیاسی، دینی و بین‌المللی را در بر می‌گیرد. آنچه در سال‌های اخیر مورد توجه صاحب‌نظران بوده است، تأثیر فضای مجازی و حضور فعال افراد در فضای سایبری در زمینه کنش‌های سیاسی، اجتماعی و دینی است. مجادلات و مناقشات زیادی بر سر این مسئله وجود دارد که آیا فضای مجازی بستری را برای تسهیل مطالبات

سیاسی و اجتماعی ایجاد نموده یا مانعی بر سر راه آن است. هدف این پژوهش بررسی نقش فضای اجتماعی در جنبش اجتماعی زنان ایران است. در این پژوهش با مطالعه بر روی تعداد ۳۰ نفر از کنشگران حوزه زنان در ایران که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و به صورت گلوله‌برفی انتخاب شدند، مشخص شد که ۸۴٪ پاسخگویان معتقدند که فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد. در نتیجه سیاست‌گذاران و متولیان امر باید توجه جدی‌تری به این حوزه داشته باشند و با آموزش‌های مورد نیاز برای فعالین عرصه جنبش‌های اجتماعی و نهادهای مرتبط زمینه استفاده بهتر و مؤثرتر از این بسترها را فراهم آورند. به جای نگاه بدبینانه، لازم است با تفکر و تدبیر صحیح و تخصیص اعتبار و منابع انسانی، اقدامات اساسی در این حوزه انجام گیرد.

واژگان کلیدی: جنبش‌های اجتماعی و دینی، جنبش‌های نوین، فضای مجازی، کنشگری زنان.

۱ - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات،

hamsangaran58@yahoo.com.

۲ - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

The role of social space in the Iranian women's social movement

Abstract:

Since the emergence of the Internet in the world, many changes and developments have occurred in all aspects of human life. These changes range from individual details and human characteristics such as behavior, habits, and mindsets to major events such as changes in decision-making methods and decisive political, religious, and international actions. What has attracted the attention of experts in recent years is the impact of cyberspace and the active presence of individuals in cyberspace in the field of political, social, and religious actions. There are many controversies and disputes over whether cyberspace has created a platform for facilitating political and social demands or is an obstacle to them. The aim of this study is to examine the role of social space in the Iranian women's social movement. In this study, by studying 30 women's activists in Iran who were selected through purposeful snowball sampling, it was found that 84% of respondents believe that social space has a positive effect on the women's social movement in Iran. As a result, policymakers and administrators should pay more serious attention to this area and provide the necessary training for social movement activists and related institutions to use these platforms better and more effectively. Instead of looking pessimistic, it is necessary to take fundamental steps in this area with proper thinking and planning and allocating credit and human resources.

Key words: social and religious movements, new movements, virtual space, Women's activism.

مقدمه:

رسانه‌های اجتماعی است که هدف آن افزایش آگاهی، ایجاد تغییرها و یا دادن رضایت فردی به کسی است که در فعالیت شرکت می‌کند (روتمان^۸، ۲۰۱۱: ۳). کریستوفرسون^۹ و دیگران (۲۰۱۴) نیز اسلکتیویسم را انجام یک نمایش تقریباً بدون هزینه و پشتیبانی از یک هدف اجتماعی تعریف می‌کنند که به تلاش جدی برای تغییر معنی‌دار تمایل ندارد.

فرهنگ لغت آکسفورد، اسلکتیویسم را اقدام‌های انجام‌شده از طریق اینترنت، برای حمایت از یک هدف اجتماعی یا سیاسی تعریف می‌کند، که به نظر می‌رسد به درگیری و زمان کمتری نیاز دارد. نمونه‌هایی از اسلکتیویسم، لایک کردن با هدف حمایت از یک گروه متمرکز در فیس‌بوک، امضای تقاضای برخط، اشتراک یا ارسال پست یا محتوا در مورد یک موضوع خاص هستند (لی و هسیه^{۱۰}، ۲۰۱۳: ۱). علاوه بر این فقط نمی‌توان آن را محدود به فعالیت در فضای مجازی دانست و به طور مثال پوشیدن دستبند صورتی جهت اعلام حمایت از یک جریان خاص و مشارکت در یک جنبش سیاسی از نمونه فعالیت‌های در دنیای واقعی مرتبط با این اصطلاح است. به طور عام دو واژه اسلکتیویسم و کلیکتیویسم را هم معنای یکدیگر در نظر می‌گیرند اما باید توجه داشت که این دو واژه با یکدیگر تفاوت دارند. کلیکتیویسم؛ تنها محدود و منحصر به فعالیت در بستر اینترنت است، اما اسلکتیویسم؛ فعالیت‌های خارج از محدوده اینترنت را هم شامل می‌شود (کریستوفرسون، ۲۰۱۳: ۳).

بنابراین می‌توانیم دو دسته از افراد و نظریات را در زمینه نقش فضای مجازی در کنشگری دسته‌بندی کنیم. اول، دسته‌ای که به کنشگری اینترنتی معتقدند. آنجلاچی آگو

در دنیای امروز گسترش ارتباطات، پیدایش دنیای مجازی شبکه‌های اجتماعی تأثیرات انکارناپذیری را در روابط انسان‌ها و به‌خصوص در جنبش‌های اجتماعی نوین بر جای می‌گذارند. داشتن یک تلفن همراه متصل به یک شبکه اجتماعی، کافی است تا شما را در بطن مسائلی که در اجتماع پیرامون می‌گذرد قرار دهد. در این راستا کاستلز سه ویژگی مهم جنبش‌های اجتماعی نوین را در انقلاب فناوری اطلاعات، جهانی‌سازی، و شبکه‌سازی توضیح می‌دهد (کاستلز^۲، ۲۰۰۹: ۵۷).

در عصر حاضر، بسیاری از خرده جنبش‌ها در فضای مجازی شکل گرفته و اقدام به عضوگیری می‌نمایند که در سازماندهی و به‌خیابان کشاندن مردم نقش زیادی ایفا می‌کنند. این در حالی است که پس از گذشت چندی از این اتفاقات، به تدریج برخی نظریه‌پردازان و منتقدین به نقد نقش اینترنت در محدود کردن کنش افراد به فضای مجازی پرداختند. اصطلاح اسلکتیویسم^۴ و یا کلیکتیویسم کلماتی هستند که از سوی بسیاری از منتقدان فضای مجازی مطرح شده و می‌شود. اولین کسانی که واژه اسلکتیویسم را به معنایی مثبت جهت فعالیت‌های از پایین به بالای جوانان به منظور تأثیرگذاری بر جامعه در مقیاس کوچک شخصی به کار بردند، فرد کلارک و دوایت اوزارد^۵ (۱۹۹۵) بودند. اما امروزه این اصطلاح از اسلاکر^۶ به معنای سست‌کننده و اکتیویسم^۷ به معنای کنش‌گری تشکیل‌شده؛ بنابراین اسلکتیویسم به معنای سست‌کننده کنشگری است که بار معنایی منفی دارد و انجام فعالیتی با ریسک پایین و کم‌هزینه از طریق

3-castells

4-slacktivism

5-Fred Clark & Dwight Ozard

6-slacker

7-activism

8-Rotman

9-Kristofferson & et.al

10-Lee & Hsieh

شبکه» (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۸۱). گذار از «انسان واقعی اجتماعی» به «موجودیت/سوژه‌های مجازی» که اساساً بدون نیاز به عاملان انسانی می‌تواند به واسطه‌ی سیستم‌های کدگذاری اطلاعاتی «بازشناسی» شود، یکی از اصلی‌ترین دستاوردهای منظومه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بوده که با استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی پیشرفته و فراگیری «شبکه» و امکان‌های ارتباطی آن، عملاً راه را برای تفوق فزاینده‌ی خویش بر سپهر زندگی اجتماعی انسان در سرتاسر جهان، به‌ویژه در مناطق برخوردار از زیرساخت‌های ارتباطی (که شامل چیزی بیش از ۲٫۵ میلیارد نفر می‌شود، یعنی نزدیک به یک‌سوم جمعیت کل جهان) هموار کرده است. این گذار از این‌رو «دستورد» شمرده می‌شود که تحت سیطره‌ی نولیبرالیسم تا حد زیادی توانسته عقل سلیم را تابع منطق ذره‌وار و غیراجتماعی خود سازد (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۹۹).

امروزه دیگر آموزش و دسترسی به آگاهی در مدرسه و دانشگاه رفتن خلاصه نمی‌شود، شیوه‌های مختلف یادگیری و دسترسی به اطلاعاتی که قبلاً در انحصار کانون‌های مختلف قدرت و ثروت بودند؛ پایان دوران اختناق و سانسور را رقم زده است. بدون شبکه‌های اجتماعی که در دنیای مجازی به هم می‌رسند، جنبش‌های اجتماعی به این صورتی که تا به حال پیش رفته است، نمی‌توانست سرزمین‌های دنیای خاورمیانه را درنوردد. حکومت‌ها می‌توانند اخلال کنند ولی نمی‌توانند برای همیشه مانع ارتباط‌گیری افراد یک اجتماع شوند. جنبش‌های اخیر در خاورمیانه و شمال آفریقا بدون استفاده از شبکه‌های اجتماعی متصل به هم در دنیای مجازی نمی‌توانستند امکان ایجاد تغییرات اجتماعی را فراهم کنند (هاروی، ۱۳۹۱: ۱۰۵).

این موضوع اهمیت نقش فضای مجازی را در جنبش‌های نوین اجتماعی مشخص می‌کند و از آنجائی که جنبش‌های اجتماعی و تأثیرات آنها که از بطن جامعه برخاسته‌اند، نقشی تعیین‌کننده در پروسه دموکراسی‌سازی جوامع ایفا می‌کنند، پس شناخت و مطالعه نقش فضای مجازی در ایجاد این جنبش‌ها در شرایط کنونی حائز اهمیت فراوان می‌باشند. بنابراین در

آیو در دانشنامه رسانه‌های جنبش اجتماعی ذیل مدخل «کنشگری و رسانه‌های جدید» کنشگری را مفهومی مرتبط با رسانه‌های جدید می‌داند که از طریق تولید محتوا و یا دروازه‌بانی توسط کاربران، باعث مشارکت و تعامل بسیاری از افراد در خصوص محتوای به اشتراک گذاشته شده، می‌شود. لذا کنشگری اینترنتی نوعی کنشگری اجتماعی است که ممکن است در فضای واقعی نیز امتداد یابد (خانیک‌ی و جهرمی، ۱۳۹۲: ۵۱).

در مقابل، افرادی هستند که معتقدند فضای مجازی و جنبش‌های مجازی، اشخاص را به سمت انفعال می‌کشاند و از انجام کنش عینی و واقعی که منجر به تغییرات انضمامی شود باز می‌دارد. مبارزه از طریق کلیک کردن و به اشتراک‌گذاری از جمله واژگانی هستند که تبدیل به یگانه شکل تسکین‌دهنده بی‌کنشی «کنش-ورزانی مجازی» شده که سعی دارند به واسطه آن، بر فقدان عاملیت خود سرپوش گذارند و محاسبه‌گری اذهان فردیت باور خویش را در نبود کنش‌ورزی‌های واقعی و انضمامی طبیعی جلوه دهند و البته در نهایت خود را «مبارز» جا بزنند (هاروی، ۱۳۹۱: ۹۵).

این گروه معتقدند فضای مجازی نه تنها بستری را برای بسیج همگانی برای نیل به هدفی مشترک فراهم نمی‌کند؛ بلکه اساساً ایجاد و تأسیس آن با هدف اتمیزه کردن افراد، تقویت فردگرایی و دامن‌زدن به نوعی انفعال سیاسی-اجتماعی است. برای تحلیل نقش شبکه‌های اجتماعی و بررسی روند «سوژه‌زایی» از عامل انسانی^{۱۱} و فروکاستن آن به هویتی مجازی که همان ویژگی‌های موجودیتی واقعی را دارد، اما در شکلی «وانموده‌ای» و نامرتب با واقعیت، ناگزیریم به جریانی اشاره کنیم که تحت سیطره ایدئولوژی نولیبرالیسم، سوار بر منطق فردیت‌باوری که پیشاپیش فاتحه‌ی هر نوع کنش جمعی اجتماعی را می‌خواند، تنها بدین خاطر که «هزینه‌های برگشت‌ناپذیری» برای آن «فردیت‌ها» دارد، از سال‌های پایانی قرن بیستم و سال‌های ابتدایی قرن بیست‌ویکم با مطرح کردن شبکه به عنوان بدیلی برای جامعه آرام‌آرام به سمتی پیش رفت که عقل سلیم یا خرد عامیانه را متقاعد کرد که می‌توان همان ویژگی‌های «انسان واقعی اجتماعی» را داشت؛ اما در شکل نوین و فناورانه‌ی «کاربر

این مقاله درصدد این موضوع هستیم که نقش فضای اجتماعی به عنوان یکی از مهمترین بسترهای کنشگری عصر حاضر را در جنبش‌های اجتماعی زنان ایران مورد کنکاش قرار داده و به این سؤال پاسخ دهیم که آیا فضای اجتماعی توانسته است در جریان جنبش زنان ایران نقش ایفا کند و میزان تأثیر آن چقدر بوده است؟

مبانی نظری و ادبیات تحقیق

◀ جنبش اجتماعی^{۱۲}:

در تعریف جنبش اجتماعی نظریات گوناگونی از سوی متخصصان علوم اجتماعی تاکنون مطرح شده است، اما اگر بتوان مجموعاً ویژگی‌هایی که برای جنبش اجتماعی ذکر می‌شود را در یک جمله مطرح کرد، جنبش اجتماعی عبارت است از هرگونه کوشش جمعی که در خارج از حوزه نهادهای رسمی برای پیشبرد منافع و رسیدن به اهداف مشترک صورت می‌گیرد. ناگفته نماند این نوع کوشش جمعی معمولاً با هدف دگرگونی و یا تغییر اجتماعی-سیاسی همراه است و گاه با شیوه‌های خشونت‌آمیز توأم می‌گردد. محققان با پیشینه‌های نظری و سرزمینی مختلف حداقل به چهار جنبه اختصاصی جنبش‌ها توجه مشترک دارند:

- شبکه‌های تعامل غیررسمی،
- اعتقادات مشترک و همبستگی،
- عمل جمعی متمرکز بر منازعات،
- استفاده از اعتراض (دلایپورتا، دیانی، ۱۳۹۰: ۴۹).

نظریه‌های جنبش‌های اجتماعی:

- رویکرد رفتارگرایی: شامل نظریه‌پردازانی چون گوستاو لوبون، نیل اسملسر، جیمز دیویس، رابرت تدگر، کورن هازر، هربرت بلومر، رالف ترنر و لوئیس کیلیان که جنبش اجتماعی را به مثابه رفتاری احساسی و ناشی از فشارهای محیطی بررسی می‌کنند.

- رویکرد نهادی: شامل نظریه‌پردازانی همچون مانکور السون، آنتونی اوپرشال، زالد و مک کارتی، چارلز تیلی، سیدنی تارو، جو فریمن و دیوید اسنو که ماهیت

جنبش‌های اجتماعی را نهایتاً فرایندی سیاسی قلمداد می‌کنند و عقلانیت موجود در سازمان‌های جنبش را مورد توجه قرار می‌دهد.

- رویکرد جامعه مدنی: شامل نظریه‌های نظریه‌پردازانی همچون آلن تورن، یورگن هابرماس، مانوئل کاستلز و آلبرتو ملوچی که ماهیت اساسی جنبش‌های اجتماعی را برخاسته از هویت‌های موجود در جامعه مدنی می‌دانند و هدف این جنبش‌ها را نیز تغییر جامعه مدنی اعلام می‌کنند (عبدالهی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۹).

◀ شبکه اجتماعی^{۱۳}:

ساختاری اجتماعی است که از گروه‌هایی (فردی یا سازمانی) تشکیل شده که توسط یک یا چند نوع خاص از وابستگی به هم متصل‌اند. شبکه‌های اجتماعی نقش مهمی در تعیین راه حل مسائل، اداره کردن تشکیلات و میزان موفقیت افراد در رسیدن به اهدافشان ایفا می‌کند (عبدالهی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۹).

جنبش‌های اجتماعی نوین:

جنبش‌های اجتماعی نوین نیز مانند هر پدیده اجتماعی دیگر از زوایای مختلف تعریف شده و نظریه‌پردازان بر حسب شرایط تاریخی و زمانی، تبیین‌های متنوعی را ارائه داده‌اند. در نتیجه شیوه‌های رسیدن به خواست‌ها نیز ممکن است متفاوت باشد. این نوشتار فقط به نظریه‌هایی می‌پردازد که با شرایط کنونی جامعه ایران نزدیکی‌های بیشتری دارد. از آنجایی که هدف جنبش‌های اجتماعی کلاسیک که در پی انقلاب و به قدرت رساندن طبقه کارگر بودند، برای همه آشناست، لذا در این مقاله تلاش می‌شود فقط بر جنبش‌های اجتماعی نوین تمرکز شود.

جنبش اجتماعی نوین، حرکت گروهی مردم با یک هدف مشترک در قالب یک رفتار جمعی برای تغییرات اجتماعی است که خارج از کانال و حوزه‌های قانونی و رسمی مستقر به ظهور می‌رسند. هدف جنبش‌های اجتماعی نوین عمدتاً بهتر کردن شرایط زندگی است، همه آنها لزوماً و از ابتدا قصد ساختارشکنی ندارند، اما ممکن است در ادامه و گسترش خود، نظام سیاسی را

12- social movement

13. Social network

جمعی آشکار می‌شوند. این اعتراضات، گرچه معمولاً مسالمت آمیزند، اما در صورت بی‌اعتنایی، بی‌تفاوتی و یا مقاومت و خشونت نهادهای دولتی نسبت به خواسته‌های کنشگران، می‌توانند به اشکال خشونت‌آمیز گذر کنند. اگر جنبشی بتواند از مراحل اول و دوم که در واقع آمادگی گرفتن اولیه برای شروع حرکت است با موفقیت طی کند و توسط قدرت مستقر و یا نهادهای وابسته به آن سرکوب نشود، امید به موفقیت و چشم‌انداز نتیجه‌بخش آن افزایش می‌یابد. چون سرکوب حرکت جمعی، شانس کسب و رسیدن به هویت جمعی معنی‌دار را که در مرحله سوم انجام می‌گیرد از بین می‌برد (کاستلز، ۲۰۱۵: ۱۹۸).

اما مرحله سوم این جنبش‌ها بسیار مهم‌اند، چون افراد معترض ناچار به پیدا کردن و تعریف یک هویت جمعی برای توضیح، توجیه و مشروعیت‌بخشی و تداوم و استمرار کنش جمعی خویش هستند. هویت جمعی یعنی شناسنامه جنبش، یعنی ظرفی که معترضین هدف اصلی و استراتژی خود را در آن می‌گنجانند. در واقع شرکت‌کنندگان از این طریق خود را معنی کرده و به جامعه پیرامون خود اعلام می‌کنند که چه کسانی هستند و چه می‌خواهند. هویت جمعی عامل تعیین‌کننده ارتباط و اتصال شرکت‌کنندگان به یکدیگر بوده و شرط تداوم حرکت در جهت خواسته‌های تعیین شده است. در عین حال در جریان مبادلات خود به خودی و یا آگاهانه خبری، فکری و نظری بین افراد ذی‌نفع در کنش اجتماعی، تشابهات و اشتراکات و یا مرزبندی‌های نظری شکل می‌گیرند، ممکن است همه هدف مشترکی را پی بگیرند ولی شیوه‌های مختلفی را برای رسیدن آن ارائه کنند. اینجا دیگر مرزبندی صورت می‌گیرد و لزوم تشکیل جمعیت‌ها، احزاب و سازمان‌های جدید طرح شده، و یا اینکه درگیر شدن سازمان‌های مستقر و موجود مرتبط با آن کنش اجتماعی به میان کشیده می‌شود.

در مرحله چهارم جنبش، درگیری معترضین ابعاد وسیعی به خود می‌گیرد و چون معمولاً شبکه‌های اجتماعی ستون اصلی ارتباطات و بسیج نیرو را در میان معترضین ایفا می‌کند، آسیب‌پذیری آن‌ها حرکت به جلو را سخت‌تر و یا کنش اجتماعی را با تأخیر مواجه

مستقیماً نیز هدف بگیرند. تاریخ آغاز جنبش‌های اجتماعی نوین به مبارزات دانشجویان دانشگاه پاریس در ۱۹۶۸ برمی‌گردد که با سرعت، حمایت جنبش زنان و جنبش کارگری و روشنفکری در کشور فرانسه را به خود جلب کردند. جنبشی که در ابتدا خواستار تغییر در قوانین آموزشی دانشگاه بوده و از یک گروه دانشجویی شروع شده بود. میلیون‌ها نفر از مردم شهرهای فرانسه را با خود همراه کرد و با موفقیت در مدت فقط چند هفته به خواسته‌های خود رسید. بعد از آن، عنوان جنبش‌های نوین اجتماعی وارد ادبیات جامعه‌شناسی و مبارزات اجتماعی به خصوص در غرب شد، اما با فراگیری جهانی اینترنت و استفاده از شبکه‌های اجتماعی دیگر، مرزی برای این نوع مبارزه در کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته باقی نگذاشت.

در ایران نیز جنبش‌هایی از این قبیل در اعتراض به وضعیت معیشت، بیکاری، مطالبات از مؤسسات مالی و اعتباری و... شکل گرفته که در برخی از آنها با رعایت اصول اعتراض سالم، افراد به صورت آزادانه اعتراض خود را نشان داده و در برخی به علت ایجاد ناامنی و هرج و مرج از طریق نیروهای انتظامی جلوگیری به عمل آمده است. از جمله این جنبش‌ها، می‌توان به جنبش به اصطلاح سبز که در سال ۱۳۸۸ بعد از انتخابات شکل گرفت، اشاره کرد.

مراحل مختلف جنبش‌های اجتماعی نوین:

جنبش‌های اجتماعی نوین به عنوان یک پروسه از مراحل مختلف عبور می‌کنند. در یک توضیح خلاصه احتمالاً بتوان این پروسه را در چهار مرحله توضیح داد:

- مرحله اول آن تشخیص مسئله و مشکل یک گروه اجتماعی است که در طی زمان معینی در اذهان شکل گرفته و تبدیل به یک سؤال جدی شده و به عنوان مشکل عمومی تبیین می‌گردد. در این مرحله راه‌های ارتباطی نیز جستجو می‌گردد. برای بسیج نیرو، امروزه شبکه‌های اجتماعی نقش ارتباطی را ایفا می‌کنند.

- در مرحله دوم اعتراض و شورش بیرونی شروع می‌شود که مهمترین شکل بروز آن تجمعات خیابانی است. افراد با پایگاه طبقاتی مختلف و نظریات متنوع تحت عنوان یک شعار اصلی، وارد یک حرکت و کنش

می‌سازد. اما اگر نیروی جنبش از مرحله سوم بگذرد، و نیاز به سازماندهی و مدیریت و رهبری داشته باشد، آنگاه در طی مرحله چهارم، جنبش به یک مجموعه‌ای نیاز دارد که حرکت جمعی به جلو را مدیریت کند. در نتیجه افراد توانا و دوراندیش و صاحب‌نظری که در میان شرکت‌کنندگان خود را نشان داده‌اند، کمیته رهبری را تشکیل می‌دهند. ولی شیوه مدیریت و رهبری هرمی و از بالا به پایین نیست؛ بلکه افقی است و همین نوع مدیریت این اجازه را به افراد می‌دهد که شرکت‌کنندگان همیشه دارای نظر معین بوده و در بررسی و نقد و جمع‌بندی حرکت، مشارکت فعال داشته و در مقام هم‌تصمیم‌گیر و هم‌مجری در جنبش نقش ایفا کنند (کاستلز، ۱۳۹۳: ۲۱۱).

در دهه ۱۹۷۰ جنبش‌های نوین اجتماعی مورد توجه و بحث فراوان نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی قرار گرفتند. از آن زمان تاکنون، تغییر شرایط زندگی و به خصوص جهانی شدن تکنولوژی، معنا و شیوه‌های مبارزه در این جنبش‌ها را نیز دچار تحول ساخته است و آن را بیش از گذشته به عنوان یک پدیده اجتماعی پیچیده و قابل مطالعه در مرکز توجه جامعه‌شناسان و مراکز تحقیق و مطالعه کنش‌های مردمی در دانشگاه‌ها قرار داده است. در اینجا بهتر است گفته شود که در زمینه جنبش‌های نوین اجتماعی در ایران کار زیادی صورت نگرفته است. در غرب، از جمله نظریه‌پردازانی که تئوری جنبش‌های نوین اجتماعی را در زمینه جامعه مدنی پایه‌گذاری کرده‌اند؛ آلن تورن، آلبرتو ملوچی و مانویل کاستلز هستند، که هر کدام به مضمون و معنی این پدیده اجتماعی به شکلی از اشکال تنوع و تحول بخشیده‌اند. آلن تورن مفهوم کنش و تاریخ‌مندی در جنبش‌های اجتماعی توجه دارد و به عبارت دیگر او جهت‌گیری جنبش‌ها را معطوف به الگوی فرهنگی‌ای می‌داند که بر جامعه سیطره دارند و در واقع آن را موتور تغییرات اجتماعی می‌داند. او معتقد است که کنش اجتماعی، باعث نظم در روابط اجتماعی می‌شود و جنبش‌های اجتماعی عوامل جمعی کنش اجتماعی هستند. این جنبش‌ها دائماً در طی یک پروسه، زندگی انسان‌ها را دچار تغییر و تحول می‌کنند (توراین^{۱۴}، ۱۹۸۱: ۱۳۵).

وضعیت فعالیت فضای مجازی کنشگران حوزه زنان در ایران:

این چنین به نظر می‌رسد، نوشته‌های مانویل کاستلز بیشتر با شرایط و ویژگی‌های ایران نزدیکی دارد. مانویل کاستلز مسئله بحث و ستیز در مورد هویت جمعی را وظیفه اصلی جنبش‌های اجتماعی می‌داند و معتقد است که سوشیال مدیا تأثیر مهمی در زندگی امروزه ما داشته است. او از قدرت ارتباطات در دهکده جهانی صحبت می‌کند. او در کتابش به نام «شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت»، از جنبش سبز به عنوان یک جنبش اجتماعی نوین یاد می‌کند (کاستلز، ۲۰۰۲: ۷۶).

(۱۳۹۲: ۶۷).

از جهت سوم با نگاهی به اعتراضات اخیر در ایران می‌توان گفت که شرکت‌کنندگان در این اعتراضات بین ۲۰ تا ۳۰ سال قرار دارند. نسلی که دسترسی آنها به فضای مجازی بیشتر از سایرین است. لذا این بستر می‌تواند نقش اساسی در جنبش‌های اجتماعی نوین ایفا کند. در دورانی که نمایندگان گروه خاموش زنان به عنوان کنشگر، فعالیت‌های خود را مستقل از مجراهای قانونی و حکومتی، انجام می‌دهند و مانند سایر جنبش‌های اجتماعی نوین، توانسته‌اند از ظرفیت‌های موجود در شبکه‌های ارتباط اجتماعی برای انتقال و انعکاس پیام و شعارهای خود استفاده کنند. حال با گسترش پویش‌ها و کمپین‌های مجازی، این مسئله مطرح می‌گردد که فعالیت‌های سایبری کنشگرایان حوزه زنان در ایران به چه میزان توانسته است با کنشگرایی عملگرا در فضای واقعی پیوند یابد؟ در واقع با شناسایی و تحلیل محتواهای منتشر شده در این دو فضا، می‌توان به یک راهنمای بومی از کنشگرایی ایرانی در دو فضای مجازی و واقعی دست یافت.

سایبر فمینیسم:

سایبر فمینیسم (فمینیسم در فضای مجازی) عبارتی است که در سال ۱۹۹۲ توسط سادی پلنت^{۱۵} و یک گروه هنری استرالیایی به نام و.ان. سی ماتریکس مورد استفاده قرار گرفت و از تلفیق دو لغت فمینیسم و فضای-مجازی و به منظور استفاده از اینترنت برای فعالیت فمینیست‌هایی است که زنان را قادر می‌سازد با ارائه نظریه و بیان انتقاد و دیدگاه خود از بستر اینترنت، فضای مجازی و به طور کلی فناوری‌های رسانه نوین برای ایجاد تغییر در جامعه تلاش کنند (امیرمظاهری و ایرانشاهی، ۱۳۸۸: ۲۹).

هاروی معتقد است زنان باید از نظر فنی متخصص‌تر شوند و در این عرصه مشارکت بیشتری داشته باشند. آنان باید ضمن اینکه خود آگاه و دانا باشند، سایر کاربران را نیز آگاه کنند و تنها به عنوان یک کاربر به مانند سایر کاربران نباشند (هاروی، ۱۳۹۱: ۱۰۵).

پلانت (۱۹۹۷)، در تعریف خود از سایبر فمینیسم پیوندی وثیق میان آزادی زنان و اینترنت برقرار می‌کند. این بستر برای گروه خاموش زنان این ظرفیت را ایجاد می‌کند

تا گفتمان خود را به سایرین برسانند. این سهم بزرگ کنشگرایی در حوزه زنان که بر عهده فضای سایبری است و در کنار فضای عملگرا، باعث کمک و راهنمایی زنان به زندگی واقعی آنان شده است.

پیشینه پژوهش:

طالبیان و طالبیان (۱۳۹۶)، با بررسی «زنان و کنشگری در رسانه‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی: صفحه فیسبوک (آزادی یواشکی زنان)» به این نتیجه رسیدند که برخلاف برخی از هیجان‌های موجودی که در بعضی از رسانه‌ها و انجمن‌های حقوق بشری غربی درباره شکل‌گیری یک جنبش اجتماعی جدید در میان زنان از طریق این صفحه وجود دارد، نمی‌توان آن را یکی از مصداق‌های جدید جنبش اجتماعی زنان در ایران محسوب کرد.

در پژوهشی با هدف «تحلیل جنبش اجتماعی مصر در چارچوب نظریه‌های متأخر جنبش‌های اجتماعی و جان فوران»، سردارنیا و حیدری (۱۳۹۴)، مهمترین ویژگی‌های جنبش مصر را وابستگی شدید به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی همراه با قابلیت‌های بسیجی و بهره‌مندی از آنها، اطلاع‌رسانی و شبکه‌سازی آنها، بسیج خودانگیخته جوانان و توده‌های شهری، فراگیر شدن جنبش و نزدیکی و درهم‌تنیدگی بدنه اجتماعی و روشنفکری برشمردند.

عبدالهی و همکارانش (۱۳۹۱)، در مطالعه خود با عنوان «نقش رسانه‌های نوین در جنبش‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی جنبش وال‌استریت» بر این مسئله تأکید کردند که جنبش‌های اجتماعی برای تداوم فعالیت خود و به ثمرنشانیدن حرکت‌های اعتراضی نیازمند رسانه‌های گروهی جریان اصلی هستند، چرا که این رسانه‌ها بخش وسیعی از مردم در طبقات مختلف را در برمی‌گیرند.

امیرمظاهری و ایرانشاهی (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان «فرصت‌های فضای مجازی برای تعامل اجتماعی زنان ایرانی (از دید زنان فعال در فضای مجازی)» به این نتیجه دست یافتند که فضای مجازی، فرصت‌های ارتباطی و اطلاعاتی مناسبی برای زنان به وجود آورده است. فرصت‌هایی که در خارج از این فضا دسترسی و استفاده از آنها دشوار خواهد بود. همچنین فرصت‌های ارتباطی موجود در محیط‌های مختلف فضای مجازی بیشتر از

روی تعداد ۳۰ نفر از کنشگران حوزه زنان در ایران که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و به صورت گلوله برفی انتخاب شدند، نگرش آنان مورد ارزیابی قرار گرفت و با تحلیل و بررسی داده‌ها حاصل از پرسش‌نامه الکترونیک با استفاده از نرم‌افزار SPSS، به بررسی میزان نقش فضای مجازی بر جنبش اجتماعی زنان ایران پرداخته شد.

تجزیه و تحلیل:

الف) تجزیه تحلیل و یافته‌های توصیفی:

همانطور که گفته شد مطالعه بر روی ۳۰ نفر از زنان کنشگر جنبش‌های اجتماعی در ایران صورت پذیرفت که ویژگی‌های جمعیتی این افراد از نظر سن و میزان تحصیلات به صورت جداول زیر می‌باشد.

جدول ۱- توزیع فراوانی سن افراد

سن	تعداد	درصد فراوانی	درصد فراوانی نسبی
زیر ۲۰ سال	۱	۳.۳	۳.۳
۲۰-۲۵ سال	۵	۱۶.۷	۲۰
۲۵-۳۰ سال	۸	۲۶.۷	۴۶.۷
۳۰-۳۵ سال	۱۲	۴۰	۸۶.۷
۳۵-۴۰ سال	۴	۱۳.۳	۱۰۰
جمع	۳۰	۱۰۰	

جدول ۲- توزیع فراوانی میزان تحصیلات افراد

تحصیلات	تعداد	درصد فراوانی	درصد فراوانی نسبی
زیر دیپلم و دیپلم	۲	۶.۷	۶.۷
لیسانس	۹	۳۰	۳۶.۷
فوق لیسانس	۱۵	۵۰	۸۶.۷
دکتری	۴	۱۳.۳	۱۰۰
جمع	۱۰۰	۱۰۰	

الف) تجزیه تحلیل و یافته‌های استنباطی:

با توجه به هدف پژوهش که بررسی میزان نقش و تأثیر فضای اجتماعی در جریان جنبش زنان ایران است، لذا فرض فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد، مورد آزمون قرار گرفت و نتایج حاصل نشان داد که در سطح معناداری $sig = 0.000$ و با درجه آزادی ۶ و χ^2 دو برابر ۶۸،۳۲۴، می‌توان نتیجه گرفت که بین فراوانی‌های مشاهده شده و فراوانی‌های

فرصت‌های اطلاعاتی مورد توجه و استقبال زنان قرار گرفته است.

همایونی (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود، با بررسی «نقش وبلاگ‌های فارسی زبان در بالا رفتن آگاهی زنان» مشخص کرد که وبلاگ‌ها باعث افزایش اطلاعات در بین زنان شده و انگیزه مشارکت اجتماعی را در بین آنان تقویت می‌کند.

در پژوهشی دیگر که توسط احمدنیا (۱۳۸۴)، با عنوان «جایگاه زنان در جامعه اطلاعاتی؛ شکاف دیجیتالی بر مبنای جنسیت» انجام شد، بیان کرد که امیدهایی وجود دارد که جنبش جهانی زنان بتواند تا حد زیادی از پتانسیل و وعده‌های انقلابی ارتباطات الکترونیکی، همچنان که تمام دنیا از آن بهره‌مند می‌شود، سود ببرد.

یافته‌های پژوهش «جنبش اجتماعی زنان ایران» نگاشته شده توسط لرستانی (۱۳۸۲)، نشان داد که مسأله اولیه زنان ایران نابرابری حقوقی بین زنان و مردان است که ریشه در ارزش‌های فرهنگی و نگرش سوگیرانه و فرودستانه جامعه نسبت به زن دارد.

پارتنرز^{۱۶} (۲۰۰۹) با همکاری سایت‌های بلاگ‌هر^{۱۷} و آی‌ویلیج^{۱۸} طی مطالعه‌ای دست یافت که تنها انگیزه کسب اطلاعات، مطلع ماندن در مورد موضوعات به خصوص و جست و جوی مشورت و توصیه است که در خوانندگان وبلاگ‌ها حدود دو برابر شبکه‌های اجتماعی است.

روش اجرای پژوهش:

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و به صورت پیمایشی با استفاده از ترکیب پرسشنامه ساخت یافته برگرفته از کتاب شبکه‌های خشم و امید (جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت) امانوئل کاستلز و پرسشنامه خودساخته که برای بررسی اعتبار آن از نظرات تعدادی از خبرگان استفاده شد و پس از انجام اصلاحات پیشنهاد شده توسط آنان، مورد استفاده قرار گرفت و با پایایی ۷۵٪ ضریب آلفای کرونباخ، اجرا گردید. در این پژوهش با مطالعه بر

16- C0mpass Partners

17- BlogHer

18- ivillage

این مهم برای تغییرات اجتماعی در مسیر تحقق حیات واقعی بشر مورد استفاده قرار گیرد. از طرفی هم نباید نقش و تأثیر مثبت فضای سایبر در تحولات اجتماعی به اندازه بیش از حد مورد توجه قرار گیرد که افکار عمومی از تلاش برای تغییر در دنیای واقعی غافل بمانند یا تصویری غلط در جامعه فراگیر شود که فضای مجازی می‌تواند به تنهایی جایگزین کنشگری در فضای انضمامی جوامع باشد. باید همواره ارتباطی متعادل بین کنشگری سایبری و کنشگری در دنیای عینی برقرار نمود و البته نباید از این نکته غافل شد که تغییرات ایجاد شده در فضای مجازی تا زمانی که به تغییر در فضای عینی اجتماع انسانی منجر نگردد، هیچ ارزشی نداشته و فعالیتی عبث و بیهوده خواهد بود.

← منابع فارسی:

- احمدنیا، شیرین (۱۳۸۴)، جایگاه زنان در جامعه اطلاعاتی؛ شکاف دیجیتالی بر مبنای جنسیت، بازتاب اندیشه، شماره ۶۵.
- امیرمظاهری، امیرمسعود و ایرانشاهی، اعظم (۱۳۸۸)، فرصت‌های مجازی برای تعامل اجتماعی زنان ایرانی (از دید زنان فعال در فضای مجازی)، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم اجتماعی، سال ۵، شماره ۲۰.
- خانیکی، هادی و بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۲)، کنشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی «مطالعه کارکردهای فیس‌بوک در فضای واقعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره ۲۰، شماره ۶۱.
- دواچی، آ (۲۰۱۴)، بازیابی از مدرسه فمینیستی: feministschool.org
- دینانی، ماریو و دلاپورتا، دوناتلا (۱۳۹۰)، مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی. ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- سردارنیا، خلیل‌الله و حیدری، مصطفی (۱۳۹۴)، تحلیل جنبش اجتماعی مصر در چارچوب نظریه‌های متأخر جنبش‌های اجتماعی و جان فوران، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۵، شماره ۳.
- طالبیان، حامد و طالبیان، سارا (۱۳۹۶)، زنان و کنشگری در رسانه‌های اجتماعی (مطالعه موردی:

مورد انتظار اختلاف معناداری وجود دارد، لذا مقایسه پاسخ‌های موردنظر تأیید کننده آن است که ۸۴٪ پاسخگویان معتقدند که فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

با توجه به یافته کلی پژوهش مبنی بر تأثیر مثبت فضای مجازی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران و از سوی دیگر تحلیل داده‌های جزئی این پژوهش که تأیید می‌کند فضای مجازی عامل مؤثری برای افزایش اطلاعات اجتماعی زنان، بستری برای تعامل زنان در محیطی گسترده‌تر، موجب افزایش انگیزه مشارکت اجتماعی آنان و موقعیتی برای معرفی و نمایش استعدادهایشان است که مؤید پژوهش‌های انجام شده در گذشته همچون امیرمظاهری و ایرانشاهی (۱۳۸۸)، همایونی مقدم (۱۳۸۷)، احمدنیا (۱۳۸۴)، ساندروز (۱۳۸۰)، پارتنرز (۲۰۰۹)، ام. جی. هراندز (۲۰۰۹)، پترسون (۹۹۲)، گیتلر (۱۹۹۱) می‌باشد.

همچنین با بررسی جنبش‌هایی از قبیل زاپاتیستا، حرکت‌های ائتلافی جنبش‌ها علیه نشست اعضای سازمان تجارت جهانی در سیاتل و علیه گروه ۸ در ژنو، در هر سه جنبش اینترنت تا حد قابل توجهی در تشویق هواداران و فعالان به مشارکت در این اعتراض‌ها تأثیرگذار بوده است.

لذا سیاست‌گذاران و متولیان امر باید توجه جدی‌تری به این حوزه داشته باشند و نسبت به برنامه‌ریزی برای بهره‌مندی مناسب حساسیت نشان دهند. متولیان امر با آموزش‌های مورد نیاز برای فعالین عرصه جنبش‌های اجتماعی و نهادهای مرتبط زمینه استفاده بهتر و مؤثرتر از این بسترها را فراهم آورند. پس به جای نگاه بدبینانه، لازم است با تفکر و تدبیر صحیح و تخصیص اعتبار و منابع انسانی، اقدامات اساسی در این حوزه انجام گیرد تا موجب شکل‌گیری حرکت‌های پایدار و منشأ تغییرهای اجتماعی عمیق و مؤثر باشد.

از سوی دیگر با اینکه در مورد آینده جنبش‌های مجازی و جریان‌سازی‌های سیاسی- اجتماعی سایبری نمی‌توان پیش‌بینی قطعی داشت، اما امید است با تلاش و همفکری نظریه‌پردازان و کارشناسان حوزه ارتباطات و جامعه‌شناسی و کنشگری مجازی هرچه بیشتر از

Enlarged and updated.

- Cyberzines in Canada: Women's Organizations, (۱۹۸۹) Sayres, Tarnara Michelle Sayers The women's Monument and Interne technology, As thesis submitted to the Department of Sociology in conformity with the requirements for the degree of Master of Arts.

- Gendering the Internet: Claims, controversies, cultures, European, (۲۰۰۲) Zoonen, Liesbet van: ۱۷-۰۰.۲۳ Journal of Communication,

- Madani, s., (2010). the green movement continues today in the stage of consolidation in the from of art, literatur, politics and lifestyle, interview with Iran green voice in Farsi language, published on 15 may 2010.

- Nabavi. N. (2012). editor, Iran from theocracy to the green movement. Published by Palgrave Macmillan, pp:137-55,123-39

- Touraine, A (1981). The Voice and eye: Analysis of Social Movements, Combridge: CUP King, Wendel (1986) Social Movements in United States, New York: House

صفحه فیسبوک «آزادی یواشکی زنان»، دوره ۱۵، شماره ۲.

- عبدالهی، رضا؛ شورگشتی، محسن و اخوت پور، بابک (۱۳۹۱)، نقش رسانه‌های نوین در جنبش‌های اجتماعی (مطالعه موردی جنبش تسخیر وال استریت)، مطالعات فرهنگ ارتباطات، دوره ۱۳، شماره ۱۸.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۶)، قدرت ارتباطات، مترجم: حسین بصیریان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).

- کاستلز، امانوئل (۱۳۹۳). شبکه‌های خشم و امید «جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت»، ترجمه: مجتبی قلی‌پور، نشر مرکز، تهران.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: قدرت هویت، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: طرح نو.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه: احمد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: طرح نو.

- لریستانی، فریبرز (۱۳۸۲)، جنبش اجتماعی زنان ایران، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۱، شماره ۶.

- نش، کیت (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی سیاسی معاصر، ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر.

- هاروی، دیوید (۱۳۹۱)، تاریخ مختصر نولیبرالیسم، ترجمه: محمود عبدالله‌زاده، نشر دات.

- همایونی مقدم، فاطمه (۱۳۸۷)، نقش وبلاگ‌های فارسی زبان در بالارفتن آگاهی‌های سیاسی اجتماعی زنان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۷.

← منابع انگلیسی:

- Castells, m., (2002), local and global: cities in the network society, volume 93, issue5, pp:558-548 December 2002

- Castells, m., (2009), communication power. Oxford university press

- Castells, m., (2015), networks of outrage and hope, social movements in the internet age, second edition.

نقش فضیلت خویشنداری در اختلالات روانی انسان با تکیه بر آموزه‌های قرآنی

یاسر خسروی^۱، مریم پناهی‌زاده^۲، محمدمراد خیشه^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده

در عصر حاضر، سلامت انسان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی، ابعاد جسمی، روحی و اجتماعی او را در بر می‌گیرد. بررسی‌های متعدد نشان‌دهنده رابطه متقابل میان سلامت جسمی و روحی است و آشکار می‌سازد که بسیاری از بیماری‌ها ریشه در عدم رعایت اصول اخلاقی و روحی دارند. آموزه‌های قرآنی و آثار فلاسفه اخلاق بر اهمیت فضایل اخلاقی در دستیابی به سلامت تأکید دارند. این تحقیق قصد دارد تا نقش فضیلت خویشنداری را به‌عنوان یکی از بنیان‌های اخلاقی در جلوگیری از بروز اختلالات روانی از طریق آموزه‌های قرآنی بررسی کند. با استفاده از روش توصیفی

و تحلیلی، مقالات و متون مرتبط با موضوع بررسی شده‌اند تا تأثیر سبک زندگی مبتنی بر خویشنداری و پرهیز از لذایذ مضر بر سلامت روان تحلیل شود. نتایج این پژوهش نشان‌دهنده این است که عدم خویشنداری و تسلیم در برابر لذایذ لحظه‌ای می‌تواند به اختلالات روانی منجر شود. در مقابل، فضیلت خویشنداری می‌تواند با تقویت اراده و کنترل نفس، سلامت روانی انسان را افزایش دهد. فضیلت خویشنداری، با تأکید بر کنترل تمایلات و خواسته‌های نفسانی، نه تنها به بهبود وضعیت روانی بلکه به تقویت رفتارها و عادات سالم‌تر در زندگی روزمره کمک می‌کند. این تحقیق بیان می‌دارد که از طریق تقویت آموزه‌های اخلاقی قرآنی و ترویج فضایل اخلاقی نظیر خویشنداری، می‌توان به سلامت روانی پایدار دست یافت.

کلمات کلیدی: فضیلت، سبک زندگی، خویشنداری، سلامت روان، آموزه‌های قرآنی.

۱- دکتری تخصصی الهیات و معارف اسلامی، استاد درس معارف دانشگاه امام علی (ع)،

yaserkhosravi6688@Gmail.com.

۲- مربی درس معارف و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی آجا.

۳- دانشجوی دکتری الهیات و معارف اسلامی دانشگاه آزاد تهران مرکز.

The role of the virtue of self-control in human mental disorders based on Quranic teachings.

Abstract: Background: In today's era, human health, as one of the most crucial aspects of life, encompasses physical, mental, and social dimensions. Numerous studies indicate a reciprocal relationship between physical and mental health, revealing that many diseases stem from the neglect of ethical and spiritual principles. Quranic teachings and the works of moral philosophers emphasize the importance of ethical virtues in achieving health. This research aims to examine the role of the virtue of self-restraint as a foundational moral principle in preventing mental disorders through Quranic teachings. Using descriptive and analytical methods, articles and texts related to the subject have been reviewed to analyze the impact of a self-restraint-based lifestyle and avoidance of harmful pleasures on mental health. The results of this study indicate that a lack of self-restraint and surrendering to immediate pleasures can lead to mental disorders. Conversely, the virtue of self-restraint can enhance mental health by strengthening willpower and self-control. The virtue of self-restraint, emphasizing the control of desires and inclinations, not only improves mental health but also fosters healthier behaviors and habits in daily life. This research suggests that through the reinforcement of Quranic ethical teachings and the promotion of moral virtues like self-restraint, sustainable mental health can be achieved.

Keywords: Virtue, lifestyle, self-restraint, mental health, Quranic teachings.

مقدمه:

سلامت، به معنای پزشکی آن، یکی از اهداف اولیه و بنیادی در مسیر بهزیستی و خوشبختی انسان‌ها بوده است. طبابت جسم انسان و طب اخلاق بر روح و ذهن او تمرکز دارد، به طوری که هر دو به دنبال نیل به آسایش و آرامش، به ترتیب در قالب سلامت و سعادت هستند. از منظر تاریخی، بسیاری از متفکران مسلمان میان اهداف و روش‌های اخلاق و طبابت هم‌نیایی‌هایی را یافته‌اند، به‌ویژه از جنبه پیشگیرانه آن که چگونه هر دو بر جلوگیری از بیماری‌های جسم و نفس تأکید دارند. طی سه قرن گذشته، علم طب به‌همراه دیگر علوم تجربی چون فیزیک و زیست‌شناسی، تحولات گسترده‌ای را تجربه کرده است. امروزه تهدیدهای سلامت تفاوت زیادی با گذشته دارد. بیماری‌های عفونی که سابقاً نقش مهمی در مرگ و میر داشتند، اکنون با پیشرفت‌های علمی و کشف روش‌های مؤثر درمانی و پیشگیری، تأثیر کمتری بر سلامتی دارند. اما بیماری‌های مزمن نظیر فشار خون بالا، دیابت، بیماری‌های قلبی و سرطان‌ها در اولویت قرار گرفته‌اند. در این نوع بیماری‌ها، سبک زندگی اهمیت بیشتری یافته است. در پزشکی مدرن، اخلاق و سلامت پیوندی نزدیک برقرار کرده‌اند. از آنجا که طب و اخلاق، به‌ویژه اخلاق فضیلت، بر سرچشمه‌های عمل انسان، انگیزه‌ها و اراده او تمرکز دارند، می‌توانند تغییرات مثبتی در رفتار انسان و حرکت به‌سوی سلامت بهتر ایجاد کنند. قرآن کریم نیز به نقش کارهای اخلاقی در سلامت روحی و جسمی توجه داشته است. به عنوان مثال، خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ» (سوره انعام، آیه ۱۵۳). (و اینکه این راه مستقیم من است، از آن پیروی کنید). همچنین، مقام معظم رهبری درباره اهمیت سبک‌زندگی صحیح و تأثیر آن بر سلامت بیان کرده‌اند: «سبک‌زندگی صحیح می‌تواند جامعه‌ای سالم از نظر روحی و روانی به‌وجود آورد و بسیاری از معضلات اجتماعی و فرهنگی را حل کند». با توجه به اهمیت دستورالعمل‌های اخلاقی و تأثیر آنها بر سلامت جسمانی و روانی، بازنگری و توجه عمیق به این مسائل در زندگی روزمره ضروری است.

پیشینه پژوهش:

در مورد موضوع تحقیق طبق بررسی که صورت گرفته؛

در مجموعه‌های علمی فارسی شامل مگ‌ایران، مگنور، پرتال جامع علوم انسانی، سیویلیکا و علمنت با کمک موتورهای جست‌وجوی ایرانی و غیرایرانی انجام داده است، تاکنون تحقیقی مشابه مشاهده نشده است؛ ولی در عین حال مواردی یافت شد که نزدیک به موضوع این تحقیق بود مثل مقالاتی نظیر: پژوهشی با عنوان «نقش فضائل اخلاقی در سلامت از منظر آموزه‌های دینی» (امینی، ۱۳۹۹: ۸۵)، در مجله قرآن و طب چاپ شده بود، نهایتاً این محققین نتیجه گرفته بودند دست‌کم در سیزده فضیلت اخلاقی به صراحت یا اشاره از نقش فضائل اخلاقی در سلامت جسم و روان سخن گفته شده است. به‌طور کلی براساس گزاره‌های دینی، آراستگی به فضائل اخلاقی نقش مهمی در سلامت جسم و روان ایفا می‌کنند: ۱. پیشگیری از بیماری‌ها، ۲. درمان بیماری‌ها، ۳. استمرار سلامتی.

سلطانی کوهانستانی در مقاله‌ای با عنوان «خویشنداری و نقش آن در آرامش نفس از منظر افلاطون» که در سال ۱۳۹۵ در مجله پژوهش‌های اخلاقی (سال هفتم، شماره ۱) چاپ شد. ابتدا تبیین این فضیلت از دید افلاطون پرداخته و بعد به تأثیر خویشنداری بر آرامش نفس که در واقع به زبان امروز سلامت روانی نام می‌گیرد، پرداخته است. طبق دیدگاه‌های رایج پزشکی کنونی، گرچه سلامت روانی با سلامت جسمی یکی نیست؛ ولی از پایه‌های اصلی آن به حساب می‌آید. کلباسی و همکاران در تحقیقی که در سال ۱۳۹۵ در مجله فلسفه دین (سال سیزدهم شماره ۳) چاپ شده به «بررسی تطبیقی اندیشه ارسطو و خواجه نصیرالدین طوسی» پرداخته‌اند. آنها در این تحقیق به این نتیجه رسیدند که هر دو متفکر اخلاق را واجد مبانی واقعی و عینی می‌داند، ولی تفاوت آنها در این است که خواجه برخلاف ارسطو، باور داشت که عقل انسان به‌تنهایی قادر نیست که به همه این مبانی برسد و علاوه بر عقل باید در به‌دست آوردن معرفت کامل در مورد ویژگی‌های اخلاقی، از شریعت یاری جست. همچنین شریعت با معرفی جهان آخرت، چشمان ما را به روی یک زندگی پایان‌ناپذیر باز می‌کند که جزئیات آن جهان توسط عقل شناخته نشده است. در مورد رابطه اسلام و سلامت تحقیقات زیادی انجام شده است. به‌عنوان

شیوه‌های زندگی کمک کند.

مفهوم فضیلت

واژه فضیلت و مفهوم آن در آیات بیشماری از قرآن مورد اشاره قرار گرفته‌اند. از جمله آیه: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، کاملاً برای خدا به عدالت قیام کنید، به طوری که گواه باشید، و نباید دشمنی‌تان با قومی، شما را وادار به بی‌عدالتی کند، عدالت بورزید که آن به تقوا نزدیک‌تر است) (مائده، آیه ۸). با تدبر در این آیه مشخص می‌شود که قرآن کریم عدالت را یک فضیلت مهم برشمرده و رعایت آن موجب افزایش تقوا در انسان می‌شود. در آیه: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ...» (آل عمران، آیه ۳۲). این آیه بر پیروی از دستورات الهی تأکید دارد که می‌تواند به دستیابی به خویش‌داری و حرکت به سوی کمال روحی یاری رساند.

فضیلت در زبان یونانی همان آرته است و منظور ویژگی است که باعث بزرگ منشی در فرد می‌شود و به نوعی امتیاز برای فرد محسوب می‌شود. از نظر تاریخچه به واژه فضیلت (آرته) در نوشته‌های «هومر» اشاره شده است. در این نوشته‌ها فضیلت حاکی از «کمال یا جوانمردی» است، نه حاکی از چیزی که ما معمولاً فضیلت اخلاقی، چنانکه باید، نوظهور تلقی می‌کنیم (سیروس، ۱۳۸۷: ۴۵). در دور حماسی یونان در جامعه‌ای که مقولات جنگ و دفاع از اهمیت زیادی برخوردار بودند، فضیلت می‌توانست هر نقشی باشد که نقش فرد را توانا و شایسته سازد، باشد. به تدریج که جامعه آتنی شاهد دچار تغییر ارزش‌های مبتنی بر جنگ و نظامی‌گری شد، بنیاد دیگری از فضیلت مبتنی بر ویژگی‌هایی چون عدالت، خویش‌داری شکل گرفت، سقراط به نوعی اولین فیلسوف اخلاق متعلق به این حیطه تلقی می‌شود (پورتر، ۱۳۸۵: ۲۲۱).

از دید سقراط فضیلت (آرته) هر صفت عالی است که به نیل موفقیت کمک می‌کند. سقراط بر خلاف آنتینان هم دوره خودش فضیلت را یک تخصص می‌دانست، ولی تخصصی که آموختنی نیست. در نظر او فضیلت نوعی قدرت و توانایی است، مثل غایت چاقو، بریدن است و

نمونه، نورانی در مقاله اسلام و سلامت که در سال ۱۳۹۷ در دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در اخلاق و تربیت، مناسبات دین و روانشناسی ارائه شده است به بررسی «تأثیر آموزه‌های دینی بر سلامت جسمی و روحی انسان» پرداخته است. وجه تمایز و تشابه تحقیق از سایر تحقیقات انجام شده

وجه تمایز:

۱. تکیه بر آموزه‌های قرآنی: این تحقیق با تمرکز بر دستاوردهای قرآنی در زمینه فضیلت خویش‌داری، ارتباط میان اخلاق و سلامت روانی را از دیدگاه دینی بررسی می‌کند. این جنبه دینی به‌ندرت در تحقیقات مشابه به اندازه کافی مورد تأکید قرار گرفته است.

۲. پیوند مستقیم با اخلاق و طبابت: این تحقیق به‌طور همزمان به بررسی ارتباط میان اخلاق فضیلت، به‌ویژه خویش‌داری و سلامت جسمانی و روانی می‌پردازد، در حالی که اغلب تحقیقات یا به جنبه اخلاقی یا پزشکی به‌صورت مستقل می‌پردازند.

۳. بررسی شیوه‌های زندگی مدرن: تمرکز بر چالش‌های زندگی مدرن و تأثیر آن بر بروز اختلالات روانی، این تحقیق را از بسیاری از مطالعات سنتی مشابه متمایز می‌کند که به شرایط اجتماعی و تاریخی متفاوت توجه داشته‌اند.

وجه تشابه:

۱. تکیه بر اهمیت سبک زندگی: مشابه سایر تحقیقات، این پژوهش نیز به تأثیر مستقیم سبک زندگی بر سلامت روانی و جسمی تأکید دارد. بسیاری از تحقیقات حوزه بهداشت روان بر این اصل استوارند که شیوه زندگی می‌تواند به سلامت کلی فرد کمک کند.

۲. رویکرد چند بعدی به سلامت: مانند بسیاری از مطالعات دیگر، این تحقیق نیز به سه بعد جسمی، روحی و اجتماعی سلامت توجه کرده و اهمیت تعامل این ابعاد را برجسته می‌کند.

۳. استفاده از روش توصیفی و تحلیلی: مشابه تحقیقات دیگر، این مطالعه هم از روش‌های توصیفی و تحلیلی برای بررسی داده‌ها و ایده‌ها استفاده می‌کند تا به نتیجه‌گیری‌های معتبر و قابل اعتماد دست یابد.

این بررسی‌ها و زمینه‌سازی‌ها می‌تواند به درک بهتر از چگونگی تأثیر فضایل اخلاقی بر سلامت روانی و بهبود

مشترک است و جزء خواهنده و شهوی این جزو خردمند نیست، ولی استعداد شنیدن پند جزء خردمند را دارد (ارسطو ۱۳۸۹: ۴۷). جزء با خرد فرمان صادر می‌کند و جزء بی‌خرد که از جنس شهوت و میل است، باید فرمان جزء با خرد را اطاعت کند. اگر رابطه این دو جزء معکوس شود، یعنی جزء شهوانی سرکشی کند، جزء با خرد از انجام وظیفه خود باز می‌ماند. با این دید ارسطو عمل جزء خردمند مربوط به حوز شناختی انسان است و عمل جزء شهوانی در حیطة و ساحت اخلاقی قرار می‌گیرد. با این تقسیم‌بندی، ارسطو فضیلت‌های این دو جزء را نیز از هم جدا می‌کند. فضیلت‌های عقلی مربوط به جزء با خرد و فضیلت‌های اخلاقی را مربوط به جزء شهوانی نفس می‌داند. در نظریه اخلاقی ارسطو نیز مانند افلاطون فضیلت، نقش محوری دارد. در نظر او فضیلت‌های عقلی را می‌توان با آموزش فرا گرفت، ولی فضیلت‌های اخلاقی را از راه ایجاد عادت باید مستقر کرد. از دید ارسطو بنیان فضیلت‌ها به صورت بالقوه در ما موجود است و ما از راه عادت آنها را کامل می‌کنیم (ارسطو، ۱۳۸۹: ۵۳). او به مانند افلاطون، فضیلت‌های اخلاقی را به عنوان مهارت‌های پیچید عقلانی هیجانی و اجتماعی می‌پذیرفت؛ ولی برخلاف افلاطون معتقد نبود همه آنها را می‌توان فقط با دانش و آموختن به دست آورد.

نظریه حد وسط ارسطو در فضیلت: در نظر ارسطو فضیلت یک ویژگی و خصلت است که با عادات ما ایجاد می‌شود و در آن ما احساس و دانش متناسب موقعیت پیدا می‌کنیم (برنج‌کار، ۱۳۸۱: ۱۷). فضائل خیلی شبیه مهارت‌های یک کارگر هستند. در آنجا هم مهارت بین دو حد افراط و تفریط قرار می‌گیرد. انسان شجاع اگر در یک موقعیت خطرناک قرار گیرد، دچار ترس متناسب با آن موقعیت می‌شود. برخلاف ترسو که دچار ترس زیاد می‌شود و بی‌پروا که دچار ترس نمی‌شود. به همین منوال ارسطو سایر فضیلت‌های اخلاقی را بین دو حد افراط و تفریط تعریف می‌کند (ارسطو، ۱۳۸۹: ۷۴). شاید نتوان تعریف جامع و مانعی برای فضیلت پیدا کرد، ولی می‌توان در باب مفهوم آن و تأثیرات فضیلت بر افراد صحبت کرد. باتلر برای نزدیک شدن به مفهوم فضیلت‌ها و کمک به درک بهتر و بیشتر آنها از سه جنبه به فضیلت نگاه کرده است. پس فضیلت‌ها از ما انسان بهتری می‌سازند، این در

فضیلت آن هم خوب بریدن است. در نظر سقراط اصل انسان پسوخه یا روح است، در نتیجه فضیلت برای آن چیزی خواهد بود که به کمال روح منجر شود. او آن را برای روح معادل سلامت برای جسم می‌داند و به همین نسبت رذیلت باعث بیماری روح می‌شود. به نظر او فضیلت مهم‌ترین مسئله است که فرد باید برای کسب آن دقت کند. از دید او غایت اعمال عقلانی نیکی و سعادت است (خزاعی، ۱۳۸۰: ۳۴۷). از دید سقراط فضیلت از جنس دانش و معرفت است. در نظر آنها چیزی به نام آگرازی یا ضعف اراده نداریم. هر فقدان فضیلتی به خاطر فقدان علم آن است و غیرممکن است شخصی کاری را درست بداند و به خلاف، آن را انجام دهد.

در فلسفه افلاطون، فضیلت هم در راستای فلسفه غایت‌مندی است، یعنی هر چیزی غایتی دارد و مقصودی برای خلق آن است، وقتی به غایت خود رسید، در واقع به فضیلت خود رسیده است. برای آدمی هم فضیلت در واقع فضیلت نفس است و فضیلت نفس هم کمال آن است. درک درست نظریه فضیلت افلاطون به درک صحیح نفس‌شناسی او بستگی دارد. از دید افلاطون، روح یا نفس انسان دارای سه جزء است که در رساله فایدروس نفس انسان را به ارباهای تشبیه می‌کند که یک اربهران و دو اسب دارد. یکی از اسب‌ها اصیل و فرمانبردار و دیگری چموش و سرکش است (افلاطون، ۱۳۸۴: ۱۲۳۴). در کتاب «جمهوری» اربهران در واقع «خرد انسان» و اسب اصیل «اراده او» و اسب چموش «قومیل‌ورز آدمی» است. جزو اراده، برخلاف جزو میل، معمولاً در کار معاونت قسمت خردورز است، مگر توسط تربیت بد به انحراف کشیده باشد؛ ولی قوه میل، اغلب تمایل به سرکشی و نافرمانی خرد دارد. در نظریه افلاطون هر یک از این قوا فضیلتی دارد. حکمت برای خرد، شجاعت برای قوه خشم و عفت و خویشتن‌داری برای جز میل فضیلت محسوب می‌شود. به نظر افلاطون فضائل به صورت طبیعی در آدمی موجود نیستند؛ بلکه باید آنها را در خود ایجاد کرد. نظریه فضیلت ارسطو هم متأثر از نفس‌شناسی او است. ارسطو در اخلاق نیکوماخوس، نفس را دارای دو جزء می‌داند جزء با خرد و جزء بی‌خرد. جزء بی‌خرد هم خود دو جزء است، جزئی که کاملاً بی‌خرد هست و در همه موجودات زنده

این اساس، سقراط ادعا می‌کند که انسان‌هایی که زندگی با قاعده و نظم را اختیار کرده‌اند و در هر شرایطی خود را راضی و خشنود می‌یابند، سعادتمندتر از انسان‌های لگام‌گسیخته و بی‌بند و باری‌اند که برای زندگی خود هیچ قاعده و نظمی اختیار نکرده‌اند (جورجیاس، ۱۹۹۷: ۴۹۳). نهایتاً سقراط چنین نتیجه می‌گیرد که فضیلت و برتری آن است که آدمی «آن امیالی را ارضا کند که پس از ارضا، او را بهتر می‌سازند، نه آن امیالی که پس از ارضا او را بدتر می‌گردانند و چنین امری گونه‌ای فن و مهارت است.» و سرانجام اینکه تنها چنین انسان خویشنداری روی نیکبختی و سعادت را خواهد دید (جورجیاس، ۱۹۹۷: ۵۰۴).

در فلسفه افلاطون فضیلت خویشنداری یکی از چهار حکمت اصلی نزد افلاطون است. منظور این است که امیال در فردی که واجد این حکمت است، تحت سیطره و انقیاد عقل است. خویشنداری عبارت است حاکمیت عقل (در نقش ارباب‌ران) بر شهوات و خشم (کرافورد، ۱۹۵۷: ۷۲). در نظریه فضیلت افلاطون هارمونی و هماهنگی بین فضائل مهم است، چرا که به باور افلاطون، خدایان، گرایشی فطری به نظم و هماهنگی به ما آدمیان ارزانی داشته و این جذبه را در ما با خوشایندی همراه ساخته‌اند (ورنر، ۱۳۷۳: ۱۱۶). او در کتاب جمهوری در جست‌وجوی عقلانی بهترین زندگی به این نتیجه می‌رسد که بهترین زندگی، زندگی است که درد و لذت آن معتدل و لذت‌ها بر درد می‌چربند. در این نوع زندگی تمایلات و هوس‌ها آرام و ضعیف‌اند و شهوات به‌صورت جنون ظاهر نمی‌شوند. او این نوع زندگی را توأم با خویشنداری، حکمت، شجاعت، سلامت می‌داند. افلاطون بهترین زندگی را زندگی همراه با فضائل و زندگی همراه سلامت می‌داند (افلاطون، ۱۳۸۰: ۲۰۲۳). قرآن کریم در سوره بقره در این خصوص می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (بقره، آیه ۱۸۳). در تحلیل این آیه و تدبر در آن می‌توان گفت این آیه بر روزه تأکید می‌کند که نشان‌دهنده عمل خویشنداری است و هدف آن تقویت تقواست. این عمل به انسان‌ها کمک می‌کند تا خودکنترلی بیشتری داشته و تأثیرات مثبت آن بر سلامت روانی نیز برجسته است. اعتدال قطعاً

واقع همان غایت‌محوری در اخلاق فضیلت است که در اینجا غایت غایت روح است و فضیلت‌ها ابزاری هستند که روح به کمال برسد. در فضیلت‌ها انگیزه و نیت مهم است. در واقع از اختلافات مهم و اساسی اخلاق فضیلت با رویکردهای فایده‌محور و وظیفه‌گرا، توجه به ویژگی‌های فاعل در اخلاق فضیلت است. از این بعد از آنجا که فضیلت و ردیلت قابل تحسین و نکوهش هستند، این تحسین و نکوهش باید به چیزی تعلق بگیرد که تحت ضبط فاعل است و انگیزه هست که این ویژگی را دارد (باتلر، ۱۳۹۸: ۱۵۷).

← فضیلت خویشنداری

خویشنداری امروزه به‌عنوان اعتدال و خودداری (گرین، ۲۰۱۱: ۱) و به‌عنوان چیزی که فرد از انجام آن پرهیز می‌کند، شناخته می‌شود. کنترل بر انفعالات و عواطفی مانند خشم و غضب و تمایلاتی مانند تمایل جنسی و غذا خوردن افراطی و مواد مخدر در محوریت فضیلت خویشنداری قرار دارد. از این‌رو به نحوی در علومی مانند روان‌شناسی و اقتصاد و پزشکی هم مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، فضیلت خویشنداری هم در راستای سایر فضیلت‌ها، فضیلتی است که ابتدا برای حل این مسئله مهم از سوی فیلسوفان یونان خصوصاً سقراط، ارسطو و افلاطون عنوان شده است. سعادتمندترین زندگی به نظر سقراط زندگی انسانی است که از خویشنداری و سرکوب شهوات که به تعبیر کالیکلس نوعی بردگی خود و عمل بر خلاف آن چیزی است که به لحاظ طبیعت ستودنی و عادلانه است، دست بردارد. مهار امیال و شهواتش را رها کند و اجازه دهد تا حد ممکن ارضا شوند. به نظر او، لگام‌گسیختگی و ناپرهیزی تنها از سوی کسانی محکوم می‌شود که توانایی و دلیری نیل‌بدان را ندارند و به ناگزیر عدالت و خویشنداری را می‌ستایند. در این میان آنچه به‌عنوان نیک‌بیشترین مرتبه اهمیت را می‌یابد، خصایل شخصی هوش و شجاعت است: اولی ما را قادر می‌سازد تا بهترین وسایل و طرق نیل به لذت هرچه بیشتر را بشناسیم و دومی ما را قادر به خطر کردن و پی‌گرفتن لذاتمان می‌سازد (جورجیاس، ۱۹۹۷: ۴۹۱). به نظر سقراط، نفس انسان لگام‌گسیخته که پیوسته در پی ارضای شهواتش است، به خمی‌سوراخ می‌ماند که هیچ‌گاه سیراب نمی‌شود. بر

نوعی نظم است. افلاطون با رد برداشت رایج و عمومی از خویشنداری آن را معادل خودکنترلی به معنی کنترل نفس بر خود نمی‌گیرد. او به جای کنترل روح، کنترل عقل بر عواطف و انفعالات را ذکر می‌کند، یعنی به جای کنترل نفس، بر نفس کنترل اجزای آن بر هم بفهمیم کنترل جزء خوب آن بر جزء بد. مهم‌ترین عامل سعادت انسان در درون خود اوست. او شجاع، معتدل و با کنترل بر خود و داناست او نه زود ناراحت می‌شود، نه زود خوشحال (افلاطون، ۱۳۸۰: ۵۱۷).

محور بحث ارسطو در مورد خویشنداری مانند افلاطون رابطه عقل و امیال و عواطف است یا به قول خودش در اخلاق نیکو ماخوس، رابطه عقل با لذت و درد است. ارسطو در اینجا دو واژه به کار می‌برد: یکی *sophrosyne* به معنی خویشنداری و عفت و دیگری واژه *akrátēia* به معنی سست‌ارادگی و ضعیف‌النفسی. در فلسفه ارسطو هم سفروسین امیال تحت انقیاد عقل هستند، با این تفاوت که معیار عقل دوری از افراط و تفریط است. در این صورت خویشندار کسی خواهد بود که در میل‌ورزی و درد‌گریزی افراط و تفریط نوزد. خویشنداری حد وسطی است که با لذت ارتباط دارد و ارتباطش با درد کمتر است. همان‌گونه نیست (ارسطو، ۱۳۸۹: ۱۱۲). به نظر ارسطو خویشنداری با لذات جسمانی ارتباط دارد، نه لذات روحی. او می‌گوید: «کسی که از مناظر زیبا لذت می‌برد، نه خویشندار است، نه لگام‌گسیخته» (همان: ۱۱۳). به نظر او خویشنداری مربوط به لذت‌هایی هست که جانوران هم در آن با ما شریک‌اند. در نتیجه لگام‌گسیختگی نکوهیده‌ترین رذائل است؛ زیرا ظهور این لذت‌ها در ما نه از این جهت که انسانیم؛ بلکه از این جهت است که به جنس حیوان تعلق داریم. ارسطو به لذت‌های لامسه و چشایی می‌رسد. البته نهایتاً او به این نتیجه می‌رسد که حس اصلی مربوط به خویشنداری همان حس لامسه است که در مورد غذا نه در مورد سنجش طعم‌های مختلف غذا که در افراط در خوردن و نوشیدن و در تماس جنسی خود را نشان می‌دهد. به نظر ارسطو کسانی به این افراط می‌گیرند که طبیعت بنده‌وار دارند (ارسطو، ۱۳۸۹: ۱۱۵). با تدبیر در آیات قرآن مشخص می‌شود که این مسئله مورد بررسی قرار

گرفته است. در جایی که خداوند متعال می‌فرماید: «یا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (سوره اعراف، آیه ۳۱). در تحلیل و بررسی این آیه نیز می‌بینیم که علاوه بر سلامت جسم، به سلامت روان انسان نیز توجه ویژه‌ای شده است تا جایی که به فضیلت اعتدال و میانه‌روی حتی در غذا خوردن و آشامیدن انسان توجه کرده است که مورد می‌تواند علاوه بر سلامت جسم، سلامت روان انسان را نیز فراهم نماید. این آیه بر اصل اعتدال در خوردن و آشامیدن تأکید دارد که جلوگیری از زیاده‌روی سبب کنترل بهتر خواسته‌ها و حفظ سلامت جسم و روان می‌شود. افراد لگام‌گسیخته به یک یا بیش از یک حالت زیر‌بروز می‌یابند:

- ۱- از چیزهایی لذت می‌برند که لذت بردن از آن نارواست.
- ۲- چیزهای روا هم بیش از حد و افراطی لذت می‌برند.
- ۳- چیزهای روا هم میل افراطی دارند. در یک کلمه لگام‌گسیختگی یعنی افراط در برخورداری از لذت و برده لذت بودن فرد لگام‌گسیخته در محرومیت از لذت دچار درد و رنج بیش از آنکه شایسته آن باشد، می‌شود. شخص لگام‌گسیخته یا به هر چه لذت‌آور است، میل می‌کند یا به چیزهایی که او را به شدت جذب می‌کنند و میل او را به جایی می‌رساند که می‌خواهد به هر قیمت به آن دست یابد. اگر دستش به لذت نرسد، رنج می‌برد، حتی در حال میل به لذت رنج می‌برد، چون میل با درد همراه است (همان). ولی انسان خویشندار در لذت حد وسط را برمی‌گزیند و نه به امور ناروا میل می‌کند و نه در امور روا میل او به حد شیفتگی می‌رسد و نه در لذت بردن افراط می‌کند؛ بلکه لذت بردنش درست و معتدل است و به هنگام. مفهوم آکراتیا یکی دیگر از مشخصات فلسفه اخلاق ارسطوست. او در اینجا به وضوح با سقراط اختلاف نظر دارد (ارسطو، ۱۳۸۹: ۲۴۶).

ارتباط مفهوم خویشنداری با اخلاق و ارزش‌های انسانی

بهتر است قبل از ورود به بحث جهت زمینه‌سازی برای فهم بهتر سؤال در مورد فعالیت‌های شناختی ذهن مطرح کنیم. سؤال اصلی و بنیادی که اینجا مطرح است، این است که آیا بین فعالیت‌های شناختی ذهن که از

عمل و ایجاد ملکه و منش روحی باقی نمی‌ماند، بلکه داشتن فضیلت‌های اخلاقی بر عملکرد شناختی انسان تأثیر دارد (ارسطو، ۱۳۸۰: ۲۳۵)، که همه انسان‌ها از ابتدا واجد آن هستند. این استعداد با کمک عقل عملی تکوین می‌یابد. ارسطو تکوین یافتن آن را به چشمی که باز می‌شود، تشبیه می‌کند. در واقع گویی که فضیلت باعث می‌شود، نوعی دید عقلانی و معرفت‌شناسانه در فرد ایجاد شود. در این صورت او چیزهایی را می‌فهمد که قبل آن برایش امکان‌پذیر نبود (ارسطو، ۱۳۸۰: ۲۲۵).

ارتباط بین فضیلت‌ها و اخلاق با سلامت انسان

مسئله بیماری و سلامت و اینکه چه مرزی بین این‌هاست، شاید قدمتی مساوی با تاریخ زندگی انسان دارد. با اینکه بیماری را معمولاً راحت می‌توان تشخیص داد و برای سلامت و تعریف آن کار راحت نیست. ساده‌ترین تعریف برای سلامت این است که سالم کسی است که بیمار نباشد، یعنی سلامت معادل است با فقدان بیماری. این تعریف گرچه در نگاه اول مناسب به نظر می‌رسد، در مقابل کندوکاو بیشتر و تأمل در موقعیت‌هایی که رنج هست ولی بیماری واضح جسمی وجود ندارد، تاب نمی‌آورد. این قضیه وقتی چالش برانگیزتر می‌شود که منظور از بیماری بیشتر موقعیت‌هایی بود که اختلال واضح جسمی و زیست‌شناسانه ایجاد شده بود. به مرور زمان و توجه به ارگانیزم انسانی به‌عنوان موجودی که علاوه بر جسم واجد ذهن و روان نیز است و با هم‌نوعان خود نیز ارتباط دارد، تعریف از سلامت نیز دگرگون شد. در تعریف جدید سلامت هم بعد جسمی، هم بعد روانی و هم بعد اجتماعی انسان مدنظر قرار گرفت. در نهایت سازمان بهداشت جهانی سلامت را در تعریفی که مورد وفاق بسیاری از پزشکان و دانشمندان این حیطه است به صورت رفاه کامل جسمی، روانی و اجتماعی تعریف کرد. طبق این تعریف، سلامت فقط نداشتن بیماری نیست؛ بلکه موقعیتی است که در آن رفاه کامل فیزیکی، روانی و اجتماعی وجود دارد. اهمیت این تعریف از سلامت این است که به بعد ذهنی بیماری و رنج و المی که از بیماری بر می‌خیزد، توجه بیشتری می‌کند. پزشکی بیولوژیک محور که نگاه فیزیکی و مکانیکی به انسان دارد، او را نهایتاً ماشینی پیچیده می‌پندارد که بیماری در کارکرد این ماشین اختلال ایجاد می‌کند. در

جنس اندیشه و باور است و فعالیت‌های عمل‌گرانه ذهن که از جنس تصمیم‌گرفتن نیت‌کردن و انگیزه داشتن است رابطه‌ای وجود دارد یا خیر. به عبارت دیگر آیا شخصیت و خصلت اخلاقی فرد بر نحوه شناخت او تأثیر دارد.

باور عمومی دانشمندان علوم اعصاب و حتی روانشناسان کلاسیک این است که فعالیت‌های شناختی به عملکرد مغز که آن هم تابع ژنتیک و محیط است. (و می‌توان آن را با مقیاسی به نام ضریب هوشی یا IQ اندازه گرفت)، بستگی دارد در این تلقی قاعدتاً جایی برای تأثیر اخلاق و کنش‌های آزادی بر فعالیت‌های شناختی وجود ندارد، اما هم در فلسفه ارسطو هم در فلسفه افلاطون و سقراط به رابطه فعالیت‌های عقلانی ذهن و فعالیت‌های غیر عقلانی ذهن شامل هیجان و احساس و عاطفه دقت شده است و در هر دو مورد تسلط جز عقلانی روح بر جز غیر عقلانی شرط فعالیت درست قوای عقلانی فرض شده است و به همین سیاق و از جنبه متفاوت تسلط جز غیر عقلانی بر جز عقلانی باعث اختلال در اندیشیدن و تعقل دانسته شده است. در این صورت می‌توان گفت در فلسفه هر دو فیلسوف جواب سؤالی که مطرح شد مثبت است، اما در فلسفه ارسطو این بحث دقیق‌تر و واضح‌تر مطرح شده است. ارسطو فضیلت‌ها را به دو دسته عقلی و اخلاقی تقسیم می‌کند و به ترتیب آنها را مربوط به جزء خردورز و غیرخردورز نفس می‌داند. از دید ارسطو جز خردورز نفس دو نوع عملکرد دارد: ۱- تعقل در مورد امور تغییرناپذیر ۲- تعقل در مورد امور تغییرپذیر و بالطبع دو نوع فضیلت عقلی برای هر قسمت معرفی می‌کند. حکمت نظری مربوط به عملکرد خرد و عقل است. هنگامی که به حقیقت‌های ازلی و ابدی جهان نظر می‌کند و حکمت عملی مربوط به عملکرد عقل است، هنگامی که برای آینده برنامه و طرح‌ریزی می‌کند. نکته خیلی مهم در توضیح حکمت عملی این است که او حکمت عملی را وابسته و مرتبط با فضیلت‌های اخلاقی می‌داند یعنی حکمت عملی که از جنس شناختن و دانستن و معرفت‌هست، با کمک فضیلت‌های اخلاقی بسط و رشد پیدا می‌کند و همین جاست که راه ارسطو از علوم شناختی و معرفت‌شناسی کلاسیک جدا می‌شود (ارسطو، ۱۳۸۰: ۲۰۹). اثر فضیلت اخلاقی فقط در حوزه

کرد، ولی عمده‌ترین آنها موارد زیر است:

- ۱- در سبک زندگی سالم باید ذهن آرام باشد و فرد روشی را در زندگی پیش بگیرد که تنش و استرس و اضطراب حداقل باشد.
- ۲- تحرک و ورزش به اندازه کافی باشد.
- ۳- خواب منظم باشد.
- ۴- تغذیه سالم باشد.
- ۵- مصرف مواد مضر و اعتیادآور مثل سیگار الکل و مواد مخدر نداشته باشد.
- ۶- رفتارهای خطرناک مانند بی‌مبالاتی جنسی نداشته باشد. به صورت خلاصه با عنایت به آنچه آمد، سلامت ما به نحوه زندگی ما شامل میزان تحرک، نوع و مقدار تغذیه، نوع رفتار جنسی ما، میزان استرس و گرایش یا عدم گرایش به مواد اعتیادآور ارتباط دارد. انسان‌ها به ماشین‌ها وابستگی بیشتری دارند. در نتیجه از تحرک کمتری برخوردار هستند و درصد هستند و تشویق می‌شوند، هرچه بیشتر از لذت‌های مختلف برخوردار شوند؛ لذا هم تحرک کمتری دارند، هم در پی تجربه لذت‌های بیشتری در زمینه غذا و روابط جنسی هستند. در تغذیه به دنبال انقلاب صنعتی و استیلای روحیه سودخواهانه و منفعت‌طلبانه مربوط به عصر مدرن، تمایل به مصرف غذاهای لذت‌بخش اما مضر مثل سرخ‌کردنی‌ها شیرینی‌ها نوشابه‌های پر قند و فست‌فودها بالا گرفت، نوعی الگوی تغذیه رواج یافت که در کتب پزشکی تحت عنوان الگوی تغذیه غربی شناخته می‌شود. به جز این، این لذت‌طلبی فرهنگ ساخته، تمایل انسان‌های بیشتری را به سمت مواد گوناگون اعتیادآور مثل سیگار و مواد مخدر سوق داده است؛ مسئله دیگر انسان امروزی، ناآرامی روحی روانی گسترده و فراگیر است، مشکلی که هم خود را به شکل اختلالاتی مثل اضطراب و وسواس و افسردگی نشان می‌دهد و هم به شکل بیماری‌های مختلف روان‌تنی. لذا همه منجر به نوعی سبک زندگی شده است که حاصل آن تهدید سلامت انسان‌ها به انحای مختلف است. اگر با دید فلسفی به مشکل سبک زندگی انسان امروزی نگاه کنیم، در عمق آن دو مسئله ریشه‌ای قابل تشخیص است که هر دو می‌تواند راه حل‌های مناسبی در اخلاق فضیلت خصوصاً فضیلت خویشداری پیدا کند.

این‌صورت، درمان هم چیزی فراتر از تعمیر یک ماشین نخواهد بود، با این تفاوت که در ماشین پیچ و مهره و فلز و پلاستیک به کار رفته است، ولی در بدن آنزیم و هورمون و پروتین و قند.

در سال‌های اخیر نه فقط تعریف و برداشت از سلامت دچار تغییر شده است؛ بلکه شکل بیماری‌ها و عوامل مخل سلامت هم دچار تغییر شده است. برخلاف دوران گذشته که بیماری‌های حاد عفونی و واگیر مشکل عمده در راه سلامت انسان‌ها بودند و همه ساله باعث مرگ و میر فراوان می‌شدند و گاه باعث همه‌گیری‌های وحشتناک می‌شدند. در زمان حاضر به یمن کشف آنتی‌بیوتیک پیشرفت دانش و تکنولوژی پزشکی بیماری‌های حاد مشکل اصلی سلامت نیستند و به عوض بیماری‌های مزمن (مثل دیابت، فشار خون، بیماری‌های قلبی و عروقی و سرطان‌ها) و بیماری‌های روانی مثل افسردگی و اضطراب، مشکل اصلی امروز است. در مورد بیماری‌های مزمن که بالاترین عامل ناتوانی و مرگ‌ومیر در جهان امروز محسوب می‌شوند، مسئله ناشی از سبک زندگی است. هرچه می‌گذرد بیشتر معلوم می‌شود تحرک کمتر، مصرف بیشتر کالری قند و چربی مصرف مواد اعتیادآور مثل الکل و سیگار و رفتارهای پرخطر جنسی است که سلامت انسان‌ها را تهدید می‌کند و باعث بیماری‌های مزمن در آنها می‌شود. اگر به همه مواردی که ذکر شد، عمقی‌تر نگاه کنیم، در زیربنای همه آنها نوعی لذت‌گرایی افراطی و غیر منطقی را ملاحظه می‌کنیم. لذت‌گرایی که گویی روح زمانه آن را به سان یک ایدئولوژی پنهان تبلیغ می‌کند. لذت‌گرایی که شایسته است به آن با دید فلسفی و اخلاقی نگاه کرد تا دید زیست‌شناسانه و بیولوژیک. سبک زندگی و مسائل مربوط به آن سبک زندگی یعنی روش زندگی فرد خصوصاً آنچه مربوط به ارزش‌ها و نگرش‌ها می‌شود. اینها تحت تأثیر فرهنگ جامعه سنت‌ها و رسانه‌ها هستند.

اشاره به ویژگی‌های شخصی یا جمعی اختصاصی فرد یا گروه دارد. در پزشکی امروز در مورد سبک زندگی زیاد صحبت می‌شود و ادبیات تحقیقاتی متون پزشکی آکنده است از متن‌ها و مقالاتی در مورد سبک زندگی و ارتباط آن با جنبه‌های متعدد سلامت است، به جنبه‌های مختلفی از زندگی در سبک زندگی سالم می‌توان توجه

تأثیر خویشتن‌داری بر سلامت خویشتن‌داری

واژه خویشتنداری، به معنای کلی یعنی پرهیزی و دوری است که مفهومی اساساً اخلاقی و معتقد به دوران باستان است و سلامت از دید پزشکی جدید با توجه به زمینه‌های مادی و ماتریالیستی علوم جدید (از جمله پزشکی) نتوان ارتباطی پیدا کرد؛ ولی نگاه عمیق‌تر هم به اخلاق، هم به پزشکی خصوصاً پزشکی، ارتباط وثیقی را بین این دو نشان خواهد داد. خصوصاً که از نیمه دوم قرن بیستم هم در حوزه اخلاق با گرایش مجدد به اخلاق فضیلت، هم در حوزه پزشکی با برآمدن رویکردهای انسان‌گرانشان دادن این ارتباط تسهیل شده است. دانش پزشکی به دنبال رنسانس و آغاز دوران جدید مثل سایر علوم دیگر و هم‌راستا با آنها تحول زیادی را شاهد بوده است. این تحول و پیشرفت گرچه دستاوردهای زیادی را برای این دانش به همراه داشته است، ولی از آنجا که ملتزم به روش تجربی و متکی به مشاهدات جزء‌نگر بوده است، دید کل‌نگر به انسان و توجه به اساس هستی و اگزستانس او را از دست داده است و این به خودی خود، باعث مشکلاتی در کارکرد طبیعی این دانش شده است و موانعی در هدف غایی این دانش که همانا سلامتی و بهبود کیفیت زندگی انسان‌هاست، ایجاد کرده است. چنین بود که در اواسط قرن بیستم، دانشمندان این حیطه با درک این معضل، رویکرد کل‌نگرتری را نسبت به انسان در پیش گرفتند. در نتیجه شیوه کلی زندگی انسان‌ها و کیفیت آن اهمیت بیشتری پیدا کرد، به طوری که در ۵۰ سال گذشته هر چه می‌گذرد، دانش پزشکی به خلاف قبل که فقط جنبه زیستی و بیولوژیک انسان را مدنظر قرار می‌دهد، توجه بیشتری به کلیت زیست انسان دارد و او را به عنوان موجودی می‌شناسد که علاوه بر ساحت بیولوژیک، واجد ساحت روانی و اجتماعی است، دارد. این رویکرد خود را در مدل بهداشت و سلامت اجتماعی (بیوسایکوسوشیال) که به صورت گسترده‌ای مورد استقبال قرار گرفت، نشان داد. وقتی انسان به عنوان کل نگاه شد، زندگی و زیست او نیز به صورت کل اهمیت پیدا کرد و از اینجا بود که شیوه و سبک زندگی و تأثیر آن بر «سلامت» مورد توجه قرار گرفت و جهت تحقیقات پزشکی بیشتر به سمت بررسی رابطه سبک زندگی و سلامت متمایل شد. در زمانه فعلی

که هم تحت تأثیر علم و فناوری جدید و هم تحت تأثیر فرهنگی است که متأثر از همین علم و تکنولوژی است «لذت حداکثر» به عنوان غایتی پیدا یا پنهان مدنظر است. در پزشکی امروز در مورد سبک زندگی زیاد صحبت می‌شود و ادبیات تحقیقاتی متون پزشکی آکنده از متن‌ها و مقالاتی در مورد سبک زندگی و ارتباط آن با جنبه‌های متعدد سلامت است، به جنبه‌های مختلفی از زندگی در سبک زندگی سالم می‌توان توجه کرد، ولی عمده‌ترین آنها موارد زیر است:

۱- در سبک زندگی سالم باید ذهن آرام باشد و فرد روشی را در زندگی پیش بگیرد که تنش و استرس و اضطراب حداقل باشد ۲. تحرک و ورزش به اندازه کافی باشد. ۳. خواب منظم باشد. ۴. تغذیه سالم باشد. ۵. مصرف مواد مضر و اعتیادآور مثل سیگار الکل و مواد مخدر نداشته باشد. ۶. رفتارهای خطرناک مانند بی‌مبالاتی جنسی نداشته باشد.

به صورت خلاصه، نحوه زندگی ما شامل میزان تحرک، نوع و مقدار تغذیه، نوع رفتار جنسی ما، میزان استرس و گرایش یا عدم گرایش به مواد اعتیادآور ارتباط دارد. انسان‌ها به ماشین‌ها وابستگی بیشتری دارند. در نتیجه از تحرک کمتری برخوردار هستند و درصد هستند و تشویق می‌شوند، هر چه بیشتر از لذت‌های مختلف برخوردار شوند؛ لذا هم تحرک کمتری دارند، هم در پی تجربه لذت‌های بیشتری در زمینه غذا و روابط جنسی هستند. در تغذیه به دنبال انقلاب صنعتی و استیلای روحیه سودخواهانه و منفعت‌طلبانه مربوط به عصر مدرن تمایل به مصرف غذاهای لذت‌بخش اما مضر مثل سرخ‌کردنی‌ها شیرینی‌ها، نوشابه‌های پرکند و فست‌فودها بالا گرفت، نوعی الگوی تغذیه رواج یافت که در کتب پزشکی تحت عنوان الگوی تغذیه غربی شناخته می‌شود. به جز این، این لذت‌طلبی فرهنگ ساخته، تمایل انسان‌های بیشتری را به سمت مواد گوناگون اعتیادآور مثل سیگار و مواد مخدر سوق داده است؛ مسئله دیگر انسان امروزی ناآرامی روحی روانی گسترده و فراگیر است. مشکلی که هم خود را به شکل اختلالاتی مثل اضطراب و وسواس و افسردگی نشان می‌دهد و هم به شکل بیماری‌های مختلف روان‌تنی. لذا همه منجر به نوعی سبک زندگی شده است که حاصل آن تهدید

چارچوب‌های متدولوژیک خود را داشته باشد و بتواند به نفس آن چنان که فی‌نفسه هست نگاه کند، بسیاری از گره‌های کور سلامت انسان حاضر باز شود. حال با عنایت به مبانی اخلاق فضیلت و با علم به قابلیت کنترل انسان بر انگیزه‌ها عواطف و هیجان‌اتش، پزشک می‌تواند نفس اراده‌ورز بیمار را دعوت به مقاومت و پایداری کند و فقط در صورتی که بیمار موفق به این مقاومت شد، در راه سلامتی قدمی پیموده خواهد شد.

اگر عصاره فضیلت آن‌طور که ارسطو می‌گوید نحوه مواجهه انسان با لذت و درد است و اگر فضیلت بر دو بنیان از جنس ثنوری و اخلاق استوار است، جای تعجب نخواهد بود. ما با صرف آموزش و یاددادن موفق نشویم، بلکه علاوه بر آن باید به بعد عملی و اخلاقی مسئله هم توجه کنیم، شاید حلقه مفقوده و مغفوله در زمان جدید همین عدم توجه به بعد اخلاقی ماجراست. بعد اخلاقی که از دید ارسطو در نهایت به اختیار و خواست فرد ارتباط دارد (ارسطو، ۱۳۸۹: ۹۷). در نظر ارسطو این معرفت و شناختی که موضوع آن تمیز درست از نادرست است، بدون اراده و بدون کسب فضیلت‌های اخلاقی مثل خویشنداری حاصل نمی‌شود. همان‌طور که آمد ارسطو در بحث فضیلت‌های عقلانی دو نوع حکمت را که مربوط به دو نوع کارکرد عقلند، از هم تمیز می‌دهد، حکمت نظری و حکمت عملی. او در آنجا توضیح می‌دهد که حکمت عملی مربوط به امور تغییرپذیر است و منظورش این است که شخص با کسب این حکمت توانایی شناختی تمیز کار درست را از نادرست پیدا می‌کند. حکمت عملی مدنظر ارسطو به فضائل اخلاقی ربط دارد، یعنی هرچه فرد در راه کسب فضائل اخلاقی موفق‌تر باشد، حکمت عملی در او تکامل بیشتری حاصل می‌کند. حتی او در تأثیر فضیلت بر شناخت آن را به چشمی تشبیه می‌کند که در اثر فضیلت گشوده می‌شود (ارسطو، ۱۳۸۹: ۲۳۵). به عبارتی، داشتن فضیلت‌های اخلاقی به فرد بصیرتی می‌دهد که بتواند درست را از نادرست بهتر تمیز دهد. فضیلت‌ها (شامل فضیلت خویشنداری) برای فرد آرامش به‌همراه می‌آورد. از دیرباز طبیبان و حکیمان به تأثیر اضطراب و ناآرامی روانی بر سلامت انسان وقوف داشته‌اند. در پزشکی جدید علی‌الخصوص از نیمه دوم قرن بیستم به بعد، در تحقیقات پزشکی توجه بیشتری به

سلامت انسان‌ها به انحاء مختلف است (همدانی، ۱۳۹۳: ۲۴). رویکرد کل‌نگر و درون‌نگر، پزشکی امروز است، در نتیجه سلامت نه فقط محدود به سلامت جسمی، بلکه هم‌زمان در برگیرنده سلامت ذهنی و معنوی است. اینجاست که رویکرد فضیلت‌محور در جایی که دانش پزشکی به علت داشتن مبانی و مبادی مادی امکان ورود ندارد، می‌تواند کمک شایانی به اهداف پزشکی امروز داشته باشد.

فضیلت خوشن‌داری موقعیتی است که در آن فرد هم دانش تشخیص درست از نادرست را دارد هم توانایی انجام کار درست را. بسیار مهم است شخص برای انجام هر کاری خصوصاً کاری که به نیت رسیدن به غایتی مثل سلامتی از اراده کمک می‌گیرد، ابتدا باید دانش کافی داشته باشد. یعنی جهل نسبت به موضوع نداشته باشد، مثلاً باید مطلع باشد که سیگار و الکل برای سلامتی مضر است، ولی مسئله خیلی مهم مرتبط با فضیلت این است که این کافی نیست. چه بسیار پزشکانی که سیگار می‌کشند، چه بسیار افرادی که اعتیاد به مواد مخدر علی‌رغم اطلاع از زیان‌بار بودن آن دارند. لذا اینجاست که مسئله دیگر یعنی توانایی روحی روانی انجام کار اهمیت پیدا می‌کند. اینجا پای عامل انگیزه و اراده به میان می‌آید که در بن‌بست پزشکی متعارف دری با کمک اخلاق فضیلت به راه فراخ و هموار اختیار و اراده آزاد باز می‌شود. جهانی که پیش‌فرض متدولوژیک علوم تجربی (شامل دانش پزشکی) هم می‌شود، جهانی است فیزیکی، مکانیکی و انسانی نیز که در این جهان زیست می‌کند، چیزی نیست جز یک ماشین خیلی پیچیده و بالطبع ذهن او نیز چیزی نیست جز یک کامپیوتر خیلی پیچیده. طبیعتاً از این ذهن مادی و مکانیکی امکان اراده‌ورزی و مقاومت در برابر وسوسه بر نمی‌آید. این همان بن‌بست پزشکی است. منظور نویسنده از بن‌بستی که پزشکی به آن دچار است، همین است چرا که به‌نظر می‌رسد، مشکل در جایی است که در چارچوب‌های فعلی پزشکی متعارف اجازه ورود به آن را ندارد، به عکس در اخلاق فضیلت چه در قرائت ارسطویی، چه در قرائت سقراطی افلاطونی آن اتکا بر نفسی است که قدرت اراده‌ورزی دارد و می‌تواند به مرحله‌ای برسد که تاب مقاومت در برابر وسوسه‌ها را داشته باشد. شاید اگر دانش پزشکی توانایی شکستن

شاید این موضوعات شاید در علم پزشکی کمتر بدان توجه شده باشد یا اینکه مردم توجه خاصی بدان نداشته باشند. لکن با توجه به اهمیت آموزه‌های قرآنی در جامعه و توجه ویژه به آن شاید بتوان با نهادینه‌سازی این مسئله در جامعه در بروز ردائل اخلاقی و بروز فضائل اخلاقی و سلامت روانی در افراد جامعه کمک شایانی نماییم.

◀ مدل مفهومی تحقیق:

مدل مفهومی تحقیق حاضر به بررسی ارتباط میان اخلاق فضیلت، سلامت روانی و جسمی و تأثیر آن بر درمان بیماری‌های مزمن می‌پردازد. این مدل شامل چندین عنصر کلیدی است که به‌طور هم‌زمان در تعامل هستند. در زیر، جزئیات این مدل مفهومی توضیح داده شده است:

♥ ۱. عوامل بنیادین انسانی:

- انگیزه‌ها و رفتارها: درک رفتارهای انسانی و انگیزه‌های بنیادین آنها به‌عنوان پیش‌نیاز اصلی برای درمان مؤثر در نظر گرفته می‌شود. این عوامل شامل عواطف، تمایلات و ارزش‌های فردی هستند که می‌توانند تأثیر قابل توجهی بر سلامت فرد داشته باشند.

- فضایل اخلاقی: فضایل مانند خویشتن‌داری، صداقت و مسئولیت‌پذیری به‌عنوان جنبه‌های کلیدی در شکل‌دهی به رفتارهای سالم معرفی می‌شوند. این فضایل می‌توانند به مدیریت بهتر لذت‌ها و تمایلات کمک کنند.

♥ ۲. رویکرد فضیلت‌محور:

- توجه به ابعاد عاطفی و شناختی: این رویکرد تأکید دارد که برای دستیابی به سلامت پایدار، باید به جنبه‌های عاطفی و شناختی انسان توجه شود. در این راستا، پرورش مهارت‌های اجتماعی و عاطفی به همراه آموزش‌های شناختی ضروری است. «فَبِمَا رَحْمَةً مِّنَ اللَّهِ لَنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظًا لَّانفَضُّوا مِنَّا حَوْلِكَ» (سوره آل عمران، آیه ۱۵۳). با تدبیر در این آیه ملاحظه می‌شود که قرآن کریم به نرم‌خوبی و مهربانی در ارتباطات اجتماعی که منبعث از ابعاد عاطفی و شناختی است، توجه ویژه کرده است تا جایی که رعایت این مسئله را در تلطیف روحیه و سلامت روانی بسیار مؤثر می‌داند.

- تلفیق آموزش و پرورش: آموزش صرفاً برای حل

این نوع مسائل روحی روانی شد. نتیجه این تحقیقات که هنوز هم در حال انجام و پیشرفت است، این است که در بیشتر بیماری‌های مزمن و کشنده ناآرامی روحی روانی و اضطراب و استرس دخالت دارد. تأثیر متقابل مسائل روانی و جسمی باعث شکل‌گیری مبحثی تحت عنوان روان‌تنی در بطن پزشکی امروزه است و کار اصلی این رشته بررسی تأثیر حالت‌ها و بیماری‌های روحی روانی بر بروز بیماری‌ها و بالعکس بررسی تأثیر بیماری‌ها بر حالات روحی روانی است. از ابتدا تاکنون بحث از فضیلت‌ها همراه ارتباط آن با سعادت (اُتوداینمیا) بوده است (نصیرالدین طوسی، ۱۳۹۱: ۱۰۱). در بحث خویشتن‌داری، ارسطو به مفهوم خیلی مهمی اشاره شده است. رویکرد ارسطویی اعتدال به معنی انتخاب حدوسط بین دو بازه افراط و تفریط به‌عنوان راهنمای کلی انتخاب عمل اهمیت زیادی دارد. (خیرالامور اوسطها) که به استقرار و حفظ سلامتی کمک می‌کند. جالب اینجاست که به این اعتدال در کتب طب قدیم نیز توجه شده است. وقتی خویشتنداری معتدل ملکه فرد بود، به‌صورت تقریباً ثابتی در موقعیت‌هایی که وسوسه‌برانگیز ولی مخل سلامتی توانایی مقاومت کردن و تسلیم نشدن را خواهد داشت. در نتیجه سلامت کلی چنین فردی به خطر نمی‌افتد (استوارد، ۱۹۹۸). چنین موقعیت‌هایی تجربه روزمره بسیاری از انسان‌ها در امور مربوط به سلامت است. اشخاص می‌دانند که باید ورزش کنند، نباید سیگار بکشند، نباید غذای مضر مصرف کنند، ولی نمی‌توانند به این علم خود جامه عمل بپوشانند. در فلسفه ارسطو نام این موقعیت آکراسیاست و با توضیحات فوق این نتیجه‌گیری سخت نیست که فقدان آکراسیا می‌تواند منجر به ناسلامتی شود. «الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (سوره فرقان، آیه ۶۷). در توضیح این آیه و به دنبال نظرات فلاسفه مهمی چون ارسطو که به مسئله آکراسیا یا همان عدم رعایت اعتدال و افراط و تفریط اشاره کرده‌اند، قرآن کریم به شکل زیبایی مدیریت منابع و اعتدال در مصرف در فرد و جلوگیری از اسراف و تفریط را موجب سلامت روانی و اجتماعی انسان می‌داند که در واقع مشخص می‌شود دین اسلام و آموزه‌های قرآنی با تأکید بر رعایت فضائل اخلاقی منفعت‌های آن را برای انسان برمی‌شمرند تا جایی که

پزشکان و درمانگران در نظر گرفته شوند. آیات قرآنی مانند «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» می‌توانند به‌عنوان راهنمایی برای مدیریت بهینه رفتارها و ارتقای سلامت استفاده شوند.

مشکلات سلامت کافی نیست. باید پرورش رفتارهای اخلاقی و فضیلت‌ها نیز در نظر گرفته شود. این دو جنبه می‌توانند به هم‌افزایی منجر شوند و بر کیفیت زندگی تأثیر مثبت بگذارند.

۵. نتایج و پیامدها:

- بهبود سلامت روانی و جسمی: با پیروی از این مدل، می‌توان به بهبود کیفیت زندگی و ارتقای سلامت روانی و جسمی دست یافت. این بهبود به ویژه در درمان بیماری‌های مزمن می‌تواند مشهود باشد.

- کاهش شکاف بین آموزش و عمل: با توجه به ابعاد عاطفی و فضایل انسانی، این مدل به کاهش شکاف بین آموزش و عمل در سیستم‌های درمانی کمک می‌کند و به تغییرات پایدار در رفتارهای سالم منجر می‌شود.

جمع‌بندی:

مدل مفهومی تحقیق به‌طور جامع به تأثیر فضایل اخلاقی، مدیریت لذت‌ها و پیوند اخلاق با پزشکی می‌پردازد. این مدل می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب برای پژوهش‌های آتی و همچنین برای بهبود شیوه‌های درمانی در حوزه سلامت روان و جسم مورد استفاده قرار گیرد.

۳. لذت‌گرایی و بحران سلامت:

- مدیریت لذت‌ها: لذت‌های جسمی به‌عنوان نیروی محرکه رفتار انسان‌ها شناسایی می‌شوند. با این حال، لذت‌گرایی بی‌مهار می‌تواند به مشکلات جدی پزشکی منجر شود. بنابراین، نیاز به مدیریت این لذت‌ها از طریق آموزه‌های اخلاقی و فضایل انسانی احساس می‌شود.

- تنظیم رفتار: فضیلت خویشتن‌داری در اینجا نقش اساسی ایفا می‌کند و می‌تواند به تنظیم رفتارهای ناسالم کمک کند. این فضیلت، نه تنها بر سلامت جسمی تأثیر می‌گذارد، بلکه بر سلامت روانی نیز مؤثر است.

۴. پیوند اخلاق و پزشکی:

- تأکید بر اخلاق فضیلت در پزشکی: این مدل بر اهمیت احیای پیوند اخلاق و پزشکی تأکید دارد. پزشکان باید علاوه بر دانش پزشکی، به فضایل اخلاقی توجه کنند تا بتوانند به درمان مؤثرتر بیماران دست یابند.

- نقش قرآن در اخلاق پزشکی: آموزه‌های دینی، به‌ویژه قرآن کریم، می‌توانند به‌عنوان مبنای اخلاقی برای

نتیجه‌گیری:

مقاله حاضر به بررسی عمیق‌تر رابطه بین فضیلت خویشنداری و سلامت روانی و جسمی پرداخته است. در این راستا، این تحقیق به دو هدف اصلی می‌پردازد: اول، جلب توجه پزشکان و دانشمندان به ناکامی‌های موجود در درمان بیماری‌های مزمن و فراگیر عصر حاضر که غالباً ناشی از عدم توجه به سرچشمه‌های بنیادین افعال انسانی و انگیزه‌های آنهاست؛ دوم، ترویج ضرورت پیوند مجدد اخلاق و پزشکی در علوم سلامت مدرن. به طور خاص، نتایج تحقیق نشان می‌دهند که:

۱. لذت‌گرایی و بحران سلامت: لذت‌گرایی بی‌مهاری که به‌طور عمده در فرهنگ مدرن ترویج می‌شود، می‌تواند به رنج و درد برای انسان منجر شود. این امر به وضوح نشان می‌دهد که بسیاری از مشکلات پزشکی کنونی به‌واسطه این لذت‌گرایی افراطی شکل گرفته‌اند. لذا درک و مدیریت این لذت‌ها، به‌ویژه از دیدگاه اخلاق فضیلت، برای حفظ سلامت ضروری است.

۲. لزوم رویکرد فضیلت‌محور: با توجه به چرخش فلسفه اخلاق به سمت اخلاق‌های عمل‌محور، نگرستن از منظر اخلاق فضیلت به دانش پزشکی می‌تواند خلأهای موجود را پر کند. این رویکرد نه تنها به جنبه‌های سوژتیو و عاطفی انسان توجه می‌کند، بلکه می‌تواند به ارتقای کیفیت زندگی و سلامت روانی و جسمی نیز کمک کند.

۳. آموزه‌های قرآنی: قرآن کریم نقش اساسی در تبیین اهمیت فضایل اخلاقی از جمله خویشنداری دارد. آیه‌ای مانند «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (سوره شمس، آیه ۹)، بر نقش تزکیه نفس در رستگاری تأکید می‌کند. این تزکیه می‌تواند به توانمندسازی فرد در مدیریت لذت‌ها و تمایلات منجر شود و در نتیجه به سلامت بهتر بینجامد.

۴. آموزش و پرورش: آموزش به تنهایی برای حل مشکلات سلامت کافی نیست. رویکرد فضیلت‌محور بر این نکته تأکید دارد که علاوه بر آموزش‌های شناختی، پرورش مهارت‌ها و توجه به عواطف و انگیزه‌های فردی نیز ضروری است. این رویکرد باعث کاهش شکاف میان آموزش و عمل می‌شود و زمینه‌ای را برای تحقق واقعی تغییرات مثبت در رفتار و سلامت فرد فراهم می‌آورد.

۵. تضمین سلامت در دو بعد: با استفاده از مبانی اخلاق فضیلت و به‌ویژه فضیلت خویشنداری، سلامت نفس

انسان در ابعاد جسمی و روحی تضمین خواهد شد. این تأکید بر دو بعد، می‌تواند به ایجاد نگرش جامع‌تری در زمینه‌های بهداشتی و روان‌شناختی منجر شود و به‌ویژه در درمان بیماری‌های مزمن، به عنوان یک الگو مورد استفاده قرار گیرد.

این تحقیق به دنبال پر کردن شکاف‌های موجود بین اخلاق و پزشکی در عصر حاضر است. از طریق بررسی تأثیر فضیلت خویشنداری بر سلامت روانی و جسمی، این پژوهش نشان می‌دهد که با به کارگیری آموزه‌های اخلاقی و قرآنی می‌توان به نتایج مثبت قابل توجهی در درمان و پیشگیری از بیماری‌ها دست یافت. همچنین، این تحقیق بر اهمیت تلفیق آموزش و پرورش در سیستم‌های درمانی تأکید دارد که می‌تواند منجر به تغییرات پایدار در رفتارهای سلامت‌محور شود. به‌طور کلی، این مقاله گامی به سوی احیای پیوند اخلاق و سلامت در دنیای مدرن است و به‌ویژه به پزشکان و دانشمندان این حوزه یادآوری می‌کند که دستیابی به سلامت پایدار نیازمند توجه به ارزش‌های اخلاقی و فضایل انسانی است.

منابع:

قرآن کریم

- افلاطون، (۱۳۸۰)، مجموعه آثار ترجمه محمد حسن لطفی، چهار جلدی، تهران، انتشارات خوارزمی.

- برنج‌کار، رضا، (۱۳۸۱)، نقد ارسطو از نظریه سقراطی - افلاطونی «وحدت فضیلت و معرفت» نامه مفید، شماره ۳۴.

- مظاهری، حسین، (۱۳۸۹)، اخلاق در خانه، قم، انتشارات اخلاق، ج ۲.

- دبیری، احمد، (۱۳۸۹)، فضیلت‌گرایی در اخلاق معرفت اخلاقی، معرفت فلسفی، سال دوم شماره ۵، دور دوم.

- جین، پورتر، (۱۳۷۸)، اخلاق فضیلت، ترجمه ان‌شاءالله رحمتی، قیسات، شماره ۱۳.

- خزاعی، زهرا، (۱۳۸۰)، اخلاق فضیلت مدار، نامه مفید، شماره ۲۸، دوره ۷.

- سلطانی کوهانستانی، مریم، (۱۳۹۵)، خویشنداری و نقش آن در آرامش نفس از منظر افلاطون، مجله پژوهش‌های اخلاقی، سال هفتم، شماره ۱.

- Timmons, Mark, (2013), "Moral Theory: An Introduction, Rowman and Little field Publishers", INC, Landan.
- Anscombe, G,E,M, (1958), " Modern Moral Philosophy" Vol. 33, No. 124, pp. 19-1.
- Green, Joel (2011), "Dictionary of Scripture and Ethics". Grand Rapids, Mich: Baker Academic.
- Steward, Helen. Akrasia, 1998, "Routledge Encyclopedia of Philosophy", Taylor and Francis.
- Steward, Helen. Akrasia, 1998, "Routledge Encyclopedia of Philosophy", Taylor and Francis.
- Grannan, Cydney. 2016, "What's the Difference Between Morality and Ethics?". Encyclopedia Britannica.
- Howard.J Curzer, (1997), "Aristotle's account of virtue of temperance in nicomacheon ethics", jojn Hopkins university press, volume 35,
- Sweeny, Keat, Megan l. Robbins, (1997) "The Wiley Encyclopedia of Health Psychology", national library of medicine, onlin library, 740-733.
- Gardner ELiot, (2011), "Addiction and brain reward and antireward pathways", Adv Psychosom.
- دونالد ام بورچرت، تامس نیگل، پل ادواردز، (۱۳۹۶)، فضیلت و رذیلت از کتاب پل ادواردز به نام دانشنامه فلسفه اخلاق، مقدمه، تدوین و ترجمه ان‌شالله رحمتی، ویراستار مصطفی ملکیان، تهران، انتشارات سوفیا.
- تقدیسی، محمد، خزاعی، زهرا، جوادی، محسن، (۱۳۹۹)، اگر اسیا از منظر آلفرد ملی و مقایسه آن با دیدگاه ارسطو، پژوهش‌های فلسفه، سال ۱۴، شماره ۳۳.
- مایکل، پالم، (۱۳۸۸)، مسائل اخلاقی متن آموزشی فلسفه اخلاق، ترجمه علیرضا آل‌بویه تهران، انتشارات سمت، چاپ اول.
- غفوریان، حسینی، مالک، (۱۳۹۶)، تقریری نو از فضیلت مؤلفه‌های فضیلت از دیدگاه رابرت آدامز، فصلنامه تخصصی اخلاق پژوهی، سال اول، شماره دوم.
- نوظهور، یوسف، سیروس، داود، (۱۳۸۷)، نسبت فضیلت با سعادت در نظام اخلاقی افلاطون، پژوهش‌های فلسفی، سال ۵۱، شماره ۲۰۳، صص ۶۶-۴۹.
- یوسفی، محمدتقی، (۱۳۹۰)، رابطه نفس و بدن از دیدگاه فلسفه مشاء، فصلنامه علمی پژوهشی آیین حکمت، سال سوم، شماره مسلسل ۷.
- ورنر، شارل، (۱۳۷۳)، سیر حکمت در یونان، ترجمه بزرگ نادرزاد، تهران، انتشارات زوار.
- هتر، باتلر، (۱۳۹۸)، فضیلت: بررسی‌هایی اخلاقی و معرفت‌شناختی، ترجمه امیرحسین خداپرست، تهران، انتشارات کرگدن، چاپ اول.
- هری، گنسل، (۱۳۸۷)، درآمدی جدید به فلسفه اخلاق، ترجمه حمیده بحرینی، تهران، انتشارات آسمان خیال، چاپ پنجم.
- همدانی، مصطفی، (۱۳۹۳)، وسوسه و وسواس، پژوهشکده باقرالعلوم (ع)، بانک مقالات پژوهی.
- هوک، بنسون، (۱۳۹۳)، تاریخ فلسفه راتلج: سقراط و آغازگاه‌های فلسفه اخلاق، ترجمه حسن مرتضوی، ج ۱، تهران، نشر چشمه، چاپ اول.

- Anne Baril, (2014), "Eudaimonia in contemporary Virtue Ethics in the Handbook of virtue ethics", edieted by stan van Hoof, Cambridge university press

الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای

احمد گنج‌خانی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

بحث انتظار، جامعه منتظر و زمینه‌ساز، دو موضوع مهم دینی برگرفته از اندیشه مهدویت و تحقق‌بخش آرمان‌های متعالی آن است. تشکیل حکومت جهانی عدل حضرت مهدی (عج) نیاز به بسترهای مناسبی دارد که جامعه منتظر، مهم‌ترین نقش را در این راستا ایفا می‌کند. این پژوهش با روش تحلیلی - توصیفی الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و تبیین آنها با آیات تدوین شده است و هدف از این پژوهش واکاوی شاخصه‌ها و ساحت‌های

اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در عرصه الگوی مطلوب جامعه منتظر بوده؛ و یافته‌های این پژوهش؛ از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عبارت‌اند از: انس با منابع اسلامی، ترویج رویش‌های هنری، مجاهدت فرهنگی، احتراز از فرهنگ غرب، سیاست دینی، سیاست بر محور ولایت، مشارکت سیاسی مردم، تسلیم‌ناپذیری در برابر طاغوت، استقلال، عدالت، فساد ستیزی، عدالت اجتماعی و... لذا در این پژوهش، مؤلفه‌های هر بخش از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) تبیین شده تا در شناخت اولویت‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، دقت کافی و اهتمام جدی صورت پذیرد و وصول به اهداف سریع‌تر انجام شود.

واژگان کلیدی: انتظار، جامعه منتظر، زمینه‌سازی، مهدویت.

۱- احمد گنج‌خانی، سطح ۳ حوزه علمیه و کارشناسی ارشد علوم سیاسی،

The desirable model of the waiting society and the ground-builder from Imam Khamenei's point of.

Ahmad ganjkhani²

Abstract: The discussion of waiting, the waiting society and the foundation are two important religious issues derived from the thought of Mahdism and the realization of its lofty ideals. The formation of the world justice government of Hazrat Mahdi (A.S.) needs proper foundations, and the waiting society plays the most important role in this direction. This research has been compiled with the analytical-descriptive method of the desirable model of the waiting and foundational society from the perspective of Imam Khamenei and their explanation with verses. The purpose of this research is to analyze the characteristics and areas of Imam Khamenei's thought in the field of the desirable model of the waiting society; and the findings of this research; From the point of view of Imam Khamenei in cultural, political, economic and social dimensions, they are: connection with Islamic sources, promotion of artistic development, cultural struggle, avoidance of Western culture, religious policy, policy based on the province, political participation of the people, intransigence against tyranny. independence, justice, anti-corruption, social justice, etc. Therefore, in this research, the components of each department are explained from Imam Khamenei's point of view, so that there is sufficient accuracy and serious effort in recognizing the priorities, planning and social activities, and achieving the goals faster.

Keywords: waiting, waiting society, grounding, Mahdavit.

2 - Ahmad Ganjkhani, Level 3, Seminary and Master of Political Science Ahmadganjkhaki69@gmail.com

مقدمه:

گفتمان انتظار و جامعه منتظر با الگوپذیری از دولت مهدوی، بن‌مایه جهش مادی و معنوی برای انسان‌ها است. از طرفی، تشکیل آرمان‌شهر مهدوی به مقدمات و زمینه‌هایی نیاز دارد که جامعه منتظر و زمینه‌ساز، بیشترین سهم را در این زمینه دارد. به‌همین جهت در آموزه مهدویت، بحث انتظار و جامعه منتظر و زمینه‌ساز از اهمیت زیادی برخوردار است. از آنجا که کشور ما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، داعیه بسترسازی و زمینه‌سازی حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) را دارد، بنابراین شناخت الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز، برای آن ضروری و لازم است؛ الگویی که با استناد به آیات و روایات و منابع معتبر مهدوی، برخاسته از توجهی کلان و رویکردی برون‌نگر به همراه معرفی ابعاد کارآمد و مؤثر انتظار و جامعه منتظر در جهان معاصر است.

لذا انتظار و زمینه‌سازی ظهور، دو موضوع مهم دینی برگرفته از اندیشه مهدویت و تحقق‌بخش آرمان‌های متعالی آن است. این اندیشه سترگ به‌عنوان آرمان‌شهر دینی، قابلیت ارائه یک الگوی جامع و کامل برای اداره دنیا و رفع مشکلات و کاستی‌ها و رساندن انسان به رشد و کمال را داراست. برای رسیدن به جامعه مهدوی و تحقق آن، نیاز به زمینه‌ها و بسترهای مناسب ملی و منطقه‌ای و جهانی است و جامعه منتظر و زمینه‌ساز باید بتواند هم تحقق‌بخش این زمینه‌ها و شرایط باشد و هم بتواند نقش مهمی را در این جهت ایفا کند. در این راستا الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز با استناد به آیات و روایات از دیرباز تاکنون مورد توجه علمای ما بوده است، بنابراین باید الگوی مطلوبی در این زمینه ارائه شود؛ از این‌رو، علاوه بر بهره‌مندی کامل از آیات و روایات در ترسیم الگوی مطلوب جامعه منتظر، بررسی تحلیلی دیدگاه مقام معظم رهبری می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. به‌رغم این که در سال‌های اخیر به‌صورت گسترده به موضوع ترسیم الگوی مطلوب جامعه منتظر پرداخته شده و پژوهش‌های فراوانی در این حوزه انجام پذیرفته است، اما الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مورد بررسی قرار نگرفته است؛ بنابراین مسئله اصلی این تحقیق، مشخص

نبودن الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است. هدف اصلی از انجام این پژوهش، شناخت الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است. همچنین سؤال اصلی پژوهش این است که الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر معظم‌له کدام است؟

با انجام این پژوهش، الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مشخص، امکان برنامه‌ریزی مناسب‌تر جهت ایجاد جامعه منتظر فراهم می‌شود؛ از سوی دیگر در صورت عدم انجام دقیق پژوهش، الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز ناشناخته می‌ماند و زیان‌های مادی و معنوی متحمل می‌شویم. در همین راستا این گفتار، با هدف الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از دیدگاه امام خامنه‌ای تدوین شده است که برای تبیین و بررسی چنین هدفی به چپستی، شاخه‌ها و زمینه‌ساز جامعه منتظر از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازد.

مبانی نظری تحقیق:

پیشینه‌شناسی تحقیق

در رابطه با جامعه منتظر و زمینه‌ساز، کتاب و مقالاتی به نگارش درآمده که حاکی از آن است که تاکنون پژوهشی با موضوع الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) انجام نشده است. با این وجود، موارد زیر مرتبط با موضوع می‌باشند:

۱. شفیع سرستانی (۱۳۸۰) در پژوهشی با عنوان «استراتژی انتظار» که استراتژی انتظار در جامعه را بررسی کرده است. در جلد اول این اثر، نگارنده از دریچه «باور مهدوی»، سعی در عرضه تحلیلی کلی از اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران (طی دو دهه اول) دارد تا پس از آن، از لابه‌لای این اندیشه (و با توجه به شرایط ویژه تاریخی عصر حاضر) زمینه‌های گفت‌وگو از «استراتژی انتظار» را فراهم آورد و وجه اشتراکشان در این است که مباحث کلی انتظار را بیان کردند، اما وجه افتراقشان در این است که در این پژوهش هیچ اشاره‌ای از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ذکر نشده است.
۲. حیدری‌نیک (۱۳۸۱) در پژوهشی با عنوان «نگاهی

پژوهش از نوع کاربردی است که با روش‌های، اسنادی به شیوه توصیفی-تحلیلی (و در ساختار یک مطالعه کیفی) با مراجعه به کتب، مقالات، اسناد و سایت رهبری^۳ در ترسیم الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) گردآوری و مورد بحث و پژوهش قرار داده شده است.

این تحقیق از لحاظ نوع خود، به دلیل کاربرد عملی‌ای که در سیاست‌ها در ترسیم الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است، کاربردی و توسعه‌ای است. از آنجایی که این تحقیق به توصیف و تبیین جامعه منتظر و زمینه‌ساز می‌پردازد و به دنبال چگونگی موضوع شناخت جامعه منتظر و زمینه‌ساز، دارای رویکرد اکتشافی و توصیفی است، بر این اساس، روش تحقیق اسنادی و از لحاظ طرح تحقیق، آینده‌نگر است که الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مورد بحث و پژوهش قرار داده شده است.

مفهوم‌شناسی

۱. انتظار

۱-۱. معنای لغوی انتظار

کلمه انتظار از ریشه (ن. ظ. ر) است که در باب افتعال به کار برده شده است. این واژه و مشتقات آن، در منابع لغت به معنای توقع امری را داشتن (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۵: ۲۱۵) و نظاره‌گر بودن و مراقب بودن (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۷: ۵۳۹) چشم‌دوختن، با تأمل نگاه کردن (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۲: ۸۴۰) آمده است. چشم‌داشت و چشم‌به‌راه بودن هم در معنای آن بیان شده است (معین، ۱۴۰۴، ج ۴: ۱۹۸). اساس زندگی انسان با انتظار و امید به آینده همراه است. انتظار، نه تنها یک توصیه دینی، بلکه اصلی فطری است که با وجود انسان عجین شده و لازمه حیات اوست.

۱-۲. معنای اصطلاحی انتظار

انتظار در فرهنگ شیعی به دو دسته تقسیم می‌شود: (۱-۲) انتظار عام: چشم‌داشتن به لطف و رحمت الهی

دوباره به انتظار» که در مورد چیستی انتظار، ضرورت انتظار، ابعاد انتظار، مبادی انتظار، بایسته‌های انتظار، ره‌آورد انتظار، سرانجام انتظار بحث شده اما از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) چیزی نگاشته نشده است و وجه اشتراکشان در چیستی انتظار و ضرورت انتظار است اما وجه افتراقشان در این است که در این پژوهش هیچ اشاره‌ای از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بیان نشده است.

۳. گروه مطالعات مدیریت راهبردی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «دولت زمینه‌ساز ظهور و راهبردهای فرهنگی انتظار» متغیرهای راهبردهای فرهنگی دولت زمینه‌ساز، شناخت ویژگی‌های راهبرد فرهنگی، ارکان، سطوح و ابعاد فرهنگی جامعه منتظر؛ ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی دولت جمهوری اسلامی ایران در ارائه تمهیدات فرهنگی زمینه‌ساز ظهور و... بیان کردند و وجه اشتراکشان در راهبردهای فرهنگی است اما وجه افتراقشان در این است که از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به این موضوع پرداخته نشده است. لیکن تاکنون اثر جامعی که الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای را تشریح کنند، نگاشته نشده و به همین دلیل، در اثر حاضر الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بررسی شده است.

با اینکه آثار مطرح شده نوشتار ارزشمندی در رابطه با جامعه منتظر و زمینه‌ساز است، لیکن این پژوهش‌ها در مباحث کلی انتظار از جمله تعاریف، اقسام و... و در مواردی هم در الگوهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی وجه اشتراک دارند ولی وجه افتراقشان در این است که هیچ‌کدام از این اثرها حاضر الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) را تشریح نکرده‌اند و به همین دلیل، در این پژوهش حاضر الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بررسی شده است.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع کاربردی است و با روش‌های کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی - تحلیلی و اسنادی این

و گشایش در امور را گویند که انسان با تلاش و کوشش و امید به آینده، خود را از خطر نومیدی و خمودی نجات می‌دهد. سخن پیامبر اکرم (ص) که می‌فرماید: «أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۳۶) و روایاتی نظیر آن، ناظر به چنین انتظاری است. اهتمام روایات در بیان معنای عام انتظار به حدی است که از آن به‌عنوان عبادت، برترین عبادات، بهترین امور امت پیامبر و یا بالاترین جهاد یاد شده است.

۱-۲-۲) انتظار خاص: امید به آینده‌ای مطلوب با تمام شاخصه‌های یک جامعه الهی است که تنها مصداق آن، دوران حکومت عدل جهانی حضرت مهدی (عج) است؛ به‌عبارت دیگر، انتظار به‌معنای چشم به راه بودن برای ظهور آخرین ذخیره الهی مهدی موعود (عج) و آماده شدن برای یاری او در تشکیل حکومت عدل و قسط در سراسر زمین است. سخن امام صادق (ع) به ابوبصیر که «طوبی لشیعة قائمنا المنتظرین لظهوره فی غیبه و المطیعین له فی ظهور...» (همان، ۱۳۹۵، ج ۲: ۳۵۷) و روایاتی از این قبیل، در این معنا از انتظار به‌کار رفته است.

بنابراین می‌توان گفت «انتظار در فرهنگ دینی عبارت است از چشم‌داشت همیشگی به اینکه وعده بزرگ الهی روی دهد و روزی فرارسد که بشر در سایه عدالت کامل به رهبری حضرت مهدی (عج) زندگی کند.» (صدر، ۱۳۹۷: ۲۳۶). به‌عبارت‌دیگر انتظار یعنی امید به آینده‌ای که در آن ظلم، بی‌عدالتی، تبعیض و زشتی نباشد و جهان از آنها رهایی یافته و عدالت‌گستری بر گیتی حاکم باشد (صدر، ۱۳۸۵، ج ۲: ۳۵۳). بنابراین می‌توان گفت «مسئله انتظار حکومت حق و عدالت مهدی (عج) و قیام مصلح جهانی در واقع مرکب از دو عنصر است؛ عصر نفی و عنصر اثبات. عنصر نفی همان بیگانگی با وضع موجود؛ و عنصر اثبات خواهان وضع بهتری بودن است» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۸۵).

۱-۳. انتظار از منظر امام خامنه‌ای

در نگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): «انتظار فرج یک مفهوم بسیار وسیع و گسترده‌ای است که محصور در انتظار برای ظهور نمی‌شود و انتظار برای گشایش در همه امور را شامل می‌شود. هم باید منتظر فرج نهایی و هم باید منتظر فرج در همه مراحل زندگی فردی و

اجتماعی بود.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹). ایشان می‌فرمایند: «بعضی خیال می‌کنند انتظار فرج یعنی فقط به‌معنای انتظار ظهور حضرت ولیعصر (عج) است. البته این انتظار فرج است، اما این یکی از فرج‌هاست. روایات انتظار فرج، انتظار فرج در همه امور را می‌گوید. انسان مأیوس، گاهی از شدت یأس دست می‌زند به حرکات دیوانه‌وار و هم تلاش خودش را هدر می‌کند، هم از آن آینده‌ای که از او مأیوس هست، قطعاً خودش را محروم می‌کند. این یک روحیه است در مقابل سختی‌ها و فشارها، یک روحیه هم به‌عکس، روحیه امید، امید به گشایش، فرج یعنی گشایش، امید به باز شدن تنگناها، گشوده شدن بن‌بست‌ها، این هم یک روحیه هست.» امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ذیل یکی از روایات اخلاقی فرموده‌اند: «...و انتظار الفرج عبادة: این انتظار فرج، فقط انتظار فرج به‌معنای ظهور حضرت ولی عصر (عج) نیست، مطلق فرج است. نفس اینکه انسان انتظار فرج داشته باشد، یعنی اگر در یک شدتی قرار دارد، انتظار یعنی اینکه شما هرگز در هیچ شرایطی نباید ناامید بشوید» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱/۲۱). انتظار یک عمل است، یک آماده‌سازی است، یک تقویت انگیزه در دل و درون هست، یک نشاط و تحرک و پویایی است در همه زمینه‌ها (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹). انتظار ظهور امام زمان (عج) به‌معنای انتظار عدل و عدالت و برچیده شدن ستم از زندگی بشریت و انتظار فرارسیدن دنیای برتر از لحاظ معنوی و مادی است (امام خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱۹/۱۳۷۵).

۲. جامعه منتظر

در معنای لغوی انتظار امید به آینده و آینده‌نگری نهفته است و در فرهنگ دینی از انتظار به‌معنای آرزوی غلبه صالحان و حاکمیت موحدان در آینده جهان تعبیر شده است (کارگر، ۱۳۸۰: ۸۶). بنابراین می‌توان گفت که مراد از جامعه منتظر جامعه‌ای است که در سیر تاریخی و حرکت اجتماعی خود چشم‌اندازی را ترسیم کند که به سمت حاکمیت الهی و ارزش‌های انسانی قدم برداشته و برای تحقق آن برنامه‌ریزی و اقدام کند. جامعه منتظر که امید به آینده‌ای روشن را از کتاب و سنت معصومین دریافت کرده است، در جهت ایده‌های دینی و ارزش‌های

مهدوی و بالا بردن روحیه فکری مردم جهت پذیرش حکومت جهانی و یا از نوع اعمال و رفتار و رفع موانع باشد، مانند اصلاح خانواده‌ها و تغییر رفتار افراد جامعه براساس نگرش دینی؛ بنابراین معنای زمینه‌سازی، تنها ادای تکلیف و وظیفه شرعی نیست، بلکه مقصود از آن، آماده‌سازی مجموعه گزاره‌ها، اندیشه‌ها، طرح‌ها، کارکردها، دستورالعمل‌ها، رویکردها و دیگر عوامل مؤثر در تعجیل ظهور است (صمدی، ۱۳۸۶: ۱۲۰).

جهان بر این سنت الهی استوار شده که هر پدیده و رویدادی با فراهم آمدن شرایط و زمینه‌های آن به‌وجود آید. حکومت عدل جهانی امام مهدی (عج) هم به‌عنوان بزرگ‌ترین حرکت و رویداد جهانی، از این قاعده و سنت مستثنی نیست، بلکه برای تحقق چنین رخداد عظیمی، وجود شرایط و مقدمات لازم و کافی، امری ضروری و حتمی است؛ بنابراین وظیفه ماست که برای ظهور منجی عالم، تمهیدات و مقدمات آن را فراهم کنیم؛ زیرا بدون حدوث شرایط ظهور، فرآیند اندیشه مهدویت ناتمام خواهد ماند. هرچند در مورد فراهم کردن تمهیدات ظهور دیدگاه‌های متفاوتی عرضه شده است (کارگر، ۱۳۸۸: ۲۹). ولی بسیاری از آیات، مثل آیه ۱۱ سوره رعد و روایات به‌صراحت بر تأثیر انسان‌ها در تحول وضعیت خود و تغییر جوامع دلالت دارد. بدیهی است که تحول و تغییر، نیاز به زمینه‌سازی دارد. چنان‌چه در نهضت‌های پیامبران نیز چنین بوده است که اگر زمینه‌سازی صورت نمی‌گرفت، موفقیتی حاصل نمی‌شد. از آنجا که انقلاب حضرت مهدی (عج) جهان‌شمول و فراگیر است. نیاز به زمینه‌سازی دقیق‌تر و گسترده‌تر دارد. جامعه منتظر باید گروه‌های زمینه‌ساز در ابعاد متفاوت از قبیل گروه زمینه‌ساز دینی، معرفتی، علمی، پژوهشی، رسانه‌ای (صوتی، تصویری و مکتوب) سایبری و مجازی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی را تربیت کند تا جمعیت زمینه‌سازان با استفاده از مدیریت استراتژیک و تفکر سیستمی جامعه را به‌سمت حکومت عدل جهانی حرکت دهد. براساس همین دیدگاه است که مردم در زمینه‌سازی دولت جهانی نقش بسزایی دارند.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

◀ شاخصه‌های جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر

انسانی برای تشکیل دولت حق هزینه می‌کند و همه اهداف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه را در این راستا قرار می‌دهد؛ به‌عبارت‌دیگر، جامعه منتظر، جامعه‌ای است که می‌تواند زمینه‌ساز دولت امام مهدی (عج) باشند. پس باید ویژگی‌هایی متناسب و منطبق با فرآیند زمینه‌سازی داشته باشد؛ یعنی در عین حال که جامعه دینی است. در چشم‌انداز آینده خود، حاکمیت حجت الهی و ارزش‌های الهی را ببیند و بر اساس آن فکر، برنامه‌ریزی و اقدام کند (گروه مطالعات مدیریت راهبردی، ۱۳۹۰: ۲۷). در چنین جامعه‌ای باید شناخت نسبت به امام معصوم در سطحی شایسته حاصل شود و افراد آن جامعه در تمام امور به‌دنبال کسب رضایت امام خویش باشند؛ بنابراین، «جامعه منتظر قبل از ظهور جامعه‌ای است که مهبیای ظهور امام عصر است و مهم‌ترین ویژگی آن (بلوغ اجتماعی) است» (سهرابی، ۱۳۸۹: ۱۹۸).

جامعه منتظر از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی):

«اگر همه ما عاشورایی باشیم، حرکت دنیا به سمت صلاح، سریع و زمینه ظهور ولی مطلق حق، فراهم خواهد شد» (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۳/۴).

۳. زمینه‌سازی

زمینه‌سازی در زبان فارسی به‌معنای مقدمه‌چینی فراهم‌سازی و تهیه مقدمات برای منظوری آمده است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۱۳) چنین واژه‌ای در زبان عرب ترجمه «وطا» مصدر «یوطئون» در حدیث نبوی آمده است: «یخرج اناس من المشرق فیوطئون للمهدی یعنی سلطانه» (قاضی نعمان، ۱۴۰۹: ۵۶۳). با توجه به ویژگی لغوی «وطا» می‌توان گفت که مراد، زمینه‌های چیزی را فراهم کردن و راه را از هر جهت هموار کردن و به آن تسلط داشتن است (فارس، ۱۴۰۴: ۱۲۰) زمینه‌سازی که مراد همان زمینه، زمینه‌سازی ظهور است، به‌معنای فراهم ساختن و ایجاد مقدمات و اسباب و علل ظهور، به‌گونه‌ای که شرایط برای تحقق ظهور و خروج امام (عج) از پرده غیبت مهیا و هموار باشد تا ایشان بتواند حرکت خود را آغاز و حاکمیت جهانی‌اش را تحقق بخشد (پورسیدآقایی، ۱۳۷۹: ۲۰). به‌عبارت‌دیگر، هرگونه فعالیت و حرکتی را که به ظهور کمک کند، زمینه‌سازی گویند؛ خواه از نوع علمی باشد، مانند گسترش معارف

امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی):

وجود معیارها و شاخص‌ها در جامعه منتظر، برنامه‌ها را سامان بخشیده و وصول به اهداف و آرمان‌ها را تسهیل می‌بخشد. به‌همین جهت شاخصه‌های جامعه منتظر و زمینه‌ساز را از منظر رهبر انقلاب بیان می‌کنیم.

الف. الگوهای فرهنگی جامعه منتظر و زمینه‌ساز

فرهنگ، واژه‌ای پارسی است و به دانش، حرفه، علم، فنون، هنر، آموختن، بزرگی، تربیت و... تعریف شده است (انوری و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۳۷۵).

امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) فرهنگ را این‌گونه تبیین می‌نماید: «مراد ما از فرهنگ، همان ذهنیت‌هاست. هر جا که من تعبیر فرهنگ را به‌کار می‌برم، مرادم آن معنای عام فرهنگ است؛ یعنی آن ذهنیت‌های حاکم بر وجود انسان که رفتارهای او را به سمتی هدایت می‌کند - تسریع یا کند می‌کند- این، حداقل نیمی از عوامل تعیین‌کننده و پیش‌برنده و جهت‌دهنده به همه رفتارهاست» (مرکز صهبا، ۱۳۹۲: ۱۹).

بنابراین شاخصه‌های فرهنگی جامعه منتظر اموری هستند که بیشترین تأثیر را بر فکر و درک و شخصیت و رفتار افراد جامعه می‌گذارند. برخی از شاخصه‌های فرهنگی جامعه منتظر از منظر رهبر انقلاب عبارتند از:

۱. انس با منابع اسلامی

یکی از شاخصه‌های فرهنگی جامعه منتظر از منظر رهبر انقلاب، انس افراد با قرآن، نهج‌البلاغه، صحیفه سجاده‌ای، آشنایی با کلمات گهربار اهل‌بیت (ع)، پیروی از دستورات الهی، تاسی به سیره معصومین و ارتباط روحی و معنوی با آن بزرگواران و دعا برای حضرت مهدی (عج) است.

معظم‌له می‌فرماید: «نظام اسلامی و جامعه اسلامی با تاسی روزافزون با قرآن استحکام درونی پیدا می‌کند و استحکام درونی، آن چیزی است که جوامع را در راه‌های مطلوب خودشان و به‌سوی مطلوب‌های خودشان قادر می‌سازد و قدرت برخورد با چالش‌ها به جوامع می‌دهد. باید در درون مستحکم بود؛ این استحکام درونی به برکت انس با قرآن حاصل می‌شود، انس با قرآن، ایمان را تقویت می‌کند، توکل به خدا را زیاد می‌کند، اعتماد به وعده الهی را زیاد می‌کند، ترس و خوف از مشکلات

مادی را در انسان کم می‌کند، انسان‌ها را تقویت روحی می‌کند، اعتمادبه‌نفس می‌دهد. راه‌های تقرب به خدا را برای انسان روشن می‌کند، فواید و منافع انس با قرآن در این بخش، این‌هاست» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۴/۸).

۲. ترویج رویش‌های هنری

جامعه منتظر در مسیر مجاهدت‌های فرهنگی برای زمینه‌سازی ظهور، باید از ابزارهای فرهنگی مناسب استفاده کند. از منظر امام‌خامنه‌ای: «شیوه‌های هنرمندانه برای انتقال معارف مهدوی از قبیل شعر، داستان، سینما، تئاتر، مداحی، تربیت شاعر، نویسنده، هنرمند و تربیت تولیدکنندگان هنری، رساتر، دقیق‌تر، نافذتر و ماندگارتر از شیوه‌های دیگر است» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۶۷/۹/۲۷).

ایشان در این زمینه می‌فرماید: «مسئله مهدویت، مسئله‌ای مهم و اساسی است. اثبات مهدویت، کار بسیار آسانی است. اثبات اصل مهدویت در یک محفل علمی با مخاطبانی خاص که اهل علم و تفکر و استدلال هستند، جزو آسان‌ترین کارهاست. در این، هیچ تردیدی نیست. ایمان و اعتقاد مردم هم خوب است، منتها تعمیق این ایمانی که مردم به امام زمان دارند. کار بسیار ظریفی است. باید در این قضیه، با شیوه‌های هنرمندانه تبلیغی وارد شد و با زبان هنرمندانه اثرگذار به ذهن مخاطبان جوان، دانا و آگاه منتقل کنید تا این جزء وجودشان شود. آن‌وقت تحول عظیمی در زندگی انسان‌ها به‌وجود خواهد آمد» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۲/۲۰).

۳. مجاهدت فرهنگی

مقابله و دوری جستن از فرهنگ غرب و استقامت در برابر افکار غربی و غرب‌زده و تکیه بر ایمان و سنت و آداب و رسوم خودمان، نیاز به مجاهدت و تلاش فرهنگی دارد که این نیز، یکی دیگر از شاخصه‌های مهم فرهنگی جامعه منتظر است. در نگاه امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) استقامت و پایداری، عدم خودباختگی، وحدت و همبستگی و نداشتن وابستگی به دنیا از جمله مواردی است که جزو مؤلفه‌ها و اصول اساسی یک جامعه دینی است. جامعه‌ای که خود را منتظر حضرت مهدی می‌داند، باید با روحیه جهادی، جبهه خود را از سایش‌ها و فرسایش‌ها دور کرده و در این مسیر استقامت کند. ایشان می‌فرماید: «امام زمان کسانی را لازم دارد که در

و روش حضرت مهدی (عج) روش من است مردم را بر آیین و شریعت من وادارد و به کتاب پروردگارم عزوجل دعوت کند.» بنابراین محور حرکت در جامعه منتظر باید اسلام و احکام اسلامی باشد (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ۴۱۳). و در نگاه جامعه منتظر، دین از سیاست جدا نیست و مسائل سیاسی، برگرفته از نگاه دینی است. اقتدار یک جامعه در پرتو فرهنگ سیاسی آن جامعه است.

امام خامنهای (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرماید: «بعضی‌ها، بی‌توجه، از جدایی دین و سیاست حرف می‌زند؛ یعنی دین را به گوشه‌های خلوت برانند و انسان دین‌دار، فقط به نصیحت اکتفا کند، در اینجا نصیحت نمی‌تواند کاری بکند. آنچه می‌تواند قدرت‌ها را مهار و تهدید کند و در برابر ظلم و فساد مقاومت نماید و ریشه آن را بر کند یا آن را متزلزل سازد. قدرت الهی و اسلامی است؛ قدرت سیاسی‌ای است که در اختیار احکام اسلامی باشد. امام زمان (عج) با اقتدار، قدرت و تکیه بر توانایی که ایمان والای خود او و ایمان پیروان و دوستانش، او را مجهز به آن قدرت کرده است. گریبان ستمگران عالم را می‌گیرد و کاخ‌های ستم را ویران می‌کند» (امام خامنهای، ۱۳۸۱/۷/۳۰).

۲. سیاست بر محور ولایت

نتیجه نگاه «سیاست ما عین دیانت ماست» ثمرات زیادی در فرهنگ سیاسی یک کشور دارد که خود جزو شاخصه‌های سیاسی جامعه منتظر محسوب می‌شود. ولایت‌مداری و همچنین پذیرفتن حکومت ولی‌فقیه در زمان غیبت مردمی بودن حکومت و فرهنگ سیاسی مشارکتی، پیروی نکردن از طاغوت‌های زمان و مبارزه با آنان، دفاع از مظلوم و ملت‌های ستمدیده از مواردی است که جزو دایرة‌المعارف فرهنگ سیاسی جامعه مهدوی است. جامعه بدون ولایت، جامعه‌ای مرده و ظلمانی است. امام خامنهای (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرماید: «اگر سه بعد ولایت را که عبارت باشد از حفظ پیوندهای داخلی، قطع پیوند و وابستگی به قطب‌های متضاد خارجی و حفظ ارتباط دائمی و عمیق با قلب پیکر اسلامی و قلب امت اسلامی؛ یعنی امام و رهبر که بیان کردیم. حالا اگر این سه بعد را رعایت کردیم، چه خواهد شد؟ قرآن در آیه جواب می‌دهد. کسی که قبول ولایت خدا و رسولش و یا کسانی که ایمان آوردند را بکنند و این

مقابل پدیده‌های تلخ و دشوار، مردد و متزلزل نشوند و عقب نشینند تا بتواند با اینها وارد کار عظیمی بشود که قرار است دنیا را متحول کند» (امام خامنهای، ۱۳۶۵/۲/۶).

۴. احتراز از فرهنگ غرب

از منظر امام خامنهای: «هدف و آرمان نظام اسلامی، ایجاد تمدن اسلامی است» (امام خامنهای، ۱۳۹۲/۶/۱۴). «که الگوی کامل آن در دوران ظهور حضرت مهدی (ع) صورت می‌گیرد» (امام خامنهای، ۱۳۷۹/۷/۱۴). ایشان معتقد است جامعه منتظر برای وصول به آرمان و اهداف خود، باید از فرهنگ غرب به‌شدت دوری کند، زیرا چنین فرهنگی، فرهنگ مهاجمی است که اساس بنیان‌های اجتماعی و دینی و ملی را از بین می‌برد و فرهنگ خودش را جایگزین آن می‌کند.

امام خامنهای می‌فرماید: «برای ساختن این بخش از تمدن نوین اسلامی، به‌شدت باید از تقلید پرهیز کنیم. تقلید از کسانی که سعی دارند روش‌های زندگی و سبک و سلوک زندگی را به ملت‌ها تحمیل کنند. امروز مظهر کامل و تنها مظهر این زورگویی و تحمیل، تمدن غربی است» (امام خامنهای، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

ب) شاخصه‌های سیاسی جامعه منتظر و زمینه‌ساز:

معمولاً در هر جامعه‌ای، فرهنگ سیاسی خاصی حاکم است. فرهنگ سیاسی هر ملتی. بر رویکردها، اهداف، نگرش‌ها، گرایش‌ها، سلیقه‌ها و رفتارهای افراد یک جامعه سایه می‌اندازد و آنها را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد؛ بنابراین، فرهنگ سیاسی یک جامعه، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. موارد ذیل در بین انواع فرهنگ‌ها از همه مهم‌تر است:

۱. سیاست دینی

جامعه منتظر که مقیاس کوچکی از دولت مهدوی است؛ باید از تمدن مهدوی الگوبرداری کرده و در رویکردها و اهداف و گرایش‌ها خود را به آن مدینه فاضله نزدیک کند. محور و اساس قوانین و مقررات حکومت امام زمان را برای اداره جهان، قرآن و سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «سنت

پیوند را مراعات و حفظ کند. اینها غالب و پیروزمندانند و از همه پیروزتر همین‌ها هستند و اینها هستند که بر همه جناح‌های دیگر غلبه خواهند داشت» (امام خامنه‌ای، ماه مبارک رمضان سال ۱۳۵۳).

۳. مشارکت سیاسی مردم

جامعه منتظر براساس مشارکت سیاسی مردم فعال می‌شود و حکومت شکل مردمی می‌گیرد، همان‌گونه که حکومت حضرت مهدی (عج) یک حکومت مردمی به تمام معنا است. امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرماید: «امام زمان (عج)، تنها دنیا را پر از عدل و داد نمی‌کند؛ امام زمان (عج) از آحاد مؤمن مردم و با تکیه به آنهاست که بنای عدل الهی را در سرتاسر عالم استقرار می‌بخشد و یک حکومت صد درصد مردمی تشکیل می‌دهد» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۶/۲۱). لذا در حکومت مردمی که یکی دیگر از شاخصه‌های سیاسی جامعه منتظر است. رابطه افراد با رهبر آن جامعه بر اساس محبت و مودت است. چنین نگاهی است که جامعه را به سوی فضیلت‌ها راهنمایی، تحمل سختی‌ها را آسان و اطاعت از حاکم جامعه را شیرین می‌کند.

۴. تسلیم‌ناپذیری در برابر طاغوت

قرآن کریم می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید با کافرانی که به شما نزدیک‌ترند، مبارزه نمایید و باید در شما خشونت بیابند و بدانید که خدا یار پرهیزکاران است» (توبه، ۱۲۳). در حکومت الهی جامعه منتظر که ولایت خداوند پذیرفته می‌شود، تمام ولایت‌های شیطانی مردود می‌شود. تسلیم شدن در مقابل طاغوت‌های زمان و مبارزه با مستکبرین عالم و دفاع از ملت‌های مظلوم و ستم‌دیده از اصول انفکاک‌ناپذیر چنین حکومتی به شمار می‌رود.

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرماید: «امام بزرگوار فرمودند آمریکا شیطان بزرگ است، این شیطان بزرگ خیلی حرف پر مغزی است. رئیس همه شیطان‌های عالم، ابلیس است؛ اما ابلیس بنا به تصریح قرآن، تنها کاری که می‌تواند بکند این است که انسان‌ها را اغوا می‌کند؛ بیشتر از اغوا کاری نمی‌تواند بکند؛ انسان‌ها را اغوا می‌کند. فریب می‌دهد و وسوسه می‌کند؛ اما آمریکا هم اغوا می‌کند، هم کشتار می‌کند، هم تحریم می‌کند، هم فریب می‌دهد، هم ریاکاری می‌کند؛ پرچم

حقوق بشر را بلند می‌کند. ادعای طرفداری از حقوق بشر می‌کند، حالا بعضی‌ها اصرار دارند این شیطان بزرگ را با این خصوصیات که از ابلیس بدتر است بزرگ کنند و به شکل فرشته وانمود کنند. چرا؟ دین به کنار، انقلابی‌گری به کنار، وفاداری به مصالح کشور چه می‌شود؟ عقل چه می‌شود؟ کدام عقلی و کدام وجدانی اجازه می‌دهد که انسان قدرتی مثل قدرت آمریکا را به‌عنوان دوست به‌عنوان مورد اعتماد به‌عنوان فرشته نجات انتخاب بکند؟ این‌گونه هستند، حقیقت امر این است» (امام خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۶/۱۲).

ج) شاخصه‌های اقتصادی در جامعه منتظر و زمینه‌ساز مسائل اقتصادی یکی از مهم‌ترین موضوعات هر کشوری است که عدم توجه به آن، پیامدها و آثار سوئی خواهد داشت. در جامعه منتظر که سمت‌وسوی همه کارکردها و فعالیت‌ها، هرچند برنامه‌ای سیاسی و اقتصادی باشد، در مسیر عبودیت و تکامل اخلاقی انسان‌هاست، می‌توان اهداف مهم اقتصادی آن را در سه بخش استقلال اقتصادی، عدالت اقتصادی و رشد اقتصادی تبیین کرد. جامعه دینی برای تحقق بخشیدن به اهداف اقتصادی مطلوب باید سازوکارهای مناسب با این شاخص‌ها را انتخاب تا بتواند اجتماع خویش را به سمت جامعه آرمانی هدایت کند. در اینجا به بعضی از شاخصه‌های اقتصادی جامعه منتظر از نگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازیم.

۱. استقلال

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «هر طرح، عهدنامه، رفت‌وآمد و قراردادی که راه نفوذ کفار بر مسلمانان را باز کند، حرام است» (نساء، ۱۴۱). پس مسلمانان باید در تمام جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی از استقلال کامل برخوردار باشند (قرائتی، ۱۳۸۲: ۱۹۱). هدف اسلام این است که جامعه دینی در تمام جهات زندگی استقلال خود را حفظ کرده و خود را از تسلط بیگانگان نجات بخشد. در این میان، استقلال اقتصادی اهمیت خاص دارد، زیرا تجربه نشان داده است که کشورهای استعمارگر با تسلط اقتصادی، به مقاصد شوم فرهنگی و سیاسی خود هم دست یافته‌اند؛ بنابراین شاهرگ حیاتی استقلال اقتصادی جامعه منتظر، اعتماد به نیروی داخلی و استفاده از استعداد‌های درونی افراد

خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۶/۴).

۳. فسادستیزی

مبارزه با فساد و تبعیض و بازپس‌گیری ثروت‌های نامشروع از مواردی است که بسترهای مناسب برای سلامت اقتصادی جامعه را مهیا می‌کند و سلامت اقتصادی جامعه منتظر در گرو مبارزه جدی با چنین عواملی است؛ همان‌گونه که امام مهدی (عج) در دولت کریمه خود با از میان برداشتن جباران و مفسدان اقتصادی و سرمایه‌داران فاسد، سرمایه‌ها، اموال و همه امکانات آنها را که از راه‌های نامشروع، غصب، احتکار، ظلم و تعدی و تجاوز به‌دست آورده‌اند، باز پس می‌گیرد و در اختیار مردم محروم قرار می‌دهد. امام خامنه‌ای هم بارها و بارها درباره جدی گرفتن خطر فسادهای اقتصادی متذکر شده و معتقدند که فساد اقتصادی، قسمتی از کارهای خوب را هم خراب می‌کند (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۳/۲۷). امروزه خط مقدم مبارزه با دشمن، مقابله با فساد است، مبارزه با فساد و تبعیض، در واقع فراهم کردن بسترهای لازم برای حکومت امام زمان (عج) که مهم‌ترین شعارش، عدالت‌محوری است.

امام خامنه‌ای می‌فرماید: «هر که می‌خواهد با آمریکا مبارزه اساسی کند، باید به این مردم خدمت کند. هر که می‌خواهد با دشمنان این ملت مبارزه عملی کارآمد کند، با فساد مبارزه کند. ابزارهای دشمن در درون کشور و نظام ما عبارت است از فساد، تبعیض و فاصله طبقاتی. ما باید با اینها مبارزه کنیم. این وظیفه دولت و مجلس و قوه قضاییه و همه ارکان نظام است» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۳/۱۴).

د) شاخصه اجتماعی جامعه منتظر و زمینه‌ساز

تغییر اجتماعی زمانی رخ خواهد داد که اکثریت افراد آن اجتماع به تحول در اجتماع معتقد باشند و در راستای تحقق آن، اقدام عملی انجام دهند. جامعه منتظر قبل از ظهور، دارای ویژگی‌هایی در بینش، سلوک فردی و رفتاری و ارزش‌های اجتماعی است که آن را مهبای ظهور می‌کند. وجود آرمان در زندگی اجتماعی منتظران، باعث می‌شود تا آنان برای وصول به هدف امیدوار بوده و چنین امیدواری، یأس و بدبینی را از بین خواهد برد. این گروه با اعتماد و الگوبرداری از تمدن آرمانی جامعه امام زمان (عج)، تمدن مطلوب اسلامی را در این آینده

جامعه است. به‌همین جهت یکی از شاخصه‌های بسیار مهم در مسئله استقلال اقتصادی از منظر رهبر انقلاب که بارها متذکر آن شده‌اند، نگاه به ظرفیت‌های درونی و تکیه به توان داخلی کشور است. نگاه خوش‌بینانه به استعداد بومی، تنها راه حل مشکلات اقتصادی یک کشور است. اگر کشوری بر نیروهای داخلی خود تکیه نکند و به دیگران وابسته باشد. با فشار و تحریم بین‌المللی آسیب جدی می‌بیند.

امام خامنه‌ای می‌فرماید: «ملت توجه داشته باشد. ببینند که باید یک کشور اقتدار درون خود را حفظ کنند، این توصیه همیشه ما به مسئولین است. مشکلات کشور را تنها یک چیز حل می‌کنند، آن هم عبارت است از نگاه به ظرفیت‌های درونی» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۶/۶).

۲. عدالت

یکی از کارکردهای اساسی دولت امام مهدی (عج)، تقسیم مساوی منابع و درآمدها و ایجاد عدالت اقتصادی و قسط است؛ «یَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا» (ابن ابی‌زینب، ۱۳۹۷: ۱۸۹). واژه قسط بیشتر در امور اقتصادی و توزیع اموال براساس عدالت اجتماعی بین افراد به‌کار می‌رود که در این جهت هیچ‌گونه تبعیضی نباشد. (در مقابل جور)، (کارگر، ۱۳۸۹: ۳۴۹). در دولت حضرت مهدی (عج) ثروت و منابع در دست همگان قرار می‌گیرد و با اشراف و نظارت دقیق حاکمیت مرکزی و رعایت اصل مساوات از اجحاف و ثروت‌اندوزی آزمندانه گروهی مال‌پرست و تجمل‌گرایی عده‌ای بی‌درد جلوگیری می‌شود. آن حضرت همه اموال را به‌طور مساوی بین مردم تقسیم می‌کند تا حدی که دیگر نیازمند و محتاجی یافت نمی‌شود.

و یکی از دغدغه‌های اساسی امام خامنه‌ای در نظام اقتصادی، مسئله عدالت اقتصادی است که بارها این موضوع را به ملت و مسئولین گوشزد کرده و آن را جزو آرمان‌های نظام اسلامی می‌دانند. ایشان می‌فرماید: «در مورد اقتصاد، اعتقاد ما این است که پیشرفت اقتصاد کشور باید همراه با عدالت باشد. ما اقتصاد منهای عدالت را قبول نداریم؛ یعنی انقلاب قبول ندارد، نظام جمهوری اسلامی قبول ندارد. باید مراقبت بکنید که فاصله طبقاتی پیش نیاید؛ فقرا پایمال نشوند؛ اینها جزو مسائل اساسی در برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی ما است» (امام

آرامانی جست‌وجو می‌کند؛ بنابراین می‌توان گفت که شرط موفقیت جامعه منتظر، الگوگیری از شاخصه‌ها و ویژگی‌های جامعه متکامل عصر ظهور است تا در پرتو آن، اجتماع مطلوب منتظران شکل گیرد، لذا در اینجا به یکی از مهم‌ترین شاخص اجتماعی جامعه منتظر و زمینه‌ساز یعنی «عدالت» از دیدگاه امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازیم.

1- عدالت اجتماعی

براساس روایات مهدوی، می‌توان گفت که مهم‌ترین کارکرد اجتماعی دولت کریمه، موضوع «عدالت» است. گسترش جهانی عدل و قسط و رفع بی‌عدالتی و ستم از مهم‌ترین پیامدها و نتایج آن دولت کریمه است. رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: «برجسته‌ترین شعار مهدویت عبارت است از عدالت و بزرگ‌ترین آرزوی بشر، بزرگ‌ترین آرمان بشر از اول تاریخ انسان - یعنی از زمانی که انسان تعقل داشته و صاحب فکر و اندیشه شده و به زندگی خود، نظم و تربیت داده است - تا امروز، آرزوی تحقق عدالت است. انتظار هم با عدالت معنا می‌شود و قاموس زندگی الهی منتظران با چنین واژه‌های شکل می‌گیرد. عدالت باید در جامعه منتظر تمام شاخه‌های زندگی را فراگیرد و شعار و معیار درستی کار افراد گردد. برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و عملکردها به دنبال این قضیه باشد» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۷/۳۰).

نتیجه‌گیری:

آموزه مهدویت که همان آرمان‌گرایی معطوف به دستورات دینی برای برپایی جامعه توحیدی و تحقق عدالت است، نقش تعیین‌کننده‌ای در هویت بخشی به چپستی تحولات اجتماعی خواهد داشت. روشن است که تحقق این حرکت عظیم و نیل به آرمان‌های آن، نیاز به بسترسازی و فراهم کردن مقدمات دارد که بخش مهم آن، بر عهده جامعه منتظر و زمینه‌ساز است. البته بی‌تردید چنین وصول و تحقق، در گرو برنامه‌ریزی و سازماندهی فعالیت‌های اجتماعی در ابعاد مختلف است؛ و نتایج پژوهش نشان داد که وجود معیارها و الگوهای جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ابعاد فرهنگی؛ انس با منابع اسلامی، ترویج رویش‌های هنری، مجاهدت فرهنگی، احتراز از

فرهنگ غرب و در ابعاد سیاسی؛ سیاست دینی، سیاست بر محور ولایت، مشارکت سیاسی مردم، تسلیم‌ناپذیری در برابر طاغوت و در ابعاد اقتصادی، استقلال، عدالت، فسادستیزی و در ابعاد اجتماعی هم عدالت اجتماعی که با شناخت و استفاده و بهره‌برداری از این الگوهای ذکر شده تا حد زیادی شاهد الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز باشیم. با توجه به بررسی‌های انجام شده جامعه منتظر و زمینه‌ساز از جایگاه بالاتری نسبت به سایر حوزه‌ها، برخوردار است چرا که امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بر این نظر است که جامعه منتظر و زمینه‌ساز مجموعه اقدامات برنامه‌ریزی شده برای ظهور است. لذا الگوهای جامعه منتظر و زمینه‌ساز در چند حوزه فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بررسی شد این نتیجه به‌دست آمد که با توجه به تأکیدهای امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) قبل از انجام هر اقدامی برای ایجاد الگوهای جامعه منتظر و زمینه‌ساز باید با مطالعه، برنامه‌ریزی، مدیریت صحیح و درست و طراحی نقشه‌ای مطلوب و جامع جهت ارتقای الگوهای جامعه منتظر و زمینه‌ساز گام برداریم و این کار باید با تشکیلات منظم انجام شود و برای نتیجه بهتر کار تشکیلاتی باید سلاقی شخصی را کنار گذاشت. سپس ارزش‌های دینی را ترویج داد و آنگاه برای پیدا کردن الگوهای جامعه منتظر و زمینه‌ساز آن اقدام به شناختن و شناساندن فرهنگ اسلامی خود به قشر جوان و جامعه کرد. همچنین امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) تأکید دارند که برای ایجاد الگوهای مطلوب باید ابتکار عمل و خلاقیت را به‌دست گرفت و در جهت جذاب سازی آن باید از ابزارهای مختلف استفاده کرد.

پیشنهادها:

الف. پیشنهاد اجرایی: نتایج این پژوهش در اختیار ارگان‌های کشور قرار گیرد تا در فراهم کردن جامعه منتظر و زمینه‌ساز مورد بهره‌برداری قرار گیرد.
ب. پیشنهاد پژوهشی: با تدبر در قرآن و دیدگاه مقام معظم رهبری، الگوهای جدید و نوآوری جدیدی مورد واکاوی قرار گیرد «الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام‌خامنه‌ای».

الف. پیشنهاد اجرایی:

۳- بررسی نقش رسانه‌ها در الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز: بررسی نقش رسانه‌ها در الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز و تأثیر آن بر جامعه. این پژوهش‌ها می‌توانند شامل تحلیل محتوای رسانه‌ها، نقش رسانه‌های خارجی و تأثیر آن‌ها بر جوانان و جامعه باشند.

۴- بررسی نقش آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها و حوزه علمیه‌ها در ایجاد الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز: بررسی نقش آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها و حوزه علمیه‌ها در تقویت ارزش‌های اسلامی و ایجاد الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز این پژوهش‌ها می‌توانند شامل بررسی برنامه‌های آموزشی، نقش مدارس و مدارس دینی باشند.

منابع:

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۸)، عیون اخبار الرضا، تحقیق: مهدی لاجوردی، تهران، جهان، اول.
- ابن ابی زینب، محمد بن ابراهیم، (۱۳۹۷ ق)، الغیبه، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، تهران، صدوق، اول.
- ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴ ق)، تهران، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، اول.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، بیروت، دارالفکر، سوم.
- انصاری، خواجه عبدالله، (۱۳۸۶)، شرح منازل السائرين، ترجمه شرح عبدالرزاق لاهیجی کاشانی، قم، انتشارات آیت اشراق.
- انوری، حسن و همکاران، (۱۳۸۵)، فرهنگ فشرده سخن، تهران، دوم.
- پورسیدآقایی، سیدمسعود و دیگران، (۱۳۷۹)، تاریخ اثر غیبت، قم، حضور، اول.
- حسینی زبیدی، محمدمرتضی، (۱۴۱۴ ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق: علی هلالی علی و علی سیری، بیروت، دارالفکر، اول.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ ق)، الصحاح، بیروت، دارالعلم للملایین.
- خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۹۶)، تفسیر سوره براءت، تهران، نشر انقلاب اسلامی، چاپ اول.
- دانشگاه عالی دفاع ملی، (۱۳۹۰)، راهبردهای تربیت

۱- یافته‌های اعتقادی، سیاسی- اجتماعی و اقتصادی

این پژوهش در اختیار سازمان‌ها و ارگان‌های لشکری و کشوری قرار گیرد تا در برنامه‌ریزی «الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای» مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

۲- تقویت آموزش و پژوهش:

برنامه‌های آموزشی و پژوهشی برای تقویت «الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» باید توسعه یابند. این برنامه‌ها باید به‌طور جدی به موضوعاتی مانند تاریخ، ادبیات، هنر و فلسفه اسلامی توجه کنند و ارزش‌های اسلامی را به جامعه ارائه دهند.

۳- ترویج فرهنگ دینی:

برنامه‌هایی برای ترویج فرهنگ دینی و ارزش‌های ایرانی باید توسعه یابند تا به «الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» برسیم.

۴- تقویت همکاری بین‌المللی:

همکاری با سایر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی در زمینه «الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» می‌تواند مؤثر باشد. این شامل تبادل فرهنگی، توسعه برنامه‌های مشترک فرهنگی و هنری و ترویج ارزش‌های اسلامی در سطح بین‌المللی است.

ب. پیشنهاد پژوهشی:

۱- بررسی تأثیرات الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز: بررسی تأثیرات الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز بر جوانان، خانواده‌ها، جامعه و فرهنگ ایرانی. این پژوهش‌ها می‌توانند شامل تحلیل تغییرات ارزش‌ها، رفتارها و نگرش‌ها باشند.

۲- بررسی راهکارهای الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز: بررسی راهکارهای موجود و مؤثر برای الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه‌ساز در نظام جمهوری اسلامی ایران. این پژوهش‌ها می‌توانند شامل بررسی تجربیات داخلی و سایر کشورها، برنامه‌ها و سیاست‌های فرهنگی داخلی باشند.

- در زمینه‌ساز حضرت مهدی، تهران، دعا، اول.
- دیلمی، حسن بن ابی الحسن، (۱۳۸۳)، ارشاد القلوب الی الصواب، ترجمه عبدالحسین رضایی، بی‌جا، انتشارات اسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، لغتنامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران، دانشگاه تهران، دوم.
- راغب‌اصفهانی، حسین‌بن‌محمد، (۱۴۱۲ ق)، المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، دمشق، دارالعلم الدار الشامیه.
- سهرابی، فرامرز، (۱۳۸۹)، مهدویت و فلسفه تاریخ، قم، مؤسسه آینده‌روشن، اول.
- شیخ‌صدوق، ابوجعفر محمد بن علی، (۱۳۸۵ ق)، معانی الاخبار، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- صافی‌گلپایگانی، لطف‌الله، (۱۴۱۹ ق)، منتخب الاثر، قم، السیده‌المعصومه.
- صدر، سیدمحمد، (۱۳۷۹)، تاریخ غیبت کبری، ترجمه سیدحسن افتخارزاده، تهران، نیک‌معارف، دوم.
- طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۲ ق)، تفسیر المیزان، قم، جماعه‌المدرسین.
- طوسی، شیخ الطایفه ابی جعفر محمد بن حسن، (۱۴۱۷ ق)، الغیبه، قم، المعارفه الاسلامیه.
- طبسی، نجم‌الدین، (۱۳۸۰)، چشم‌اندازی به حکومت حضرت مهدی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- طبرانی، سلیمان بن احمد، (۱۴۰۶ ق)، معجم الکبیر، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی.
- قاضی‌نعمان، نعمان بن محمد مغربی، (۱۴۰۹ ق)، شرح الاخبار فی فضائل الائمة‌الاطهار، تحقیق: محمدحسین حسینی جلالی، قم، جامعه‌مدرسین، اول.
- قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۹ ق)، تفسیر قمی، قم، دارالکتاب للطباعه والنشر.
- قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، دوم.
- کارگر، رحیم، (۱۳۸۹)، آینده جهان «دولت و سیاست در اندیشه مهدویت»، قم، مرکز تخصصی مهدویت، سوم.
- کورانی، علی و دیگران، (۱۴۱۱ ق)، معجم احادیث الامام‌المهدی، الهیته‌علمیه، بی‌جا، المعارف الاسلامیه.
- مرکز صهبا، (۱۳۹۲)، دغدغه‌های فرهنگی، شرح مزجی‌ای یکی از بیانات محوری مقام معظم رهبری، تهران، خاتم، بیست و سوم.
- موسوی‌بجنوردی، کاظم و همکاران، (۱۳۸۳)، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، تهران، مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، اول.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ ق)، بحارالانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم.
- مصطفوی، حسن، (۱۴۱۶ ق)، التحقیق فی کلمات القرآن‌الکریم، بی‌جا، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مکارم‌شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دایره‌الکتب الاسلامیه، اول.
- مؤسسه فرهنگی فخرالائمه، (۱۳۸۸)، ولایت‌فقیه سایه حقیقت عظمی، در بیان امام خمینی و مقام معظم رهبری، بی‌جا.
- مهدی‌پور، علی‌اکبر، (۱۳۷۸)، راز طول عمر امام زمان (عج)، قم، طاووس بهشت.
- نهج‌البلاغه.
- نعمانی، ابن ابی زینب محمد بی ابراهیم بن جعفر الکاتب، (۱۳۷۶)، الغیبه، قم، صدوق.
- مقالات:
- افتخاری، اصغر، نوروزی، محمد، محمد مهدی ذوالفقارزاده، (۱۳۸۹)، نظریه امانت امام خمینی و چشم‌انداز انقلاب اسلامی در پرتو اندیشه مهدویت، فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود، دوره چهارم، شماره پانزدهم.
- پورسیدآقایی، سیدمسعود، (۱۳۸۶)، مهدویت و رویکردها، فصلنامه مشرق موعود، زمستان، شماره چهارم.
- دهقانی‌فاریسانی، یونس و سید کاظم طباطبایی و حسن نقی زاده و مهدی جلالی، (۱۳۹۳)، بررسی تحولات در خوانش از مفهوم انتظار فرج در دوران غیبت کبری، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات قرآن و حدیث، دوره هفتم، شماره دوم.
- رحیمیان، محمدحسین، (۱۳۷۱)، در سایه آفتاب، مؤسسه پایدار اسلام، دوره سوم، شماره پنجم.
- صمدی، قنبرعلی، (۱۳۸۷)، بایسته‌های ظهور، فصلنامه مشرق موعود، دوره بهار، شماره پنجم.
- شجاعی‌مهر، رضا، (۱۳۸۷)، بررسی مهدویت

در کلام سیاسی امام خمینی (ره)، فصلنامه پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، دوره چهارم، شماره دوازدهم.

- صدقی، ابوالفضل، (۱۳۸۸)، جریان‌شناسی انجمن حجتیه، فصلنامه تخصصی پانزده خرداد، دوره سوم، شماره بیستم.

- عیسی‌نیا، رضا، (۱۳۸۷)، درآمدی بر دکترین‌های مرتبط با فلسفه و مهدویت در جمهوری اسلامی، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، دوره چهارم، شماره پانزدهم.

- کارگر، رحیم، (۱۳۸۸)، زمین‌شناسی سیاسی انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج)، فصلنامه انتظار موعود، دوره تابستان، شماره بیست و نهم.

تحلیل تطبیقی سیاست‌های امنیتی- نظامی ایران و ترکیه در قبال اقلیم کردستان عراق با رویکرد مکتب کپنهاگ (۲۰۰۵-۲۰۲۳)

زینب طاهری^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

هدف اصلی پژوهش بررسی رویکرد جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق با بهره‌گیری از مکتب کپنهاگ است. کردها را می‌توان بزرگ‌ترین گروه قومی بی‌سرزمین دانست که در چند کشور مجاور شامل عراق، سوریه، ایران و ترکیه پراکنده شده‌اند. با عنایت به این وابستگی متقابل امنیتی، این پرسش بر ذهن متبادر می‌گردد که جمهوری اسلامی ایران و ترکیه چه رویکردی را در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق در سال‌های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۲۳ دارند؟ پاسخ دقیق به

این پرسش مستلزم توجه به دو بخش متفاوت، لکن به هم پیوسته خواهد بود. بخش اول آن است که جمهوری اسلامی ایران و ترکیه چه ادراکی نسبت به اقلیم کردستان عراق دارند؟ و بخش دوم آن است که براساس ادراک این دو کشور نسبت به اقلیم کردستان عراق، چه سیاست و رویکردی را در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق در پیش گرفته‌اند؟ به واسطه بهره‌گیری از مکتب کپنهاگ به‌عنوان چارچوب نظری پژوهش حاضر و دو انگاره اصلی آن یعنی مفهوم بخش‌ها و نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای می‌توان رویکرد جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق را در سال‌های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۲۳ را بررسی کرد.

کلیدواژه: سیاست‌های امنیتی - نظامی، اقلیم کردستان عراق، مکتب کپنهاگ.

۱- کارشناس ارشد علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی
Gmail.com@zeynabtaheri608

Comparative analysis of Iran and Türkiye's security-military policies towards the Kurdistan region of Iraq with the approach of the Copenhagen school (2023-2005)

Abstract: The main goal of the research is to investigate the approach of the Islamic Republic of Iran and Türkiye towards the security-military policies of the Kurdistan Region of Iraq by using the Copenhagen school. Kurds can be considered as the largest landless ethnic group that are scattered in several neighboring countries including Iraq, Syria, Iran and Türkiye. Considering this security interdependence, the question comes to mind, what is the approach of the Islamic Republic of Iran and Turkey towards the security-military policies of the Iraqi Kurdistan Region in the years 2005 to 2023? The exact answer to this question requires attention to two different, but connected parts. The first part is what is the perception of the Islamic Republic of Iran and Türkiye towards the Kurdistan Region of Iraq? And the second part is that based on the perception of these two countries towards the Kurdistan Region of Iraq, what policy and approach have they taken towards the security-military policies of the Kurdistan Region of Iraq? By using the Copenhagen school as the theoretical framework of the current research and its two main concepts, namely the concept of sectors and the theory of regional security complex, the approach of the Islamic Republic of Iran and Turkey towards the security-military policies of the Kurdistan Region of Iraq in the years 2005 to 2023 can be analyzed. Checked Keywords: Security policies - military, Iran, Türkiye, Kurdistan region of Iraq, Copenhagen school.

مقدمه:

عراق، قانون اساسی اقلیم کردستان ارجح و افضل بر سایر قوانین و دستوراتی است که از سوی حکومت مرکزی عراق صادر می‌شود (به استثنای مواردی که در ماده ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری فدرال عراق قید شده است). به دنبال برگزاری انتخابات سراسری عراق در تاریخ ۳۰ ژانویه ۲۰۰۵، نخستین کابینه اقلیم کردستان پس از سقوط صدام در تاریخ ۵ جولای ۲۰۰۷ به ریاست نیچروان بارزانی تشکیل شد. علی‌رغم مواضع اعلامی مقامات اقلیم کردستان عراق در مورد نفی حضور گروه‌های تروریستی در خاک اقلیم، گروه‌های تروریستی مخالف جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در قلمرو اقلیم حضور دارند و برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی حملات علیه دولت و مردم ایران و ترکیه از آنجا انجام می‌پذیرد. شش گروه اصلی تروریستی کرد که در اقلیم کردستان عراق حضور دارند و حملات مسلحانه گسترده‌ای را علیه مواضع جمهوری اسلامی ایران انجام می‌دهند عبارت‌اند از: «حزب دموکرات کردستان یا حدکا»، «کومله سازمان کردستان حزب کمونیست ایران»، «حزب حیات آزاد کردستان یا پژاک»، «حزب آزادی کردستان یا پاک»، «سازمان خبات انقلابی کردستان ایران» و «جامعه دموکراتیک و آزاد شرق کردستان یا کودار». همچنین، هفت گروه اصلی کرد مخالف ترکیه که در اقلیم کردستان عراق نیز حضور دارند و حملات مسلحانه گسترده‌ای را علیه مواضع ترکیه انجام می‌دهند عبارت‌اند از: «حزب کارگران کردستان»، «یگان‌های مدافع خلق»، «گروه ابتکار کودکان آتش»، «حزب/جبهه آزادی‌بخش انقلابی خلق»، «یگان‌های انتقام سیاگر و زریان»، «جنبش انقلابی متحد خلق» و «گروه کمونیست مارکسیست-لنینیست».

میان دولت‌های جمهوری اسلامی ایران و ترکیه با اقلیم کردستان عراق، وابستگی متقابل امنیتی وجود دارد. با عنایت به این وابستگی متقابل امنیتی، این پرسش مطرح می‌شود که جمهوری اسلامی ایران و ترکیه چه رویکردی را در قبال سیاست‌های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق دارند؟ پاسخ دقیق به این پرسش مستلزم توجه به دو بخش متفاوت، اما به هم پیوسته خواهد بود. بخش اول آن است که جمهوری اسلامی ایران و ترکیه چه

کردها بزرگ‌ترین گروه قومی بدون حاکمیت هستند که در کشورهای عراق، سوریه، ایران و ترکیه پراکنده شده‌اند. «گبی» معتقد است که کردها، چهارمین گروه قومی با حدود ۳۰ میلیون نفر جمعیت و در خاورمیانه مستقر هستند (گبی^۲، ۲۰۱۴: ۴۵). مسئله کردها و مطالبات سیاسی آن‌ها از زمان جنگ جهانی اول تاکنون مطرح بوده است. استقلال‌خواهی کردها که با شدت و ضعف متفاوتی از سوی کردهای عراق، ترکیه، سوریه و ایران دنبال می‌شود، یکی از مؤلفه‌های اصلی مطالبات سیاسی کردها است. اعمال فشار کردها بر دولت‌های عراق، ترکیه، سوریه و ایران برای برآورده نمودن این مطالبات سیاسی منجر به ایجاد بحران‌های سیاسی-امنیتی متعددی در این چهار کشور شده است. مسئله «کردها» و سیاست‌های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق به‌عنوان یک منطقه خودمختار کردزبان از اهمیت بالایی برای تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران دو کشور جمهوری اسلامی ایران و ترکیه برخوردار است. این دو کشور رویکرد خاصی را در قبال سیاست‌های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق دارند که دارای اشتراکات و تمایزاتی است.

اگرچه کردستان عراق پس از جنگ اول خلیج فارس در سال ۱۹۹۱ عملاً خودگردان شده بود، اما در قانون اساسی جدید عراق که در سال ۲۰۰۵ میلادی به تصویب رسید، به‌عنوان یک منطقه خودمختار شناخته شد. بند اول قانون اساسی کردستان عراق اشعار می‌دارد که «اقلیم کردستان، منطقه‌ای فدرال در داخل دولت فدرال عراق است که سیستم سیاسی آن جمهوری پارلمانی و دموکراسی بوده و بر مبنای تکثر سیاسی و انتقال مسالمت‌آمیز قدرت و متمایز بودن قوای سه‌گانه از هم قرار دارد». کردهای عراق ساکن چهار استان کرکوک، اربیل، سلیمانیه و دهوک هستند، اگرچه کردها در مناطق دیگری نظیر استان نینوا، استان دیاله و استان واسط نیز مستقر هستند. از حیث تقسیمات اداری، سه استان اربیل، سلیمانیه و دهوک در قلمرو اقلیم کردستان عراق قرار دارند. مطابق قانون اساسی جمهوری فدرال

انسجام ملی مناطق کردنشین ایران تألیف کردند. بنابر بررسی‌ها استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق از طریق تهدیدهای فرهنگی، تهدیدهای سیاسی (مطالبات قومی و تجزیه‌طلبانه، قومیت و هویت، ناسیونالیسم قومی، فدرالیسم عراقی) و تهدیدهای اقتصادی موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کردنشین ایران شده است.

شیرخانی و احمد محمود (۱۴۰۰)، مقاله‌ای تحت عنوان فهم نظری فرایند توسعه اقتصادی در اقلیم کردستان عراق: موانع و ظرفیت‌ها تألیف کردند و اذعان دارند در اقلیم کردستان عراق مهم‌ترین موانع ظهور دولت توسعه‌گرا برای نیل به توسعه نیز می‌توان مدیریت ضعیف منابع اقتصادی دولتی و غیردولتی، عدم خودمختاری نخبگان سیاسی و نهادهای دولتی، فقدان بوروکراسی اقتصادی قوی و صلاحیت‌دار، ناتوانی در سرکوب حقوق مدنی، بزرگ‌نمایی از مشروعیت حکومت و عملکرد آن و در نهایت عدم حاکمیت یک حزب سیاسی بر حکومت و ظرفیت‌های توسعه‌را وجود نخبگان توسعه‌گرای مصمم، جامعه مدنی ضعیف و تابع و برخورداری از ویژگی‌های اولیه دموکراسی‌های سیاسی را می‌توان نام برد.

اسماعیلی و همکاران (۱۴۰۰)، مقاله‌ای تحت عنوان رابطه حزب عدالت و توسعه ترکیه با حکومت اقلیم کردستان عراق از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۸ نگاشتند و با بررسی رابطه بین حزب عدالت و توسعه ترکیه با حکومت اقلیم کردستان عراق در یافت ترکیه به‌منظور تحقق همزمان اهداف و سیاست‌ها کوشیده تا رابطه خود را با حکومت اقلیم کردستان توسعه داده و آن را به سطح رابطه راهبردار تقا دهد.

در این پژوهش دو موضوع مورد تدقیق قرار گرفته است که در سایر پژوهش‌های صورت گرفته بدان پرداخته نشده است: بررسی ادراک جمهوری اسلامی ایران و ترکیه نسبت به اقلیم کردستان عراق در سال‌های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۲۳، رویکرد جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق در سال‌های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۲۳. هم‌چنین در این پژوهش، «مکتب کپنهاگ» به‌عنوان چارچوب نظری انتخاب شده است.

مبانی نظری تحقیق:

ادراکی نسبت به اقلیم کردستان عراق دارند. برای تحلیل تطبیقی سیاست‌های امنیتی-نظامی ایران و ترکیه در قبال اقلیم کردستان عراق با رویکرد مکتب کپنهاگ، باید به بررسی دقیق ادراکات و رویکردهای این دو کشور در بازه زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ پرداخت. این تحلیل می‌تواند به روشن شدن نقاط اشتراک و تفاوت‌های سیاست‌های امنیتی-نظامی ایران و ترکیه در قبال اقلیم کردستان عراق کمک کند و به درک بهتر از وابستگی‌های متقابل امنیتی میان این کشورها منجر شود.

پیشینه تحقیق:

مرادی (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای تحت عنوان چالش‌های استقرار حکومت ایالتی در اقلیم کردستان عراق، اذعان داشته که با وجود طرح مسئله فدرالیسم در قانون اساسی عراق، این شکل حکومتی هنوز به‌طور کامل در اقلیم کردستان، محقق و عملی نشده است و علت را عدم تحقق کامل شکل‌گیری حکومت ایالتی کردستان و عملی نشدن آن را باید در سطح داخلی حکومت اقلیم کردستان، یعنی نظام و جامعه سیاسی کردستان عراق مطرح نموده است.

یعقوبی (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی چالش‌های ژئوپلیتیک استقلال اقلیم کردستان عراق، بیان می‌دارد، علت عدم تحقق رسیدن به استقلال یک دولت مستقل کردی در منطقه غرب آسیا را محدودیت‌های اقتصادی، سیاسی و جغرافیایی نشان داد و به‌طور کلی سیاست ژئوساید فرهنگی و قومی عراق در کردستان این کشور، موجب گرایش‌های گریز از مرکز و استقلال‌طلبانه کردها در قرن بیستم گردیده است.

علی حاجی پورکندرود و یوسف عبدالرحمن (۱۴۰۱)، مقاله‌ای تحت عنوان رویکردی بر ساختار و کارکرد سازمان‌های محاسباتی ایران، عراق و اقلیم کردستان تألیف کردند که با بررسی ساختار و کارکرد سازمان‌های محاسباتی ایران، عراق و اقلیم کردستان اذعان دارد علیرغم شباهت‌های قابل توجه بین ساختار و کارکرد نهادهای مورد بحث، تفاوت‌های متعددی از لحاظ وابستگی سازمان، شکل انجام کار و نوع وظایف بین نهادهای مذکور در کشورهای فوق وجود دارد.

قاسمی حیدری و همکاران (۱۴۰۰)، مقاله‌ای تحت عنوان اثرات استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق بر

← مکتب کپنهاگ

مکتب کپنهاگ یک نظریه و رویکرد برجسته در زمینه مطالعات امنیتی است که عمدتاً توسط محققان دانشگاه کپنهاگ در دهه ۱۹۹۰ توسعه یافت. از چهره‌های برجسته مرتبط با مکتب کپنهاگ می‌توان به باری بوزان، اوله وور و یاپ دی وایلد اشاره کرد (استویان^۳، ۲۰۲۰: ۱۵۱). مفهوم محوری مکتب کپنهاگ، امنیتی کردن است که به فرآیندی اشاره دارد که از طریق آن یک موضوع یا پدیده به‌عنوان یک تهدید وجودی ارائه می‌شود و از این طریق استفاده از اقدامات فوق‌العاده برای مقابله با آن را توجیه می‌کند. بر اساس مکتب کپنهاگ، امنیت یک شرایط عینی نیست، بلکه یک فرآیند اجتماعی است که در آن مسائل به‌عنوان تهدیدهای امنیتی از طریق اعمال گفتاری و شیوه‌های گفتمانی برچسب‌گذاری می‌شوند (استپکا^۴، ۲۰۲۲: ۲۰). مکتب کپنهاگ پنج بخش امنیتی را شناسایی می‌کند:

← ۱. امنیت نظامی: به مسائل سنتی جنگ بین دولتی و استفاده از زور مربوط می‌شود.

← ۲. امنیت سیاسی: بر تهدیدها برای ثبات سازمانی دولت‌ها، سیستم‌های حکومتی و ایدئولوژی‌ها تمرکز دارد.

← ۳. امنیت اقتصادی: به تهدیدات دسترسی به منابع، منابع مالی و بازارهای ضروری برای حفظ سطوح قابل قبول رفاه و قدرت دولتی مربوط می‌شود.

← ۴. امنیت اجتماعی: با تهدیداتی که علیه هویت، فرهنگ و سنت‌های جوامع و جوامع وجود دارد، سروکار دارد.

← ۵. امنیت محیطی: به تهدیدهای زیست کره زمین و سیاره‌ای، مانند تغییرات آب‌وهوا، آلودگی و کاهش منابع می‌پردازد (مک سوینی^۵، ۱۹۹۸: ۱۳۷).

مکتب کپنهاگ بر اهمیت تجزیه و تحلیل فرآیند امنیتی کردن، از جمله بازیگران درگیر (بازیگران امنیتی)، مخاطب (های) مورد خطاب و زبان و لفاظی خاصی که برای ترسیم یک موضوع به‌عنوان یک تهدید امنیتی استفاده می‌شود، تأکید می‌کند. این مکتب همچنین پیامدهای امنیتی کردن را بررسی می‌کند، زیرا می‌تواند به مشروعیت بخشیدن به اقدامات فوق‌العاده و تعلیق رویه‌های عادی سیاسی منجر شود (هاول و ریشر-مونپتیت^۶، ۲۰۲۰: ۲۲-۳). علاوه بر این، مکتب کپنهاگ مفهوم امنیت‌زدایی را معرفی می‌کند که به فرآیند انتقال یک موضوع به خارج از حوزه اقدامات اضطراری و بازگشت به حوزه گفتمان سیاسی و تصمیم‌گیری عادی اشاره دارد. رویکرد مکتب کپنهاگ به‌طور گسترده‌ای در مطالعات امنیتی تأثیرگذار بوده و در زمینه‌های مختلف از جمله امنیت محیطی، مهاجرت و سیاست هویت به کار گرفته شده است. با این حال، این کشور همچنین به دلیل تعصب ادعایی دولت‌محور، تأکید بر کنش‌های گفتاری بر عوامل مادی و پیامدهای بالقوه محافظه‌کارانه آن در مشروعیت بخشیدن به حرکات امنیتی کردن سازی توسط بازیگران قدرتمند، با انتقاداتی مواجه شده است. سه مفهوم اصلی مکتب کپنهاگ عبارت‌اند از:

← ۱- امنیتی کردن:

امنیتی کردن مفهوم اصلی مکتب کپنهاگ است. به فرآیندی اطلاق می‌شود که از طریق آن یک موضوع یا پدیده به‌عنوان یک تهدید وجودی مطرح و در چارچوب آن قرار می‌گیرد و از این طریق استفاده از اقدامات فوق‌العاده برای مقابله با آن توجیه می‌شود (استریتزل

3- Stoian

۴- Stepka

5- McSweeney

6- Howell & Richter-Montpetit

نگرو اسکانز^۹، ۲۰۲۱: ۶۴). مکتب کپنهاگ بر اهمیت تجزیه و تحلیل فرآیند امنیتی کردن، از جمله بازیگران درگیر، مخاطب(های) مورد خطاب و زبان و لفاظی خاص مورد استفاده برای تعیین یک موضوع به عنوان یک تهدید امنیتی تأکید می‌کند. همچنین پیامدهای امنیتی‌سازی و پتانسیل غیر امنیتی کردن را به عنوان راهی برای مدیریت و کاهش تهدیدات امنیتی از طریق ابزارهای غیرنظامی بررسی می‌کند.

امنیتی کردن

امن سازی مفهوم اصلی دانشکده مطالعات امنیتی کپنهاگ است. به فرآیندی اطلاق می‌شود که از طریق آن یک موضوع یا پدیده به عنوان یک تهدید وجودی ساخته و ارائه می‌شود و از این طریق استفاده از اقدامات فوق‌العاده برای مقابله با آن توجیه می‌شود. طبق گفته مکتب کپنهاگ، جنبه‌های کلیدی عبارت‌اند از:

امن سازی در درجه اول یک فرآیند گفتگومانی است که از طریق کنش‌های گفتاری و شیوه‌های گفتگومانی به دست می‌آید. یک بازیگر امنیت‌زا (به عنوان مثال، یک رهبر سیاسی، یک مقام دولتی یا گروه ذی‌نفع) با اعلام یک موضوع یا توسعه خاص به عنوان یک تهدید وجودی برای یک موضوع مرجع تعیین شده (مانند دولت، یک ملت یا یک هویت فرهنگی) یک کنش گفتاری انجام می‌دهد. برای موفقیت‌آمیز شدن امنیتی کردن، مخاطبان (به عنوان مثال، عموم، سیاست‌گذاران یا ذینفعان مربوطه) باید چارچوب‌بندی موضوع را به عنوان یک تهدید امنیتی بپذیرند و تأیید کنند. پذیرش مخاطب بسیار مهم است، زیرا استفاده از اقدامات فوق‌العاده‌ای را که ممکن است برای مقابله با تهدید درک شده مورد نیاز باشد، مشروعیت می‌بخشد (هاول و ریشتر-مونپتیت، ۲۰۲۰: ۲۲-۳). امنیتی کردن اجازه اجرای اقدامات یا سیاست‌های استثنایی را می‌دهد که فراتر از محدوده رویه‌های سیاسی عادی است. این اقدامات با ماهیت وجودی درک شده تهدید و نیاز به اقدام فوری توجیه می‌شوند. موضوع یا پدیده‌ای که به امنیتی کردن تبدیل

و استریتل^۷، ۲۰۱۴: ۱۳-۱۱). امن‌سازی از طریق کنش‌های گفتاری و شیوه‌های گفتگومانی به دست می‌آید، جایی که بازیگران امنیتی (مانند رهبران سیاسی، رسانه‌ها یا گروه‌های ذینفع) یک موضوع را به عنوان یک تهدید امنیتی برجسب‌گذاری می‌کنند و تلاش می‌کنند مخاطب را متقاعد کنند که این چارچوب را بپذیرند (فیلیمون^۸، ۲۰۱۶: ۴۹).

۲- بخش‌ها:

مکتب کپنهاگ پنج بخش امنیت را شناسایی می‌کند: نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی. این بخش‌ها حوزه‌ها یا اشیاء مرجع مختلفی را نشان می‌دهند که می‌توانند تهدید شوند و به طور بالقوه امنیتی شوند. الف) امنیت نظامی: به مسائل سنتی جنگ بین دولتی و استفاده از زور مربوط می‌شود.

ب) امنیت سیاسی: بر تهدیدات برای ثبات سازمانی دولت‌ها، نظام‌های حکومتی و ایدئولوژی‌ها تمرکز دارد.

ج) امنیت اقتصادی: به تهدیدات دسترسی به منابع، منابع مالی و بازارهای لازم برای حفظ سطوح قابل قبول رفاه و قدرت دولتی مربوط می‌شود.

د) امنیت اجتماعی: با تهدیداتی که علیه هویت، فرهنگ و سنن جوامع و جوامع ایجاد می‌کند، سروکار دارد.

ه) امنیت محیطی: به تهدیدات زیست کره زمین و سیاره‌ای مانند تغییرات آب‌وهوا، آلودگی و کاهش منابع می‌پردازد (هاول و ریشتر-مونپتیت، ۲۰۲۰: ۲۲-۳).

۳- مجموعه امنیت منطقه‌ای:

غیرامنیتی کردن فرآیندی است که در آن یک موضوع به خارج از حوزه اقدامات اضطراری و بازگشت به حوزه گفتگومانی و تصمیم‌گیری سیاسی عادی تبدیل می‌شود. این شامل حذف وضعیت امنیتی کردن یک موضوع و تلقی آن به عنوان یک مشکل سیاسی معمولی است، نه یک تهدید وجودی که نیاز به اقدامات غیرعادی دارد. غیرامنیتی کردن به عنوان راهی برای کاهش احتمال درگیری و ترویج فرآیندهای سیاست‌گذاری بازتر و مشورتی تلقی می‌شود (ساناهوجا و سبزه‌ها-مونته

7- Stritzel & Stritzel

8- Filimon

9- Sanahuja & Verdes-Montenegro Escánez

می‌شود باید به‌عنوان یک تهدید وجودی برای بقا یا رفاه شی مرجع ارائه شود. این تهدید اغلب از طریق لفاظی ساخته می‌شود و بر پیامدهای بالقوه انفعال یا نیاز به اقدام فوری وقاطع تأکید می‌کند (نایمن^{۱۰}، ۲۰۲۳: ۱۴۳). مکتب کپنهاگ مفهوم امن‌سازی را فراتر از تمرکز سنتی دولت‌محور بر تهدیدهای نظامی گسترش داد. این سازمان تشخیص داد که گروه‌های اجتماعی، مانند جوامع قومی یا مذهبی، می‌توانند مسائل مربوط به هویت، فرهنگ یا شیوه زندگی خود را نیز امنیتی کنند (نایمن، ۲۰۲۳: ۱۴۳). رویکرد مکتب کپنهاگ به امنیتی کردن، ماهیت اجتماعی تهدیدات امنیتی و اهمیت تحلیل فرآیندهای گفتمانی را که از طریق آن موضوعات به‌عنوان نگرانی‌های امنیتی چارچوب‌بندی و ارائه می‌شوند، برجسته می‌کند. همچنین بر پیامدهای بالقوه امنیتی کردن، مانند مشروعیت بخشیدن به اقدامات فوق‌العاده، تعلیق رویه‌های عادی سیاسی و بسیج منابع و حمایت عمومی برای مقابله با تهدید متصور، تأکید می‌کند.

◀ نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای (RSCT)^{۱۱}

نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای یک مفهوم کلیدی است که توسط مکتب کپنهاگ به‌عنوان بخشی از چارچوب گسترده‌تر امنیتی کردن آن‌ها ایجاد شده است. باری بوزان و اوله وور در کتاب خود «مناطق و قدرت‌ها: ساختار امنیت بین‌المللی» (۲۰۰۳) آن را معرفی کردند (آمبال^{۱۲}، ۲۰۲۲: ۶۵). نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای معتقد است که پویایی‌های امنیتی اغلب توسط الگوها و تعاملات منطقه‌ای شکل می‌گیرد و نه صرفاً توسط عوامل جهانی یا ملی. این نشان می‌دهد که دولت‌ها و دیگر بازیگران در یک منطقه جغرافیایی خاص تمایل دارند از نظر نگرانی‌های امنیتی و وابستگی‌های متقابل به هم مرتبط باشند و یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای متمایز را تشکیل دهند (والش^{۱۳}، ۲۰۲۰: ۳۲۱). عناصر اصلی نظریه

مجموعه امنیت منطقه‌ای عبارت‌اند از:

◀ ۱. مجموعه امنیتی منطقه‌ای:

مجموعه امنیت منطقه‌ای به مجموعه‌ای از دولت‌ها و بازیگران دیگر گفته می‌شود که نگرانی‌های امنیتی عمده‌شان تا حدی به هم مرتبط است که امنیت ملی آن‌ها را نمی‌توان جدا از یکدیگر در نظر گرفت. این بازیگران به‌واسطه نزدیکی جغرافیایی و چالش‌ها یا آسیب‌پذیری‌های امنیتی مشترک به یکدیگر متصل هستند (آمبال، ۲۰۲۲: ۶۵).

◀ ۲. سطوح تجزیه و تحلیل:

نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای پویایی‌های امنیتی را در سه سطح در نظر می‌گیرد: سطح جهانی، سطح منطقه‌ای (مجموعه امنیت منطقه‌ای) و سطح داخلی در داخل دولت‌های جداگانه. این سطوح بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، اما سطح منطقه‌ای اغلب برجسته‌ترین سطح در شکل‌دهی شیوه‌ها و ادراکات امنیتی است (آمبال، ۲۰۲۲: ۶۵).

◀ ۳. الگوهای دوستی و دشمنی:

در یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای، الگوهای دوستی (دوستی، همکاری) و دشمنی (رقابت، درگیری) بین بازیگران، پویایی امنیت را شکل می‌دهد. این الگوها می‌توانند بر اساس عوامل مختلفی مانند روابط تاریخی، تفاوت‌های ایدئولوژیک یا رقابت بر سر منابع یا نفوذ باشند (والش، ۲۰۲۰: ۳۲۱).

◀ ۴. امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن:

نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای مفاهیم امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن از مکتب کپنهاگ را در برمی‌گیرد. موضوعات می‌توانند در چارچوب منطقه‌ای تبدیل به امنیتی کردن یا غیرامنیتی شوند که به ترتیب منجر به اتخاذ تدابیر فوق‌العاده یا عادی‌سازی نگرانی‌های امنیتی

10 - Nyman

11 - Regional Security Complex Theory

12 - Amable

13 - Walsh

می‌شود (استیواکتیس^{۱۴}، ۲۰۲۱: ۴۱۹).

۵. بازیگران خارجی و پوشش:

این نظریه تأثیر بالقوه بازیگران خارجی (قدرت‌های بزرگ یا نهادهای جهانی) را بر مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای، چه از طریق مداخله مستقیم و چه از طریق طرح قدرت و نفوذ، تأیید می‌کند. این به‌عنوان پویایی همپوشانی یا بین منطقه‌ای نامیده می‌شود (استیواکتیس، ۲۰۲۱: ۴۱۹).

نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای چارچوبی را برای تحلیل پویایی‌های امنیتی در سطح منطقه‌ای با در نظر گرفتن وابستگی‌های متقابل، آسیب‌پذیری‌های مشترک و الگوهای تعامل بین دولت‌ها و سایر بازیگران در یک منطقه جغرافیایی خاص ارائه می‌دهد. اهمیت عوامل منطقه‌ای در شکل‌گیری ادراکات، سیاست‌ها و عملکردهای امنیتی را برجسته می‌کند و در عین حال تأثیر عوامل جهانی و داخلی را نیز تأیید می‌کند.

ادراک سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق توسط تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران ایران

۶- اقلیم کردستان عراق به‌مثابه یک تهدید نظامی

درک سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق توسط ایران، تحت تأثیر ملاحظات جغرافیای سیاسی، تاریخی و راهبردی است. اگرچه برخی مقامات ایرانی ممکن است بااحتیاط به سیاست‌های امنیتی کردستان عراق نگاه کنند، اما این منطقه به‌عنوان یک تهدید نظامی مستقیم برای ایران تلقی نمی‌شود. به‌جای آن، ایران رویکردی ترکیبی از همکاری، رقابت و تعامل عمل‌گرایانه را در پیش گرفته است.

۷ زمینه تاریخی:

سیاست‌گذاران ایرانی به پویایی‌های تاریخی از جمله درگیری‌های گذشته و جنبش‌های جدایی‌طلب کرد توجه دارند. ایران ناآرامی را در میان جمعیت کرد خود تجربه کرده است و گاه با چالش‌هایی از سوی گروه‌های شبه‌نظامی کردی که در امتداد مرزهای خود فعالیت می‌کنند، مواجه بوده است. این زمینه

تاریخی نشان‌دهنده رویکرد محتاطانه ایران در قبال خودمختاری کردها و پیامدهای امنیتی آن است.

۸ ملاحظات جغرافیای سیاسی:

تصمیم‌گیرندگان ایرانی، کردستان عراق را در چارچوب وسیع‌تر پویایی قدرت منطقه‌ای می‌بینند. درحالی‌که ایران روابط تاریخی خود را با جناح‌های مختلف کرد در عراق حفظ کرده است، اما روابط پیچیده‌ای با دیگر بازیگران منطقه مانند ترکیه و عراق نیز دارد. سیاست‌گذاران ایرانی ممکن است به دنبال اجتناب از تشدید تنش با کشورهای همسایه و درعین‌حال حفظ منافع خود باشند.

۹ منافع راهبردی:

ایران دارای منافع راهبردی در عراق از جمله روابط اقتصادی، نفوذ بر سیاست عراق و مقابله بانفوذ قدرت‌های رقیب در منطقه است. سیاست‌گذاران ایرانی ممکن است برخی از سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق را به‌عنوان بی‌ثبات‌کننده برای کل عراق درک کنند که می‌تواند به‌طور غیرمستقیم بر منافع ایران در این کشور تأثیر بگذارد.

۱۰ همکاری در مبارزه با تروریسم:

علی‌رغم تنش‌های تاریخی، مواردی از همکاری بین ایران و گروه‌های کرد در عراق به‌ویژه در مبارزه با دشمنان مشترک مانند داعش وجود داشته است. نیروهای امنیتی ایران در مواقعی با نیروهای پیش‌مرگ کرد در مبارزه با تهدیدهای افراط‌گرایان در امتداد مرز ایران و عراق هماهنگی کرده‌اند که نشان‌دهنده رویکرد عمل‌گرایانه برای همکاری امنیتی است.

۱۱ ثبات منطقه:

تصمیم‌گیرندگان ایرانی ثبات منطقه را در اولویت قرار می‌دهند و بی‌ثباتی در عراق همسایه را مضر به امنیت و منافع خود می‌دانند. درحالی‌که برخی از سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق ممکن است نگرانی‌هایی را ایجاد کند، ایران به‌طورکلی به دنبال اجتناب از اقداماتی است که می‌تواند تنش‌ها را تشدید کند یا

به بی‌ثباتی بیشتر در منطقه کمک کند (افتخاری^{۱۵}، ۲۰۱۹: ۲۰۹).

◀ اقلیم کردستان عراق به مثابه یک تهدید جامعه‌محور و یک تهدید سیاسی

اقلیم کردستان عراق معمولاً توسط مقام‌های ایرانی به‌عنوان تهدیدی برای هویت کردها تلقی نمی‌شود. بلکه ایران جنبش‌های ملی‌گرایانه کرد و آرمان‌های خودمختاری آن‌ها را تهدیدی برای تمامیت ارضی و امنیت ملی خود می‌داند. با این حال، مواردی وجود داشته که هویت و فعالیت کردها در عراق با نگرانی‌های ایران تلاقی داشته است.

◀ سرکوب حقوق فرهنگی و زبانی کردها:

از نظر اقلیم کردستان ایران سابقه سرکوب حقوق فرهنگی و زبانی کردها را در داخل مرزهای خود دارد. آموزش زبان کردی، رسانه‌ها و بیان فرهنگی اغلب با محدودیت‌هایی مواجه بوده است که فعالان و سازمان‌های کرد از به‌رسمیت‌شناختن و حفاظت بیشتر از هویت کردی حمایت می‌کنند. در حالی که این سرکوب عمدتاً در داخل ایران رخ می‌دهد، فعالان کرد در عراق ممکن است این موضوعات را برجسته کنند که می‌تواند به‌طور غیرمستقیم بر درک هویت کردها در منطقه تأثیر بگذارد.

◀ حمایت از جنبش‌های سیاسی و خودمختار کرد:

جنبش‌ها و احزاب سیاسی کرد در عراق، از جمله آن‌ها در اقلیم کردستان، در مقاطعی از سوی جوامع کرد در ایران حمایت یا همدلی دریافت کرده‌اند. مقامات ایرانی ممکن است این حمایت را بالقوه بی‌ثبات‌کننده بدانند، به‌ویژه اگر احساسات ناسیونالیستی کردها یا آرزوها برای خودمختاری بیشتر در میان کردهای ایران را تشویق کند (آل محمد^{۱۶}، ۲۰۲۲: ۱۱۳).

◀ همبستگی فرامرزی:

مواردی از همبستگی فرامرزی بین جوامع کرد در عراق

و ایران، مانند اعتراضات یا ابراز حمایت از اهداف کردها، می‌تواند به‌عنوان تهدیدی برای منافع یا ثبات داخلی ایران تلقی شود. مقامات ایرانی ممکن است از نزدیک این‌گونه فعالیت‌ها را زیر نظر داشته باشند و به دنبال سرکوب یا دلسردی آن‌ها باشند تا از هرگونه تأثیرات سرریز یا تشدید فعالیت کردها جلوگیری کنند.

◀ همسویی درک شده با بازیگران خارجی:

مقامات ایرانی ممکن است همسویی اقلیم کردستان عراق با بازیگران خارجی مانند ایالات متحده یا اسرائیل را تهدیدی برای منافع و نفوذ ایران در منطقه بدانند. همکاری کردها با قدرت‌های خارجی می‌تواند به‌عنوان تضعیف امنیت یا اهداف منطقه‌ای ایران تلقی شود که منجر به تنش یا سوءظن در مورد نیات کردها شود (گیلان^{۱۷}، ۲۰۱۷: ۱۰۹).

◀ نگرانی‌های امنیتی و ثبات مرزی:

اگرچه به‌طور مستقیم با هویت کردی مرتبط نیست، مقامات ایرانی ممکن است پویایی امنیتی و ثبات مرزی اقلیم کردستان عراق را تهدیدی بالقوه برای منافع امنیتی ایران بدانند. بی‌ثباتی یا درگیری در منطقه، از جمله درگیری‌های بین گروه‌های کرد یا با کشورهای همسایه، می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای داشته باشد و بر امنیت مرزی و ثبات منطقه‌ای ایران تأثیر بگذارد (اسدی، ۱۳۹۷: ۱۰۹).

◀ اقلیم کردستان عراق به مثابه یک تهدید زیست‌محیطی

سیاست‌گذاران جمهوری اسلامی ایران در ارزیابی روابط با اقلیم کردستان عراق بیشتر بر عوامل جغرافیای سیاسی، امنیتی و سیاسی تمرکز دارند و مسائل زیست‌محیطی معمولاً در اولویت نیستند. با این حال، مسائل زیست‌محیطی ممکن است به‌طور غیرمستقیم بر درک ایران از سیاست‌های امنیتی - نظامی کردستان عراق تأثیر بگذارد.

◀ منابع آب:

15 -Eftekhari

16 -AlMohammad

17 -Gailan

امنیتی-نظامی کردستان عراق را با احتیاط درک کنند، اما این منطقه را به عنوان تهدید نظامی مستقیم برای ایران نمی‌بینند. رویکرد ایران ترکیبی از عمل‌گرایی، همکاری و محاسبات استراتژیک برای حفظ منافع و ثبات منطقه‌ای است. هویت و فعالیت کردها در عراق می‌تواند تلاقی کند، اما تهدید جامعه‌محور یا سیاسی مستقیم تلقی نمی‌شود. آرمان‌های ناسیونالیستی کردها در عراق می‌تواند با نگرانی‌های ایران در مورد امنیت، ثبات و نفوذ منطقه‌ای عراق می‌تواند با نگرانی‌های ایران در مورد جدایی طلبی و جنبش‌های خودمختاری در میان جمعیت کرد خود تلاقی کند. همچنین، مسائل زیست‌محیطی مانند مدیریت منابع آب و تغییرات آب‌وهوایی می‌تواند به‌طور غیرمستقیم بر ارزیابی امنیتی ایران تأثیر بگذارد. رویکرد ایران در قبال کردستان عراق اولویت‌دادن به نگرانی‌های جغرافیای سیاسی و امنیتی ادامه می‌دهد و پیامدهای چالش‌های زیست‌محیطی برای ثبات و همکاری منطقه‌ای را نیز در نظر می‌گیرد.

ادراک سیاست‌های امنیتی - نظامی اقلیم کردستان عراق توسط تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران ترکیه

◀ -اقلیم کردستان عراق به‌مثابه یک تهدید نظامی

درک سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق توسط تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران ترکیه در خصوص ظرفیت آن به‌عنوان یک تهدید نظامی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله ملاحظات تاریخی، جغرافیای سیاسی و امنیتی است. درحالی‌که مقام‌های ترکیه ممکن است کردستان عراق را به‌عنوان یک تهدید فوری نظامی نبینند، پویایی‌های خاصی وجود دارد که درک آن‌ها از سیاست‌های امنیتی-نظامی منطقه را شکل می‌دهد. زمینه تاریخی: ترکیه سابقه درگیری و همکاری با گروه‌های کرد، هم در داخل مرزهای خود و هم در مناطق همسایه دارد. شورش چندین دهه توسط حزب کارگران کردستان به نگرانی‌های امنیتی قابل توجهی برای ترکیه منجر شده است و تصمیم‌گیرندگان ترکیه ممکن است به هر شکلی از خودمختاری یا استقلال کردستان در منطقه با احتیاط نگاه کنند.

یکی از مسائل زیست‌محیطی که می‌تواند مورد توجه تصمیم‌گیرندگان ایرانی باشد، مدیریت منابع آب در حوزه رودخانه‌های دجله و فرات است که از ایران و عراق و از جمله کردستان عراق می‌گذرد. سدها و پروژه‌های انحراف آب در کردستان عراق می‌توانند بر جریان آب در پایین دست ایران تأثیر بگذارند و بر نیازهای کشاورزی و تأمین آب در مناطق مرزی ایران تأثیر بگذارند.

◀ تأثیر زیست‌محیطی:

پروژه‌های زیربنایی و فعالیت‌های نظامی در مقیاس بزرگ در کردستان عراق می‌تواند پیامدهای زیست‌محیطی مانند جنگل‌زدایی، تخریب زیستگاه‌ها و آلودگی داشته باشد. درحالی‌که این اثرات زیست‌محیطی ممکن است به‌عنوان تهدیدهای امنیتی مستقیم تلقی نشوند، می‌توانند پیامدهای بلندمدتی برای اکوسیستم‌های منطقه‌ای و تنوع زیستی داشته باشند و به‌طور بالقوه بر همکاری و ثبات زیست‌محیطی فرامرزی تأثیر بگذارند.

◀ بلایای طبیعی:

بلایای طبیعی مانند زلزله و سیل خطرات مشترک ایران و عراق از جمله کردستان عراق هستند. تصمیم‌گیرندگان ایرانی ممکن است نگران آمادگی و توانایی‌های واکنش کردستان عراق در مدیریت چنین بلایایی باشند، به‌ویژه اگر ظرفیت نفوذ به خاک ایران یا تأثیر بر زیرساخت‌های مشترک را داشته باشند (تام، ۲۰۲۱: ۳۷).

◀ تغییر آب‌وهوا:

اگرچه مختص کردستان عراق نیست، اما موضوع گسترده‌تر تغییرات آب‌وهوایی و تأثیرات آن بر منطقه می‌تواند به‌طور غیرمستقیم بر برداشت ایران از سیاست‌های امنیتی-نظامی در مناطق همسایه تأثیر بگذارد. تغییرات در الگوهای اقلیمی، مانند خشکسالی یا رویدادهای شدید آب‌وهوایی، می‌تواند چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجود در کردستان عراق را تشدید کند و به‌طور بالقوه منجر به بی‌ثباتی و ناامنی در مرزهای ایران شود (تام^{۱۸}، ۲۰۲۱: ۳۷).

سیاست‌گذاران ایرانی ممکن است برخی از سیاست‌های

◀ ملاحظات جغرافیای سیاسی:

بازیگران منطقه‌ای برای ترویج گفتگو، حل مناقشه و کاهش تنش باشند (ایمن و گونلوک- سنسن، ۲۰۱۶: ۱۱).

◀ اقلیم کردستان عراق به‌مثابه یک تهدید جامعه‌محور و یک تهدید سیاسی

اقلیم کردستان عراق به‌طور معمول به‌عنوان یک تهدید مستقیم برای هویت ترکیه با محوریت جامعه کرد تلقی نمی‌شود. بلکه برخی جنبش‌های ملی‌گرای کرد و آرمان‌ها برای خودمختاری یا استقلال بیشتر که از این منطقه نشئت می‌گیرد، می‌تواند به‌عنوان به‌چالش کشیدن منافع ملی و نگرانی‌های امنیتی ترکیه تلقی شود. باین‌حال، مقامات ترکیه نگرانی خود را در مورد اثرات سرریز بالقوه خواسته‌های ناسیونالیستی کردها و جنبش‌های جدایی‌طلب در عراق، به‌ویژه آن‌هایی که با حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) همسو هستند که توسط ترکیه به‌عنوان یک سازمان تروریستی شناخته می‌شود، ابراز کرده‌اند.

◀ حمایت از گروه‌های وابسته به حزب کارگران کردستان:

مقامات ترکیه دولت اقلیم کردستان در عراق را به حمایت و پناه دادن به گروه‌های وابسته به پ.ک.ک از جمله اردوگاه‌های آموزشی و آماد و پشتیبانی متهم کرده‌اند. حزب کارگران کردستان در طول تاریخ از پایگاه‌هایی در مناطق کوهستانی شمال عراق عملیات می‌کرده و از آن‌ها به‌عنوان پناهگاه‌های امن برای انجام حملات علیه نیروهای امنیتی ترکیه استفاده می‌کرد. در سال ۲۰۱۹، ترکیه عملیات نظامی را در شمال عراق آغاز کرد و مواضع و زیرساخت‌های حزب کارگران کردستان را در کوه‌های قندیل، منطقه‌ای دورافتاده در امتداد مرز ترکیه و عراق، هدف قرار داد. حملات هوایی و عملیات زمینی ترکیه با هدف ایجاد اختلال در فعالیت‌های حزب کارگران کردستان و از بین بردن حضور این گروه در منطقه صورت گرفت. مقام‌های ترکیه این عملیات را با استناد به تهدید حزب کارگران کردستان برای امنیت و حاکمیت ترکیه توجیه کردند (سیام^{۲۰}، ۲۰۱۹: ۱۳).

ترکیه کردستان عراق را در چارچوب وسیع‌تری از نفوذ منطقه‌ای و منافع امنیتی خود می‌بیند. مقام‌های ترکیه به پیامدهای بالقوه خودمختاری یا استقلال کردها در عراق بر جنبش‌های جدایی‌طلب کرد در داخل ترکیه توجه دارند. هرگونه افزایش نظامی یا اقدام تهاجمی توسط گروه‌های کرد در کردستان عراق می‌تواند به‌عنوان یک تهدید بالقوه برای تمامیت ارضی و امنیت ملی ترکیه تلقی شود.

◀ امنیت مرزی:

ترکیه مرز طولانی با کردستان عراق دارد و تأمین امنیت مرزها اولویت سیاست‌گذاران ترکیه است. هرگونه بی‌ثباتی یا درگیری در کردستان عراق ظرفیت سرایت به خاک ترکیه را دارد که منجر به نگرانی در مورد حملات فرامرزی، تروریسم و جریان پناه‌جویان می‌شود. تصمیم‌گیرندگان ترکیه ممکن است تحولات کردستان عراق را از دریچه امنیت مرزی ببینند و اقدام‌های پیشگیرانه برای کاهش تهدیدات احتمالی اتخاذ کنند (ایمن و گونلوک- سنسن^{۱۹}، ۲۰۱۶: ۱۱).

◀ منافع اقتصادی:

ترکیه دارای منافع اقتصادی قابل‌توجهی در عراق از جمله تجارت، همکاری انرژی و توسعه زیرساخت‌ها است. سیاست‌گذاران ترکیه ممکن است برای حفظ این منافع اقتصادی، حفظ ثبات در کردستان عراق را در اولویت قرار دهند. باین‌حال، تهدیدهای نظامی یا مخاطرات امنیتی در منطقه می‌تواند فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری‌ها را مختل کند و منجر به نگرانی تصمیم‌گیران ترکیه شود.

◀ ثبات منطقه:

ترکیه نگران ثبات و امنیت در منطقه وسیع‌تر خاورمیانه است و هرگونه تشدید یا درگیری نظامی در کردستان عراق می‌تواند اثرات بی‌ثبات‌کننده‌ای بر کشورهای همسایه داشته باشد. سیاست‌گذاران ترکیه ممکن است به دنبال تعامل دیپلماتیک با مقامات کردستان عراق و

◀-اقلیم کردستان عراق به مثابه یک تهدید زیست محیطی

اگرچه مختص کردستان عراق نیست، اما موضوع گسترده تر تغییر اقلیم و تأثیرات آن بر منطقه می تواند به طور غیرمستقیم بر برداشت ترکیه از سیاست های امنیتی-نظامی در مناطق همسایه تأثیر بگذارد. تغییرات در الگوهای اقلیمی، مانند رویدادهای شدید آب و هوایی یا تغییر در الگوهای بارش، می تواند چالش های زیست محیطی موجود را تشدید کند و به طور بالقوه منجر به درگیری بر سر منابع، فشار مهاجرت و بی ثباتی اجتماعی-اقتصادی شود (لویزیدها، ۲۰۱۰: ۳۷).

◀ آلودگی فرامرزی:

فعالیت های صنعتی، شیوه های دفع زباله و آلودگی هوا در کردستان عراق می تواند به طور بالقوه بر کیفیت هوا و آب در مناطق مرزی ترکیه تأثیر بگذارد. تصمیم گیرندگان ترکیه ممکن است در مورد خطرات بالقوه سلامت و تخریب محیط زیست مرتبط با آلودگی فرامرزی نگران باشند که می تواند به همکاری دوجانبه و اقدام های مدیریت زیست محیطی برای رسیدگی نیاز داشته باشد (لویزیدها، ۲۰۱۰: ۳۸).

تصمیم گیرندگان ترکیه، کردستان عراق را به عنوان تهدید نظامی فوری نمی بینند، اما به پویایی های امنیتی منطقه توجه دارند و برای حفظ منافع و امنیت ملی خود اقداماتی انجام می دهند. نگرانی های ترکیه شامل: جنبش های ملی گرای کرد و فعالیت های حزب کارگران کردستان در کردستان عراق است. ترکیه از فشار دیپلماتیک، عملیات نظامی و تعامل با بازیگران منطقه ای برای کاهش تهدیدها و حفظ منافع خود استفاده می کند. همچنین، مسائل زیست محیطی مانند مدیریت آب و تغییرات آب و هوایی می تواند به طور غیرمستقیم بر سیاست های امنیتی-نظامی ترکیه تأثیر بگذارد.

رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق در سال های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۲۳

◀-استفاده از زور اعمال قدرت سخت

جمهوری اسلامی ایران رویکردهای مختلفی را برای مقابله با سیاست های امنیتی-نظامی در کردستان عراق

درک سیاست های امنیتی-نظامی کردستان عراق توسط تصمیم گیرندگان و سیاست گذاران ترکیه در مورد ظرفیت آن به عنوان یک تهدید زیست محیطی معمولاً کانون اصلی ملاحظات آن ها نیست. با این حال، برخی مسائل زیست محیطی ممکن است به طور غیرمستقیم بر برداشت ترکیه از سیاست های امنیتی-نظامی منطقه تأثیر بگذارد.

◀ منابع آب:

ترکیه دارای منابع آبی مانند رودخانه ها و سفره های آب زیرزمینی با کردستان عراق است. تصمیم گیرندگان ترکیه ممکن است نگران مدیریت این منابع آبی در کردستان عراق باشند، به ویژه اگر پروژه های زیربنایی مانند سدها یا طرح های آبیاری بر جریان آب در پایین دست ترکیه تأثیر بگذارد. هرگونه اختلال در تأمین آب می تواند پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی قابل توجهی برای جوامع ترکیه در امتداد مرز داشته باشد.

◀ تأثیر زیست محیطی:

پروژه های توسعه ای در مقیاس بزرگ و فعالیت های نظامی در کردستان عراق می تواند پیامدهای اکولوژیکی مانند جنگل زدایی، تخریب زیستگاه ها و فرسایش خاک داشته باشد. سیاست گذاران ترکیه ممکن است نگران تأثیرات فرامرزی بالقوه این فعالیت ها، از جمله فرسایش خاک و تخریب اکوسیستم های مشترک باشند که می تواند کشاورزی، تنوع زیستی و کیفیت آب در مناطق مرزی را تحت تأثیر قرار دهد (لویزیدها^۱، ۲۰۱۰: ۳۷).

بلاای طبیعی: ترکیه و کردستان عراق هر دو مستعد بلاای طبیعی مانند زلزله، سیل و رانش زمین هستند. تصمیم گیرندگان ترکیه ممکن است نگران ظرفیت مقامات کردستان عراق برای پاسخگویی و کاهش اثرات بلاای طبیعی باشند، به ویژه اگر چنین رویدادهایی اثرات فرامرزی داشته باشند و نیازمند تلاش های هماهنگ واکنش اضطراری باشند.

به کار گرفته است، از جمله استفاده از زور به عنوان مظهر قدرت سخت. این اقدامات منعکس کننده محاسبات راهبردی و جاه طلبی‌های منطقه‌ای ایران و همچنین نگرانی‌های این کشور در مورد چالش‌های امنیتی ناشی از کردستان عراق است.

❖ عملیات نظامی علیه گروه‌های شبه نظامی کرد:

ایران عملیات نظامی از جمله حملات موشکی و تهاجمات فرامرزی انجام داده است که گروه‌های شبه نظامی کرد فعال در کردستان عراق را هدف قرار داده است.

❖ اقدامات امنیتی مرزی:

ایران تدابیر امنیتی مرزی را در امتداد مرز خود با کردستان عراق برای جلوگیری از نفوذ فرامرزی و فعالیت‌های قاچاق به اجرا گذاشته است. این شامل استقرار کارکنان نظامی، ایجاد ایست‌های بازرسی و انجام عملیات نظارتی برای نظارت بر تحرکات در امتداد مرز می‌شود (اسماعیل و اسماعیل، ۲۰۲۳: ۴۸۱).

حمایت از دولت عراق: ایران از دولت مرکزی عراق در مقابله با چالش‌های امنیتی در کردستان عراق حمایت کرده است. این شامل هماهنگی با نیروهای امنیتی عراق، تبادل اطلاعات و انجام عملیات نظامی مشترک برای مبارزه با تهدیدات تروریستی و حفظ ثبات در منطقه است.

❖ تعامل دیپلماتیک:

ایران در تلاش‌های دیپلماتیک با مقام‌های کردستان عراق برای رسیدگی به نگرانی‌های امنیتی و ارتقای ثبات در منطقه شرکت کرده است. این شامل دیدارهای سطح بالا، مبادلات دیپلماتیک و گفتگو باهدف حل و فصل اختلافات، جلوگیری از تشدید تنش‌ها و تقویت همکاری در مورد مسائل امنیتی است.

❖ نفوذ نیابتی:

ایران از طریق حمایت از احزاب سیاسی، شبه نظامیان و جناح‌های همسو با منافع خود به دنبال تأثیرگذاری بر تحولات سیاسی و پویایی‌های امنیتی در کردستان

عراق بوده است. این شامل ارائه کمک‌های مالی، آموزش نظامی و حمایت سیاسی به گروه‌های کردی است که از اهداف منطقه‌ای ایران حمایت می‌کنند. (اسماعیل و اسماعیل، ۲۰۲۳: ۴۸۱).

❖ اقدامات رسانه‌ای

رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل اقدام‌های اطلاعاتی مختلف با هدف شکل دادن به برداشت‌ها، تأثیرگذاری بر افکار عمومی و پیشبرد منافع راهبردی ایران در منطقه بود. این اقدامات اطلاعاتی شامل تلاش‌های آشکار و پنهان برای انتشار تبلیغات، کنترل روایت‌ها و جمع‌آوری اطلاعات بود.

❖ نفوذ رسانه‌ها:

ایران به دنبال اهرمی از رسانه‌های خود از جمله تلویزیون، رادیو و پلتفرم‌های برخط تحت کنترل دولت برای شکل دادن به افکار عمومی در کردستان عراق و فراتر از آن بود. رسانه‌های ایرانی ممکن است روایت‌هایی را منتشر کرده باشند که موافق منافع ایران هستند، برخی از جناح‌های کرد را با دیدی منفی به تصویر کشیده باشند، یا سهم ایران در ثبات و امنیت در منطقه را برجسته کرده باشند (کاتان، ۲۰۲۳: ۱۴۹).

❖ کمپین‌های تبلیغاتی:

مقامات ایرانی ممکن است در کارزارهای تبلیغاتی باهدف قراردادن جمعیت کرد در عراق، به دنبال ترویج روایت‌هایی باشند که با اهداف سیاسی ایران همسو بوده و تهدیدهای بالقوه برای نفوذ آن را تضعیف کند. این کمپین‌ها ممکن است شامل اطلاعات نادرست و عملیات روانی باهدف ایجاد اختلاف میان جناح‌های رقیب یا بی‌اعتبار کردن دشمنان مورد نظر باشد.

❖ ارتباط فرهنگی و آموزشی:

ایران ممکن است از برنامه‌های اطلاع‌رسانی فرهنگی و آموزشی برای ترویج فرهنگ، زبان و ارزش‌های ایرانی در میان جوامع کرد در عراق استفاده کرده باشد. این تلاش‌ها می‌تواند به عنوان ابزاری برای تقویت حسن نیت،

قرار گیرد (گاد و پالانی، ۲۰۲۰: ۲۳۱).

← کاهش تحریم‌ها:

در پاسخ به تحریم‌های بین‌المللی و فشارهای اقتصادی، ایران ممکن است به دنبال کاهش تأثیر تحریم‌ها بر جناح‌های کرد در عراق با ارائه منابع جایگزین تجارت، سرمایه‌گذاری و حمایت مالی باشد. ایران می‌توانست با ارائه تخفیف تحریم‌ها یا دورزدن تحریم‌ها از طریق کانال‌های غیررسمی، به دنبال تقویت روابط اقتصادی خود با مقام‌های کرد و افزایش اهرم فشار خود در منطقه باشد.

← دسترسی به بازار:

ایران ممکن است برای گروه‌های کرد در عراق دسترسی به بازارها، منابع و زنجیره‌های تأمین ایران را به‌عنوان ابزاری برای تقویت یکپارچگی اقتصادی و ایجاد انگیزه برای همسویی با منافع ایران فراهم کرده باشد. دسترسی به بازارهای ایران برای کالاها و خدمات کردی می‌توانست فرصت‌ها و انگیزه‌های اقتصادی برای همکاری با ایران فراهم کند (گاد و پالانی، ۲۰۲۰: ۲۳۱).

← دیپلماسی از جمله دیپلماسی اجبار

رویکرد ایران در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل ترکیبی از تعامل دیپلماتیک، دیپلماسی اجباری و مانورهای راهبردی با هدف حفظ منافع ایران، ارتقای ثبات در منطقه و مقابله با تهدیدها محسوس بود.

← تعامل دیپلماتیک:

ایران در تلاش‌های دیپلماتیک با جناح‌های کرد و مقامات عراقی برای پیشبرد منافع خود و ارتقای ثبات در منطقه بود. دیپلمات‌های ایرانی ممکن است در مذاکرات، نشست‌ها و نشست‌های دوجانبه برای گفتگو درباره نگرانی‌های امنیتی، همکاری‌های اقتصادی و تحولات سیاسی در کردستان عراق شرکت کرده باشند. ایران از طریق مجاری دیپلماتیک به دنبال ایجاد روابط، رسیدگی به نارضایتی‌ها و ارتقای اهداف راهبردی خود بود.

← دیپلماسی اجباری:

ایجاد نفوذ و مقابله بانفوذ بازیگران رقیب در منطقه باشد (کاتان، ۲۰۲۳: ۱۴۹).

← ابزارهای اقتصادی

رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل استفاده از ابزارهای اقتصادی به‌عنوان ابزاری برای تأثیرگذاری بر جناح‌های کرد، ارتقای منافع ایران و اعمال اهرم فشار در منطقه بود.

← تجارت و سرمایه‌گذاری:

ایران به دنبال تقویت تجارت و سرمایه‌گذاری به‌عنوان ابزاری برای تقویت روابط اقتصادی با جناح‌های کرد در عراق بود و از این طریق منافع متقابل را ارتقا داد و بر پویایی سیاسی در منطقه تأثیر گذاشت. موافقت‌نامه‌های همکاری اقتصادی، سرمایه‌گذاری‌های مشترک و پروژه‌های زیربنایی ممکن است برای تقویت وابستگی متقابل اقتصادی و ایجاد حسن‌نیت در میان جوامع کرد مورد استفاده قرار گرفته باشد (گاد و پالانی^{۲۴}، ۲۰۲۰: ۲۳۱).

← همکاری انرژی:

ایران دارای منابع انرژی قابل‌توجهی است و ممکن است از قراردادهای همکاری انرژی با مقام‌های کرد در عراق به‌عنوان ابزاری برای ارتقای یکپارچگی اقتصادی و افزایش نفوذ ایران در منطقه استفاده کرده باشد. سرمایه‌گذاری‌های مشترک در اکتشاف، تولید و حمل‌ونقل نفت و گاز می‌توانست برای تعمیق روابط اقتصادی و پیشبرد منافع استراتژیک ایران مورد استفاده قرار گیرد.

← کمک مالی:

ایران ممکن است به گروه‌های کرد در عراق به‌عنوان ابزاری برای تقویت حسن‌نیت، ایجاد نفوذ و ارتقای ثبات در منطقه کمک مالی و کمک کرده باشد. بسته‌های کمک‌های اقتصادی، کمک‌های بلاعوض و برنامه‌های کمک‌های توسعه می‌تواند برای حمایت از پروژه‌های زیربنایی، برنامه‌های رفاه اجتماعی و طرح‌های توسعه اقتصادی در مناطق تحت کنترل کردها مورد استفاده

شکل‌دهی به برداشت‌ها، تأثیرگذاری بر افکار عمومی، تقویت همکاری‌های اقتصادی و پیشبرد منافع راهبردی ایران در منطقه انجام شد. ایران از ابزارهای اقتصادی و دیپلماتیک برای حفظ نفوذ و ثبات در کردستان عراق و مقابله با تهدیدهای احتمالی استفاده کرد.

- رویکرد ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی- نظامی اقلیم کردستان عراق در سال‌های ۲۰۰۵ تا لغایت ۲۰۲۳

← استفاده از زور اعمال قدرت سخت

رویکرد ترکیه به سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳، به‌ویژه در مورد استفاده از زور، با ترکیبی از تعامل دیپلماتیک، عملیات نظامی و مانورهای راهبردی با هدف حفاظت از منافع ترکیه، مقابله با تهدیدهای امنیتی و... مشخص شده است. حفظ ثبات در منطقه در حالی که ترکیه از نیرو به‌عنوان ابزاری برای مقابله با چالش‌های امنیتی ناشی از کردستان عراق استفاده کرده است، رویکرد آن در پاسخ به پویایی‌های در حال تغییر در منطقه، چندوجهی و تکامل یافته است.

عملیات ضد تروریسم: ترکیه عملیات نظامی را علیه حزب کارگران کردستان، یک گروه شبه‌نظامی کرد که عمدتاً در کوهستان‌های کردستان عراق مستقر است، انجام داده است. این عملیات شامل حملات هوایی، تهاجم‌های زمینی و حملات برون‌مرزی باهدف قراردادن مواضع و زیرساخت‌های پ.ک.ک در شمال عراق بوده است. ترکیه پ.ک.ک را به‌عنوان یک تهدید امنیتی مهم می‌بیند و از نیرو برای مختل کردن فعالیت‌های آن و کاهش توانایی‌هایش استفاده کرده است (پرودرو^{۲۵}، ۲۰۱۷: ۲۹).

← امنیت مرزی:

ترکیه امنیت مرزی در امتداد مرز خود با کردستان عراق را برای جلوگیری از نفوذ فرامرزی شبه‌نظامیان پ.ک.ک، فعالیت‌های قاچاق و سایر تهدیدات امنیتی در اولویت قرار داده است. نیروهای امنیتی ترکیه برای تقویت اقدامات کنترل مرزی و جلوگیری از عبور غیرمجاز از فناوری‌های نظارتی، ایجاد موانع مرزی و گشت‌زنی استفاده کرده‌اند.

ایران از راهکنش‌های دیپلماسی اجباری برای تحت‌فشار قراردادن جناح‌های کرد و مقامات عراقی برای همسویی با منافع خود و پرهیز از اقداماتی که به‌عنوان تهدیدکننده امنیت ایران تلقی می‌شود، استفاده کرد. اگر گروه‌های کرد حمایت از فعالیت‌های ضد ایرانی یا تضعیف نفوذ ایران در منطقه تلقی شوند، اقدام‌های قهری می‌تواند شامل تهدید تحریم‌های اقتصادی، انزوای دیپلماتیک یا مداخله نظامی باشد (اسماعیل و اسماعیل، ۲۰۲۳: ۴۹۶).

← همکاری امنیتی:

ایران برای مقابله با تهدیدهای امنیتی مشترک، مانند تروریسم، شورش و امنیت مرزی، با جناح‌های کرد و مقام‌های عراقی همکاری امنیتی داشت. ایران از طریق توافقنامه‌های همکاری امنیتی، تمرین‌های نظامی مشترک و تبادل اطلاعات، به دنبال تقویت ثبات در کردستان عراق و جلوگیری از گسترش تهدیدهای امنیتی بود که می‌تواند بر منافع امنیتی خود تأثیر بگذارد.

میانجی‌گری و حل منازعات: ایران نقش میانجی را در حل مناقشات و اختلافات مربوط به جناح‌های کرد، مقامات عراقی و سایر بازیگران منطقه‌ای ایفا کرد. دیپلمات‌های ایرانی ممکن است مذاکرات را تسهیل کرده باشند، آتش‌بس‌ها را میانجی‌گری کرده و توافق‌های صلح را برای کاهش تنش‌ها و جلوگیری از تشدید درگیری‌هایی که می‌تواند کردستان عراق و منطقه وسیع‌تر را بی‌ثبات کند، میانجی‌گری کرده باشند.

دیپلماسی قدرت نرم: ایران از راهکنش‌های دیپلماسی قدرت نرم برای نفوذ بر جناح‌های کرد و به‌دست‌آوردن قلب‌ها و ذهن‌ها در کردستان عراق استفاده کرد. این می‌تواند شامل مبادلات فرهنگی، کمک‌های بشردوستانه، بورسیه‌های آموزشی و پروژه‌های توسعه‌ای باهدف تقویت حسن‌نیت، ایجاد نفوذ و ارتقای تصویر ایران به‌عنوان یک بازیگر منطقه‌ای خیرخواه باشد (اسماعیل و اسماعیل، ۲۰۲۳: ۴۹۶).

رویکرد ایران نسبت به سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل اقدامات اطلاعاتی، اقتصادی و دیپلماتیک بود. این اقدام‌ها با هدف

◀ تعامل دیپلماتیک:

اطلاعات و شکل دادن به افکار عمومی در مورد تحولات کردستان عراق استفاده کرد. رسانه‌های ترکیه ممکن است دیدگاه ترکیه در مورد مسائل امنیتی منطقه را برجسته کرده باشند، بر تهدیدهای ناشی از گروه‌های شبه‌نظامی کرد، مانند پ.ک.ک تأکید کرده و تلاش‌های ترکیه برای مبارزه با تروریسم و ارتقای ثبات در منطقه را تبلیغ کرده باشند.

ترکیه در تلاش‌های دیپلماتیک با مقام‌های کرد عراق، دولت مرکزی عراق و دیگر بازیگران منطقه‌ای برای رسیدگی به نگرانی‌های امنیتی، ارتقای ثبات و هماهنگی تلاش‌های ضد تروریسم شرکت کرده است. مقامات ترکیه در مجامع دوجانبه و چندجانبه برای گفتگو درباره مسائل امنیتی و بررسی راه‌های همکاری در مبارزه با تروریسم و حفظ ثبات منطقه شرکت کرده‌اند (پرودرو، ۲۰۱۷: ۲۹).

◀ ضد تبلیغات:

ترکیه به دنبال مقابله با تبلیغات و اطلاعات نادرست منتشر شده توسط گروه‌های شبه‌نظامی کرد و حامیان آن‌ها در مورد عملیات و سیاست‌های نظامی ترکیه در کردستان عراق بود. مقامات ترکیه ممکن است از کمپین‌های اطلاعاتی برای رد روایات نادرست، به چالش کشیدن ایدئولوژی‌های افراطی و بی‌اعتبار کردن تلاش‌های تبلیغاتی پ.ک.ک باهدف جذب حامیان و تضعیف منافع امنیتی ترکیه استفاده کرده باشند (آیدین دوزگیت و توجی، ۲۰۱۵: ۴۴۹).

◀ همکاری نظامی:

ترکیه با نیروهای پیشمرگه کردستان عراق و نیروهای امنیتی عراق برای مبارزه با تهدیدهای امنیتی مشترک از جمله تروریسم، شورش و فعالیت‌های بی‌ثبات‌کننده همکاری نظامی کرده است. مانورهای نظامی مشترک، تبادل اطلاعات و ابتکارات ظرفیت‌سازی برای تقویت هماهنگی و اثربخشی در رسیدگی به چالش‌های امنیتی در کردستان عراق انجام شده است.

◀ مانور راهبردی:

ترکیه از مانورها و اهرم‌های راهبردی برای پیشبرد منافع خود و تأثیرگذاری بر تحولات کردستان عراق استفاده کرده است. این شامل فشار دیپلماتیک، انگیزه‌های اقتصادی و حمایت سیاسی از گروه‌های کرد همسو با منافع ترکیه و همچنین تلاش‌هایی برای تضعیف پایگاه پشتیبانی پ.ک.ک و مختل کردن فعالیت‌های آن از طریق عملیات نظامی هدفمند بوده است (ارسلان‌الپ و پرلمن، ۲۰۱۷: ۳۱۴).

◀ کمپین‌های آگاهی عمومی:

ترکیه کمپین‌های آگاهی عمومی را باهدف اطلاع‌رسانی به شهروندان ترکیه و مخاطبان بین‌المللی در مورد چالش‌های امنیتی ناشی از شبه‌نظامیان کرد در کردستان عراق انجام داد. این کمپین‌ها ممکن است شامل مطالب آموزشی، کمپین‌های رسانه‌های اجتماعی و رویدادهای عمومی برای افزایش آگاهی در مورد فعالیت‌های تروریستی PKK و جلب حمایت از تلاش‌های ضد تروریسم ترکیه باشد (رودریگ سوارس باربوسا سیلوا، ۲۰۲۳: ۱۴).

◀ -اقدام‌های رسانه‌ای

رویکرد ترکیه به سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳، شامل استفاده استراتژیک از اقدامات اطلاعاتی برای شکل دادن به برداشت‌ها، تأثیرگذاری بر افکار عمومی و پیشبرد منافع ترکیه در منطقه بوده است.

◀ پیام‌های دیپلماتیک:

ترکیه از کانال‌های دیپلماتیک برای انتقال موضع خود در مورد سیاست‌های امنیتی-نظامی در کردستان عراق به شرکای بین‌المللی، بازیگران منطقه‌ای و مقام‌های کرد استفاده کرد. دیپلمات‌های ترکیه ممکن است در تلاش‌های اطلاع‌رسانی، ابتکارات دیپلماتیک و بیانیه‌های عمومی برای بیان نگرانی‌های امنیتی ترکیه،

◀ رسانه و دیپلماسی عمومی:

ترکیه از رسانه‌های خود از جمله تلویزیون، رادیو و پلتفرم‌های آنلاین تحت کنترل دولتی برای انتشار

ترویج گفت‌وگو و جلب حمایت بین‌المللی از تلاش‌های ضدتروریسم ترکیه در منطقه شرکت کرده باشند (رودریگ سوارس باربوسا سیلوا، ۲۰۲۳: ۱۴).

← ارتباط فرهنگی و آموزشی:

ترکیه در تلاش‌های فرهنگی و آموزشی باهدف تقویت حسن‌نیت و ایجاد روابط با جوامع کرد در کردستان عراق مشارکت داشت. این تلاش‌ها ممکن است شامل مبادلات فرهنگی، بورس‌های تحصیلی و پروژه‌های توسعه‌ای باهدف ترویج زبان و فرهنگ ترکی، تقویت همکاری‌های اقتصادی و مقابله با ایدئولوژی‌های افراطی باشد.

← ابزارهای اقتصادی

رویکرد ترکیه به سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل استفاده راهبردی از ابزارهای اقتصادی برای پیشبرد منافع ترکیه، ارتقای ثبات و مقابله با چالش‌های امنیتی در منطقه بود. تجارت و سرمایه‌گذاری: ترکیه به دنبال استفاده از تجارت و سرمایه‌گذاری به‌عنوان ابزاری برای تقویت روابط اقتصادی با کردستان عراق و افزایش منافع مشترک بود. توافقی‌های همکاری اقتصادی، مأموریت‌های تجاری و پروژه‌های سرمایه‌گذاری به‌منظور افزایش وابستگی اقتصادی و ایجاد حسن‌نیت میان بازرگانان ترکیه و طرف‌های عراقی مورد استفاده قرار می‌گرفت. از طریق تحکیم روابط اقتصادی، ترکیه به ارتقای ثبات و رفاه در منطقه کمک کرد.

← همکاری در حوزه انرژی:

ترکیه دارای منافع اساسی در بخش انرژی در عراق است که شامل اکتشاف، تولید و حمل‌ونقل نفت و گاز می‌شود. شرکت‌های ترکیه‌ای به سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیرساخت انرژی در کردستان عراق، شامل خطوط لوله و پالایشگاه‌ها، پرداخته‌اند تا به منابع انرژی دسترسی پیدا کنند و امنیت انرژی خود را افزایش دهند. قراردادهای همکاری در حوزه انرژی بین ترکیه و مقام‌های کرد عراقی، به تقویت همکاری‌های اقتصادی و ثبات منطقه‌ای کمک کرده است.

← کمک‌های توسعه‌ای:

ترکیه با هدف حمایت از پروژه‌های زیربنایی، تلاش‌های بازسازی و ابتکارات توسعه اقتصادی و اجتماعی در کردستان عراق، اقدام به ارائه کمک‌های توسعه‌ای کرد. برنامه‌های حمایتی ترکیه برای بهبود شرایط زندگی، افزایش فرصت‌های اقتصادی و ایجاد ظرفیت‌های محلی در مناطق آسیب‌دیده از ناامنی و بی‌ثباتی اجرا می‌شود. ترکیه به‌منظور پاسخ به چالش‌های اجتماعی و اقتصادی، در پی تقویت ثبات و کاهش تهدیدهای امنیتی در منطقه بود (اوگوزلو^{۲۸}، ۲۰۰۲: ۶۷).

← تجارت فرامرزی:

ترکیه تجارت فرامرزی با کردستان عراق را از طریق تسهیل در عبور و مرور مرزی، بهبود زیرساخت‌های آماذ و پشتیبانی و تسهیلات گمرکی تشویق نموده است. توافقی‌نامه‌های تجاری، تسهیلات تعرفه‌ای و ترتیبات تجارت ترجیحی به‌منظور تقویت مبادلات اقتصادی و تجاری دوجانبه مورد استفاده قرار گرفت که به نفع هر دو طرف، تجارت ترکیه و کردستان عراق بود. هدف ترکیه، تقویت روابط و ارتقای همکاری بین جوامع کرد ترکیه و عراق از طریق تسهیل تعاملات اقتصادی بود (یلماز و همکاران^{۲۹}، ۲۰۲۳: ۱۶۹).

← مشوق‌های مالی:

ترکیه به‌منظور تشویق بازرگانان ترکیه به فعالیت‌های اقتصادی در کردستان عراق، مشوق‌های مالی و فرصت‌های سرمایه‌گذاری ارائه داد. یارانه‌ها، معافیت‌های مالیاتی و مشوق‌های سرمایه‌گذاری به شرکت‌های فعال ترکیه‌ای در کردستان عراق تخصیص یافت که به مشارکت اقتصادی و توسعه منطقه کمک کند. هدف ترکیه از ترویج همکاری بخش خصوصی، تحریک رشد اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی در این منطقه بود (یلماز و همکاران، ۲۰۲۳: ۱۷۰).

← دیپلماسی از جمله دیپلماسی اجبار

رویکرد ترکیه به سیاست‌های امنیتی- نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل ترکیبی از دیپلماسی

بر آتش‌بس‌ها میانجی‌گری کرده‌اند (بوزکالی^{۳۱}، ۲۰۱۷: ۵۸-۵۶).

◀ دیپلماسی منطقه‌ای:

ترکیه به‌منظور مقابله با چالش‌های امنیتی و همسویی سیاست‌ها نسبت به کردستان عراق، دیپلماسی گسترده‌ای با کشورهای همسایه و قدرت‌های منطقه‌ای دنبال کرد. مقامات ترکیه با پیگیری ابتکارات دیپلماتیک، انجام سفرهای سطح بالا و شرکت در نشست‌های منطقه‌ای، سعی در تقویت همکاری‌های منطقه‌ای، ایجاد اتحاد و افزایش ثبات در جغرافیای وسیع‌تر خاورمیانه داشتند (بوزکالی، ۲۰۱۷: ۵۸-۵۶).

رویکرد ترکیه به سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۳ شامل چندین جنبه کلیدی بوده است. از قبیل استفاده از قدرت سخت، تعامل دیپلماتیک، استراتژی چندوجهی، ابزارهای اقتصادی و دیپلماسی اجباری این رویکردهای چندوجهی به ترکیه کمک کرد تا منافع خود را در کردستان عراق و منطقه خاورمیانه گسترده‌تر پیش ببرد و به ثبات و رفاه.

■ تأثیر سیاست‌های امنیتی-نظامی اقلیم کردستان عراق بر امنیت منطقه‌ای

سیاست‌های امنیتی-نظامی کردستان عراق تأثیرات مهمی بر پویایی امنیت منطقه دارد. این تأثیرات شامل مواردی چون نگرانی‌های امنیت داخلی، عملیات فرامرزی، درگیری‌های نیابتی و پویایی قدرت منطقه‌ای است.

مستقر بودن گروه‌های شبه‌نظامی کرد و جنبش‌های جدایی‌طلب در اقلیم کردستان عراق، نظیر حزب کارگران کردستان، (پ.ک.ک) ممکن است کشورهای همسایه مانند ایران و ترکیه را وادار کند تا بخشی از ظرفیت‌های امنیتی و نظامی خود را برای مواجهه با تهدیدات داخلی به کار بگیرند. این کشورها نگران هستند که تهاجم یا خواسته‌های جدایی‌طلبانه کردها از کردستان عراق به داخل خاک آن‌ها سرایت کند. کشورهای همجوار ممکن است اقدام به انجام عملیات

از جمله دیپلماسی اجباری با هدف حفاظت از منافع ترکیه، مقابله با تهدیدهای امنیتی و حفظ ثبات در منطقه بود.

◀ گفت‌وگو و تعامل:

ترکیه در تعاملات دیپلماتیک با مسئولان کردستان عراق، دولت مرکزی و دیگر بازیگران حوزه، به‌منظور پاسخ به نگرانی‌های امنیتی، ارتقای ثبات و هماهنگی در تلاش‌های ضدتروریسم فعالانه شرکت کرده است. دیپلمات‌های ترکیه در انجمن‌های دوجانبه و چندجانبه به بحث درباره مسائل امنیتی، تبادل اطلاعات و شناسایی راه‌های همکاری در مبارزه با تروریسم و حفظ ثبات منطقه پرداخته‌اند.

◀ دیپلماسی اجباری:

ترکیه برای وادار کردن مقامات کردستان عراق و جناح‌های کرد به تناسب با منافع خود، از راهبردهای دیپلماسی اجباری بهره برده است. این تدابیر می‌توانند شامل هشدارهای دیپلماتیک، تحریم‌های اقتصادی، انزوای سیاسی و تهدید به مداخله نظامی در صورت حمایت گروه‌های کرد از فعالیت‌های ضد ترکیه یا ضعفی برای نفوذ آن در منطقه باشند.

◀ مانور راهبردی:

ترکیه از ابزارهای راهبردی برای تحقق اهداف خود و تأثیرگذاری بر تحولات کردستان عراق بهره می‌برد. این شامل فشارهای دیپلماتیک، تشویق‌های اقتصادی و حمایت سیاسی از گروه‌های کرد هم‌راستا با منافع ترکیه، همچنین تلاش‌ها برای کاهش پایگاه‌های حمایتی پ.ک.ک و اختلال در فعالیت‌های آن از طریق روش‌های دیپلماتیک است (آل‌جعفر^{۳۰}، ۲۰۱۸: ۹۵).

میانجی‌گری و حل منازعات: ترکیه به‌عنوان میانجی در حل اختلافات بین جناح‌های کرد، مقام‌های عراقی و دیگر بازیگران منطقه‌ای ایفای نقش کرده است. دیپلمات‌های ترکیه برای کاهش تنش‌ها و جلوگیری از گسترش درگیری‌ها که ممکن است به بی‌ثباتی کردستان عراق و مناطق اطراف منجر شود، مذاکرات را تسهیل کرده و

ثبات، صلح و امنیت در سطح خاورمیانه ایجاد کنند.

نتیجه‌گیری:

مکتب کپنهاگ و نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای به دلیل تمرکز بر پویایی‌های امنیتی منطقه‌ای، دیدگاه جامع امنیتی و مفاهیم امن‌سازی و غیرامنیتی کردن، به‌عنوان چارچوب نظری برای بررسی تحلیل تطبیقی ایران و ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی نظامی اقلیم کردستان عراق انتخاب شده است. این نظریه با تأکید بر وابستگی‌های متقابل امنیتی منطقه‌ای، نقش ساختارهای اجتماعی و روندهای تکاملی، به تحلیل روابط پیچیده میان اقلیم کردستان، ایران و ترکیه کمک می‌کند. استفاده از نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای مکتب کپنهاگ به پژوهشگران امکان می‌دهد تا پویایی‌های امنیتی، وابستگی‌های متقابل و ظرفیت فرایندهای امنیتی یا غیرامنیتی‌سازی در روابط بین اقلیم کردستان عراق، ایران و ترکیه را به‌طور جامع و دقیق بررسی کنند.

جدول ۱. مقایسه وضعیت کردها در کشورهای مورد مطالعه

چالش‌های مرتبط با جنبش‌های جدایی‌طلب کرد	
ترکیه	جمهوری اسلامی ایران
ترکیه در طول تاریخ جنبش جدایی‌طلب کرد، به‌ویژه پ ک ک را به‌عنوان یک تهدید وجودی برای تمامیت ارضی و امنیت ملی خود تلقی کرده است. دولت ترکیه عملیات نظامی طولانی مدتی را علیه پ ک ک که آن را یک سازمان تروریستی می‌داند، به راه انداخته است.	ایران تجربه‌طلبی کردها را تهدیدی بالقوه برای تمامیت ارضی و امنیت ملی خود می‌داند. وجود یک ایالت کردی یا منطقه خودمختار در امتداد مرزهای آن به‌عنوان یک عامل بی‌ثبات کننده تلقی می‌شود که می‌تواند جمعیت کرد خود ایران را جسور کند و قدرت متمرکز دولت ایران را تضعیف کند.
ترکیه نسبت به دولت اقلیم کردستان در عراق محتاط بوده است، زیرا می‌ترسد که این دولت بتواند احساسات جدایی‌طلب کردها را در داخل مرزهای خود تقویت کند. ترکیه با تلاش‌های حکومت اقلیم کردستان برای به دست آوردن خودمختاری یا استقلال بیشتر از دولت مرکزی عراق مخالفت کرده است.	ایران در حالی که نسبت به جدایی‌طلبی کردها محتاط است، روابط عمل‌گرایانه خود را با دولت اقلیم کردستان در عراق حفظ کرده است. ایران در مقاطعی از حکومت اقلیم کردستان حمایت نظامی و اقتصادی کرده است، به‌ویژه زمانی که با منافع گسترده‌تر ایران در منطقه، مانند مقابله با نفوذ ایالات متحده یا داعش همسو بود.
ترکیه عملیات نظامی برون‌مرزی متعددی را در شمال عراق انجام داده و پایگاه‌ها و مواضع پ.ک.ک را در منطقه هدف قرار داده است. این عملیات اغلب روابط بین ترکیه و اقلیم کردستان را تیره کرده است.	رویکرد ایران به مسئله کرد نیز متأثر از تمایل این کشور برای حفظ نفوذ منطقه‌ای و مقابله با نفوذ رقبای منطقه‌ای مانند ترکیه یا عربستان سعودی در شکل دادن به پویایی کردها است.

ایران با شورش مداوم حزب زندگی آزاد کردستان (پژاک)، یک گروه جدایی طلب کرد که با حزب کارگران کردستان (پ ک ک) در ترکیه علیه ارتباط دارد، مواجه شده است. این امر ایران را بر آن داشته تا موضعی تند علیه گروه‌های شبه‌نظامی کرد که در نزدیکی مرزهایش فعالیت می‌کنند اتخاذ کند.	ترکیه علیرغم نگرانی‌های امنیتی خود، روابط اقتصادی و انرژی خود را با اقلیم کردستان حفظ کرده است و اهمیت منطقه را به‌عنوان یک شریک تجاری و منبع بالقوه منابع انرژی به رسمیت می‌شناسد.
رویکردهای ایران و ترکیه در قبال سیاست‌های امنیتی - نظامی اقلیم کردستان عراق	
ایران و ترکیه هر دو عملیات نظامی را علیه گروه‌های شبه‌نظامی کرد در کردستان عراق انجام داده‌اند. به‌عنوان مثال می‌توان به حملات موشکی ایران به پایگاه‌های پژاک و حملات هوایی ترکیه علیه مواضع پ.ک.ک در کوه‌های قندیل اشاره کرد.	
عملیات اطلاعاتی گسترده‌ای برای نظارت بر فعالیت‌های شبه‌نظامیان کرد انجام می‌شود. اینها شامل نظارت، نفوذ به گروه‌های شبه‌نظامی و هماهنگی با سازمان‌های اطلاعاتی محلی است.	
ابزارهای اقتصادی، مانند تحریم‌ها یا محاصره اقتصادی، برای تحت‌فشار قرار دادن دولت اقلیم کردستان به‌منظور تبعیت از خواسته‌های امنیتی ایران و ترکیه استفاده می‌شود. از مسیرهای تجاری و روابط اقتصادی نیز برای اعمال نفوذ استفاده می‌شود.	
هر دو کشور در تلاش‌های دیپلماتیک برای رسیدگی به نگرانی‌های امنیتی، از جمله نشست‌ها و مذاکرات در سطح عالی با حکومت اقلیم کردستان و دولت مرکزی عراق، شرکت می‌کنند.	

منابع:

ژئوپلیتیکی استقلال اقلیم کردستان عراق، مجله پژوهش‌های مدیریت و فرماندهی نظامی، شماره ۱۷.

منابع انگلیسی:

- Al-Jaf, R. M. A. (2018). *British Policy towards the Government of the Mosul Vilayet 1926-1916*, University of Leicester, 98-56.(3)1
- Al Mohammad, A. (2022). *Smart Power in Iran's Foreign Policy Towards Arab National Security in the Middle East 2015-2003: Case Studies of Lebanon, Iraq, and Yemen*. In.114-112.(6)8.
- Amable, D. S. (2022). *Theorizing the emergence of security regions: An adaptation for the regional security complex theory*. *Global Studies Quarterly*, 4(2).
- Arslanap, M. & Pearlman, W. (2017). *Mobilization in military-controlled*

- اسماعیلی، بشیر، شفیع، اسماعیل، (۱۴۰۰)، رابطه حزب عدالت و توسعه ترکیه با حکومت اقلیم کردستان عراق از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۸، تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۱۳.
- حاجی پور کندرود، علی، عبدالرحمن یوسف، رزگار، (۱۴۰۱)، رویکردی بر ساختار و کارکرد سازمان‌های محاسباتی ایران، عراق و اقلیم کردستان، فصلنامه علمی پژوهش‌های نوین حقوق اداری، شماره ۴.
- شیرخانی، محمدعلی، احمد محمود، محمدصدیق، (۱۴۰۰)، فهم نظری فرایند توسعه اقتصادی در اقلیم کردستان عراق: موانع و ظرفیت‌ها، مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، شماره ۴.
- قاسمی حیدری، مصطفی، اژدری، بهناز، معصومی، مجید، (۱۴۰۰)، اثرات استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق بر انسجام ملی مناطق کردنشین ایران، مطالعات بین‌المللی، شماره ۱۸.
- مرادی، جهانبخش، (۱۴۰۱)، چالش‌های استقرار حکومت ایالتی در اقلیم کردستان عراق، مطالعات سیاسی بین‌النهرین، شماره ۱.
- یعقوبی، حسین، (۱۴۰۱)، بررسی چالش‌های

- Concerns And The Kurdistan Region In A New Middle East: From Rebellion To Statehood: The Influences Of Power, Threat Environment And Opportunity Structures On The Choice Of Becoming An Independent State. In.-103.(6)7 110.
- Howell, A. & Richter-Montpetit, M. (2020). Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School. *Security Dialogue*, 22-3,(1)51.
- Ismael, T. Y. & Ismael, J. S. (2023). The Islamic Republic of Iran. *Government and Politics of the Contemporary Middle East*, 541-469.
- Kattan, M. I. (2023). Iranian Foreign Policy Towards the Syrian Crisis (2021-2011).
- Loizides, N. G. (2010). State ideology and the Kurds in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 527-513,(4)46.
- McSweeney, B. (1998). Durkheim and the Copenhagen school: a response to Buzan and Waever. *Review of International Studies*, 137-140,(1)24.
- Nyman, J. (2023). *Securitization. In Security Studies (pp.130-115):* Routledge.
- Og̃ uzlu, T. H. (2002). Turkey and the European Union: the security dimension. *Contemporary Security Policy*, 82-61,(3)23.
- Proedrou, F. (2017). Why Russian gas diplomacy fails: the geopolitics-energy nexus in Ukraine and Turkey. *Asia Europe Journal*, 37-21,(1)15.
- Rodrigues Soares Barbosa Silva, P. transitions: Lessons from Turkey, Brazil, and Egypt. *comparative sociology*, 329-311,(3)16.
- Asadi, A. (2014). Iraq and Iranian-American Interactions. *Iranian Review of Foreign Affairs*, -87 ,(3)5 107.
- Aydın-Düzgit, S. & Tocci, N. (2015). *Turkey and the European Union: Springer*. 457-438.
- Ayman, G. & Günlük-Şenesen, G. (2016). Turkey's changing security perceptions and expenditures in the 2000s: Substitutes or complements? *The Economics of Peace and Security Journal*, 11)1).
- Bozcali, V. F. (2017). *Borderwork: Smuggling, Techno-Legal Politics and the Making of National Borders in the Kurdish Borderlands of Turkey. Stanford University*, 58-56,(3)1.
- Eftekhari, A. (2019). Main Foreign Policy Challenges of Islamic Republic of Iran in the Caucasus (in *Iranian Historiography*). *Problems of World History*, (211-200),(8).
- Filimon, L. M. (2016). An overview of the Copenhagen school's approach to security studies: constructing (in) security through performative power. *Revista Română de Studii Baltice și Nordice*, 27-74,(2)8.
- Gade, T. & Palani, K. (2020). The hybridisation of religion and nationalism in Iraqi Kurdistan: the case of Kurdish Islam. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, ,(3-6)5 241-221.
- Gailan, M. (2017). *National Security*

- security complex theory in Africa: Museveni's Uganda and regional security in East Africa. *African Security*, 324-300, (4)13.
- Yilmaz, I. Shipoli, E. & Demir, M. (2023). *Securitization and authoritarianism: The AKP's oppression of dissident groups in Turkey*: Springer Nature. 171-113.
- G. (2023). *The impact of the Turkish economic crisis on Turkey's foreign policy and the Turkish-Israeli relations* 28-12, (1)1.
- Seyam, B. A. B. (2019). *The Military Dimension of Turkey-Qatar Relations and Its Security Impacts*. University of Malaya (Malaysia), 23-11. (3)1.
- Sanahuja, J. A. & Verdes-Montenegro Escáñez, F. J. (2021). *The Copenhagen School in South America: the (de) securitization of UNASUR (-2008 2017)*.
- Stepka, M. (2022). *The Copenhagen school and beyond. A closer look at securitisation theory*. In *Identifying Security Logics in the EU Policy Discourse: The "Migration Crisis" and the EU* (pp.31-17): Springer.
- Stivachtis, Y. A. (2021). *A Mediterranean region? Regional security complex theory revisited*. *Vestnik RUDN. International Relations*, 428-416, (3)21.
- Stoian, V. (2020). *Translating the Copenhagen School: A View from Romania*. *Romanian Intelligence Studies Review* (171-150), (23).
- Stritzel, H. & Stritzel, H. (2014). *Securitization theory and the Copenhagen School. Security in translation: Securitization theory and the localization of threat*, 37-11.
- Taama, A. Z. (2021). *The future of UK attitudes towards the Kurdistan region of Iraq: interests, possibilities, and opportunities*. *Maghreb-Machrek*, (266-248), (1).
- Walsh, B. (2020). *Revisiting regional*